

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**TÜRKİYE’DE BOŞANAMAYAN VE BOŞANAN KADINLARIN
YAPABİLİRLİKLERİNİN BOŞANMA EYLEMİNE
GEÇİŞ VEYA GEÇEMEYİŞLERİ ÜZERİNE OLAN ETKİSİ**

Gizem Çil
115697006

Dr. Öğr. Üyesi Azer Kılıç

İSTANBUL
2019

Türkiye'de Boşanamayan ve Boşanan Kadınların Yapabilirliklerinin Boşanma Eylemine Geçiş veya Geçemeyişleri Üzerine Olan Etkisi

The Impact of capabilities of the women who could and could not get divorced on their realization of their decision to get divorced

Gizem Çil

115697006

Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Azer Kılıç

(İmza)

İstanbul Bilgi Üniversitesi

Jüri Üyeleri Dr. Öğr. Üyesi Yağmur Nuhrat

(İmza)

İstanbul Bilgi Üniversitesi

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Volkan Yılmaz

(İmza)

Boğaziçi Üniversitesi

Tezin Onaylandığı Tarih : 31/05/19

Toplam Sayfa Sayısı: 282

Anahtar Kelimeler (Türkçe)

- 1) Türkiye'de boşanma
- 2) Yapabilirlik yoksunluğu
- 3) Boşanamayan kadınlar
- 4) Boşanan kadınlar

Anahtar Kelimeler (İngilizce)

- 1) Divorce in Turkey
- 2) Capability deprivation
- 3) Women who cannot get divorced
- 4) Women who could get divorced

ÖNSÖZ

Türkiye’de, ataerkil yapı içerisinde sıklıkla karşılaştığım toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve toplumsal cinsiyet kalıp yargılarından rahatsız olan bir birey olarak, tez çalışmamı kadınların odak noktası olabileceği bir alan üzerinden gerçekleştirmeye karar verdim. Konumu net belirleyebilmek için, kadın ve aile üzerine araştırma yaparken boşanma olgusu dikkatimi çekti. Türkiye’de daha önce gerçekleştirilmiş araştırmaları incelediğimde; iki faktörden etkili olarak bahsedildiğini gördüm: 1) Boşanma oranlarının yıldan yıla artması ya da 2) Boşanma oranlarının Türkiye’de Batı ülkelerine düşük seyretmesi. Boşanma oranlarının yıldan yıla artması ile ilgili olarak boşanma nedenleri, risk faktörleri, boşanmanın çocuklar ve kadınlar üzerindeki etkileri gibi birçok araştırma bulunurken; boşanma oranlarının Türkiye’de Batı ülkelerine düşün seyretmesi üzerine herhangi bir çalışmaya rastlamamış olmak ilgimi çeken bir faktör oldu.

Günlük hayatımızda, neredeyse her gün gerek medyada gerekse sosyal medyada karşılaştığımız kadın cinayetleri ve taciz haberleri, bireysel olarak yaşadığımız deneyimler ve kadınların sürekli olarak ikinci plana konumlandırılmasını yukarıda bahsettiğim noktalarla birleştirmek, bana Türkiye’de boşanma oranlarının düşük olmasında, boşanamayan kadınların varlığına dikkat çekilmesi gerekliliğini gösterdi. Boşanamayan erkeklerin de var olabileceğini bilmekle birlikte, kadınların dezavantajlı durumu, sürekli olarak baskıya maruz kalmaları ve bu baskı ile mücadele etmek zorunda olmaları; dahası bu mücadelenin günlük yaşamda olağan bir durum haline gelmesi ilk olarak boşanamayan kadınlar üzerinde durmanın daha verimli olacağını düşündürdü.

Umuyorum bu çalışma boşanma nedenleri, risk faktörleri, boşanmanın kadın ve çocuklar üzerindeki etkisi gibi araştırmaların yanı sıra; boşanmanın farklı yönlerinin incelenmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliği üzerinden çalışılması adına verimli bir çıkış noktası oluşturur. Özgürlüklerin kısıtlanması ile bir yere varılamayacağı yüz yıllar içerisinde kanıtlanmış olup, yasaların sadece yazılı

metinde var olmasının uygulamayı garantilemediği de ortadadır. Bu bağlamda, kadınların yasalar tarafından uygulamada da korunması, özgürlük alanların genişletilmesi ve gerçekte seçim yapabilme şanslarının olması; bir kez yaşadıkları hayatlarını daha doyumlu geçirebilmeleri adına önem taşımaktadır.

Bu vesileyle öncelikle tez konumu paylaştığım ve danışmanım olmasını talep ettiğim andan itibaren; bilgisini, desteğini, takdirini ve güler yüzünü, en yoğun zamanlarında dahi, bir gün bile esirgemeyen danışmanım ve kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Azer KILIÇ'a ve yine sonsuz bilgi ve desteği ile sürecin en başından beri yanımda olan, bana yol gösteren, her zaman "öncelik tezin" diyerek çalışmama daha verimli bir şekilde odaklanmamı sağlayan, bana duyduğu güven ile yapabileceğime olan inancımı arttıran çok kıymetli hocam Prof. Dr. Doğan CÜCELOĞLU'na sonsuz teşekkür ederim. Siz olmasaydınız bu sürecin altından nasıl kalkardım bilmiyorum.

İkinci olarak, yaklaşık 1-1.5 saatlerini ayırarak toplamda 119 soru bulunan anket sorularını cevaplandıran ve bu araştırmanın gerçekleşmesini sağlayan 2297 kadın katılımcıya; verdikleri emek, zaman ve destek için çok teşekkür ederim. Bu kişiler içerisinde irtibata geçtiğim 10 kadın katılımcı ise, anketi yanıtlamalarına ek olarak yine 1-1.5 saat süren mülakatlara katılmayı kabul ettiler. Sizlere, verdiğiniz bu ekstra zaman ve emek için ayrıca teşekkür ederim.

Son olarak, sürecin en başından beri yanımda olan, kendime en güvenmediğim anlarda beni tekrardan yapabileceğime inandıran, güvenini ve desteğini her zaman olduğu gibi bu süreçte de hissettiren başta annem Figen Çil ve her ne kadar fiziken yanımda olamasa da varlığını her daim hissettiğim babam Mete Çil olmak üzere, tüm aileme ve arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iv
TABLO LİSTESİ.....	viii
ÖZET.....	xiv
ABSTRACT.....	xvi

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ	1
1.1. ARAŞTIRMA SORUSU VE ÖNEMİ	1
1.2. YÖNTEM	4
1.2.1. Anketin Yapılandırılması	6
1.2.2. Anket Verilerinin Analizi	7
1.2.3. Mülakatın Yapılandırılması	8
1.2.4. Mülakatın Analizi	9
1.2.5. Sınırlılıklar	9
1.3. TEZİN YAPISI	11

İKİNCİ BÖLÜM

2. KURAMSAL ÇERÇEVE: YAPABİLİRLİK YAKLAŞIMI	13
2.1. Yapabilirlik Yaklaşımı	13
2.2. Refah ve Kalkınmaya Yönelik Farklı Yaklaşımların Eleştirisi	14
2.3. Eşitlik ve Yapabilirlik Yoksunluğu	16
2.4. Yapabilirliklere Nussbaum ve Sen Yaklaşımı	18
2.5. Yapabilirlik Listeleri	20
2.6. Yapabilirlik Yaklaşımı Çerçevesinde Özgürlük, Seçimler ve Bireyin Aktör Rolünün Önemi	33
2.7. Bazı Özgürlüklerin Kısıtlanması Gerekliliği	37

2.8. Kadınların Yapabilirliklerinin Psiko-Sosyal Açıdan Değerlendirilmesi.....	38
--	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. LİTERATÜR TARAMASI: TÜRKİYE'DE BOŞANMA ÜZERİNE ÇALIŞMALAR.....	44
3.1. Boşanmanın Kısa Tarihi.....	45
3.2. Boşanma Nedenleri.....	49
3.3. Kadın ve Boşanma.....	55
3.4. Boşanma Öncesinde Kadınların Yaşadığı Endişeler	59
3.5. Boşanma Sonrası Kadınların Karşılaştıkları Genel Sorunlar	62
3.6. Boşanma Sonrası Kadınların Maddi Olarak Karşılaştıkları Sorunlar.....	63
3.7. Boşanma Sonrası Kadınların Aile, Eş ve Sosyal Çevre Kaynaklı Yaşadıkları Sorunlar.....	64
3.8. Boşanan Kadına Yönelik Toplumun Tutumu ve Kadınların Toplumsal Baskıya Karşı Verdikleri Mücadele.....	67
3.9. Boşanma Sonrası Kadının Duygusal Durum ve Kimliğinin Dönüşümü.....	69

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ARAŞTIRMA BULGULARI.....	71
4.1. ANKET BULGULARI.....	71
4.1.1. Katılımcıların Demografik Özellikler Bakımından İncelenmesi.....	71
4.1.1.1. Doğum Yılı ve Yaş Aralığı.....	71
4.1.1.2. İkamet Edilen Bölge	72
4.1.1.3. Eğitim Düzeyi.....	73

4.1.1.4. Meslek.....	74
4.1.2. Tanışma ve Evlenme Süreci.....	75
4.1.3. Boşanma Kararı / Düşüncesi Üzerine Genel Değerlendirme.....	79
4.1.3.1. Boşanma Nedenleri.....	79
4.1.3.2. Boşanmayı Düşünmeye Başlama ve Boşanma Davası Açma Sürelerinin İncelenmesi.....	81
4.1.3.3. Boşanamayanların Eşleriyle Birlikte ya da Ayrı Yaşama Durumlarının İncelenmesi.....	81
4.1.4. Gelir ve Çalışma Durumunun Kadınların Boşanma Düşüncesine ve Boşanma Kararına Olan Etkisinin İncelenmesi.....	85
4.1.4.1. Artan Hayat Pahalılığı, Ekonomik Durum ve Boşanma.....	90
4.1.4.2. İş Bulamama Endişesi ve İş Hayatında Olmanın Boşanma Kararına Etkisi.....	94
4.1.5. Çocuk Sahibi Olma.....	96
4.1.5.1. Çocuğun Bakımı ve Büyüme Süreci ile İlgili Yaşanan Maddi ve Manevi Endişelerin Boşanma Düşüncesi / Boşanma Kararına Etkisi.....	98
4.1.5.2. Tek Ebeveynli Aile Ortamına Dair Endişelerin Boşanma Düşüncesi / Kararına Etkisinin İncelenmesi.....	103
4.1.6. Geniş Ailelerin Davranışı ve Desteğinin Kadınların Boşanma Düşüncesine ve Boşanma Kararına Olan Etkisi.....	108
4.1.7. Toplum ve Sosyal Çevrenin Kadınların Boşanma Düşüncesi ve Boşanma Kararına Olan Etkisi.....	114
4.1.7.1. Sosyal Çevrenin Kadının Boşanma Düşüncesi / Boşanma Kararına Etkisi.....	120
4.1.7.2. Tekrardan Evlenme Düşüncesi ve Karşı Cinsin Göstereceği Tavırların Kadınların Boşanma Düşüncesi / Boşanma Kararına Olan Etkisi.....	122

4.1.8.Şiddet Olgusu ve Güvensiz Hissetme Durumunun Kadınların Boşanma Düşüncesine ve Boşanma Kararına Olan Etkisi.....	127
4.1.8.1. Kadınların Kendilerini Güvensiz Hissetme Durumunun Boşanma Düşüncesi / Boşanma Kararına Olan Etkisi.....	134
4.1.9. Değişim, Gelecek Kaygısı ve Pişman Olma Faktörlerinin Kadınların Boşanma Düşüncesine ve Boşanma Kararına Olan Etkisi.....	137
4.1.9.1. Belirsizlik ve Değişimin Kadının Boşanma Düşüncesi / Boşanma Kararına Etkisi	138
4.1.9.2. Pişman Olmak ve Yalnızlıktan Duyulan Kaygının Kadının Boşanma Düşüncesi / Boşanma Kararına Etkisi.....	140
4.1.9.3. Gelecek Adına Duyulan Kaygının Kadınların Boşanma Düşüncesi / Boşanma Kararına Etkisi.....	143
4.1.9.4. Başarısızlık Kaygısının Kadınların Boşanma Düşüncesi / Boşanma Kararına Etkisi.....	148
4.1.10. Kadının Kendisini Konumlandırması ve Değerlendirmesi...	153
4.2. MÜLAKAT BULGULARI.....	157
4.2.1. Katılımcıların Demografik Verileri.....	157
4.2.2. Tanışma ve Evlenme Süreci.....	158
4.2.3.Boşanmaya Karar Verme ve Boşanmayı Düşünme Sürecinde Ortaya Çıkan Genel Engel ve Zorluklar.....	159
4.2.4. Çocuk Adına Duyulan Endişenin Kadınların Boşanma Düşüncesine / Boşanma Kararına Olan Etkisi.....	160
4.2.5.Gelir ve Çalışma Durumunun Kadınların Boşanmayı Düşünme ve Boşanmaya Karar Verme Süreçlerine Etkisi.....	166
4.2.6.Değişim, Başarısızlık Gelecek Kaygısı ve Pişman Olma Faktörlerinin Kadının Boşanma Düşüncesine ve Boşanma Kararına Olan Etkisi.....	171
4.2.6.1. Değişim ve Başarısızlık Kaygısı.....	172

4.2.6.2.	Değişim, Belirsizlik ve Gelecek Kaygısı.....	176
4.2.6.3.	Pişman Olma Kaygısı.....	180
4.2.7.	Geniş Ailenin Davranışının ve Desteğinin Kadının Boşanma Düşüncesine ve Boşanma Kararına Olan Etkisi	182
4.2.8.	Kadınların Kendilerini Güvensiz Hissetme Durumu ve Şiddet Olgusunun İncelenmesi.....	185
4.2.8.1.	Evlilik Süresince Yaşanan Fiziksel ve Duygusal Şiddet.....	186
4.2.8.2.	Eşin Boşanmaya Karşı Direnci ve Boşandıktan Sonra Peşini Bırakmayacak Olma Endişesi.....	189
4.2.8.3.	Adalet Sistemine Olan Güvensizlik.....	192
4.2.9.	Boşanmış Tek Kadın Olma Olgusu.....	193
4.2.10.	Kadınların Yaşamlarında Kendileri Olarak ve Özgürce Var Olabilmeleri.....	200
4.3.	TARTIŞMA.....	205

BEŞİNCİ BÖLÜM

5.	SONUÇ.....	223
6.	EKLER.....	229
7.	KAYNAKÇA.....	277

TEZ İÇERİSİNDE YER ALAN TABLOLARIN LİSTESİ

- Tablo 1 (Doğum Yılı ve Yaş Aralığı).....	71
- Tablo 1.2 (Boşanma ve Boşanmama Durumuna Göre Doğum Yılı ve Yaş Aralığı).....	72
- Tablo 2 (İkamet Edilen Bölge).....	72
- Tablo 3 (Katılımcıların Eğitim Düzeyi).....	73
- Tablo 4 (Mesleğiniz nedir?).....	74
- Tablo 5 (Tanışma Biçimi)	76
- Tablo 5.1 (Evlenmeye Karar Verme Biçimi).....	77
- Tablo 5.2 (Evlilik Yaşı – Kadınlar).....	77
- Tablo 5.3 (Tanıştıktan Sonra Evlenme Süresi).....	78
- Tablo 6 (Boşanmaya / Boşanmayı Düşünmeye İten Başlıca Nedenler).....	79
- Tablo 7 (Boşanmayı Düşünmeye Başlama ile Dava Açma Arasında Geçen Süre).....	81
- Tablo 8 (Boşanmayı Düşündüğünüz Eşinizle Hali Hazırda Birlikte mi Yaşıyorsunuz?).....	82
- Tablo 8.1 (Bu durum sizin seçiminiz mi?)	82
- Tablo 8.2 (Bu seçeneği tercih etmenizin nedeni nedir?).....	83
- Tablo 8.3 (Hangi faktörler sizi bu seçeneği yaşamak durumunda bırakıyor?).....	83
- Tablo 9 (Çalışma durumu).....	86
- Tablo 9.1 (Çalışmama Nedeni).....	86
- Tablo 10 (Eşinizin / eski eşinizin ve sizin bütün gelirlerinizi düşündüğünüzde; kimin geliri daha fazladır?).....	88
- Tablo 10.1 (Hane halkının geliri kim tarafından sağlanıyor / sağlanıyordu?).....	89
- Tablo 11 (Artan Hayat Pahalılığından Duyulan Endişe ve Boşanma).....	90
- Tablo 11.1 (Boşanan Kadınların Artan Hayat Pahalılığı ile Baş Etme Yöntemleri ve Boşanma Kararı).....	91
- Tablo 12 (Boşanamayan / Boşanmayı Erteleyenlerin Ekonomik Sıkıntı Çekme Durumu).....	91

- Tablo 12.1 (Ekonomik Sıkıntı Yaşama İhtimali ve Boşanma Düşüncesine Etkisi).....	92
- Tablo 12.2 (Ekonomik sıkıntı çekme ihtimaliniz olmasaydı kesinlikle boşanırmıydınız?).....	92
- Tablo 13 (İş Bulamama Endişesi ve Boşanma Düşüncesi / Kararına Etkisi)..	94
- Tablo 13.1 (İş Bulamama Endişesinin Boşanmayı Erteleme / Boşanmaktan Vazgeçme Kararına Etkisi).....	95
- Tablo 14 (Boşanma kararını verirken iş hayatında olmanızın boşanma kararınıza etkisi oldu mu?).....	95
- Tablo 15 (Çocuğunuz var mı?).....	96
- Tablo 15.1 (Kaç tane çocuğunuz var?).....	97
- Tablo 16 (Çocuğın Bakımı ve Büyüme Süreci ile İlgili Olarak Duyulan Maddi Endişe).....	98
- Tablo 16.1 (Çocuk Adına Duyulan Maddi Kaygı ve Boşanma Düşüncesine Etkisi).....	99
- Tablo 16.2 (Boşananların Çocukları ile İlgili Duydukları Maddi Endişe ile Mücadele Yöntemleri).....	100
- Tablo 17 (Çocuğın Bakımı ve Büyüme Süreci ile İlgili Duyulan Manevi Endişe).....	101
- Tablo 17.1 (Çocuğın Bakımı ve / veya Büyüme Süreci ile İlgili Duyulan Manevi Endişenin Boşanma Düşüncesine Etkisi).....	101
- Tablo 17.2 (Boşananların Endişeleriyle Baş Etme Yöntemleri ve Boşanma).....	102
- Tablo 18 (Babasız Çocuk Büyütme Endişesi ve Boşanma Düşüncesi / Kararına Etkisi).....	103
- Tablo 18.1 (Babasız Çocuk Büyütme Endişesinin Kadınların Boşanma Düşüncelerine Etkisi).....	104
- Tablo 19 (Üvey Anne İhtimaline Dair Duyulan Endişe ve Boşanma Düşüncesi / Kararı).....	105
- Tablo 19.1 (Üvey Anne İhtimalinden Duyulan Endişenin Boşanma Düşüncesine Etkisi).....	105

- **Tablo 20** (Kötü Anne Olma ve Çocukları Tarafından Suçlanma Endişesi).... 106
- **Tablo 20.1** (Kötü Anne Olma ve Çocukları Tarafından Suçlanma Endişesinin Kadınların Boşanma Düşüncesine Etkisi)..... 107
- **Tablo 20.2** (Kötü Anne Olma ve Çocuklarınız Tarafından Suçlanma endişeleriyle nasıl başa çıkıp, boşanmaya karar verdiniz?)..... 107
- **Tablo 21** (Boşandığımız takdirde / boşandığınızda ailenizin yalnız yaşamanıza izin vermeme ihtimali bulunuyor mu / bulunuyor muydu?)..... 108
- **Tablo 21.1** (Ailenizin yanında yaşamak yerine evli kalmayı tercih eder misiniz?)..... 109
- **Tablo 21.2** (Bu durum boşanmayı erteleme / boşanmaktan vazgeçme kararınızda belirleyici bir rol oynadı mı?)..... 109
- **Tablo 21.3** (Ailenizin yanında yaşamak durumunda kalmanız sizi endişelendiren bir faktör müydü?)..... 110
- **Tablo 21.4** (Bu endişe ile nasıl baş ederek, boşanmaya karar verdiniz?)..... 110
- **Tablo 22** (Boşanmayı düşünürken / boşanırken sizin geniş ailenizin müdahalede bulunduğunu düşünüyor musunuz?)..... 111
- **Tablo 22.1** (Boşanmayı düşünürken / boşanırken sizin geniş aileniz hangi boyutlarda, nasıl müdahalede bulundular?)..... 112
- **Tablo 22.2** (Ailenizin bu müdahalesi sizi nasıl etkiliyor / etkiledi?)..... 114
- **Tablo 23** (Evli kadınlar sizce boşanan kadınlar hakkında ne düşünüyor?)..... 115
- **Tablo 23.1** (Evli kadınların boşanan kadınlar hakkındaki düşüncelerinden çekiniyor musunuz / çekindiniz mi?)..... 117
- **Tablo 24** (“Toplumun beğenisini, takdirini ve onayını kazanma isteği” kendinizi evliliğinizde ve olduğunuzdan daha mutlu göstermeniz konusunda sizi zorluyor mu / zorladı mı?)..... 118
- **Tablo 24.1** (Bu durum sizin evli kalmayı tercih etme nedenlerinizden biri mi?)..... 118
- **Tablo 24.2** (Bu şekilde davranmaktan vazgeçip, boşanmaya hangi noktada karar verdiniz?)..... 119
- **Tablo 25** (Boşanma düşüncenizi / kararınızı sosyal çevrenizdeki insanlarla paylaştınız mı?)..... 120

- **Tablo 25.1** (Paylaştığımız insanlar boşanma düşüncenizi / kararınızı nasıl karşılıyorlar / karşıladılar?)..... 121
- **Tablo 26** (Boşandığımız takdirde / boşanırken istesenez bile ikinci bir evlilik yapamayacağımız yönünde bir çekinceniz var mı / var mıydı?)..... 122
- **Tablo 26.1** (Bu çekincenizin kaynakları nelerdir / nelerdi?)..... 123
- **Tablo 27** (Boşandığımız takdirde / boşanırken boşanmış bir kadın olarak erkekler tarafından taciz, baskı vb. durumlara maruz kalacağımız yönünde bir endişeniz var mı / var mıydı?)..... 125
- **Tablo 27.1** (Bu durum boşanmaktan vazgeçme / boşanmayı erteleme kararınızda belirleyici bir rol oynadı mı?)..... 126
- **Tablo 27.2** (Bu endişeyle nasıl baş edip, boşanmaya karar verdiniz?)..... 126
- **Tablo 28** (Boşanmayı düşünürken / boşanırken bu konu dahilinde fiziksel şiddet olarak bir tehdit gördünüz mü?)..... 129
- **Tablo 28.1** (Bu durumun boşanmayı erteleme / boşanmaktan vazgeçme kararınız üzerinde bir etkisi oldu mu?)..... 129
- **Tablo 28.2** (Bu durum sizin karar vermenizi zorlaştıran bir faktör müydü?)..... 129
- **Tablo 28.3** (Bu durum ile nasıl baş edip, boşanmaya karar verdiniz?)..... 130
- **Tablo 29** (Boşanmayı düşünürken / boşanırken bu konu dahilinde eşinizin ve / veya ailenizden duygusal şiddet olarak bir tehdit gördünüz mü?)..... 131
- **Tablo 29.1** (Bu durumun boşanmayı erteleme / boşanmaktan vazgeçme kararınız üzerinde bir etkisi var mı?)..... 132
- **Tablo 29.2** (Bu durum sizin karar vermenizi zorlaştıran bir faktör müydü?)..... 132
- **Tablo 29.3** (Eşinizden gördüğünüz duygusal şiddet ile nasıl başa çıkıp, boşanmaya karar verdiniz?)..... 133
- **Tablo 29.4** (Ailenizden gördüğünüz duygusal şiddet ile nasıl başa çıkıp, boşanmaya karar verdiniz?)..... 133

- **Tablo 30** (Boşanma Hakkının Tanınması / Tanınmaması & Tanınsa Bile Sonrası ile İlgili Olarak Güven ve Endişe Durumu)..... 135
- **Tablo 30.1** (Boşanma Davası ve Sonrası Hakkında Duyulan Kaygının Nedeni)..... 136
- **Tablo 31** (Her olayda değişimin büyüklüğü ve tahmin edilememesi belirsizlik yaratır. Siz kendi durumunuzda boşanma ile birlikte gelecek belirsizliği nasıl değerkendirme eğilimindesiniz / eğilimindeydiniz?)..... 139
- **Tablo 32** (Boşanmaktan emin olamadığınız / boşanmadan önce boşanmaktan emin olamadığınız, ileride pişmanlık duymaktan çekindiğiniz bir durumda mısınız / bir dönem yaşadınız mı?)..... 141
- **Tablo 32.1** (Pişmanlık yaşamaktan duyduğunuz kaygının temeli nedir / neydi?)..... 141
- **Tablo 33** (Hayatınızı genel olarak düşündüğünüzde ne derece mutlu ya da mutsuz olduğunuzu söyleyebilir misiniz?)..... 144
- **Tablo 34** (Sizin için var olan evliliğinizi sürdürmekten daha iyi bir seçenek olmadığına inanıyor musunuz / inandığınız oldu mu?)..... 145
- **Tablo 34.1** (Bu şekilde düşünmeniz başlıca nedenleri nedir / neydi?)..... 145
- **Tablo 34.2** (Bu durum boşanmayı erteleme / boşanmaktan vazgeçme kararınızda etkili oldu mu?)..... 148
- **Tablo 35** (Siz boşanmayı kendiniz adına bir başarısızlık olarak görüyor musunuz / görüyor muydunuz?)..... 150
- **Tablo 35.1** (Bu durum boşanmayı erteleme / boşanmaktan vazgeçme kararınızda belirleyici bir rol oynadı mı?)..... 150
- **Tablo 35.2** (Bu durum boşanmaya karar vermenizi zorlaştıran bir faktör müydü?)..... 150
- **Tablo 35.3** (Boşanmış bir kadın olarak kendinizi şu an başarısız görüyor musunuz?)..... 151
- **Tablo 35.4** (Ailenizin sizi başarısız olarak nitelendirmesinden çekiniyor musunuz / çekiniyor muydunuz?) 152
- **Tablo 35.5** (Sosyal çevrenizin ve ilişki ağınızın sizi başarısız olarak nitelendirmesinden çekiniyor musunuz / çekiniyor muydunuz?)..... 152

- **Tablo36** (Boşananlara Yönelik – Kendinizi öncelikli olarak nasıl tanımlarsınız?)..... 153
- **Tablo 37** (Boşanmayan / Boşanamayanlara Yönelik – Kendinizi öncelikli olarak nasıl tanımlarsınız?)..... 154
- **Tablo 38** (Siz yaşamınızda ‘kendiniz olarak var olduğunuzu’ hissediyor musunuz?)..... 156

ÖZET

Boşanma olgusu, kadın ve erkek arasında yasal ve duygusal bağların mahkeme kararı ile son bulması olarak tanımlanmaktadır. Türkiye’de boşanma oranlarının yıldan yıla arttığı gözlemlense ve bu durum medya ve siyasi aktörler tarafından ön plana çıkarılıyor olsa da, Batı ülkelerine kıyasla boşanma oranlarının düşük seyretmeye devam ettiği gözlemlenmektedir. 2019 Eurostat verilerine göre, Avrupa Birliği ülkelerinde 2015 yılında her 100 evlilikten 43’ünün boşanma ile sonuçlandığı gözlemlenirken; Türkiye’de ise aynı yıl her 100 evlilikten 21’inin boşanma ile sonuçlandığı görülmektedir.

Boşanma oranlarının düşük seyretmesinin nedeninin, Türkiye’de daha mutlu evliliklerin gerçekleştiği varsayımıyla açıklanamayacağına dikkat çekerek ve medyada sıklıkla karşılaşılan kadın cinayetleri de göz önünde bulundurularak, bu çalışmada Türkiye’de boşanamayan kadınların varlığına dikkat çekilmesi amaçlanmaktadır. Boşanan ve boşanamayan kadınların hangi parametrelere göre karar verdiklerinin incelendiği bu çalışmada; boşanan ve boşanamayan kadınların yapabilirlikleri ve süreç içerisinde yaşadıkları deneyimler “yapabilirlik yaklaşımı” çerçevesinde incelenmektedir. Yapabilirlik yaklaşımına ek olarak, boşanmayı düşünme / boşanmaya karar verme sürecinde psiko-sosyal faktörlerin de etkili olduğu görüldüğünden, kadınların yapabilirliklerinin belirli psiko-sosyal kavramlar çerçevesinde değerlendirilmesi de amaçlanmaktadır.

Bu çalışmada karma yöntemli araştırma metodu kullanılarak, boşanan ve boşanamayan kadınların yapabilirliklerinin eyleme geçiş ve geçemeyişlerine olan etkisi hem nicel hem de niteliksel bulgularla incelenmiştir. Türkiye’de ikamet eden 2297 kadının katılım sağladığı anket çalışması internet ortamı üzerinden paylaşılmış ve gerçekleştirilmiştir. Ankete katılım sağlayan ve mülakata katılım sağlamak isteyenler arasından 10 kişi seçilerek yine internet üzerinden görüntülü konuşma yöntemiyle yarı yapılandırılmış mülakat gerçekleştirilmiş ve böylelikle

anket verilerinin mülakatlarda paylaşılan yaşam hikayeleri ile desteklenmesi amaçlanmıştır.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre; kadınların farklı alanlardaki yapabilirliklerinin ve benlik gelişimlerinin (özerk benlik / ilişkisel benlik) boşanabilmelerine veya boşanamamalarına doğrudan etkisi olduğu gözlemlenmektedir. Hakim toplumsal yapı ve toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının sonucu olarak, kadınların yapabilirlik yoksunluğu yaşadıkları görülürken, bu yoksunluğun onların kendi hayatları adına seçim yapamamalarını etkilediği görülmektedir.

Ayrıca, araştırma bulguları çerçevesinde çocuk sahibi olma; gelir ve çalışma durumu; gelecek, pişman olma ve başarısızlık kaygısı; geniş ailenin tutumu; fiziksel ve duygusal şiddet; kadınların kendilerini güvensiz hissetmesi ve yaşamlarında kendileri olarak özgürce var olamamaları gibi faktörlerin kadınların boşanabilme ve boşanamama durumlarını doğrudan etkilediği gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye’de Boşanma, Yapabilirlik Yoksunluğu, Boşanamayan Kadınlar, Boşanan Kadınlar

ABSTRACT

Divorce is defined in Turkey as the termination of legal and emotional ties between women and men by the court order; and the divorce rate in Turkey seems to be increasing from year to year. Although, this situation is repeatedly emphasized by the media and political actors, it is observed that the divorce rate in Turkey is still low when compared to the Western countries.

According to the 2019 Eurostat data, 43 out of every 100 marriages resulted in divorce in the European Union countries in 2015. As to the rates for Turkey for the same year, 25 out of every 100 marriages result in divorce.

However, the lower divorce rates in Turkey, compared to the West, cannot be easily explained by the assumption of more happy marriages. When the lower divorce rates and the problem of the murders of women are taken into account together; it appears more important to emphasize the existence of women in Turkey who cannot get divorced.

This research study aims to understand the decision-making parameters of the women who are able to get divorced and the women who cannot get divorced although they want to. These different parameters of decision making process are analyzed within the framework of the capability approach and by focusing on the capabilities and experiences of the women who are able to get divorced and who cannot get divorced. In addition to the capability approach, since the decision making process is also based on psycho-social factors, the capabilities of women will also be examined with the use of certain psycho-social notions.

In this study, mixed methods have been used as a research method and the effects of capabilities on the decision making process of divorced and non-divorced women have been observed by both quantitative and qualitative methods. 2297 women participated in the survey which was shared and conducted through the

internet. 10 people were selected from among the participants of the survey, who had declared that they wanted to participate in an interview. Semi-structured interviews were conducted via video-based speech via the internet. Thus, the survey data were intended to be supported by the life stories collected through interviews.

According to the findings of the study; it is observed that the capabilities of women in different areas and their self-development (as autonomous self *versus* relational self) have a direct effect on their ability to get divorced. As a result of dominant social structures and gender stereotypes, it is observed that women experience deprivation of capabilities and such deprivation directly affects their ability to make their own choices for their own life.

In addition, the research findings underline a number of factors that directly affect the ability of women to get divorced: having children; employment and income status; anxieties about the future, possibility to feel regrets and failure; the attitude of the family; physical and emotional violence; feeling insecure; and their inability to exist freely and as themselves in their lives.

Key words: Divorce in Turkey, capability deprivation, women who cannot get divorced, women who could get divorced

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ

1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Aile toplumun en küçük yapı taşı oluşturulan bir kurum olarak; toplumlar için yıllardır önemini ve varlığını korurken; evlilik ve aile kurumu zaman içerisinde toplumsal değişimlerden etkilenecek dönüşüme uğramıştır (Kandiyoti, 1984). Biyolojik cinsiyet ile toplumsal cinsiyet kavramlarının birbirlerinden farklı olgular olarak görülmeye başlamaları, kadın ve erkeğe atfedilen toplumsal cinsiyet rollerinin değişime uğraması, kadının iş hayatına atılarak kamusal hayatta kendini daha fazla göstermeye başlaması ve tüm bunlarla birlikte “erkek dışarıda çalışır ve eve para getirir, kadın ise ev işinden ve çocuk bakımından sorumludur” olarak belirtilen gelenekse aile anlayışının, ortadan kalkmamakla birlikte, dönüşmeye başlaması ile birlikte evlilikten ve aile kurumundan beklentiler de farklılaşmıştır. Bu dönüşüm, hukuki gelişmeler ile, beraberinde boşanma eylemini getirmektedir (Coltrane, Collins, & Collins, 2001; Kandiyoti, 1984; Lundberg & Pollak, 2015). Özellikle kadınların beklentilerinin farklılaşması, çalışarak kendi ayakları üzerinde durabilmeleri ve artık aile geçimine maddi katkıda bulunabilmeleri nedeniyle kadınlar ilişkilerindeki doyum, mutluluk ve kaliteli iletişime birincil önem vermeye başlamışlar, bunlar yerine getirilemediği noktalarda ise boşanma seçeneğini düşünmeye başlamışlardır (Coltrane vd., 2001). Genel algı itibariyle her ne kadar kadınlar, erkeklere daha fazla bağımlı olan taraf olarak düşünülse de boşanma davalarını çoğunlukla kadınlar açmaktadır; bu durum ise yukarıda dile getirilen nedenler ile birlikte, kadınların ilişkilerini daha fazla sorguluyor olmalarından ve kendilerini ilişkiler ağı içerisinde tanımlayarak; duygusal ilişkilerinin yozlaşmasını erkeklerden daha fazla önemsemelerinden kaynaklanmaktadır (Coltrane vd., 2001; Kavas & Gündüz-Hoşgör, 2010)

Bu çerçevede, özellikle Amerika ve Batı ülkelerinde boşanmanın giderek yaygınlaştığı, evlilik akdi olmadan birlikte yaşamının arttığı (*cohabitation*) ve

evlilik yaşının giderek yükseldiği de gözlemlenmektedir. Birleşik Devletler Nüfus İdaresi'nin (*United States Census Bureau*) yıllık yayınlanan raporlarına göre, genç yetişkinlerin evlilik akdi olmaksızın aynı evi paylaşma, yani birlikte yaşama oranı artış göstermektedir. 50 yıl öncesine bakıldığında çok sık rastlanan ve hoş karşılanan bir durum olmayan evlilik dışı birlikte yaşama durumu, günümüzde özellikle Amerika'da ve Avrupa ülkelerinde normal kabul edilmekte, yaygın olarak görülmekte ve evlilik oranlarının da düşmesine neden olmaktadır (Gurrentz, 2018; National Center for Health Statistics (U.S.), 2002; *U.S. Census Bureau Releases 2018 Families and Living Arrangements Tables*, 2018).

Kuzey Amerika ile birlikte Batı Avrupa'da evliliklerin büyük bir kısmı boşanma ile bitebilmektedir. Ortalama olarak son on beş yıldır Avrupa ülkelerinde evliliklerin % 40'ının boşanma ile sonuçlandığı gözlemlenmekte; Amerika'da ise bu oranın özellikle 1980 ve 1990 yılları itibariyle en yüksek seviyeye geldiği belirtilmektedir. Bu yıllarda gerçekleştirilen her on evlilikten beşinin boşanma ile sonuçlandığı belirtilirken; nedenlerden biri olarak ise 1960 ve 1970'li yıllarda yasaların değiştirilerek, birçok eyalette kusura dayanmayan boşanmaların yasallaştırılması gösterilmektedir (Bodenmann vd., 2006; Coltrane vd., 2001a).

Türkiye'de ise yıldan yıla boşanma oranlarının arttığı gözlemlense ve bu durum medyada ön plana çıkarılıyor olsa da, Batı ülkelerine kıyasla boşanma oranlarının düşük seyretmeye devam ettiği gözlemlenmektedir. Eurostat verileri incelendiğinde, Avrupa Birliği ülkelerinde 2015 yılında her 100 evlilikten 43'ünün; Türkiye'de ise aynı yıl her yüz evlilikten 21'inin boşanma ile sonuçlandığı görülmektedir (Eurostat, 2019). Ancak, bu veriler, Türkiye'de daha mutlu evliliklerin gerçekleştiği anlamına gelmemektedir. 2010 yılından bu yana Türkiye'de sadece boşanma isteği nedeniyle 131 kadının öldürülmesi (*Kadın Cinayetleri*, 2010), basına yansıyan kadına yönelik şiddet ve kadın cinayetleri haberleri de boşanmanın özellikle kadınlar için zorlu ve riskli bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum da, kadınların mutsuz giden evliliklerini bitirmede çekimser kalabileceğini ortaya koymaktadır. Ancak, özellikle Batı ülkeleriyle karşılaştırıldığında, Türkiye'de boşanma oranları daha düşük seyrettiğinden bu konuda yapılan çalışmalar sınırlılık göstermektedir. Gerçekleştirilen çalışmaların

çoğu ise yoğun olarak, “boşanma nedenleri”, “kadının boşanma sonrası yaşadığı zorluklar”, “çocukların boşanma sonrası yaşadığı zorluklar”, “annesi – babası boşanmış olan çocukların boşanma eğilimleri” ve “boşanma riskleri” üzerinde durmaktadır. Kadının boşanmayı aklından geçirmesi ve bu kararı uygulamaya koyması arasındaki süreç araştırmalarda kısıtlı olarak yer almakta, bu alan üzerinde yeterince durulmamaktadır. Bu nedenle Türkiye’de boşanamayan kadınların varlığına dikkat çekilmesi, boşanan ve boşanamayan kadınların hangi parametrelere göre karar verdiklerinin ve “Boşanmayı düşünen kadınların yapabilirliklerinin ve bununla bağlantılı olarak yaşadıkları deneyimlerin eyleme geçiş ya da geçemeyişleri üzerindeki etkisi”nin araştırılması önem arz etmektedir. Bu süreç bireyi, bireyin toplumla ilişkisini ve toplumu ilgilendiren bir konu olduğundan bu çalışma birincil olarak sosyoloji, ikincil olarak ise sosyal psikoloji alanını kapsayacaktır.

Bu çerçevede, Türkiye’de boşanma oranlarının düşük seyretmesini kadınların “yapabilirlikleriyle” açıklamak ve kadınların yapabilirliğinin mutsuz olan evliliklerini bitirebilmeleri ya da bitirememeleri üzerindeki etkisini anlamak önem taşımaktadır. Yapabilirlik kavramı, Amartya Sen ve Martha Nussbaum tarafından geliştirilmiş olup, genel anlamı itibariyle kalkınmanın yalnızca kişi başına düşen gelir, gayri-safi yurt içi hasıla (GSYİH), maddi refah veya gelir durumu ile ölçülemeyeceğini; bireylerin yapabilirlikleriyle doğrudan ilgisi olduğunu ortaya koymaktadır (Nussbaum, 2018; Sen, 1999). Bu bağlamda, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı kapsamında, bir ülkenin kalkınmasının değerlendirilmesi aşamasında göz önünde bulundurulacak yegâne ölçütün ekonomik büyüme olmadığı; bunun yerine bireylerin ve bireylerin yapabilirliklerinin bir ülkenin kalkınma ve gelişiminin değerlendirilmesinde nihai kriter olarak baz alınması gerekliliği üzerinde durularak, öncülüğünü Pakistanlı ekonomist Mahbub ul Haq ve Amartya Sen’in yaptığı, İnsani Gelişme Endeksi (*Human Development Index*) geliştirilmiştir (*Human Development Indices and Indicators : 2018 Statistical Update*, 2018; Nussbaum, 2018). İnsani Gelişme Raporu içerisinde yer alan, Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi’nde (*Gender Inequality Index*) insani gelişmenin üç temel boyutunu (sağlık, bilgi ve yaşam

standartları) dikkate alarak insani gelişim kazanımlarında toplumsal cinsiyet farklarını, yani kadın ve erkekler arasındaki eşitsizlikleri ölçmektedir. Türkiye'nin 2017 yılı itibariyle İnsani Gelişim Endeksi değeri 0.791 olarak belirtilmekte ve bununla birlikte 188 ülke ve bölge arasında 64. sırada yer almaktadır. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi'nde ise Türkiye 0.317 değeri ile 69. sırada yer almakta ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği bakımından orta ya da düşük eşitlik sağlayan ülkelerin bulunduğu dördüncü grupta konumlandırılmaktadır. Kadınlar için belirtilen insani gelişim endeksi değeri 0.755 iken, erkekler için bu değer oranı 0.819'a kadar çıkmaktadır. Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesi adına kadınların yapabilirliklerinin artırılması gerekliliği bu veriler kapsamında ortaya çıkmaktadır.

Bu çerçevede Sen, bireyin yapabilirliğinin ancak bireysel özgürlüklerin genişletilmesiyle mümkün olabileceğini dile getirmekte, aynı zamanda özgürlük alanının genişletilmesi ve yapabilirliğin artırılmasıyla bireylerin arzuladıkları şekilde ve daha mutlu bir hayat yaşamasına olanak sağlanacağına ya da mutsuz oldukları bir yaşamı terk edebilme imkanlarının olabileceğine değinmektedir. Yoksulluğu da aynı şekilde gelir yoksulluğundan farklı olarak yapabilirlik yoksunluğu olarak tanımlayan Sen, bireylerin yapabilirliklerinin artmasıyla daha özgür seçimler yapabileceğini ve gelir durumlarının da pozitif yönde değişeceğini ifade etmektedir. Bu noktada, sosyal psikolojiden ödünç alınan "ait olma – birey olma dengesi," "özerk ahlak – dışa bağımlı ahlak," "özerk benlik – ilişkisel benlik," "öğrenilmiş çaresizlik" ve "bireyin kendi hayatında özgürce var olabilmesi," gibi kavramlarla boşanan kadınlar ile boşanamayan kadınların yapabilirlik ve özgürlük alanlarının değerlendirilmesi ve bağlantılı olarak boşanabilme ve boşanamama nedenlerinde hakim olan parametreler üzerinde durulması anlamlı olacaktır (Cüceloğlu, 2005, 2015, 2016; Kağıtçıbaşı, 1996).

1.2. YÖNTEM

Bu çalışmada karma yöntemli araştırma metodu kullanılmıştır. İnternet üzerinden yayınlanan ankete ve görüntülü görüşme yoluyla gerçekleştirilen

mülakatlara; Türkiye’de ikamet eden, en az bir kere evlenmiş ve boşanmış veya boşanmak isteyen ama boşanamayan kadınlar katılım göstermiştir. Anket internet ortamında Survey Monkey (<https://www.surveymonkey.com>) anket sağlayıcısı kanalıyla hazırlanmış ve psikolog Doğan Cüceloğlu’nun yaklaşık iki milyon takipçisi olan sosyal medya hesapları (Facebook [<https://www.facebook.com/DoganCuceloglu/>] ve Instagram [<https://www.instagram.com/dogancucelogluofficial/>]) üzerinden paylaşılarak kadınlara ulaşılmıştır. Böyle bir yöntemin izlenilmesinin nedeni boşanamayan kadınların başka yollardan erişilmesi güç bir grubu oluşturması; başka bir deyişle, örneklem oluşturmada temsiliyet gözetmenin mümkün olmadığı saklı bir popülasyonu (*hidden population*) oluşturmasıdır (Heckathorn, 1997). Söz konusu psikoloğun aile, evlilik ve kadın üzerine popüler yayınları bulunduğu; boşanamayan kadınlara ulaşabilmek için anketin bu sosyal medya hesaplarından paylaşılmasının önemli bir kanal sağlayacağı düşünülmüştür.

Boşanamayan kadınların temsiliyet gözetilmesinin mümkün olmadığı bir grup (*hidden population*) kategorize edilmesinin başlıca nedenleri ise; bu grup ile ilgili olarak bir örneklem çerçevesinin oluşturulmasının güçlüğü, hali hazırda evli oldukları için bu düşüncelerini dile getirmekte zorlanmaları, güven ve gizlilik ile ilgili olarak duydukları kaygının gözetilmesidir (Riggle, Rostosky, & Reedy, 2005; ayrıca bkz. Göçmen & Yılmaz, 2017).

İnternet ortamında gerçekleştirilen ve belirli bir sosyal medya hesabından yayınlanarak katılımcılara ulaşılan bir anket çalışmasının sınırlılıklarının farkında olmakla birlikte (bkz. 1.2.5 Sınırlılıklar bölümü); anonimliğin korunması, güvenilir bir ortam sağlanması, daha sonra gerçekleştirilecek mülakatlar adına güven ilişkisinin kurulması ve başka yollarla ulaşılması zor olan bir gruba ulaşılabilmesi adına bu yöntem yararlı görülmüştür (krş. Göçmen & Yılmaz, 2017).

Tüm bu bilgiler ışığında araştırma, olasılığa dayalı olmayan örneklem seçim tekniği (*non-probability sampling method*) ile, ve hatta daha spesifik olarak uygun örnekleme (*convenience sampling*) tekniği ile gerçekleştirilmiştir (Bryman, 2012). Çalışma, keşfedici araştırma (*exploratory research*) yapmayı hedeflemiştir: ortaya çıkan sonuçların incelenmesi örneklem dahilindeki kadınların yapabilirliklerini,

boşanmayı düşünürken karşılaştıkları güçlükleri ve boşanma ya da boşanamama durumlarını keşfetmeye yöneliktir; dolayısıyla ileride bu alanda gerçekleştirilebilecek olası çalışmalara temel oluşturabilir.

Anketin sonunda araştırmanın mülakat kısmının olacağı da özellikle belirtilmiş ve mülakata katılım göstermek isteyen kadınların ulaşabilmesi için bir email adresi verilmiş olup, mülakata katılım göstermek isteyen kadınlar bu email adresi üzerinden isteklerini dile getirmişlerdir.

1.2.1. Anketin Yapılandırılması

İlk etapta, dört ayrı kadın grubuna, “boşanan, “boşanmak isteyen ancak boşanamayan,” “erteleyen” ve “vazgeçen” kadınlara yönelik 119’ar ana sorudan oluşan iki ayrı anket (boşananlar ve boşanamayanlar) hazırlanmıştır. Katılımcılar ana sorulara verdikleri cevaplara göre, o soru kapsamındaki alt sorulara yönlendirilmiş ya da yönlendirilmemişlerdir (Bkz. EK -1) Gönüllük esasıyla ankete katılım sağlayan katılımcılar bu konuda ankete başlamadan önce ilgili internet sayfasında bilgilendirilmiş ve bu bilgiler ışığında ankete devam etmeyi onaylayanlar anket sorularına yönlendirilmişlerdir. Anketin başında sorulan “Aşağıdaki ifadelerden hangisi şu anki durumunuzu en iyi şekilde açıklıyor?” sorusuna verilen yanıtlar dahilinde; “Boşandım” seçeneğini işaretleyenler farklı, “Boşanamıyorum”, “Ertele dim” ve “Vazgeçtim” seçeneklerini işaretleyenler farklı bir ankete yönlendirilmişlerdir (Hem boşanan hem de boşanamayan, erteleyen ve vazgeçen kadınlara sorulan anket sorularına ulaşmak için bkz. EK-1). Boşanan ve boşanamayan kadınlara sorulan ana sorular temelde aynı olup, sadece soru şekilleri ve bağlantılı olarak alt sorular değişkenlik göstermektedir.

Anket sorularının cevaplanmasında yönlendirme metodu kullanılmış; katılımcılar sorulara verdikleri yanıtlara göre alt sorulara ya da farklı ana sorulara yönlendirilmişlerdir. Bu metotla kadınların kendilerine uymayan sorularla karşılaşma sıklığı azaltılması ve kadınların boşanmayı düşünme ve boşanmaya karar verme sürecinde sahip oldukları yapabilirlikler, içinde buldukları

yapabilirlik yoksunluğu ile birlikte yaşadıkları deneyimlerin kapsamlı olarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

1.2.2. Anket Verilerinin Analizi

Ankete toplamda 2297 kadın katılım sağlamıştır. Ankete katılan kadınların % 28.04'ünü (644 kişi) boşanan, % 71.96'sını (1653 kişi) ise boşanamayan, erteleyen ve boşanmaktan vazgeçen kadınlar oluşturmuştur. Ankete katılım Türkiye'nin çeşitli illerinden gerçekleşmiş ancak katılımcıların yarısından fazlasının İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa ve Antalya olarak Türkiye'nin nüfus bakımından en büyük beş ilinde ikamet ettikleri gözlemlenmiştir. Katılımcıların büyük bir kısmı 30-49 yaş aralığında olup, yine çoğunluğun lise ve üniversite mezunu olduğu saptanmıştır.

Anket verilerinin analizi Survey Monkey anket sağlayıcı tarafından gerçekleştirilmiş ve hem grafik hem de temel istatistik hesaplamaları kapsamında sunulmuştur. Anket analizi kapsamında, Survey Monkey'nin sunduğu bu verilerden yararlanılmış ancak; boşanamayan, erteleyen ve vazgeçmiş olan katılımcıların verdikleri yanıtlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı ve birbirine benzer olduğundan; bu üç grubun verileri Survey Monkey'nin anket analizi kapsamında sunduğu “yanıtların birleştirilmesi” olanağı kullanarak bir araya getirilmiş ve analiz boşanan ve boşanamayan katılımcılar olarak iki ayrı grubun karşılaştırılması şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Bu çerçevede boşanan ve boşanamayan kadınlar iki ayrı anket doldurdıklarından, Survey Monkey bu iki ayrı anket sonuçları arasında istatistiksel anlamlılık testi gerçekleştirememiş ancak, internet sitesi üzerinde hesaplamaları ve analizi nasıl yaptıklarına dahil detaylı bilgi ve formülleri sunmuştur. Bu formüllerden yararlanarak iki grup arasındaki istatistiksel anlamlılık testi, profesyonel hesap makinesi (TI 84-PLUS) kullanılarak hesaplanmıştır (İstatistiksel Anlamlılık Testi formülü ve nasıl hesaplandığına dair detaylı bilgi için bkz EK-4). Anket analizine, çoğunlukla aralarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiş olan sorular dahil edilse de, bazı zorular da istatistiksel olarak anlamlı bir fark içermeseler

de kadınların duygu, düşünce ve deneyimlerinin değerlendirilmesi ve boşanma düşüncesi / kararının zorlu sürecini ifade etmesi adına önem taşıdığından incelemeye dahil edilmiştir.

Ankette, bazı sorular ucu açık soru olarak sorulmuştur. Bu soruların istatistiksel olarak değerlendirilmesi de, EK-4'de bulunan formül kullanılarak yine profesyonel hesap makinesi yardımı ile sağlanmış ve değerlendirilmiştir. Açık uçlu soruların istatistiğe çevrilebilmesi için aynı veya aynı aralıkları temsil eden veriler birer grup içerisinde toplanarak, soruyu yanıtlayan toplam kişi sayısına bölünmüştür. Daha sonra elde edilen sonuç 100 ile çarpılmış ve o grubu temsil eden istatistiksel veri elde edilmiştir (Formül için bkz. EK-5)

1.2.3. Mülakatın Yapılandırılması

Yukarıda belirtilen çerçevede gerçekleştirilen analizin sonunda kişilerle birebir görüşme yapılmak istendiği belirtilmiş ve katılım göstermek isteyen kişilerin ulaşması için bir email adresi verilmiştir. İnternet ortamında görüntülü konuşma yöntemiyle gerçekleştirilen mülakata katılım sağlamak istediklerini dile getiren kadınlar arasından, çalışıp / çalışmama durumlarının ve yaşadıkları illerin farklılık göstermesi önemsenererek; boşanan 4 kişi, boşanamayan 5 kişi ve dava sürecinde olan 1 kişi olmak üzere toplamda 10 kişiyle mülakat gerçekleştirilmiştir. Mülakatlar internet ortamında görüntülü konuşma yöntemiyle, WhatsApp ya da Facetime aracılığı ile yapılmıştır.

Ankette olduğu gibi mülakatlar da gönüllük ilkesi çerçevesinde gerçekleştirilmiş ve mülakata başlamadan önce mülakat şartları okunarak; çalışma dahilinde hiçbir şekilde kişisel verilerin kullanılmayacağı, deşifreler tamamlandıktan sonra görüşme içerisinde seçilen bölümlerin takma isim kullanılarak teze aktarılacağı konusunda katılımcılar bilgilendirilmiştir. Bu bilgilendirme ışığında ses kaydı alınmasına ve mülakata devam etmeye onay verip vermedikleri sorulmuş, sözlü onayları alındıktan sonra mülakata başlanmıştır.

Yarı yapılandırılmış mülakat şeklinde tasarlanan görüşmeler; ekonomik durum, çocuk sahibi olma, gelecek / pişmanlık / başarısızlık kaygısı, güven /

güvensizlik, aile desteği ve müdahalesi, boşanmış tek kadın olma damgası / davranış ve bakış açısı değişimi, hayatında özgürce kendin olarak var olabilme, ikinci evlilik ve fiziksel ve duygusal şiddet olarak toplamda dokuz ana gruba ayrılarak yapılandırılmıştır. Her grup altında en fazla 2'şer soru olacak şekilde sorular hazırlanmış ve katılımcılara yöneltilmiştir. Görüşmeler genel hatlarıyla bu sorular üzerinden ilerlemiş ancak sohbet dahilinde katılımcıların paylaştıkları bilgiler ışığında spontane olarak da soru sorulup, cevap alınmıştır.

Mülakat soruları anket analiz ve sorularından yola çıkılacak yarı yapılandırılmış ve bu yöntem ile ankete katılan katılımcıların belirttikleri endişe, kaygı ve deneyimlerinin arka planında yaşanan hikayelerin ve yaşam öykülerinin derinlemesine değerlendirilebilmesi amaçlanmıştır. Mülakatların her biri yaklaşık 1.5-2 saat sürmüştür (Mülakat soruları ve listesi için bkz. EK-2 ve EK-3)

1.2.4. Mülakatın Analizi

Mülakatların analizinin gerçekleştirilebilmesi adına öncelikle ses kayıtlarının deşifresi yapılmış olup; anket verileri ile paralel olarak ön plana çıkan endişe ve deneyimler çalışmaya yansıtılmıştır. Bu çerçevede, kişisel verilerin saklanmasına hassasiyetle önem verilmiş ve katılımcıların ismi değiştirilerek takma isim kullanılmıştır. Mülakatlarda ortaya çıkan duygu, düşünce ve deneyimlerin anket sonuçları ile paralellik göstermesi, anket yanıtlarının da daha verimli bir şekilde değerlendirilmesini sağlamış ve aralarında hiçbir çelişkiye rastlanmamıştır.

1.2.5. Sınırlılıklar

Bu araştırma dahilinde bir yandan hayatında en az bir kez evlenmiş ancak boşanmış veya boşanmak isteyen ama boşanamayan kadınların, boşanmayı düşünürken ve boşanmaya karar verme sürecinde yaşadığı duygu, düşünce ve deneyimlerinin değerlendirilmesi amaçlanmakta, diğer yandan da Türkiye'de boşanma oranlarının Batı ülkelerine göre düşük seyretmesinde etken olarak

düşünülen boşanamayan kadınların (süreci erteleyen ve hala istedikleri halde vazgeçenler de dahil olmak üzere) varlığına dikkat çekilmeye çalışılmaktadır.

Anket verilerinin analizinde özellikle eğitim oranının Türkiye nüfusuna göre yüksek istatistiksel verilere sahip olması çalışmada bir örneklem yanlılığı (*sample bias*) olduğunu ortaya koymaktadır. Anketin katılımcılara ulaştırılması bir psikoloğun sosyal medya hesapları kanalıyla yapıldığından ve yine hali hazırda ankete katılmış olan kişilerle mülakat gerçekleştirildiğinden; bu sosyal medya hesabını takip eden kişiler, bu kişilerin tanıdıkları ve genel olarak internete erişimi olan bireyler arasından bir örneklem oluşturulmuştur. Aynı zamanda internete ulaşımı olan bireylerin genel olarak daha yüksek eğitim seviyesine sahip ve daha yüksek bir sosyo-ekonomik gruba ait olma ihtimalleri de (Berson, Berson, & Ferron, 2002) göz önünde bulundurulduğunda; örneklemin temsili olduğunu söylemek ve daha geniş bir evrene (*population*) genelleme yapmak neredeyse imkansızdır (Berson, Berson, & Ferron, 2002; Fricker, 2008). Dolayısıyla, bu çalışmanın Türkiye'deki bütün boşanan ve boşanamayan kadınları kapsadığını, temsili bir örneklem sunduğunu söylemek ve böyle bir genellemeye varmak da oldukça güçtür.

Örneklem yanlılığının ve sınırlılıkların kaçınılmaz olduğu bu araştırma dahilinde, her ne kadar bir takım genellemelere, kesin sonuçlara ve temsiliyete varılamayacak olsa da; “uygun örnekleme” metodu (*convenience sampling*) çalışmanın literatüre katkısı, ulaşılması zor ya da imkansız olan gruplara ulaşabilmenin etkili bir yolunu sağlaması ve ileride yapılacak araştırmalar için hipotezler oluşturmaya imkan vermesi adına anlamlı bir yol sunmaktadır (Fricker, 2008; Schonlau, Fricker, & Elliott, 2002).

Yukarıda sunulan bilgiler ışığında bu araştırma, sınırlı bir örneklem çerçevesinde, yani eğitim seviyesi yüksek, internete erişimi olan, aynı yazar-psikoloğu takip eden iki grubun, boşanan ve boşanamayan kadınların yapabilirliklerinin, boşanabilmeleri veya boşanamamaları üzerindeki olası etkisini incelemektedir.

Türkiye'de boşanma sürecini yaşayan ya da boşanmak isteyen ancak boşanamayan kadınların daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilebilmesi adına

elbette ki, internete ulaşımı olmayan ve sınırlı eğitim alabilmiş kadınlarla da çalışma yapılması yararlı ve etkili olacaktır. Öte yandan, tam da mevcut örneklem sayesinde bir nokta dikkat çekmektedir: göreceli eğitim düzeyi yüksek kadınların hali hazırda boşanmakta zorlanıyor oluşları. Yukarıda bahsedilen sınırlı eğitim alabilmiş, internete erişimi kısıtlı ve göreceli daha zor koşullarda hayat mücadelesi veren kadınlarla karşılaştırıldıklarında yine göreceli olarak daha fazla fırsata sahip oldukları düşünülen bu kadınların boşanmakta zorluk çekmesi ve / veya boşanamamaları, mutsuz giden evliliklerinde kendilerini onların tabiriyle “hapishanede” gibi hissetmeye devam etmeleri; Türkiye genelinde özellikle kadınların yapabilirliklerinin daha kısıtlı olduğu bölgelerde bu tür araştırmaların yapılmasının toplumsal cinsiyet eşitliği ve boşanma konusunun çalışılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Son olarak, boşanma veya boşanamama elbette ki tek taraflı bir süreç olarak görülmemektedir. Boşanan ve boşanamayan kadınlar ile yürütülen bu çalışmaya ek olarak, benzer bir çalışmanın erkeklerle de gerçekleştirilmesi söz konusu dinamiklerin ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin daha kapsamlı değerlendirilebilmesi adına yararlı olacaktır.

1.3. TEZİN YAPISI

Bu çalışma ana hatları dahilinde, ekler ve kaynakça bölümleri hariç tutularak, dört ana kısımdan oluşmaktadır. Sırasıyla kuramsal çerçeve, literatür taraması, araştırma bulguları ve sonuç olarak yapılandırılan kısımlarda üzerinde durulan noktalar aşağıda kısaca özetlenmiştir.

İlk olarak kuramsal çerçeve bölümünde, yapabilirlik yaklaşımı genel hatlarıyla tanımlanmış, ülkelerin gelişme ve kalkınma düzeylerini değerlendirmek üzere geliştirilmiş farklı yaklaşımların kısa bir eleştirisine yer verilmiş; alternatif olarak, eşitlik, yapabilirlik yoksunluğu, özgürlük, seçimler, bireylerin aktör rolünün önemi ve yapabilirlik listeleri üzerinde durularak, Martha Nussbaum ve Amartya Sen’in yapabilirlik yaklaşımlarına odaklanılmıştır. Ayrıca, yine yapabilirlik yaklaşımı çerçevesinde Ingrid Robeyns’in, toplumsal cinsiyet eşitliğinin

sağlanabilmesi adına sadece bu konuya yönelik geliştirdiği liste ile Nancy Fraser'ın yine toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesi adına geliştirdiği beş temel ilke ve bu liste ve ilkelerin uygulanabilirliği tartışılarak; yapabilirlik yaklaşımının psiko-sosyal kavramlarla birlikte değerlendirilebilmesi üzerinde durulmuştur.

Literatür Taraması kısmında, Türkiye'de boşanma üzerine bugüne kadar yapılmış olan çalışmalar değerlendirilerek; boşanmanın kısa tarihi, boşanma nedenleri, boşanma öncesinde kadınların yaşadığı endişeler, boşanma sonrası kadınların karşılaştığı genel sorunlar, boşanan kadına yönelik toplumun genel tutumu ve boşanma sonrası kadının duygusal durum ve kimliğinin dönüşümü üzerinde konularında yapılan çalışmalar üzerinde durulmuştur.

Üçüncü olarak araştırma bulguları kısmında, gerçekleştirilen anket ve mülakatların değerlendirilmesine yer verilmiş; boşanabilen ve boşanamayan kadınların süreç içerisinde yaşadığı deneyim, duygu ve düşünceler üzerinde durulmuştur. Boşanabilen ve boşanamayan kadınlar arasındaki karar verebilme ve eyleme geçebilme parametrelerinin ortaya konulduğu bu bölümde, kadınların boşanabilmesini kolaylaştıran ya da boşanabilmesine engel olan başlıca faktörler sıralanmış ve bazı noktalarda yapabilirlik yaklaşımı ile sosyal psikoloji kavramlarına atıfta bulunulmuştur.

Son olarak, sonuç bölümünde anket ve mülakat analizleri kuramsal çerçeve ile birleştirilerek tartışılmıştır. Ayrıca, çalışmanın Türkiye'de boşanma üzerine yapılan çalışmalara katkısı vurgulanmıştır. Anket ve mülakatlardan elde edilen veriler, yapabilirlik yaklaşımı ve sosyal psikolojiden ödünç alınan kavramlar çerçevesinde değerlendirilerek; Türkiye'de kadınların özgürlük alanlarının genişletilmesi ve yapabilirliklerinin artırılmasının, onların sosyal açıdan ve psikolojik olarak kendilerini güçlü ve özgür hissetmelerini sağlayacağına ve mutsuz oldukları evliliklerini, özgür iradeleriyle bitirebilmelerine olanak tanıyacağına işaret edilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KURAMSAL ÇERÇEVE: YAPABİLİRLİK YAKLAŞIMI

Bu bölüm dahilinde Amartya Sen ve Martha Nussbaum tarafından geliştirilen yapabilirlik yaklaşımı üzerinde durulacak, ayrıca toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için Ingrid Robeyns'in geliştirdiği yapabilirlik listesi ile Nancy Fraser'ın geliştirdiği beş temel ilke listesinden yararlanılacaktır. Bölümün en sonunda ise, kadınların yapabilirlikleri psiko-sosyal kavramlar çerçevesinde incelenecek ve yine toplumsal cinsiyet eşitliği ile bağdaştırılacaktır.

2.1. YAPABİLİRLİK YAKLAŞIMI

Amartya Sen ve Martha Nussbaum'un geliştirdiği yapabilirlik yaklaşımı; bireysel iyi oluş halinin (*well-being*) ve toplumsal değişimlerin değerlendirilmesi; sosyal düzenlemelerin ve politikaların yapılandırılması adına geniş kapsamlı normatif bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır (Robeyns, 2005). Yapabilirlik yaklaşımı çerçevesinde kullanılan yapabilirlikler kavramı, bir insanın potansiyel işlevlerini kapsamaktadır. İşlevler ise yapabilme (*doings*) ve olabilmelerden (*beings*) oluşmaktadır. İşlevler ve yapabilirlikler arasındaki fark ise, en temel haliyle, elde edilmiş kazanımlar ile bu kazanımları elde etme özgürlüğü arasındaki farka benzetilebilir. Başka bir deyişle, elde edilen / varılan sonuçlar ile bu sonuçlara ulaşmak adına sahip olduğumuz fırsatlar arasındaki farkı yansıtmaktadırlar. Bütün yapabilirlikler bir araya geldiğinde ise, bir bireyin değer verdiği şeylerle, değerli bulunduğu bir yaşam yaşayabilmesi için sahip olduğu toplam özgürlüğü oluşturmaktadır (Robeyns, 2003).

Yapabilirlik yaklaşımı, bireylerin iyi olma halinin (*well-being*) tüm katmanlarına değinecek bir yaklaşım tarzı geliştirmeyi hedeflerken, temelde iki soru üzerine odaklanır: İnsanlar gerçekte ne olabilirler ve ne yapabilirler? (Nussbaum, 2018). Çünkü, asıl önemli olan bireylerin sürmek istedikleri gibi bir

yaşam sürebilmeleri, olmak istedikleri insan olabilmeleri ve yapmak istediklerini yapabilmeleri için çeşitli özgürlüklere ve kıymetli olanaklara, başka bir deyişle yapabilirliklere, sahip olmalarıdır (Robeyns, 2005). Belirtilen bu önemli fırsatlara sahip olduklarında kendileri için en kıymetli özgürlüğü seçebilme şansına da kavuşacaklardır. Bireyin yaşam standardını belirleyen asıl unsur, sahip oldukları şeyleri kullanarak yapabilirliklerini arttırıp arttırmadığı olduğundan, yapabilirlik yaklaşımına göre de önemli olan bir kişinin yapabilirliklerine ulaşip ulaşamadığıdır. Onları gerçekleştirip gerçekleştirmemesi ise farklı bir durumdur ve kişinin özgür iradesi ile alakalıdır (Sen, 1999).

2.2. REFAH VE KALKINMAYA YÖNELİK FARKLI YAKLAŞIMLARIN ELEŞTİRİSİ

Sen ve Nussbaum, yapabilirlik yaklaşımını oluştururken kaynak, faydalar ve gelir üzerine yapılan değerlendirmelere de eleştiri getirmektedirler (Robeyns, 2003). Bireylerin refah düzeylerinin ve iyi olma hallerinin tek bir birimde ölçülebileceğini savunan bu yaklaşımlara yanıt olarak; yapabilirlik yaklaşımı “insanların çeşitliliği ve farklılığı” unsurunu hatırlatmaktadır (Nussbaum, 2011; Robeyns, 2003).

İlk olarak faydacı yaklaşım; fayda sağlamayan her türlü bilgiyi bireylerin ahlaki yargılarının dışında tuttuğu için yapabilirlik kuramcıları tarafından eleştirilmektedir. Bu yaklaşım çerçevesinde fayda, tatmin anlamına gelmekte ve genel olarak sosyoekonomik ayırım gözetmeden tüm insanları önemseyen bir duruş sergilemektedir. Ancak faydacı yaklaşım yakından incelendiğinde, tüm hayatları bir bütün olarak ele aldığı ve ülkede yaşayan bireylerin çoğunluğunun durumu iyi olduğu sürece farklı sıkıntılarla mücadele eden ve çeşitli yapabilirliklerden yoksun olan diğer insanların hayatlarını değerlendirmeye dahil etmediği görülmektedir (Nussbaum, 2011). Hayatın bir çok bileşenini tek bir kalemde ele alan bu yaklaşım, kalkınmaya da var olan statükonun devam etmesi yönünde yanlı bir bakış açısıyla bakmaktadır (Nussbaum, 2003; Sen, 1999). Oysa ki, bir birey gerçekte çaresiz ve umutsuz bir durumda olabilir ama yaşamın başka bir halini, başka bir olasılığı

bilmediği için yaşamından memnun olmaya devam edebilir. Bu durumda, kişi değer verdiği, mutlu olduğu bir yaşamı sürüyor olmaktan ziyade başka bir alternatiften haberi olmadığı ve / veya başka bir alternatifte dair inancı olmadığı için bu yaşamda mutlu olmak zorunda kalmaktadır. Bu noktada faydacı yaklaşımın dar kapsamlı değerlendirmesine örnek olarak; erkekler ve kadınların aynı iş için eşit ücret alması ilkesi verilebilir. Faydacı yaklaşım çerçevesinde bu ilkenin gerçek bir değeri bulunmamaktadır. Kadınlar düşük ücretlerden tatmin oldukları ve aksini dile getirmedikleri sürece, erkeklere ve kadınlara aynı iş için eşit ücretin ödenmemesi faydacı yaklaşım tarafından doğal bir durum olarak karşılanır. Sen, bu durumu faydacılık yaklaşımının önemli toplumsal ve ahlaki normları değerlendirmenin dışında tuttuğu gerekçesiyle eleştirmektedir (Robeyns, 2005).

Yapabilirlik yaklaşımı çerçevesinde eleştirilen bir diğer yaklaşım ise materyal kaynaklara, gelire ve mallara odaklanan normatif değerlendirmelerdir. Kaynaklar sadece insanların iyi olma halini ve sahip olduğu avantajları geliştiren araçlardır. Asıl önemli olan üzerinde durulması gereken nokta ise, insanların yapabilirlikleri ve işlevleri ile ilgili olmalıdır. Kaynak bazlı teoriler, insanların kaynakları yapabilirliklere çevirmek adına farklı yetilere sahip olduklarını kabul etmekte zorlanır. Başka bir deyişle, insanların geniş çeşitliliğini, yaşam adına birbirlerinden farklı istekleri olduğundan ya da içerisinde buldukları koşullardan dolayı farklı miktarlarda farklı türlerde mallara ihtiyaç duyacaklarını dikkate almaz (Robeyns, 2003, 2005). Toplumların yaşam kalitesini tek bir sayı ile ölçen bir diğer yaklaşım ise gayri safi yurtiçi hasıla oranlarına bakılarak yapılan değerlendirmelerdir. Bu yaklaşım bireyler arası gelir dağılımını da dikkate almaz ve sadece ülkelerin genel ekonomik durumuyla ilgilenir. Bu yaklaşım çerçevesinde GSYİH rakamı yüksek olan bir ülkenin iyiye gittiği varsayımı kolaylıkla yapılabilmekte ve gelir dağılımını da dikkate alınmadığından ülkeler içerisinde süregelen adaletsizlikler göz ardı edilmektedir.

Amartya Sen'e göre ise gerçek kalkınmayı yukarıda belirtilen yaklaşımların hiçbirisi kapsamlı olarak açıklamamaktadır. Sen'e göre kalkınma bireylerin yararlanabilecekleri bireysel özgürlüklerin genişletilmesi sürecidir. Kalkınma sadece kişi başına düşen gelir, GSYİH, teknoloji, endüstrileşme ve modernleşme

gibi unsurlarla açıklanamaz. Bireysel gelir ve GSYİH elbette ki bahsedilen bireysel özgürlüklerin genişletilmesi adına önemli bir rol oynayabilir ancak, belirtilen bu unsurlar tek bir değerlendirme kriteri olamayacağı gibi; kalkınmanın amacı olarak değil birer aracı olarak değerlendirilmelidirler. Farklı türdeki özgürlüklerin birbirlerini güçlendirdiklerini dile getiren Sen, özgürlüğün sadece kalkınmanın bir sonucu olmadığını aynı zamanda en temel öğelerinden biri olduğunu da altını çizmektedir (Sen, 2005).

Sonuç olarak, toplum içerisinde yaşayan her bir bireyi amaç olarak ele alan yapabilirlik yaklaşımı “tercihe” veya “özgürlüğe” odaklanmaktadır. Toplumların insanlar için yapabileceği en büyük iyiliğin onlara çeşitli fırsatlar sunarak özgürlük alanlarını genişletmek olacağını savunan bu yaklaşım, bireylerin bu fırsatları değerlendirip değerlendirmemesi noktasında sessiz kalmaktadır. Bireylere çeşitli olanaklar reel olarak sunulduğu takdirde, bu olanaklardan yararlanıp yararlanmamak tamamen bireylerin kendi seçimleri olacaktır ve yapabilirlik yaklaşımı bu noktada bireylerin kendilerini tanıma güçlerine saygılı bir tutum sergilemektedir (Nussbaum, 2018).

2.3. EŞİTLİK VE YAPABİLİRLİK YOKSUNLUĞU

Eşitlik fikrinin politik değerinin merkezinde olması, Sen’in “Neyin Eşitliği?” sorusunun üzerinde durmasını sağlamıştır. Bu noktada eşitlik fikrinin tartışılması adına, faydacı eşitlik, refah eşitliği ya da kaynakların eşitliği yeterli görülmemektedir, çünkü yukarıda da belirtildiği gibi bu yaklaşım insanların farklı ölçülerde kaynaklara ihtiyaç duyabileceği unsurunu göz ardı eder. Aynı zamanda, insanların kaynakları gerçek işlevlere dönüştürebilmesi için sahip oldukları yetiler de birbirinden farklıdır (Nussbaum, 2003; Sen, 1979). Alternatif olarak Sen, eşitliğe politik bir hedef olarak bakmak adına yapabilirlikler alanının, etik olarak en tatmin edici ve en kazançlı yolu sunduğunu savunur ve toplumun, insanların eşitliğine değer vermesi ve bunun bir sosyal amaç haline getirilmesine olanak sağlanması adına; yapabilirliklerin eşitlenmesini en uygun hedef olarak ortaya koyar (Sen, 1979). Örneğin, yüksek gelir sahibi olan ama politik katılım fırsatı olmayan bir

birey genel anlamlandırma çerçevesinden yoksul olarak kabul edilmez ancak “politik katılım” olanağından mahrum bırakıldığı için önemli bir özgürlük alanından yoksundur (Sen, 1999). Bu örnekte de görüldüğü gibi, tek taraflı olarak faydaların, kaynakların ve refahın eşitlenmesi ve eşitliğin bu unsurlar üzerinden değerlendirilmesi; insan çeşitliliği, kültürel farklılıklar, toplumlar arası değer farklılıkları göz önünde bulundurulduğunda uzun vadede anlamlı olmayacak ve bireyler bir taraftan iyi olma halini yaşarken, diğer bir tarafta bunu yaşamaktan mahrum bırakılacaklardır. Bu nokta da, getirilebilecek en iyi çözüm yapabilirliklerin eşitlenmesi ve yapabilirlik yoksunluklarının giderilmesi olacaktır (Sen, 1999).

Bu noktada diğer yoksulluk türlerinden daha geniş kapsamlı olarak “yapabilirlik yoksunluğu” kavramı ortaya çıkmaktadır. Yoksulluğun, yapabilirlik yoksunluğu çerçevesinde tanımlanması bireyin yoksun olduğu ama oldukça önemli olan noktaların üzerinde durulmasına olanak sağlar ki, bu tanım yoksulluğu düşük gelir ile açıklamanın aksi yönündedir ve düşük gelirin ancak araçsal bir yaklaşımda önemi olduğunu savunur. Sen’in üzerinde durduğu bir diğer nokta ise; yapabilirlik yoksunluğuna düşük gelir dışında; bireyin yaşı, toplumsal cinsiyet ve sosyal roller, hastalık, dezavantajlı durumlar gibi bireyin etkisinin olmadığı ya da çok az olduğu bir çok farklı unsurun da etkisinin bulunmasıdır (Sen, 2005)

Sonuç olarak, yapabilirliğe dayalı bakış açısı araçlar üzerinde (gelirler, kaynaklar, mallar vb.) fazladan durmayı reddetmekte ve iki insan birebir aynı araçlara sahip olsalar da; bu araçların getireceği farklı olanaklara ve farklı fırsatlara dikkat çekmektedir. Fırsatlar ve olanaklar farklı toplumlar, farklı aileler ve farklı bireyler kapsamında değişkenlik göstereceğinden; insanların hayatlarında yukarıda belirtilen araçların kullanımı ve önemi de farklı olacaktır. Bu nedenle asıl odaklanılması gereken nokta, eşitliğe yapabilirlik alanından bakmak ve yoksulluğun da basitçe gelir yoksulluğu perspektifinden değil, yapabilirlik yoksunluğu perspektifinden değerlendirilmesi olmalıdır (Sen, 1979).

2.4. YAPABİLİRLİKLERE NUSSBAUM VE SEN YAKLAŞIMI

Martha Nussbaum'a göre yapabilirlikler "Bir insan ne yapabilir ve ne olabilir?" sorusuna verilecek yanıtların tümünü kapsamaktadır (Nussbaum, 2011). Sen ise, yapabilirlikleri çoğunlukla birbirleriyle ilişki olan birtakım seçilebilecek fırsatların ve işlevlerin bir arada bulunması olarak tanımlar. Yapabilirliği bir çeşit özgürlük olarak tanımlayan Sen'in çalışmasında "temel yapabilirlikler" tüm yapabilirliklerin bir alt kümesini oluşturur ve hayatta kalmakla birlikte yoksulluktan korunmak için gerekli olan temel bir takım özgürlükleri içerir (Nussbaum, 2018; Robeyns, 2005; Sen, 1999). Martha Nussbaum ise çalışmalarında temel yapabilirliklerden doğuştan gelen yetenekler olarak bahsetmekte ve bu yapabilirliklere ek olarak iki yapabilirlik kategorisinin daha altını çizmektedir. Bunlardan ilki, bireyin belirli bir yapabilirliği uygulamasına olanak sağlayan durumları ifade eden "içsel yapabilirlikler"dir. İçsel yapabilirlikler doğuştan gelen özelliklerden ayrı olarak gelişmiş kişisel niteliklerden oluşmaktadır. Nussbaum'un üzerinde durduğu üçüncü yapabilirlik kategorisi ise "birleşik yapabilirlikler" olarak adlandırılmakta ve içsel yapabilirliklerle birlikte dış hükümlere göre bireyin seçip gerçekleştirebileceği olanakların tümünü kapsamaktadır (Nussbaum, 2018; Robeyns, 2005). Görüldüğü gibi, her ne kadar Sen'in ve Nussbaum'un geliştirdikleri kategori ve terminolojiler birbirinden farklı da olsalar; ikisinin de temel de birleşik yapabilirliklere yönelik politikalara odaklandıkları gözlemlenmektedir.

Sen'in kullandığı "yapabilirlik" kavramını Nussbaum "yapabilirlikler" olarak kullanmaktadır. İnsanların yaşam kalitesini oluşturan önemli unsurların nitelik olarak birbirinden farklı olduğunu ve çeşitlilik gösterdiğini özellikle vurgulamak adına kavramı çoğul olarak kullandığını dile getiren Nussbaum, çoğulluk ve indirgenemezliğe bu şekilde dikkat çekmeyi amaçlamaktadır (Nussbaum, 2018).

Sen ve Nussbaum'un yapabilirlik teorisine farklı yaklaşımlarının bir diğer unsuru da merkezi yapabilirliklerin bulunduğu bir listenin hazırlanıp hazırlanamayacağı ile ilgilidir. Entelektüel geçmişi toplumsal tercih kuramına (*social choice theory*) dayanan Sen, herhangi bir yapabilirlikler listesinin yaratılmasının ancak adaletli ve süregelen bir demokratik süreçle, uygulamalarla

mümkün olabileceğini dile getirmektedir (Robeyns, 2003, 2005). Sen'e göre yapabilirlikler çerçevesi, kamu muhakemesi konusunun açıklanmasına ve aydınlatılmasına yardımcı olmaktadır ki, bu durum da hakikatle ilgili konuları olduğu gibi etik ve politik konuları da içerir. Bu nedenle, yapabilirlik yaklaşımı süregelen kamu muhakemesi gerekliliğini merkezden kaydırmayı hedefleyemez. Bağlantılı olarak yapabilirlik yaklaşımının bir amacının da, bireysel avantajların ve olumsuzlukların şeffaf ve etkili bir şekilde incelenmesi ihtiyacına hizmet etmesi olduğunu söyleyen Sen, bu çerçeve içerisinde farklı işlevlerin birbirleriyle ilişkili olarak değerlendirilebiliyor ve tartışılabilir olmasının önemini özellikle vurgulamaktadır (Robeyns, 2005; Sen, 2005). Değişmez ve sabit bir listenin olması ise, kamusal katılımın sağlayacağı zengin ve kazançlı bir ortamı reddetmek anlamına gelir, çünkü bu sistem içerisinde bireylere nelerin ve neden dahil edileceğini söyleme hakkı tanınmayacaktır.

Kendini hem bu teoriyi geliştiren hem de kuvvetle savunan biri olarak tanımlayan Amartya Sen, yapabilirlik yaklaşımının soyut bir teori olduğunun altını çizmektedir. Bu nedenle, gelmiş geçmiş bütün toplumlar için, insanların neyi nasıl anlayacağına ve değer vereceğine aldırmadan sabit yapabilirlikler listesinin geliştirilmesi sadece demokrasinin reddedilmesi anlamına gelmez, aynı zamanda bu soyut teorinin ne yapmak istediğine dair yanlış anlaşılmaya, teorinin her toplumun karşılaştığı farklı sosyal gerçekliklerden kopuk olduğunun düşünülmesine neden olur. Ek olarak, toplumsal koşulların ve önceliklerin çeşitli ve değişebilir olduğunun da göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Sabit bir liste, toplum anlayışının gelişme ihtimalini engellerken, aynı zamanda kamusal tartışma, sosyal kaynaşma ve açık tartışmaların geliştirici yönüne de aykırı olacaktır (Sen, 2005).

Nussbaum ise Sen'in bu görüşlerine yanıt olarak, on maddelik yapabilirlikler listesini hazırlarken çoğulcu düşüncelere önem verdiğini ve bu nedenle kültürel farklılıklar ve çeşitlilikler konusunda hassas davrandığını belirtmektedir (Nussbaum, 2018) Hazırladığı "Merkezi Yapabilirlikler Listesi"ni politik hak ve özgürlüklerle birlikte anayasal hukuk düşüncesine de temel olarak kabul eden Martha Nussbaum, iyi bir yaşamın felsefesi üzerine birçok çalışma

gerçekleştirmiş ve anayasal tasarım üzerinde de durmuştur. Uzmanlık alanı çerçevesinde onun için, bu konuyla ilgilenen kuramcılarının ve bilim insanlarının liste hazırlama gerekliliği ve bu listenin savunulması önem taşımaktadır (Robeyns, 2003).

Yukarıda belirtildiği gibi uzmanlık alanı dahilinde Nussbaum, yapabilirlik yaklaşımı aynı zamanda iyinin evrensel teorisini geliştirmek adına da kullanmaktadır. Bu görevi yerine getirebilmek için Nussbaum, sınırları belli ve iyi tanımlanmış bir liste geliştirdiğini ifade etmektedir. Bu listenin dünya üzerinde yaşayan farklı kültürlerle karşı gelmediğini savunan Nussbaum, listenin aynı zamanda dünya üzerinde var olan her bir ülke ve toplum tarafından revize edilebileceğini ve spesifik hale getirilebileceğini belirtmektedir. Bu anlamda Nussbaum'un yapabilirlik yaklaşımı çerçevesinde gerçekleştirdiği çalışmanın evrensel bir niteliği bulunmaktadır ve Nussbaum bütün hükümetlerin bu yapabilirlikleri en azından asgari bir düzeyde vatandaşlarına garanti etmesi ve uygulaması gerektiğini savunmaktadır (Nussbaum, 2011; Robeyns, 2003, 2005).

2.5. YAPABİLİRLİK LİSTELERİ

Yapabilirlik yaklaşımı çerçevesinde kısmi bir adalet teorisi geliştirmeyi amaçlayan Martha Nussbaum, dünya üzerinde yer alan tüm hükümetlerin kendi ülkelerinde uygulayabilecekleri bir merkezi yapabilirlikler listesi oluşturduğunu ileri sürmektedir. Oluşturduğu listenin oldukça genel olarak yapılandırıldığını altını çizen Nussbaum, toplumların kendi kültürlerine ve değerlerine göre bu listeyi revize edebileceklerini de dile getirmektedir. Ancak, özgürlüklerin tanımlanması, bireylerin yıkıcı özgürlüklerden korunması ve temel yapabilirliklerin en azından asgari düzeyde eşitlenebilmesi adına böyle bir listenin varlığının mecburi olduğunu da özellikle vurgulamaktadır (Nussbaum, 2000, 2011; Robeyns, 2003, 2005)

Martha Nussbaum'un geliştirdiği yapabilirlikler listesi şu şekildedir:

- 1- *Yaşam*
- 2- *Beden Sağlığı*

- 3- *Bedensel Bütünlük*: insanın bir yerden bir yere özgürce gidebilmesi; ev içinde ve ev dışında her türlü saldırıya karşı kendisini güvende hissetmesi; cinsel tatmin imkanına ve üreme konusunda seçim hakkına sahip olması
- 4- *Duyular, Hayal Gücü ve Düşünce*: hayal kurabilmek, düşünebilmek, karar verebilmek ve aklını kullanabilmek. İnsanın hayal gücünü ve düşüncelerini kullanarak seçimlerine uygun bir şekilde yaşaması ve üretimde bulunması. Aklını ifade özgürlüğünün güvence altına alındığı ortamlarda kullanabilmesi. Keyif aldığı deneyimler yaşayabilmesi ve kendine yararı yoksa acı çekmekten kaçınabilmesi.
- 5- *Duygular*: insanın kendi dışındaki şeylerle ve insanlarla bağ kurabilmesi. Genel olarak sevebilmesi, yas tutabilmesi, hasret, minnettarlık ve haklı öfke duyabilmesi. Kendi duygusal gelişimini korku ve kaygılara harap etmemesi.
- 6- *Pratik Akıl*: insanın iyi olanı kavrayabilmesi ve kendi hayatını planlarken eleştirel bir bakışa sahip olabilmesi.
- 7- *Bağlanma*: a) insanın başkalarıyla birlikte yaşayabilmesi, başka insanlara olan ilgisini belirtmesi ve göstermesi. Çeşitli toplumsal ilişki biçimlerinde yer alabilmesi ve başkasının içinde bulunduğu durumu anlayabilmesi. B) özsaygının ve hor görülmemenin toplumsal temelini oluşturulması. İnsanlara değer olarak herkesle eşit ve onurlu kişiler olarak davranılması.
- 8- *Öteki Türler*: insanların doğayla ilişki içinde olması ve doğada bulunan her türlü canlı varlığı gözeterek yaşaması.
- 9- *Oyun*: insanın gülüp oynayabilmesi, eğlendirici faaliyetlerde bulunabilmesi.
- 10- *Kişinin Çevresine Yönelik Denetimi*: a) Siyasi: yaşamın bir parçası olan seçimlere etkin şekilde katılabilmesi; siyasete katılım, ifade özgürlüğü ve dernekleşme haklarının sağlanması. b) Maddi: mülk edinebilmesi. Herkesle eşit mülkiyet hakkına sahip olması; herkesle eşit iş arama hakkına sahip olması. İş hayatında insana yaraşan ve kararlar alabileceği şekilde çalışabilmesi, iş arkadaşlarıyla karşılıklı saygıya dayanan anlamlı ilişkiler kurabilmesi.

(Nussbaum, 2018)

Nussbaum'un geliştirdiği bu liste dahilinde, İstanbul'un bir ilçesi olan Ümraniye'nin bir gecekondu bölgesinde 22 kadınla derinlemesine mülakat

gerçekleştiren Pınar Uyan Semerci (Uyan-Semerci, 2007), listede yer alan yapabilirliklerin gece konu da yaşayan göçmen kadınlar için ne kadar geçerli olduğu ve Nussbaum'un belirttiği gibi bu yapabilirliklerin hükümetler tarafından uygulanmasının ne kadar gerçekçi olduğunu sorgulamaktadır. Çalışması dahilinde Türkiye'de kadın bedeninin hem kamusal hem özel sayılmasına, kadınların anneliği hayatlarının amacı hale getirmesini destekleyen toplumsal normlara, kolektivist kültür içerisinde gelişen aile içeri bağımlılığa, kadınların romantik duyguları ifade etmekte zorlanışlarına ve son olarak bir birey olarak kadının değersiz olduğu, "kalabalık benlikler"den oluştuğu ve insan olarak görülmediği gerçeklerine dikkat çeken Semerci, Türkiye'deki asıl problemin yasaların var olmaması değil, hali hazırda var olan yasaların uygulanmaması olduğunu dile getirmektedir. Özellikle toplumsal cinsiyet eşitsizliği açısından değerlendirildiğinde, yasaların tek başlarına kadınların günlük hayatların insan haklarından yararlanabilmesi için yeterli olmadığı görülmektedir. Yapısal bir reform ya da yasanın yaşam şeklini ve insanların davranışlarını değiştirmeyeceğini vurgulayan Semerci, Nussbaum'un her devletin anayasasına, yapabilirlik listesi listesinin eklenmesi fikrinin uygulamayı garantilemeyeceğini ve gerçekçi olmadığını dile getirmektedir (Uyan-Semerci, 2007).

Bu bağlamda, sadece toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin çözümlenmesi adına Ingrid Robeyns tarafından hazırlanan 14 maddelik yapabilirlik listesinin incelenmesi yararlı olacaktır. Robeyns'in listesi bazı açılardan Martha Nussbaum'un listesiyle paralellik gösterse de, farklı olduğu birçok nokta bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi ise, Nussbaum'un işlevler ve yapabilirliklere bakış açısının Sen'inkinden farklı olması ve Robeyns'in kendi yaklaşımını Sen'in kavramsallaştırmalarıyla özdeşleştirmesidir. Sen için yapabilirlikler gerçek olanakları (fırsatları) temsil ederken, Nussbaum için yapabilirlikler yetenekleri, içsel güçleri ve yetileri de içermektedir ve bu noktada Ingrid Robeyns'in durduğu nokta Sen'in durduğu nokta ile paralellik göstermektedir. (Robeyns, 2003, 2005)

Nussbaum'un listesi ile Robeyns'in listesi arasındaki bir diğer fark ise; maddesel olarak isimleri benzer olsa da belirtilen yapabilirliklerin içerik

bakımından farklı olması ve bu maddelerin farklı şekillerde kategorize edilmiş ve etiketlenmiş olmasıdır. Robeyns listedeki yapabilirlikleri sosyal bilimlerde var olan cinsiyet eşitsizliği literatürüne bağlı olarak gruplandırmaktadır (Robeyns, 2003).

Son olarak, Nussbaum kendi listesini oluştururken listedeki yapabilirlikleri en azından asgari düzeyde tüm devletlerin sorgusuz sualsiz kabul etmesi uygulaması gerekliliğinin altını çizerek; Robeyns'in temel amacı toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ve dezavantajlı konuları vurgulamaktır. Ancak, bunların hangi süreçler dahilinde azaltılabileceğine ya da hangi kanalların kullanılması gerektiğine fazla değinmemeye özen göstermektedir.

Bu çerçevede Ingrid Robeyns'in toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin çalışılmasında kullanılmak üzere geliştirdiği yapabilirlikler listesi, açıklamalarıyla birlikte, aşağıdaki gibidir ve bu liste Robeyns'in "Sen's Capability Approach and Gender Inequality: Selecting Relevant Capabilities" isimli makalesinden alınmıştır (Robeyns, 2003).

- 1- *Yaşam ve Fiziksel Sağlık*: Bu madde içerisinde iki temel unsuru barındırmaktadır. Bunlardan ilki doğabilme, ikincisi ise doğduktan sonra iyi bir sağlıkla normal bir yaşam uzunluğunda yaşayabilmedir. İstatistiklere göre, kadınların ortalama ömrü erkeklerden daha uzundur. Ancak bu durum kadınlar için sunulan sağlık hizmetlerinin daha az etkili olması gerektiği anlamına gelmez. Bu yapabilirlik çerçevesinde karşılaşılan bir diğer toplumsal cinsiyet eşitsizliği ise, maskülen toplumsal normal nedeniyle erkeklerin korkularını ve endişelerini dile getirmekte zorlanması ve rahatsızlıkları son noktaya gelene kadar doktora gitmekten kaçınmasıdır. Erkeklerin endişelenmemelerini, duygularını ifade etmemelerini ve sıkıntılarını göstermemelerini öğütleyen bu toplumsal normların ortadan kaldırılması gerekmektedir. Tüm bunlara ek olarak, istatistikler kadınların erkeklerden çok daha fazla hastalandıklarını da göstermektedir.

2- *Ruhsal İyi Olma Hali (Mental Well-Being)*: Ruh halinin olumsuz her türlü yapabilirlik ve olabilirlikten uzak olması halidir (uyuyamama, endişelenme ya da depresyonda, yalnız ve tedirgin hissetme gibi). Araştırmalar, kadınların ruh halinin erkeklerden daha kötü durumda olduğunu göstermektedir ve bu durumun biyolojik sebeplerden ötürü olduğuna dair bir araştırma bulunmamaktadır. Fuhrer (1999): “Kadınlar, erkeklerin aksine, hem sosyal hem de biyolojik olarak, bir kısmı sosyal destek vermeyi de içerecek şekilde daha anaç olmaya yönlendirilmişlerdir. Diğerlerinin destek taleplerini yerine getirmedeki güçlükler ve yönlendirilmiş oldukları bu role verilen değer düşüklüğü, kadınlarda erkeklere kıyasla psikolojik sıkıntılarının daha fazla görülmesine neden olabilir.” Fuhrer’in ortaya koyduğu bu durum göstermektedir ki, ileriki bölümlerde daha detaylı değinilecek olan kadınların piyasa dışında gerçekleştirdiği bakım hizmetleri ve ev işleri toplum tarafından değer görmediği gibi, kadınları psikolojik olarak baskı altına da alabilmektedir. Piyasa dışında yapılan işlere, ücretli bir işte çalışılması durumunda kadının piyasa içerisinde yaptığı işler de eklendiğinde ancak piyasa dışındaki işlerinde herhangi bir azalma olmadığında kadın doğal olarak kendini yorgun, bitkin ve mutsuz hissedecek ve “ruhsal olarak her türlü olumsuz yapabilirlikten ve olabilirlikten uzak olma” yapabilirliğinden yoksun olacaktır. Bu durum yalnız annelerde de güçlü bir şekilde hissedilmekte ve bu kadınların psikolojik sıkıntılara karşı daha savunmasız oldukları dile getirilmektedir.

3- *Bedensel Bütünlük ve Güvenlik*: Var olabilmenin önemli etkenlerinden olan bu yapabilirlik, insan her türlü kişisel şiddeti tecrübe ettiklerinde olumsuz etkilenecektir. Kadınlar için şiddetle en sık karşılaşma yerleri kendi evleridir ve şiddet uygulayan kişi ise çoğunlukla eşleridir. Kadınlar aynı zamanda takip edilerek rahatsız edilme eylemine daha sık maruz kalmaktadırlar. Tüm bunlara ek olarak, aile içi şiddetin ev dışındaki şiddetten daha yıkıcı olduğu da söylenebilir çünkü; aile

içerisinde şiddet gören bir kadın güvenli bir yaşamının olduğuna dair inancını yitirme, kimseye güvenememe ve çocukların güvenliğinden de endişe duyma gibi unsurlarla karşı karşıya kalacaktır. Bir bireyin kendisini en güvende hissetmesi gereken, sığınacağı alan olan yuva ortamı, o birey için güvenliğinin olmadığı kendisini tehlikede hissettiği bir alana dönüştüğünde kadınlar güvenlik yapabilirliğinden yoksun oldukları gibi, bu durumun psikolojilerinde açacağı yara nedeniyle yukarıda belirtilen “ruhsal iyi olma hali” yapabilirliğinden de yoksun olacaklardır.

- 4- *Sosyal İlişkiler:* Bu yapabilirlik de iki temel unsuru kapsamaktadır. Bunlardan birincisi sosyal ağlar, ikincisi ise sosyal destektir. Batı toplumlarında, erkeklerin politik, ekonomik ve yasal alanlarda daha geniş bir sosyal ağa sahip oldukları görülmektedir ve bu nedenle ekonomik ve toplumsal hayatın avantajlarından daha fazla faydalanmaktadırlar. Kadınlar ise, daha fazla enformel ağlara ve sosyal desteğe sahiptirler.
- 5- *Politik Haklar:* Birçok ülkede politik haklar ve güce sahip olan kadınların sayısı erkeklere göre daha az olmakla birlikte politik ortamın erkek egemen bir kültür ile yapılandırılmış olması da kadınlar için önemli bir dezavantaj oluşturmaktadır. Politik hayatın içinde olan kadınlar kendi davranışlarını da maskülenleştirerek bu erkek egemen alana uyum sağlamak durumunda kalmaktadır.
- 6- *Eğitim ve Bilgi:* Genel olarak, özellikle bazı alanlarda, erkeklerin eğitimine hem okullarda hem de ailelerde daha fazla önem verilmekte, onların gelecekte iyi kariyer sahibi olmaları adına daha fazla yatırım yapılmaktadır.
- 7- *Ev işi ve Piyasa Dışı Bakım (Domestic Work & Nonmarket Care):* Bu yapabilirlik çocukları büyütme ve diğer bağımlı olan, özellikle yaşlılar gibi, kişilerin bakımlarının üstlenilmesini ifade etmektedir ve yüksek oranda toplum cinsiyet yanlılığını ve eşitsizliğini de içerisinde barındırmaktadır. Kadınlar piyasa dışında çocuk bakımı, yaşlı bakımı,

hasta bakımı gibi işleri daha fazla üstlenmektedirler. Ancak en büyük eşitsizlik ev işinde ortaya çıkmaktadır. Bu aktivitelerin tümü bu aktivitelerden yararlanan kişiler ve bu kişilerin yapabilirliklerinin artırılması ve sağlanması adına büyük bir önem arz etmektedir. Ancak bakımı sağlayan kişiler (ki çoğunlukla kadınlar oluyor) için daha karmaşık bir durum söz konusudur. Bu aktiviteler tercih edilerek, kısa süreli dönemlerde gerçekleştirildiğinde; değerli, tatmin sağlayan ve keyif veren işlevler yerine geçebilmektedir. Ancak, zorunlu ve uzun dönem için yapılması gerekiyorsa külfetli ve monoton işlevler haline geleceklerdir.

- 8- *Ücretli iş ve Diğer Projeler*: Ortalama olarak kadınlar iş piyasasında daha az aktif ve koşulları daha olumsuz olan işlerde çalışmaktadırlar.
- 9- *Barınma ve Çevre (Shelter & Environment)*: Barınmak, korunmak, güvenilir ve tatminkar bir çevrenin keyfini çıkartmayı kapsamaktadır. Yaşanılan yer aynı zamanda “kişinin özdeşliği ile en yakından ilişkili olan fiziksel alan” olarak da sayılmaktadır ve bu nedenle kişinin duygularının ve bireysel gücünün üzerinde yaşanılan yerin kayda değer bir etkisi bulunmaktadır. Bu nedenle, kadın ve erkeğin paylaştığı ev içindeki alanlara eşit erişime sahip olmaları, ev konusunda eşit oranda karar alabilme güçlerinin olması ve yaşanılan mahallenin çocuk bakımı ve çocuklar için sunduğu imkanların üzerinde durulmuş olması önem taşımaktadır.
- 10- *Hareket (Mobility)*: Bir yerden bir yere gidebilme özgürlüğünü ifade etmektedir ve araçsal bir önemi bulunmaktadır.
- 11- *Boş Zaman Aktiviteleri (Leisure Activities)*: Koelet ve Maarten Moens (2001) haftalık olarak erkeklerin kadınlardan 6 saat 46 dakika daha fazla boş zaman aktivitelerine zaman ayırabildiklerini göstermektedir. Zaman eşitsizliği bakımından da kadınların dezavantajlı durumda olduğu gözlemlense de, bu durum tüm hikayeyi ortaya koymaktadır. Erkekler ve kadınlar benzer oranlarda boş zamanlara sahip olsalar da, boş zamanın değerlendirilmesi ve boş zamandan keyif alınabilmesi

konusunda aralarında anlamlı bir fark bulunmaktadır. Erkekler, boş zamanlarını daha kaliteli değerlendirip, keyfini daha fazla çıkartabilirken; kadınların boş zaman aktiviteleri genelde çocuk bakımı, iş ve ücretsiz iş ile bölünebilmektedir. Erkeklerin ise bu gibi durumlarla karşılaşma oranı çok daha düşük seyretmektedir.

12- *Zaman Özerkliği*: Toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü ile doğrudan bağlantılıdır. Mevcut toplumsal iş bölümü adaletsiz ve genel olarak kadınların aleyhindedir. Bir aktivite üzerinde harcanan zamanın kalitesinin bir başka göstergesi de bireylerin o aktiviteyi deneyimleme şeklidir. Çift kariyerli hane halkı içerisinde yaşayan kadınlar erkeklerden çok daha fazla zaman baskısına maruz kalmaktadırlar. Toplam çalışma zamanlarının (ücretli ya da ücretsiz) eşit olduğu durumlarda dahi, kadınların ertelenemeyen ev işlerinden daha fazla sorumlu olmaları onlar için daha fazla stres yaratmaktadır. Onlara daha fazla sorumluluk veren sosyal normlara tabi olmalarından dolayı, farklı farklı ve çeşitli sorumluluk kümeleriyle aynı anda baş etmek durumunda kalabilmektedirler. Zamanın özerkliği kapsamında toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin tam bir değerlendirmesi; kadınların ve erkeklerin istedikleri zamanda istedikleri yere gidip gidememe özgürlüklerinin, aynı sosyal kısıtlamalara veya beklentilere tabi olup olmadıklarının ve bunlara benzer noktaların araştırılmasını zorunlu kılmaktadır.

13- *Saygı Duyulma ve Onurlu Bir Şekilde Davranılma (Being Respected and Treated with Dignity)*: Bazı feministler, toplumsal cinsiyet normlarını taşıyan bir toplumun kökeninin, kadınların sistematik olarak değersizleştirilmesi ve varoluşlarıyla insan olarak görülmemelerinde yattığını savunmaktadırlar. Kadın ve erkeğe duyulan saygı dahilinde ortaya çıkan toplumsal cinsiyet farklılığı, çoğunlukla kadınların üstlendiği ev işi ve bakım işlevlerinin toplum ve bireyler tarafından sınırlı olarak tanınmasından da ortaya çıkmaktadır. Kadınların üstlendiği bu işlevler toplum ve hane halkı tarafından saygın işler olarak kabul edilmemektedir. Ayrıca bu işler kültürel olarak “kadın işi” olarak

bilindiğinden erkeklerin bu işi yapıyor olması da, toplumun gözündeki değerini düşürmekte, saygınlığını azaltmaktadır.

14- *Din*: Kadın ve erkeğin bir dine inanma ve inanmama özgürlüğüne eşit derecede sahip olması yapabilirliğini kapsamaktadır. Buna ek olarak, bu yapabilirlik çerçevesinde üzerinde durulması gereken bir diğer önemli nokta da, kültürel uygulamaların zaman içerisinde din ile bütünleştirilmesidir. Din tek başına her zaman gerici bir unsur olarak değerlendirilmese de, bir takım gelenek ve kültürel normlarla birleşerek kemikleştiğinde, gerici bir hal alabilmektedir (Nussbaum, 2011; Robeyns, 2003).

(Robeyns, 2003)

Yukarıda verilmiş olan, Nussbaum ve Robeyns tarafından geliştirilen iki yapabilirlik listesi karşılaştırıldığında; Ingrid Robeyns'in geliştirmiş olduğu yapabilirlikler listesinin toplumsal cinsiyet eşitsizliğini anlamak adına daha faydalı olduğu ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar, her iki listeye de temelde benzer unsurları ele alsa da, Robeyns'in geliştirdiği liste spesifik olarak toplumsal cinsiyet eşitsizliğine yönelik olduğundan ve literatürde bu alanda yapılan çalışmaları baz alınarak hazırlandığından gerçek hayatla daha bağlantılı olarak ilerlemektedir. Martha Nussbaum'un kısmi bir adalet teorisi geliştirmek amacıyla yarattığı yapabilirlikler listesinin dünyadaki tüm hükümetler tarafından uygulanmasının ne denli zor olduğu, Pınar Uyan Semerci'nin (Uyan-Semerci, 2007) kadınlarla gerçekleştirdiği çalışma dahilinde ortaya konulmuştur. Bu çalışma dahilinde de, boşanamayan kadınların yaşadıkları zorluklar ve boşanan kadınlar ile boşanamayan kadınların karar verme / verememe aşamalarında yaşadıkları deneyimler karşılaştırılırken; yapabilirlik yaklaşımı kadınların yaşadıkları durumu anlayabilmek ve değerlendirebilmek adına bir çerçeve olarak kullanılacaktır. Böylelikle, yaklaşım olarak Amartya Sen'in ve Ingrid Robeyns'in yaklaşımına daha yakın bir üslup benimsenecektir.

Bu bölümde üzerinde durulması gereken ve Ingrid Robeyns'in geliştirdiği listeye paralellik gösteren bir diğer çalışma da Nancy Fraser (Fraser, 1994) tarafından gerçekleştirilmiştir. Fraser, "*After The Family Wage: Gender Equity and*

The Welfare State” isimli makalesinde endüstri sonrası refah devletlerinin oluşumunda toplumsal cinsiyet eşitliğinin benimsenmesinin ve uygulanmasının önemi üzerinde durmakta ve bu çerçevede hayata geçirilmesi gereken beş önemli ilkedен bahsetmektedir. Feministlerin şimdiye kadar toplumsal cinsiyet eşitliğini, eşitlik ve farklılıklar arasında ilişki kurarak açıklamaya çalıştıklarını dile getiren Fraser, bu çerçevede eşitliğin kadınlarla erkeklere birebir aynı davranılması anlamına geldiğini; farklılığın ise erkeklerden farklı oldukları için kadınlara daha farklı davranılması anlamını taşıdığını belirtmektedir. Ancak, ne eşitlik ne de farklılık toplumsal cinsiyet eşitliğini çalışmak için uygun kavramlar değildir (Fraser, 1994).

Bu bağlamda Nancy Fraser cinsiyet eşitliğini tek bir norm veya tek bir değer ile açıklamak yerine, çok sayıda normatif ilke içeren karmaşık bir kavram olarak ele almayı tercih etmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliği sadece kadın ve erkeğe eşit saygı ilkesini değil, aynı zamanda kaynakların eşitliği ve/veya yapabilirliklerin eşitliği gibi daha varlıksal eşitliğe de ihtiyaç duymaktadır. Yine ek olarak, sadece toplumsal değer taşıyan aktivitelere katılım eşitliğine değil aynı zamanda sosyal değerleri belirleyen erkek egemen ölçütlerin merkezden kaydırılmasına da gerek duyulmaktadır. Bu normlarda herhangi birinin göz ardı edilmesi ise, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin tam olarak anlaşılmasını anlamına gelecektir. Bu noktada, Fraser’ın ortaya çıkardığı 5 normatif ilke Ingrid Robeyns’in geliştirdiği liste ve yapabilirlik yaklaşımı ile paralellik göstermektedir ve ilkere aşağıda yer verilmiştir (Fraser, 1994).

- 1- *Yoksullukla Mücadele İlkesi*: Bu ilke çerçevesinde özellikle bekar anneler üzerinde durulmakta ve çalışmayan ancak çocuklarına bakmak durumunda kalan bekar annelerin yoksulluk durumunun altı çizilmektedir.
- 2- *Sömürü ile Mücadele İlkesi*: Savunmasız (*vulnerable*) bireyleri sömürden korumak üzerine odaklanmaktadır. Kadınların eşleri, patronları, ailelerindeki erkekler tarafından sömürülme durumunu ortaya koyan bu ilke, sömürülebilir bağımlılığı hafifletmeyi amaçlamaktadır. Kadınlar için alternatif gelir kaynaklarının varlığı, yukarıda belirtilen ve toplumsal normlar nedeniyle eşit olmayan ilişkilerdeki pazarlık gücünü arttıracaktır.

Ücretli bir işte çalışmayan ancak evliliği dışında kendisinin ve çocuğunun bakımını sağlayabileceğini bilen bir kadının gücü ve kendine olan inancı daha fazla olacak; “çıkış” olanakları arttıkça, sesi daha gür çıkacak ve duyulur hale gelecektir. Ancak, bu noktada destek adaletli ve doğru bir şekilde sağlanmalıdır. Yardımın alınması sosyal çevre veya diğer insan ve kurumlar tarafından damgalandığında ya da isteğe bağlı olduğunda, sömürü ile mücadele ilkesi tatmin edici olmayacaktır. Sömürülebilir bağımlılık ve kadınların çıkış olanaklarına sahip olmaması, bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen anket ve mülakatlarda da sıklıkla dile getirilen bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Kadınların sadece bir değil, birden fazla yapabilirlikten yoksun olmaları onların sömürülebilir bağımlılığını arttırmakta ve doyum alamadıkları bir hayattan çıkış kapılarını kapatmaktadır.

3- *Eşitlik İlkeleri:* Kadın ve erkeğin arasındaki eşitsizliğin yeniden dağılımı ya da ortadan kaldırılmasını ifade etmektedir. Kadınlara birebir erkeklere davranıldığı gibi davranılması fikri erkek egemen normlar tarafından belirlenen standartlara uygun işleyeceğinden kadınların zararına bir durum ortaya çıkacaktır. Ama Fraser, en az üç farklı eşitlik kavramının itiraza yol açmayacağını öne sürmektedir.

a. *Gelir eşitliği:* Fraser’ın gelir eşitliğini kavramsallaştırma şekli yapabilirlik yaklaşımı ile çelişmez çünkü, yapabilirlik yaklaşımında da yer alan kadınların erkeklerden daha az kazanması, emeğinin karşılığını alamaması ve gelirin aile içinde eşitsiz dağılımı gibi unsurlar üzerinde durmaktadır. Sayılan bu faktörler kadınların gizli yoksulluktan muzdarip olmasına yol açmakta ve hatta özellikle boşanma sonrası kadınların gelirlerini yarı yarıya azaltırken erkeklerin gelirini iki katına çıkaran bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, eşit iş için eşit ücret ilkesi benimsenmeli ve kadın emeğinin ve becerilerinin toptan değer düşüklüğü ortadan kaldırılmalıdır.

- b. *Boş Zaman Eşitliği*: Birçok kadının, ama buna karşılık çok az erkeğin, hem ücretli işlerde çalışması hem de birincil bakım işlerini yapmaları ve orantısız bir şekilde kadınların “zaman yoksunluğu”ndan çok daha fazla muzdarip olmaları; bu eşitlik ilkesinin zorlayıcı yanlarını yansıtmaktadır. Boş zaman eşitliği ilkesi, gelirleri eşitlemek için kadınların iki iş yapmasını ama erkeklerin tek işte çalışmalarının yeterli olduğu refah düzenlemelerinin ortadan kaldırılması ve değiştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Yapabilirlik yaklaşımı ve listelerinde de yer alan bu unsur, anketi dolduran ve görüşülen kadınların da sıklıkla dile getirdiği bir nokta olarak ortaya koyulmaktadır. Kadınların kendilerine ayıracak vakit bulamamaları onların doyumlu bir yaşam yaşamasına engel olmakta ve çeşitli fiziksel ve ruhsal hastalıklara yol açmaktadır. Görüşülen kadınların çoğunun evlilikleri süresince ve boşandıktan sonra psikolojik destek aldıklarını belirtmeleri de “boş zaman eşitliği” ilkesinin kadınlar açısından önemini ön plana çıkarmaktadır.
- c. *Saygı Eşitliği İlkesi*: Endüstri sonrası kültürler sürekli olarak kadınları metalaştırarak erkeklerin zevk almasını sağlayan cinsel objeler olarak görmektedir. Bu noktadaki eşitlik ilkesi kadınları nesnelleştiren ve karalayan toplumsal düzenlemelere karşı çıkmaktadır. Var olan bu düzenlemelerin yoksulluğu ve sömürüyü önüyor olması ya da boş zamanı ve geliri eşitlemesi, bu ilke karşılanmadığı sürece, bir anlam ifade etmeyecektir. Saygı eşitliği ilkesi kadınların bir insan olarak farkına varılmalarını, tanınmalarının yanı sıra, yaptıkları işlerin de tanınmasını gerektirir. Yapabilirlik yaklaşımı çerçevesinde de insan onurunun üzerinde özellikle durulmuş ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği vurgulamalarında kadınların sürekli olarak hem bedenleriyle hem de yaptıkları işlerle değersizleştirilmelerinin altı çizilmiştir. Bununla birlikte, gerçekleştirilen anket ve mülakat kapsamında hem boşanma

sonrası hem de boşanma öncesi yaşanan en büyük endişelerden birinin karşı cins tarafından rahatsız edilme endişesi olması saygı eşitliği ilkesinin önemini ortaya koymaktadır.

- 4- *Ötekileştirmeme İlkesi:* Sosyal politikalar kadınların da erkeklerle eşit düzeyde toplumsal hayatın her alanına katılımlarını teşvik edecek şekilde düzenlenmelidir. Ötekileştirmeme ilkesi; kadınların katılımı için günlük bakım, yaşlı bakım, kamusal hayat düzeni gibi gerekli koşulların sağlanmasını gerektirmektedir. Aynı zamanda bu ilkenin tam olarak karşılanabilmesi için, toplumun maskülen çalışma kültürlerinden ve kadın düşmanı siyasi ortamlardan da arındırılması gerekmektedir.
- 5- *Erkek Egemenliğine Karşı İlke:* Erkeklerin şu anki hayat şekillerinin insani normları temsil ettiğini ve kadınların buna uyum sağlaması gerektiğini benimseyen egemen bakış açısına karşı çıkmaktadır. Bu bakış açısına sahip refah devletlerinin kabulünün mümkün olmadığını dile getiren Fraser, sosyal politikaların kadınları erkekler gibi olmaya zorlamaması gerektiğinin altını çizmektedir. Ya da onların refahın sunduğu çeşitli olanaklardan yararlanabilmeleri adına; erkekler için yapılandırılmış kurumların içinde uyum sağlamaya çalışmak zorunda bırakmamalıdır. Tam tersin toplumsal cinsiyet eşitliğini önemseyen etkili bir politika bu kurumları yeniden yapılandırmayı amaçlamalı ve doğum yapan, akrabalarını, arkadaşlarını ve diğer insanları önemseyen bu insanları o şekilde karşılamalıdır. Onlara istisnalarımız gibi değil, sıradan katılımcılarımız gibi davranmalı ancak yukarıda da belirtildiği gibi koşulları da ona göre ayarlamalıdır. Bu nedenle, erkek egemenliğine karşı ilke, maskülen normların merkezden kaydırılmasını gerektirmekte ve sadece kadınlara bağlı ve kadınlara özgü diye değersiz görülen bazı uygulama ve davranışların değerinin tekrardan gözden geçirilmesini gerektirmektedir.

(Fraser, 1994)

Sonuç olarak Fraser, ekmek kazanma ve bakım vermenin farklı farklı roller olarak tanımlanmasının ve birinin maskülen diğerinin feminen olarak kodlanmasının bugünkü toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin temelini oluşturduğunu

savunmaktadır. Bu rollerin ayrılması ve kültürel kodlanması, sürekli bu rollerin tekrarlanmasına yol açmakta ve kadınların dezavantajlı durumunun sürekli yinelenmesine neden olmaktadır. Fraser, bu noktada erkeklerin kadınlara daha fazla benzer hale getirilmesinin işlevsel olacağına altını çizmektedir. Günümüzde bir çok kadın hem ücretli bir işte çalışırken hem de bakım verme hizmetini sürdürmekte ve bu durumun tüm zorluklarına ve mücadele gerektiren unsurlarına rağmen her iki sorumluluğun da altından kalkmaktadırlar. Bu durumun reel çözümü ise ancak, bugün birbirinden ayrı değerlendirilen ve toplumsal cinsiyet rollerine tabi tutulan aktiviteleri birbirine entegre eden ve bu aktiviteleri erkeklerin de yapması için onları da teşvik eden bir sistemin geliştirilmesi ile mümkün olacak ve böylelikle toplumsal cinsiyet kodları da ortadan kalkacaktır.

2.6. YAPABİLİRLİK YAKLAŞIMI ÇERÇEVESİNDE ÖZGÜRLÜK, SEÇİMLER VE BİREYİN AKTÖR ROLÜNÜN ÖNEMİ

Amartya Sen, özgürlüklerin tartışılabilmesi adına iki önemli kanadı üzerine vurgu yapmaktadır. Özgürlüklerin “işleyiş” yönünü, karar alma ve harekete geçme özgürlüklerinin sağlanması olarak tanımlayan Sen, “fırsatlar” yönünü ise; bireylerin bireysel ve sosyal durumları dahilinde gerçekten sahip oldukları fırsatlar olarak kavramsallaştırmaktadır. Özgür olmayan bir ortam ya yetersiz işleyişler ya da bireylerin en minimumda bile ulaşamadıkları, ancak ulaşmaları gereken, yetersiz fırsatlar dahilinde oluşmaktadır (Sen, 1999).

Yaklaşım çerçevesinde özellikle üzerinde durulan ana unsur; bireylerin değer verdikleri, anlamlı buldukları bir hayat yaşayabilmeleri için yapabilirliklerinin genişletilmesidir. Bu yapabilirliklerin bir yandan kamu politikalarıyla genişletilmesi gerekirken, diğer yandan tasarlanan kamusal politikalara da toplum tarafından yapabilirliklerin efektif bir şekilde kullanılabilmesinden etkilenmektedir. Bu yönüyle özgürlüğün işleyiş ve fırsatlar kanatları arasında ilişkisel bir durum söz konusudur (Sen, 1999, 2005).

Bireyin yapabileceği uygun bir fırsatlar muhakemesi seçeneklere sahip olmayı ve seçenekler arasından serbest seçim yapabilmeye değer vermeyi

içermektedir. Ancak, özgürlüğün fırsatlar kanadının ihlali, başkası tarafından seçilen bir eylemi gerçekleştirmek zorunda kalmanın yanı sıra; kişi normal şartlarda yapmak istemeyeceği bir şeyi yapmaya zorlandığında daha fazla önem taşımakta ve kendini güçlü bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu çerçevede özgürlüğün uygulama kanadının ihlali kişinin seçim özgürlüğü olmadan bir eylemi gerçekleştirmeye zorlanması anlamına gelirken; fırsatlar kanadının ihlali ise normal şartlarda kendisinin istemeyeceği, seçmeyeceği bir şeyi yapmaya zorlanması anlamını taşımaktadır (Sen, 1999).

Bu noktada yapabilirlik düşüncesi özgürlük ve insan haklarının fırsatlar yönünü anlamak adına bir çerçeve oluşturmaktadır. Fırsatları yapabilirlik çerçevesinden görmek, yukarıda da belirtildiği gibi, şu iki noktanın ayırt edilmesini sağlamaktadır: 1) Bir birey gerçekten değer verdiği, önemseydiği şeyleri yapabiliyor mu?; 2) Yapmak istediği şeyi gerçekleştirmek için gerekli araçlara veya izinlere sahip mi? (Sen, 2005).

Sen, özgürlüklerin kalkınmanın sadece birincil ve en önemli amacı olmadığına, aynı zamanda kalkınmaya giden yolun öncelikli bir aracı olduğuna değinmektedir. Bununla birlikte, sosyal değerlerin, önde gelen gelenek ve normların; insanların yararlanabileceği bireysel özgürlüklerinin birtakım sosyal düzenleme ve organizasyonların oluşturulmasının üzerindeki rolünün ve öneminin unutulmaması gerektiğini savunmaktadır. Özgürlüklerin kullanımı bir yandan bu değerler tarafından sağlanırken; bu değerler de katılım özgürlüklerinin kullanımı ile sağlanan sosyal etkileşimler ve kamusal tartışmalardan etkilenmektedir (Sen, 1999).

Farklı insanlar farklı şekillerde ahlak anlayışı ve düşüncelere sahip olabilir, sosyal adalet kavramını farklı şekilde yorumlayabilir ve hatta tam olarak ne düşündüklerinin farkında bile olmayabilirler. Ancak sosyal adaletin en temel noktası, toplumda yaşayan bireylere; kendi çıkarları adına endişe duyan ama aynı zamanda aile üyelerini, komşularını, toplumda birlikte yaşadığı insanları düşünebilen bireylere karşı yabancılaşmamasıdır (Sen, 1999).

Amartya Sen, bireyleri etkileyen değerlerin farklı kaynaklardan gelerek benliklerine işlendiğini dile getirmektedir. Bunlardan birincisi, düşünme ve analiz

yoluyla edinilen değerlerdir. Bu değerler doğrudan endişeler ve sorumluluklarla bağlantılı olabileceği gibi, dolaylı olarak “iyi davranış”ın ve iyi itibar bırakma çabasının etkisiyle de bağlantılı olarak edinilebilir. İkinci olarak, ve Türkiye’de en yaygın olarak görülen, bu değerler var olan düzeni takip etme isteğinden kaynaklanabilir. Bireyin kendi düşüncesi yerine var olan düzenin düşüncesi gibi düşünmesi ve hareket etmesini kapsamaktadır. Uyumlu davranış olarak adlandırılabilir bu tür, muhakemeyi bireyin eleştirel düşüncesinin ötesine taşıyarak ve bireyler diğerlerinin mantıklı bulup, benimsediği davranış kalıplarını taklit etmeye yönelir. Son olarak, kamusal tartışmalar da değerlerin oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. (Sen, 1999)

Ancak, bazı sosyal ve ekonomik değişimler için birtakım geleneklerden feragat edilmesi gerekliliği sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Bu noktada feragat edilecek değerlerin kamu tartışmalarına açılması ve toplumun bir aktör olarak görülmesi fazlasıyla önem taşımaktadır. Gelenekleri korumak adına, katılım özgürlüğünü yasaklama girişimi meşruiyet meselesini yok saymak anlamına gelecek, aynı zamanda insanların ne istediklerine ve neyi kabul edeceklerine karar verme ihtiyaçlarına görmezden gelme eğilimi gösterecektir (Sen, 1999, 2005). Eğer bir ulus insani yapabilirliklerin arkasında olduğunu savunuyor ama çeşitli kültürel ve dini nedenlere referansla vatandaşlarını bu tarz durumlara karşı özenle korumuyorsa, çoğulculuğu hakiki bir şekilde korumaya almıyor demektir. Bunun yerine sıklıkla bu toplumlar, bireylerin (ve özellikle kadınların) hangi kültür yapısında ve nasıl bir hayat yaşamak istediklerine dair seçim yapma şansını reddetmektedir. Yani sonuç olarak, çoğulculuğun en anlamlı türü olan insanın kendi hayatını yaşayabilme ve buna dayalı birtakım seçimler yapabilme unsurlarına bir kısıtlama getirmektedirler. Ancak, belli başlı temel fırsatlar sağlandıktan ve istedikleri zaman çıkabilecekleri seçenekler geliştirildikten sonra, bir birey yine de yukarıdaki noktalar çerçevesinde yaşamayı tercih ediyorsa bu durumda o kişinin tercihine saygı duyulması yapabilirlik yaklaşımının geliştirdiği özgürlük anlayışının en temel noktasını oluşturmaktadır (Nussbaum, 2003).

Yukarıda da belirtilen unsurlardan da anlaşılabilirliği gibi yapabilirlik yaklaşımı çerçevesinde seçen ve eyleyen (*agent*) olma unsurları büyük bir önem

taşımaktadır. Temel özgürlük ve yapabilirlikler olmadan bir insan bir şeyi yapmaktan sorumlu tutulamaz. Ancak, gerçekten bir şeyi yapma özgürlüğü ve yapabilirliğinin olması; bireye onu yapma ya da yapmamayı düşünme görevini yükler ve bu durum bireysel sorumluluğu da kapsar. Bu nedenle özgürlük, sorumluluğun var olabilmesi için hem gerekli hem de yeterlidir (Nussbaum, 2003; Sen, 1999). Bu çerçevede, kadınların seçme, eyleme geçme ve yaptıkları eylemden sorumluluk alma özgürlükleri değerlendirildiğinde oldukça dezavantajlı bir durumda oldukları gözlemlenmektedir. Kadınlar genellikle yaptıkları tercihlerden dolayı saygı duyulması gereken bağımsız insanlar olarak görülme yerine bakılması (ya da bakılmaması) gereken edilgen bağımlılar olarak görülmektedirler. Bu nedenle kadınların süregelen tercihleri genelde arka planda yaşanan adaletsiz şartların bir sonucu olarak tahrip olmuş bir yapı göstermektedir (Nussbaum, 2003).

Gerçek hayatta iyi yaşam hakkında düşüncelerin aile, dini, toplum ve kültürel bağ ve arka planlardan etkilenecek belirlenmesi kadınların yukarıda bahsedilen “kabullenilmiş tercihleri”ne ancak kısmen bir açıklama getirebilmektedir (Robeyns, 2003). Bireylerin yaptığı seçimler elbette ki, toplumsal normlardan ve kültürel yapıdan etkilenmektedir. Ancak burada önemli olan nokta, kadınların sürekli olarak yinelenen tercihlerinin gerçekten kendi seçimlerinin olup olmadığı ile ilgilidir. Örneğin, mevcut sosyal koşullar göz önünde bulundurulduğunda, kadınların erkeklere kıyasla daha fazla oranda ücretli iş yerine sıklıkla ev ve bakım işlerini seçmeleri; erkeklerle aynı yapabilirlik kümelerine sahip oldukları zaman da seçimlerinin bu yönde olacağı anlamına gelmemektedir. Eğer işlevler açısından elde edilecek farklı sonuçların; kadınların ve erkeklerin farklı doğasına ve özsel olarak farklı seçimlerine bağlı olduğuna inanma eğilimi gösterilirse bu eşitsizliklerin ahlaki bir mesele olmadığı kabul edilmiş olacaktır. Bu noktada en fazla kadınların ve erkeklerin sosyal konumlarına karşılık gelen maddi sonuçların adaletli olmadığı iddia edilebilir ve yine bu bakış açısına göre kadınların ve erkeklerin ayrı ayrı ve cinsiyet temelli yaşamlar yaşıyor olmaları adalet açısından bir rahatsızlık uyandırmayacaktır (Nussbaum, 2000; Robeyns, 2003). Buna karşın eğer cinsiyetler arası ayrımcılığın sosyal olarak inşa edildiği ve

kadınlara ve erkeklere dayatıldığı görüşü benimsenirse, mevcut işlevlerde cinsiyet eşitsizliğinin adaletsiz olduğu sonucuna varılacaktır (Robeyns, 2003).

Erkeklerin ve kadınların hakim toplumsal cinsiyet rollerinden kurtulduklarında ve gerçek anlamda seçim yapma özgürlüğüne kavuştuklarında ne seçecekleri bilinmemektedir. Bilinin ve sosyal bir gerçek olarak ortaya çıkan tek nokta, şu anki tercihlerin ve bir aktörü olarak eyleme geçme özgürlüğünün adaletsiz bir şekilde kısıtlandığıdır (Fraser, 1994; Robeyns, 2003). Bireyleri deneyimleyen ve iyi oluş halini yakalayan varlıklar olarak görmek önemli bir farkında oluş olmakla birlikte; eyleyici / aktör rolünü anlamak insanları seçimlerinden sorumlu kişiler olarak tanımlamak adına büyük bir önem taşımaktadır. Sadece edilgen olmak ya da aktif olmak adına değil, yaptıklarımız ve yapmayı reddettiklerimiz ve farklı şekillerde hareket edebilmeyi seçebiliyor olmamız adına da bu kavram ayrıca anlam taşımaktadır. Ancak bu şekilde kadınlar ve erkekler bir şeyi “yapmayı seçme veya seçmeme” ve “yapma veya yapmamanın” sorumluluğunu alan ehil ve yetkin bireyler olarak var olabileceklerdir (Sen, 1999).

2.7. BAZI ÖZGÜRLÜKLERİN KISITLANMASI GEREKLİLİĞİ

Amartya Sen, bireylerin değer verdikleri ve değer vermek için anlamlı nedenler bulduğu özgürlükleri genişletmenin, yaşamı sadece daha serbest ve niteliksel olarak zengin hale getirmekle kalmayacağını aynı zamanda insanları daha sosyal bireyler haline dönüştürerek, öz iradelerini kullanmalarına ve yaşadıkları dünya ile etkileşim içinde olup, yaşadıkları dünyayı etkilemelerine olanak sağlayacağına dikkat çekmektedir (Sen, 1999). Martha Nussbaum'da, Sen ile aynı çizgide ilerleyerek bireylerin özgürlük alanlarının genişletilmesine eşdeğer bir önem vermektedir. Ancak özgürlükleri herhangi bir kısıtlama getirmeden genel olarak yayma fikrinin gerçekçi bir politik proje olup olmadığını sorgulamaktadır (Nussbaum, 2018). Bazı özgürlüklerin diğerlerini kısıtlayabileceğini hatta ortadan kaldırabileceğini dile getiren Nussbaum, daha da ileriye giderek herhangi belirli bir özgürlüğün kendi içerisinde kısıtlama düşüncesini de içerdiğini savunmaktadır (Nussbaum, 2003; Nussbaum, 2018). Bazı özgürlükler temel sosyal hakları

içerirken, bazıları içermeyecektir. Bazıları politik adaletin tam olarak kalbinde yer alırken, bazıları almayacaktır. Merkezi olmayan özgürlükler arasında ise bazıları daha az önemliken, bazıları sadece kötüdür ve kısıtlanmalıdır (Nussbaum, 2003; Nussbaum, 2000).

Daha spesifik olarak üzerinde durulması gerekilirse Nussbaum, toplumsal cinsiyet adaletinin erkeklerin birtakım özgürlüklerini kısıtlamadan kendisini gösteremeyeceğini ve uygulamaya konulamayacağını belirtmektedir (Nussbaum, 2003; Nussbaum, 2018). Örneğin, eşinin rızasına bakmaksızın cinsel ilişkiye girme hakkı birçok toplumda benimsenmiş bir erkek ayrıcalığı olarak görülmekte ve bu nedenle birçok erkek ev içi şiddet ve cinsel saldırıyı önleyici yasalara özgürlüklerinin kısıtlandığı bahanesiyle karşı çıkabilmektedir. Türkiye’de reşit olmayan kızları cinsel ilişkiye zorlama, cinsel ilişkiye girmek istemediği için eşine şiddet uygulayan erkek yada erkeğin eşinin rızası olmadan onu cinsel ilişkiye zorlaması çeşitli haber kaynaklarında neredeyse her hafta sıklıkla karşılaşılan olaylardır. Bu noktada, yasaların ideal bir şekilde uygulamaya konulmaması, erkek egemen bakış açısı ve erkeklerin kullandığı “karım değil mi severim de döverim de”, (cinsel ilişkiye yönelik) “kadın kadın değil ki... benim ihtiyaçlarımı karşılayamıyor” veya (cinsel saldırı vakalarında) “rızası vardı...” gibi söylemler Nussbaum’un değindiği bazı temel özgürlüklerin yaşanabilmesi adına birtakım özgürlüklerin kısıtlanması gerekliliği unsurunu haklı çıkarmaktadır. Tüm bunlara ek olarak, yukarıda belirtilen davranışlar insan onurunu zedeleyecek ve ağır travmalara yol açabilecek davranışlar olması sebebiyle de özgürlük olarak nitelendirilen bu davranışların genel toplumsal kabulünün ortadan kalkması toplumsal cinsiyet adaleti bakımından oldukça büyük bir önem taşımaktadır.

2.8.KADINLARIN YAPABİLİRLİKLERİNİN PSİKO-SOSYAL AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

İnsan, psiko-sosyal, bir varlık olarak, yaşamında hem özerkliğe (birey olarak var olmaya) hem de diğer insanlarla ilişki içerisinde olmaya ihtiyaç duyar. Bu konuda iki araştırmacı, Çiğdem Kağıtçıbaşı ve Doğan Cüceloğlu, farklı isimler

verseler de, aynı gözlemleri yapmaktadır. Çiğdem Kağıtçıbaşı bu bağlamda, “özerk-ilişkisel benlik” kavramı üzerinde durmuş ve Batı ülkelerinin birey eksenli dünya görüşünü yansıtan “bireysel özerk benlik oluşumu sosyal ilişkilerden daha önemlidir” tutumunun eksik olduğunu ve psikoloji alanı açısından değişmesi gereken bir bakış açısını yansıttığını ifade etmiştir.

Başka bir deyişle, Kağıtçıbaşı bireyin özerk olma ihtiyacı ile birisine veya birilerine bağlanma ihtiyacının birbirinin karşıtı olmadığını ve aynı anda var olabileceklerini dile getirir; bu iki faktörün aynı anda var olma durumunu da “özerk-ilişkisel benlik” olarak adlandırmaktadır (Kağıtçıbaşı, 1996).

Doğan Cüceloğlu ise, bireyin özerk ve ilişkisel benliğinin gerçekliğini; “birey olma” ve “ait olma” gereksinimi olarak adlandırmaktadır. Bu bağlamda, kişinin birey olma gereksinimi, bireyin tüm bağlardan uzak, kendisi olarak, öz benliği (*core-identity*) ile var olma ihtiyacını ifade ederken; kişinin ait olma gereksinimi ise, bireyin kendisi için önemli gördüğü kişiler tarafından kabul edilme, sevilme, değerli bulunma ve güvenilme ihtiyacının altını çizmektedir (Cüceloğlu, 2005, 2017a).

Yukarıda belirtilen öz benlik (*core-identity*) kavramını biraz daha açıklığa kavuşturmak gerekirse bu kavram; “bireyin başkalarının etkisi altında kalmadan kendisiyle ilgili duygu, düşünce, algılama ve değerlendirmelerinin tümünü kapsayan bir sonuç algı” anlamına gelmekte ve öz benlik; kişinin kendisini nasıl gördüğünün bir ifadesi olarak tanımlanmaktadır (Cüceloğlu, 2001).

Bireyin özerk-ilişkisel benliğinin oluşumunda yetiştiği aile ortamı oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Çiğdem Kağıtçıbaşı bu bağlamda üç ayrı aile yapısından bahsetmektedir: İlki, maddi ve duygusal yönden karşılıklı bağımlılık gösteren “geniş aile”; ikincisi nesiller arası bağımsızlık temelinde işleyen “bireyci aile” ve üçüncüsü ikisinin sentezini oluşturan ve “duygusal-bağıntılılık temeline dayanan aile.” Bu üç aile modelinden; Kağıtçıbaşı bağımlılık modelinde otoriter tutumun rolüne ve ilişkisel benliğin bu çerçevede gelişimine dikkat çekerken, bağımsızlık modelinde ise kendine yeterliliğin ve özerkliğin ön plana çıkarılarak, özerk benliğin oluşumuna önem verildiğini ifade etmektedir (Kağıtçıbaşı, 1984, 1996).

Günümüz toplumlarına en uygun aile modeli ise, duygusal-bağıntılılık aile modelidir ve bu yapı içerisinde özerkliğin ve kontrolün bir arada olmasına özen gösterilmektedir. Bu aile modelinde özerk-ilişkisel benliğin gelişimi sağlanırken; aynı zamanda bireyin (çocuğun) hem birey olma gereksinimi, hem de ait olma (bağlanma) gereksinimi karşılanmaktadır (Kağıtçıbaşı, 1984).

Özerk benliğin gelişmesine önem verilmeyen aile ortamında; bağlaşıklık kişiliklerin (*co-dependent personality*) gelişmesi durumu ortaya çıkabilmektedir. Kendi başına var olamayıp, mutluluklarını ve değerlerini ilişki içinde oldukları kişinin bakışında arayarak; başkalarının algılamaları ile yaşamlarını sürdürmeye yatkın olan bağlaşıklık kişilikli bireylerin, yaşamlarında kendileri olarak var olabilmeleri mümkün olmazken, yaptığı seçimlerden ve yaşamlarından sorumluluk alarak, anlamlı buldukları bir yaşam yaşayabilme ihtimalleri de çok düşük olacaktır (Cüceloğlu, 2000, 2014).

Sorumluluk, kişinin sınırları içerisinde gördüğü olaylardan ve şeylerden hesap vermeye hazır olma durumu olarak ifade edilmekte (Cüceloğlu, 2005) ve iki koşul ile yapılandırılmaktadır:

- 1- Kişinin kendisine ve diğerlerine hesap vereceği konularda bilgisinin, becerisinin ve yetisinin olması,
- 2- Eylem özgürlüğünün bulunması (Cüceloğlu, 2017a).

Kişinin kendi yaşamının sorumluluğunu alması ve yaşamında kendisi olarak var olabilmesi için; ilişkisel benliğin yanı sıra, özerk benliğinin de gelişmiş olması gerektiğinden; tanıklık boyutlarının belli oranlarda yaşatılmadığı ve birey olma ihtiyacına önem verilmeyen aile içerisinde yetişen kişilerin özgün bir yaşama sahip olabilmeleri oldukça zordur.

Yapabilirlik yaklaşımı perspektifinden bakıldığında da; bireylerin yapabilirliklerinin artırılması ve kendi hayatlarının sorumluluğunu birer aktör olarak taşıyabilmeleri için; özgürlük alanlarının genişletilmesi ve bireylere anlamlı buldukları bir yaşamı yaşayabilmeleri adına fırsat verilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, daha geniş bir çerçeveden bakılacak bir takım gelenek, şablon ve modellerden feragat edilmesi gerekliliği ön plana çıkmaktadır. İlişkisel benliğin ön planda olup özerk benliğin gelişmesinin önlenmeye çalışıldığı veya kısıtlı ölçüde

geliştirildiği toplum ve ailelerde, bireyin kendi düşüncesi yerine var olan düzenin, statükonun tekrarlanması yönünde düşünmesi ve hareket etmesi bekleneceğinden bu yapı içerisinde özgürlük ve yapabilirlik alanlarının genişletilerek; bireyin özgün bir yaşam sürmesi ve bir aktör olarak var olması desteklenmemektedir (Cüceloğlu, 2016, 2017a; Sen, 1999).

İlişkisel benliğin geliştirildiği, ait olma ihtiyacının karşılandığı ancak özerk benliğe ve bireylerin özgün bir yaşam yaşama ihtiyacına önem verilmeyen toplumlarda; toplumsal cinsiyet eşitsizliği bakımından kadınlar daha dezavantajlı durumda kalmakta ve önlerinde somut-görünür bir engelin bulunmadığı durumlarda dahi kendi hayatları adına özgürce seçim yapmakta zorlanabilmektedirler. Seçim yapma noktasına gelindiğinde, somut olarak hiçbir engel olmasa bile, kendi içlerinde psikolojik olarak çatışmaya giren kadınlar, çoğunlukla ilişkisel benlikleri doğrultusunda kabullenilmiş tercihlerde (Nussbaum, 2018; Robeyns, 2003) bulunabilmekte ve mutsuz oldukları, doyum alamadıkları bir yaşamı sürdürmeye devam edebilmektedirler. Kadınların yaşadığı bu durum aynı zamanda Martin Seligman ve Steven Maier'ın geliştirdiği “öğrenilmiş çaresizlik” (*learned helplessness*) kavramı ile de açıklanabilmekte ve bu kavram; bireyin kontrol edilemeyen ve rahatsızlık verici bir veya birden fazla durumla sürekli olarak karşılaşması halinde, o durumdan uzaklaşma adına öğrenme yeteneğindeki azalmaya işaret etmektedir (Maier & Seligman, 2016). Bireylerin yaşadıkları bu durum onlara “ne yaparlarsa yapsınlar içinden çıkamayacakları bir durumdalarmış” duygusu yaşatmakta ve kökeninde acizlik yatan bu durum zamanla duygusal çöküntüye / depresyona neden olabilmektedir (Cüceloğlu, 2000; Maier & Seligman, 2016). İlişkisel benliğin değerli addedildiği ataerkil yapı içerisinde, kadınların özgürlük alanları daraltılırken, kadınlar sınırlı seçimlere sahip olup, ancak sınırlı imkanlar çerçevesinde bir aktör olarak varlık gösterebilmektedir. Toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının da kendini tekrarlaması ve yeniden üretmesiyle birlikte kadınlar, öğrenilmiş çaresizlik içerisine girerek; mutsuz oldukları durumlardan çıkış kapılarını bulmakta zorlanabilmektedirler (Cüceloğlu, 2000; Dökmen, 2010; Fraser, 1994; Maier & Seligman, 2016).

Bu çalışmanın konusu olan kadınların boşanma ve boşanamama süreçleri de, onların içerisinde buldukları bu duruma örnek teşkil etmekte ve yukarıda belirtilen olgular kapsamında geçtikleri psikolojik süreçler ile birlikte; yapabilirliklerinin ve özgürlük alanlarının hem psiko-sosyal olarak hem de hakim toplumsal norm, değerler ve ilişkiler dahilinde nasıl kısıtlandığını ortaya koymaktadır.

Evlilik ve boşanma durumlarının bireylerin esenliğine (*well-being*) olan etkisi üzerine yapılan bir araştırmaya (Hawkins & Booth, 2005) göre; boşanmış olan bireyler, mutsuz oldukları halde evliliklerini devam ettiren bireylere göre; yaşam tatmini, öz-saygı ve fiziksel sağlık bakımından daha avantajlı durumdadırlar. Ancak araştırma, boşanan bu kişilerin, öz benlikleri itibariyle, boşanma öncesinde özsaygısı ve özgüvenleri yüksek bireyler olup, yaşam tatminine zaten önem verdikleri için mutsuz giden evliliklerini bitirebilme cesaretini göstermiş olma ihtimallerinin de altını çizmektedir. Bu noktada, çalışma kesin bir yargıda bulunmamaktadır. Ancak, psiko-sosyal boyuttan bakıldığında şu söylenebilir ki; özerk-ilişkisel benliği gelişmiş ve ait olma-birey olma dengesini sağlamış bireylerin hayatlarına kendi tanıklıkları içerisinde anlam verme ihtimalleri daha fazladır. Bu demek değildir ki, kendi tanıklığına önem veren birey toplumun ve çevrenin düşünce, duruş ve tutumlarını hiçe sayar. Kişi, parçası olduğu toplumun ve toplumun beraberinde getirdiği yatkınlık ve kurallarının farkındadır ve genellikle uyum sağlar; ancak aynı zamanda kendi düşünce ve değerleri doğrultusunda bir yaşam sürme çabası içindedir. Bir başka deyişle, özerk benliğini ortaya koyup kendi değerlerine bağlı kalırken, diğer yandan ilişkisel benliğini de koruyarak başkalarının değerlerine saygılı davranıp ait olduğu toplumun bir parçası olmayı sürdürebilir (Cüceloğlu, 2015, 2016; Kağıtçıbaşı, 1996).

Bu yaklaşıma “biz bilinci” adını veren Cüceloğlu, biz bilinci içerisinde yaşayan kadın ve erkeğin kendi sınır ve sorumluluklarının farkında olduğu gibi, karşısındakinin de sınır ve sorumluluklarının bilincinde olmasının ve saygı duymasının önemini vurgulamaktadır (Cüceloğlu, 2017). Benzer bir şekilde, yaşam içerisinde insanların birbirlerine bağlılıklarının ve bağımlılıklarının daima var olacağını vurgulayan Nussbaum da, toplumsal cinsiyet eşitliği çerçevesinde

erkeklerin bazı özgürlüklerinin kısıtlanması (evlilik içerisinde rızası olmaksızın eşi cinsel ilişkiye zorlama vb.) gerekliliğini bireysel sınırları vurgulayarak açıklamaktadır (Nussbaum, 2018). Ek olarak, Sen de özgürlüklerin genişletilerek bireylerin yapabilirliklerinin artırılması gerekliliğini savunurken; aynı şekilde bireylerin aktör olarak rol alabilmelerinin, seçim yapabilmelerinin ve dolayısıyla yaptıkları seçimlerden sorumluluk alabilmelerinin önemini altını çizmektedir (Sen, 1999).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. LİTERATÜR TARAMASI: TÜRKİYE’DE BOŞANMA ÜZERİNE ÇALIŞMALAR

Hukuki bir terim olarak boşanma “evlilik birliğinin mahkeme kararı ile yasal olarak sona erdirilmesi” olarak tanımlanmaktadır (Can & Aksu, 2016). Ancak hem toplum hem de birey üzerinde sosyolojik ve psikolojik etkileri olan bu eylemin tanımlanmasının sadece hukuki olarak yapılması yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, günümüz Türkiye’sinde, sosyolojik açıdan boşanmanın tanımı “kadın ve erkek arasında yasal, duygusal ve cinsel evlilik bağlarının bitirilmesi”ni (Aktaş & Küçükkaragöz, 2018) kapsamaktadır.

Batı ülkelerinde ve Türkiye’de gerçekleşen boşanma oranlarına bakıldığında Türkiye’de boşanma oranlarının daha düşük bir seviyede bulunduğu gözlemlense de (Boşanma Nedenleri Araştırması, 2009; Aktaş, 2011), Türkiye’de de yıldan yıla boşanma oranlarına bakıldığında lineer bir artış gerçekleştiği gözlemlenmektedir. 2007-2016 yılları arasındaki Eurostat verileri incelendiğinde; Türkiye’de 2007 yılında her 100 evlilikten 15’inin boşanma ile sonuçlandığı görülürken, 2015 yılına gelindiğinde her 100 evlilikten 21’inin boşanma ile sonuçlandığı gözlemlenmektedir (Eurostat, 2019). Avrupa Birliği ülkelerine bakıldığında ise veriler 2007-2015 yılı aralığını kapsamakta ve 2007 yılında her 100 evlilikten 42’si boşanma ile sonuçlanırken; 2015 yılına gelindiğinde her 100 evlilikten 43’ünün boşanma ile sonuçlandığı görülmektedir (Eurostat, 2019). Bu veriler kapsamında, Türkiye’de boşanmalar Batı ülkelerine göre daha hızlı oranda artıyor gibi gözükse de; Batı ülkelerinde çiftlerin evlilik akdi olmaksızın birlikte yaşama oranının yüksek olmasının evlilik oranını da düşürdüğü de bilinmektedir. Genç yetişkinlerin birlikte yaşama oranının artmasıyla evlilik oranları düşmekte ve bu durum dolaylı olarak boşanma oranlarında hızlı bir artışın gerçekleşmemesini sağlamaktadır (Gurrentz, 2018).

Tüm bu verilere rağmen, Türkiye’de ki boşanma oranları Batı ülkeleri verileri ile kıyaslandığında hala düşük seyretmekte ve boşanma, toplumumuz için

yeni yeni sorun haline gelen bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bu konuda yapılan çalışmalar da, çoğunlukla boşanma nedenleri, boşanma sonrasında karşılaşılan güçlükler, kadının boşanma sonrasındaki yaşamı, boşanmanın çocuklar üzerindeki etkisi ve tek ebeveynli yaşam gibi konular üzerinde yoğunlaşmaktadır. Boşanma oranlarının Türkiye’de neden daha düşük seyrettiği, boşanamayan kadınların varlığı, kadınların bu konuda yaşadığı endişeler gibi konular üzerine çalışmalara rastlanmamakta, ancak bazı araştırmalarda kısıtlı olarak yer verilmektedir. Tüm bu verilere paralel olarak bu çalışmanın amacı; boşanamayan kadınların yaşadıkları deneyimlere dikkat çekmek ve boşanabilen kadınlar ile boşanamayan kadınların yapabilirliklerinin karar verme mekanizmalarına etkisinin karşılaştırmalı araştırılmasıdır.

Boşanma, insanlık tarihinin farklı dönemlerinde görülen ve özellikle 18. yüzyıl itibariyle gittikçe yaygınlık kazanan bir olgudur (Akgül Sarpkaya, 2013). Bununla birlikte, Türkiye’de de boşanma, Medeni Kanun ile ortaya çıkan bir eylem olarak değil, her zaman var olan bir eylem olarak değerlendirilmektedir (Kavas & Gündüz-Hoşgör, 2010). Bu nedenle, araştırma kısmına geçmeden önce boşanma olgusunun tarihsel sürecine, boşanma nedenleri istatistiklerine ve bu süreçte kadınların yaşadığı sorunlara ve verdikleri mücadeleye dair çalışmaların incelenmesi yararlı olacaktır.

3.1.BOŞANMANIN KISA TARİHİ

Evlilik kurumu ile birlikte başlayan boşanma eylemi; geçmişten bugüne ailenin var olduğu her yerde kendisini gösteren bir olgudur. İlkel toplumlardan günümüz toplumlarına kadar uzanan süreçte, çeşitli çağlarda ve coğrafyalarda kültürel ve yasal normlara bağlı olarak farklı pratikler eşliğinde gerçekleşse de; istenmeyen ama aile gerçeği olan bir süreç olarak kabul edilmektedir (Aktaş, 2011).

Avrupa’da boşanma ve evlilik olaylarının gerçekleştirilme pratikleri incelendiğinde; 15. yüzyıla kadar her iki durumun da Katolik Kilisesi’ne bağlı olduğu görülmektedir. Bu yüzyıla kadar, Hristiyanlığın egemen din olarak kabul edildiği toplumlarda evlilikler Katolik Kilisesi tarafından gerçekleştirilmekte olup,

eşler arası kutsal ve ebedi bir bağ olarak kabul edilmektedir. Boşanma ise, Papa'nın onay verdiği durumlar ve eşler cinsel ilişkisinin olmayışı gibi nedenler haricinde kabul edilemez bir olgu olarak görülmekte ve evlilik bağı ancak eşlerden birinin ölümü halinde sonlandırılabilir (Arıkan, 1996).

18. yüzyıl itibariyle, Protestan reformlarının güç kazanması ve aydınlanma hareketi ile birlikte kilise gücünü kaybetmeye başlamış; evlilik ve boşanma üzerine alışlagelmiş şablonların dışında farklı tartışmalar ortaya çıkarak ve süregelen " taraflar anlaşmış olsa bile boşanmaları mümkün değildir" düşüncesi sorgulanmaya başlanmıştır (Aktaş, 2011). Boşanma eyleminin Avrupa'da yaygınlaşması 18. yüzyıl itibariyle mümkün olmuş, aynı zamanda toplumların tüm kesimlerini etkilemeye başlamıştır. Bu dönemde, Batı Avrupa yeni bir dünya, toplum ve insan inşasına başlayarak, bir taraftan bilim, teknoloji ve sanayileşme üzerine yoğunlaşarak bir sosyo-ekonomik yapıya geçerken, diğer taraftan ise felsefe ve din alanlarında bir dizi reform gerçekleştirerek din-toplum ve din-devlet ilişkilerini yeniden düzenleme çabasına girmiştir (Sarpkaya, 2013).

Dinin baskısının hafiflemesi, hakimiyetinden çıkılması ve özellikle din ve devlet kurumlarının birbirinden ayrılması ile gelen bu Aydınlanma dönemi, yukarıda belirtildiği gibi, aynı zamanda bir geçiş dönemidir. Bu geçiş döneminde sosyal ve ekonomik özgürlüklerin artması ile birlikte bireyin değeri, bireyselleşme ön plana çıkmakta, bağlılık yeminleri önemini yitirmekte, dini inancın sosyal yaşam üzerindeki etkisi ve caydırıcı özelliği azalmaktadır. Bu nedendir ki, çiftler problem yaşadıkları evlilikleri içerisinde kendi öz değerlerinin bilincine vardıkça var olan yaşantılarını sürdürmek yerine, evliliği sonlandırmayı tercihe etmeye başlayabilmişlerdir.

İslam Hukuku ve Türkiye'ye gelindiğinde ise Avrupa'dan çok daha farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. İslam Hukuku'nda eşler arası ebedi bir yaşam paylaşımı desteklenmekle birlikte, boşanma olayının kesin olarak yasaklanmadığı görülmektedir. Ancak yine de boşanma, çok zorunlu durumlar olmadıkça kabul edilmemekte ve boşanma hakkının temelde yalnız erkeklere tanındığı dile getirilmektedir (Arıkan, 1996). Osmanlı döneminde, özellikle son dönem Osmanlı'da, çeşitli reformların ortaya çıktığı ve bu reformların aile yapısı ile

birlikte; söz konusu dönem kadınlarının evlenme pratiklerini de etkilediği görülmektedir. Özellikle Tanzimat Dönemi'nde mevcut aile hukuku ve evlenme geleneklerine karşı devlet adamları çeşitli reformlar önermiş, ancak toplumun hazır olmama durumu nedeniyle ancak bazıları hayata geçirilebilmiştir. Bunlardan ikisi, yayınlanan bir ferman kapsamında (Ferman, Cemaziyelevvel 1260 [Mayıs 1844]) belirtilen; reşit olan kızların kendi rızasıyla evlenebilmesini, ailelerin müdahale etmemesini ve başlık parası uygulamasının kaldırılarak ebeveynlere böyle bir ödemenin yapılmamasını içermektedir (Ortaylı, 1984). Bu dönemde boşanma pratiklerine bakıldığında ise, özellikle saray ve üst sınıflara ait kadınlar için boşanma eyleminin yine şeriat kanunları ile kadı tarafından uygulandığı, ancak sınırları kısmen geniş bir alan içerisinde gerçekleşebildiği belirtilmektedir. Kadının kocasına razı olacağı bir bedel ödeyerek boşanmayı sağlaması, çeşitli nedenlere başvurarak kadıya boşanma talebinde bulunması gibi dolaylı yollardan boşanma eylemini gerçekleştirmek adına adım atabildiği görülmektedir (Aktaş, 2011). Yukarıda verilen bilgiler ışığında görülmektedir ki, Osmanlı Döneminde de kadınların boşanabilmesi için bulunduğu sosyo-ekonomik sınıfın üst tabakaya ait olması, eşini boşanmaya ikna edebilmesi ve kadı tarafından geçerli sayılacak sebeplerinin bulunması gerekiyordu. Dolayısıyla, bu çerçevede boşanmanın kadın için bir hak olduğunu dile getirmek mümkün olmamaktadır.

1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, modernleşme kendini ilk ve etkili bir biçimde aile kurumunda gösterdi. Mustafa Kemal Atatürk'ün aileyi etkileyen bir dizi toplumsal ve hukuksal reformları arasında; çok eşliliğin yasaklanması, — bu duruma Osmanlı Dönemi'nde de yoğun olarak rastlanmamakta ancak yasak da bulunmamaktadır (Ortaylı, 1984) — evlilik için yaş sınırının getirilmesi, çekirdek aile yapısının desteklenerek geleneksel geniş ailenin zararlarının ön plana çıkarılması gibi önemli gelişmeler bulunmaktaydı. Kuşkusuz bunların en önemlisi İsviçre Medeni Kanunu'nun kabulü ve bu kanunla birlikte gelen boşanma, velayet ve mal paylaşımı gibi konularda her iki cinsiyete de gelen eşitlik ilkeleriydi. 1988'de ise 'kusura dayanmayan boşanma' yasası ile birlikte boşanma, iki tarafın anlaşması ile uygulanabilecek bir eylem haline gelerek, mutsuz ve doyum

alınamayan evliliklerin bitirilmesi özgürlüğünü beraberinde getirdi (Kavas & Gündüz-Hoşgör, 2010; Kırkpınar, 1998).

Medeni Kanun çerçevesinde standartlaştırılan boşanma nedenleri iki ana başlık ve altı grupta toplanmaktadır. Özel boşanma nedenleri olarak adlandırılan ve yeni Medeni Kanun'un (Türk Medeni Kanunu, 2001) 161-165. Maddelerinde yer alan nedenler; zina, kast ve pek kötü onur kırıcı muamele, suç işlemek ve haysiyetsiz hayat sürmek, terk ve akıl hastalığı olarak sıralanmaktadır. Kanununun 166. maddesinde yer alan ve genel boşanma nedenleri olarak tanımlanan faktörler ise; evlilik birliğinin sarsılması ve ortak yaşamın yeniden kurulamaması ile eşlerin boşanmada anlaşmaları ile fiili ayrılık nedeniyle ortak yaşamın yeniden kurulamamasıdır (Can & Aksu, 2016).

1990'lara kadar hızlı bir artış göstermeyen boşanma oranları, 1990 yılları itibariyle ve sonrasında belirgin bir artış göstermektedir (Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2009). Serap Kavas ve Ayşe Gündüz Hoşgör'ün (2000) bu durumu açıklamak adına özellikle üzerinde durdukları iki neden arasında; 2000'lerin başlarında ülkenin sosyo-ekonomik durumu ve 2001'de yaşanan ekonomik kriz bulunmaktadır. Yaşanan ekonomik kriz ailelerin hayatlarını ve ekonomilerini olumsuz yönde etkilerken, diğer taraftan çiftler arası ilişkileri de yıpratmakta ve boşanmaların önünü açmaktaydı. Aynı dönemde, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne adaylık süreci çerçevesinde, Türk Medeni Kanunu'nda birtakım düzenlemelere gidildi. Bu düzenlemelerin en önemlisi ise mülkiyet rejiminde gerçekleşti. Bu değişiklik ile birlikte, evlilik süresince elde edilen tüm mal varlığının iki tarafa da eşit olarak dağılımı söz konusu oldu ve böylelikle çiftler çıkmaza girmiş evliliklerini daha rahat bitirebilme durumuna geldiler; çünkü, artık boşanma tek taraflı ekonomik kayıp ile sonuçlanmamaktaydı. Bu dönemde, yaşanan ve boşanmaları tetikleyen bir diğer unsur ise bireyselleşme oldu. Bireyselleşme ve birey olmaya geçiş yoğunlaştıkça insanlar evlilikten aldıkları doyum ve mutluluklarını daha çok sorgulayıp, doyum sağlayamadıkları, mutsuz giden evliliklerini bitirmeyi daha uygun görmeye başladılar (Kavas & Gündüz-Hoşgör, 2010).

Türkiye gibi farklı törelere, kültürlere ve geleneklere sahip olan grupların bir arada toplandığı ve hali hazırda geçiş sürecini tamamlayamamış bir ülkede, yukarıda belirtilen tüm gelişmelere rağmen, boşanma hali hazırda özellikle kadın için zorlu bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Evliliği bitirmenin beraberinde getirdiği psikolojik ve ekonomik yükün yanı sıra, ataerkil bir toplum içerisinde boşanma eylemini gerçekleştiriyor olmanın ayrı bir yükü bulunmaktadır. Bununla birlikte, yapılan araştırmalarda (Aktaş, 2011; Arıkan, 1996; Berktaş, 1998; Can & Aksu, 2016; Kalaycı, 2011) dile getirilen boşanma nedenleri; Türkiye'nin hala geçiş sürecinde olduğunu, ataerkil sistemin varlığını ve etkinliğini koruduğunu, kırsal alanda yaşayan kadınlar ile kentte yaşayan kadınlar arasında 'birey olma', 'karar verme' ve 'özgürlük' bakımından keskin farklar olduğunu, evliliğe karar verme mekanizmalarının ve eş adayını tanıma sürecinin verimli işlemediğini kanıtlar niteliktedir.

3.2.BOŞANMA NEDENLERİ

Türkiye'de boşanma oranları özellikle son yıllarda keskin bir artış göstermektedir; bu artış kadınların iş hayatına girmesi, eşlerin eğitim durumlarının yükselmesi, evlilikten beklentilerin farklılaşması, bireyselleşmeye yönelik eğilimlerin artması, kadın haklarının ön plana çıkması ve hukuki olarak sağlanan gelişmelere bağlanabilir. Zamanla değişen çağdaş yaşam beraberinde, rekabetçi bir ortamı getirmekte ve maddiyat gibi nedenler aileleri bağımsız yaşamaya iterken, aynı zamanda ailelerin çözülmesine de neden olabilmektedir (Aktaş, 2011).

Çıkarların ve isteklerin çatışması sonucunda çiftlerin "ne kadarı kendi mutluluğum, ne kadarı fedakarlık olacak?" diye düşünmeye başlamaları, evlilikleri içerisinde birey olarak kendi varlıklarını, kendi mutluluklarını sorgulamalarına neden olmakta ve beklentileri gerçekleşmeyince evliliğin çekicilikleri yerini evlilik dışındaki çeşitli durumlarının çekiciliğine bırakmaktadır. (Bumbass, 2010; Arıkan, 1996)

Türkiye'de yeni yeni toplumsal bir sorun haline gelmeye başlayan boşanma olgusu hakkındaki akademik çalışmaların birçoğu boşanma nedenleri üzerine

yoğunlaşmaktadır. Resmi olarak boşanma eyleminin yer aldığı mahkeme kayıtları incelendiğinde, çiftler arası boşanmalarda en sık rastlanılan neden “şiddetli geçimsizlik” olarak belirtilmektedir (Arıkan, 1996). Ancak, bireyler birtakım özel nedenler sebebiyle (eşin kısırlığı, cinsellikle ilgili sorunlar ya da aldatılma vb.) boşanmalarının gerçek nedenini belirtmek istemediklerinde de mahkemeye “şiddetli geçimsizlik” beyanında bulunabilmektedirler (Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2009) Dolayısıyla, şiddetli geçimsizliğin hangi unsurları içerdiği ya da gerçeği yansıtıp yansıtmadığı soru işareti olarak kalmaktadır.

Boşanma nedenleri ve boşanma süreci ile ilgili olarak gerçekleştirilen diğer çalışmalarda ise, kişilerin boşanma davalarında en temel neden olarak yine geçimsizliği ifade ederlerken, bu nedeni çiftler arası iletişim eksikliği, oranıyla finansal problemler ve oranıyla çocuk ile ilgili problemlerin izlediği görülmektedir. Tüm bu oranlara ek olarak; bağdaşmayan karakter farklılıkları, farklı evlilik beklentileri, farklı unsurlardan doyum alma, alkoliklik ile beraber gelen şiddet ve kumar da boşanma nedenleri arasında önemli bir yer tutmaktadır (Aktaş, 2011; Demir, 2013; Kavas & Gündüz-Hoşgör, 2010; Meder & Gültekin, 2012).

Çiğdem Arıkan’ın 1996 yılında gerçekleştirdiği “Halkın Boşanmaya İlişkin Tutumları Araştırması”nın verilerine göre evlilikleri boşanma tehlikesiyle karşı karşıya bırakan durumlar, % 74.4 oranıyla eşlerin yetiştirilme tarzının birbirinden çok farklı olması, % 64.4 oranıyla eşlerin çocuk denecek kadar küçük yaşta evlenmeleri, % 62.8 oranıyla eşlerin dini inançlarının birbirinden çok farklı olması, % 53.4 oranıyla eşlerin eğitim durumlarının birbirinden çok farklı olması, % 45.8 oranıyla aile büyükleri istememesine rağmen evlenilmesi, % 34 oranıyla eşlerin birbirleriyle evlilik öncesi cinsel ilişki kurması ve % 28.2 oranıyla eşlerin farklı milletlerden olması olarak sıralanmaktadır (Arıkan, 1996).

Bu araştırmaların verileri incelendiğinde, boşanma nedenlerinin başında aslında çiftlerin birbirlerini iyi tanımamalarının geldiği görülmektedir. Yetiştirme tarzının birbirinden çok farklı olması, bağdaşmayan karakter farklılıkları, dini inançların birbirinden farklı olması ve evlilikten farklı beklentiler gibi çiftleri boşanmaya götüren nedenlerin evlenmeden önce farkına varılması boşanmaların engellenmesinde etkili bir rol oynayabilmektedir. Ancak, ülkemizde toplumsal

cinsiyet rolleri baz alınarak, kadına ve erkeğe çocukluktan itibaren kodlanmış bazı davranış kalıpları nedeniyle çiftlerin birbirini önceden tanması engellenebilmekte; bu şansa sahip olan kadın ve erkekler ise ne kadar özgür olurlarsa olsunlar benzer kodlarla yetiştirildiklerinden evlilik kriterlerini ve birbirlerini tanıma mekanizmalarını iyi değerlendirmeleri mümkün olmayabilmektedir.

Yapılan çalışmaların bir tanesinde, eşler arası başlıca anlaşmazlık konuları; maddi sıkıntı (% 46.5), çocuk bakımı ve yetiştirilmesi (% 33.3), akrabalarla ilişkiler (% 28), ev işlerinin aksaması (% 25.5), kıskançlık (% 20.2), içki (% 8.5), dayak (% 5.7), hastalık / sakatlık (% 5.3), cinsel konular (% 4.3), kumar (% 3.5) ve kısırlık (% 1.4) olarak sıralanmaktadır (Arıkan, 1996) Bu durum, eşler arası ilişkilerde maddi konular ve çocukla ilgili konuların yüksek oranda önem taşıdığını ifade ederken, diğer yandan evli çiftlerin yaşadıkları krizlerde ve aldıkları kararlarda ailelerin arabuluculuk görevini terk ederek çatışmaya neden olan bir faktör haline geldiklerini ortaya koymaktadır.

Şiddetli geçimsizliğin (% 17.9) yine en sık rastlanan boşanma nedeni olarak ortaya çıktığı bir başka araştırmada bu faktörü % 13.38 oranıyla içki, % 13.01 oranıyla kumar, % 12.6 oranıyla kötü muamele ve cana kast, % 11.9 oranıyla zina, % 7.7 oranıyla akrabaların karışması, % 5.64 oranıyla evi terk etme, % 5.60 oranıyla ruh hastalığı, % 4.43 oranıyla kadının kısırlığı, % 4.30 oranıyla maddi sıkıntı, % 1.9 oranıyla erkeğin kısırlığı ve % 1.4 oranıyla beden hastalığı izlemektedir (Boşanma Nedenleri Araştırması, 2009). Görüldüğü gibi, Türkiye’de çeşitli hastalıklar nedeniyle boşanma oldukça az görülmekte ve toplum hastalık nedeniyle boşanmalara olumlu bir tutumla yaklaşmamaktadır.

Eğitim durumuna göre boşanmalara bakıldığında ise boşanmaların büyük çoğunluğunun lise ve dengi okullardan mezun çiftler arasında gerçekleştiği (% 40), bunu ilkokul (% 19) ve lisans mezunlarının (% 17) izlediği görülmektedir. Boşanma eyleminin en düşük olarak gerçekleştiği eğitim seviyesi ise lisansüstüdür (% 4). (Boşanma Nedenleri Araştırması, 2009).

Yaş grubu ve yaşanan bölge olarak boşanmalar değerlendirildiğinde ise; boşanmaların sıklıkla 26-35 yaş aralığında (% 43) ve metropollerde yaşayan bireyler (% 79) tarafından gerçekleştirildiği gözlemlenmektedir. 36-45 yaş

aralığında boşananların oranı % 34'iken, 21-25 yaş aralığında boşananların oranı % 10'dur. Yaş grubu ve boşanma eğilimleri arasındaki ilişki evlilik süresinin giderek kısaldığını kanıtlar niteliktedir. Yaşanan yer bakımından ve boşanma arasındaki ilişki incelendiğinde ise % 79 oranıyla boşanmanın en fazla gerçekleştiği metropoller, % 11 oranıyla il merkezleri, % 8 oranıyla ilçe merkezleri ve % 2 oranıyla köy ve bucaklar izlemektedir (Boşanma Nedenleri Araştırması, 2009). Büyük şehirlerde ve metropollerde boşanmaların daha fazla olmasını nedeni, sosyal kontrolün düşük olmasına, artan ekonomik refaha, kent yaşamının bireylere getirdiği zorluklara ve kadının çalışma hayatında yer almasına bağlanabilmektedir. Aynı zamanda, kırsal alanlarda aile bir ekonomik yapı tanımlanmakta ve geleneksel aile yapısı hakimiyetini korumaktadır. Bu çerçevede boşanmaya sadece eşler değil, tüm ailenin onayı alınarak karar verilmekte; bu da boşanma eylemine geçişi zorlaştırıcı ya da engelleyici bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. (Kavas & Gündüz-Hoşgör, 2010).

Sadece kadınlar ile yürütülen bir çalışmada evlilikte geçimsizliğe neden olan konular; kocasının karısını dövmesi (% 53), kocanın içki ve kumar alışkanlığı (% 48), kocanın evlilik dışı ilişkisi ve akrabalarla ilişkiler (% 44), maddi sıkıntı (% 45), kocanın çocukları dövmesi (% 31), kocanın kıskançlığı (% 29), cinsel sorunlar (% 27), çocuk bakımı ve yetiştirilmesi konusunda anlaşmazlıklar (% 20) olarak sıralanmaktadır (Arıkan'dan aktaran Günindi-Ersöz, 2011:259). Yapılan bu çalışma sadece kadınlarla gerçekleştirilmiş olmasının yanı sıra, alt sosyo-ekonomik düzeydeki katılımcıları içeren bir araştırmadır.

Sadece profesyonel ve üst düzey çalışan boşanmış kadınlarla gerçekleştirilen bir başka araştırmada, katılımcılar boşanma davası açmalarındaki temel sebepleri; eşlerinin ailelerin finansal harcamalarını paylaşmak istememesi ya da direnç göstermesi (13 kişi), fiziksel ve duygusal şiddete maruz kalması (8 kişi), ihanet (6 kişi), duygusal olarak yabancılaşma (5 kişi) ve düzeltilemez karakter farklılıkları ile birlikte gelen evlilikten doyum alamama (2 kişi) olarak sıralamaktadırlar (Kavas & Gündüz-Hoşgör, 2010).

Yukarıdaki iki araştırmada kadınların gösterdiği boşanma ve geçimsizlik nedenleri incelendiğinde, kadınların evliliklerinde yaşadığı sorunların buldukları

sosyo-ekonomik düzeye göre değiştiği ya da aynı sorunların yoğunluklarının farklılaştığı ortaya çıkmaktadır. Benzer şekilde, kadınların bu sorunlara karşı kendilerini savunma stratejileri, hayatlarını planlama yöntemleri ve karar alma mekanizmaları da farklılık gösterecektir. Bir sonraki bölümde aktarılacağı gibi, Doğu'da yaşayan bir kadın ile Batı'da yaşayan bir kadın arasında sınırlar, karar verme özgürlüğü, baskı mekanizmaları, eğitime ulaşım, boşanmanın getireceği zorluklarla mücadele, bilgiye sahip olma veya bilgi eksiliği gibi konularda oldukça keskin farklılıklar söz konusu olabilir.

Evlilikte geçimsizliğin ortalama başlama süresi değerlendirildiğinde, bireylerin % 40'ı evlendikten kısa bir süre sonra geçimsizliğin başladığını ifade etmektedir. Evliliklerin ortalarında başladığını söyleyenlerin oranı % 35 iken, bunu % 15 oranıyla evliliklerinin sonlarına doğru başladığını ifade edenler ve son olarak % 10 oranıyla evlendikleri gün başladığını dile getirenler izlemektedir. Bu verilere göre geçimsizliğin ortalama başlama süresi 2.5 yıl olarak hesaplanmaktadır (Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2009). Araştırmayı yapanlar tarafından bu kadar kısa sürede geçimsizliğin başlamasının nedenleri evliliğe ilişkin beklentilerin yüksek oluşu, eře karşı kullanılan iletişim biçimleri, evliliğe atfedilen değer ve sorun çözme mekanizmaların bilinmemesi olarak belirtilmektedir. Aynı zamanda, bu araştırmanın verileri boşanmaların genellikle evliliğin ilk 5 yılında gerçekleştiği (TÜİK, 2018) olgusuyla da bağdaşmaktadır. Ek olarak, evlilik ilişkisinde sorunların çoğunlukla evliliğin ortalarına ya da sonlarına doğru başlaması; evliliğin başındaki duygu yoğunluğunun son bulup, eşler arası tahammül seviyesinin azalması ile açıklanabilecek bir olgudur. Tahammül seviyesi azaldıkça, çiftler birbirlerindeki kusurları daha fazla görmeye başlamakta, bu da beraberinde iletişimsizliğin artmasına ve evlilikten alınan doyumun azalmasına neden olmakta ve beraberinde boşanmayı bir sečecek olarak ortaya çıkarabilmektedir.

Türkiye'de boşanma nedenleri incelendiğinde, evlilik öncesi "ben onu değiştiririm" düşüncesinin varlığı ve sonrasında uğranılan hayal kırıklığının da boşanmalarda etkili bir faktör olarak rol oynadığı görülmektedir. 2009'da yapılan *Boşanma Nedenleri* araştırmasında, kadınlara ve erkeklere ayrı ayrı sorulan "Eski eşinizde evlenmeden önce fark ettiğiniz fakat evlendikten sonra değişeceğini

umduğunuz özellikler var mıydı?” sorusuna kadınlar % 61 oranıyla, erkekler ise % 47 oranıyla “evet” cevabını vermişlerdir. Kadınların fark ettikleri olumsuz özellikler; sorumsuzluk (% 50), alkol kullanımı (% 31), ailesine aşırı düşkünlüğü (% 26), cimri olması (% 16), aşırı para harcaması (% 16) ve soğuk ve uzak olması (% 15) olarak sıralanırken; erkeklerin fark ettikleri olumsuz özellikler; eşinin ailesine aşırı düşkünlüğü (% 41), sorumsuzluk (% 32), aşırı para harcaması (% 25), soğuk ve uzak olması (% 20) olarak belirtilmektedir. Bu veriler, kadınların evlenmeyi düşündükleri kişideki olumsuz özellikleri evlenmeden önce fark ettiklerini, ancak, bu durumun onları evliliği tekrardan düşünme ya da evlilikten vazgeçme tutumunun aksine “ben onu değiştiririm” düşüncesine yönlendirdiği görülmektedir.

Benzer şekilde evlilik ilişkisi içerisinde kadın ve erkeklerin sorunlar karşısında verdikleri tepkiler ve çözüm stratejileri de farklılıklar göstermektedir. Kadınlar eşlerinin genelde kavga ve şiddete başvurduğunu (% 30) veya münakaşa edip sesini yükselttiğini (% 25) dile getirirken; erkekler ise eşlerinin çoğunlukla münakaşa edip sesini yükselttiklerini (% 27) ve konuşarak tartıştıklarını (% 25) ifade etmektedirler. Sorunların çözümünde ise kadın ve erkeklerin verdikleri cevaplar benzer unsurlar taşıyarak şu şekilde sıralanmaktadır: konuyu zamana bırakmak (% 40), aile büyüklerinden yardım istemek (% 34), akraba ve arkadaşlardan yardım istemek (% 16), evliliklerine aracı olanlara başvurmak (% 14), muhtar, müftü, imam, öğretmen gibi kanaat önderlerine / sivil liderlere başvurmak (% 13) (Boşanma Nedenleri Araştırması, 2009).

Türkiye’de toplumun boşanma seçeneğinin tercih edilmesine bakışı erkek ve kadınlar açısından farklılık göstermektedir. Başka bir deyişle toplum gözünde kadının ve erkeğin, boşanabileceği ve boşanamayacağı durumlar ayrı ayrı değerlendirilmekte ve sınırlandırılmaktadır.

Kadın; kocasıyla fikren ve ruhen anlaşamıyorsa (% 88.5), kocası üzerine kuma getirirse (% 85.5), kocasının içki ve kumar alışkanlığı bulunuyorsa (% 80), kocası kendisini başka bir kadınla aldatırsa (% 78.2), kocası başka birine aşık olursa (% 78), kendisi başka birine aşık olursa (% 76.9), kocası kadını dövüyorsa (% 74.3), kocası evi terk etmişse (% 73.2), kocası yüz kızartıcı suç işlemişse (% 48.1)

boşanabiliyorken; eğer kocası çocukları dövüyorsa (% 51.9), kocası evin geçimini sağlamıyorsa (% 59.8), kocası fiziksel ve zihinsel hasta ya da sakatsa (% 76.3) ve kocasının çocuğu olmuyorsa (% 84.8) boşanması hoş karşılanmaktadır. (Arıkan, 1996.)

Benzer şekilde erkeklerin boşanabileceği ve boşanamayacağı durumlara bakıldığında boşanabileceği durumlar; karısının kendisini başka bir erkekle aldatması (%99.1), karısıyla fikren ve ruhen anlaşamaması (%92), karısının evi terk etmesi (%84.8), karısının içki ve kumar gibi istenmeyen alışkanlıkları olması (%82.3), kendisinin başka bir kadına aşık olması (%75.5), karısının yüz kızartıcı suç işlemesi (%74.9), karısının ev kadınlığının gerektirdiği işleri yapmaması (%56.9) olarak sıralanmaktadır. Boşanamayacağı durumlar arasında ise; karısının çocukları dövmesi (%67.7), karısının fiziksel / zihinsel hasta ya da sakat olması (%70.6) ve karısının çocuğu olmaması (%78.5) bulunmaktadır. (Arıkan, Ç. 1996.)

Toplumun boşanmış kadın ve erkeği değerlendirmelerine bakıldığında ise, evli kadından ve evli erkekten farklı görmeyenlerin oranı yüksek olmakla (%57.6, %62.8) birlikte, boşanmış kadına karşı acıma duygusunun oluşması aynı duygunun boşanmış erkeğe karşı oluşmasından daha yüksek bir orana sahiptir (%21.8, %9.4). Bununla birlikte boşanmış kadına iyi gözle bakılmaz diyenlerin oranı %5.6, boşanma nedenine göre değişir şeklinde cevaplayanların oranı ise %9 olarak belirtilmektedir. (Arıkan, Ç. 1996.)

3.3.KADIN VE BOŞANMA

Dünya’da olduğu gibi (Coltrane & Collins, 2001) Türkiye’de de boşanma davalarının özellikle kentsel bölgeler de sıklıkla kadınlar tarafından açıldığı dile getirilmektedir (Kavas & Gündüz-Hoşgör, 2010).

Biyolojik cinsiyet ile toplumsal cinsiyet kavramlarının birbirinden farklı olgular olarak kabul görmeye başlamaları, kadın ve erkeğe atfedilen toplumsal cinsiyet rollerinin değişime uğraması, kadının iş hayatına atılarak kamusal hayatta kendini daha fazla göstermeye başlaması ve tüm bunlarla birlikte “erkek dışarıda çalışır ve eve para getirir, kadın ise ev işinden ve çocuk bakımından sorumludur”

olarak belirtilen geleneksel aile anlayışının dönüşümü ile birlikte evlilikten ve aile kurumundan beklentiler de farklılaşmıştır (Dökmen, 2010). Bu dönüşüm, hukuki gelişmeler ile de birlikte, beraberinde boşanma eylemini destekleyebilmektedir.

Kadınların beklentilerinin farklılaşması, çalışarak kendi ayakları üzerinde durabilmeleri ve artık aile geçimine katkı sağlayabilmeleri nedeniyle kadınlar ilişkilerinde doyum, mutluluk ve kaliteli iletişime önem vermeye başlamakta, bunların yerine getirilemediği noktada ise boşanma seçeneğini düşünmeye başlamaktadırlar (Coltrane vd., 2001b; Kaya, 2016; Meder & Gültekin, 2012) Boşanma nedenleri istatistiklerinde ve mahkeme kayıtlarında birinci sırada yer alan “şiddetli geçimsizlik” nedenin arkasında yatan gerekçelere bakıldığında; iletişim kuramama, mutsuzluk, insan yerine konmama, ev içi adaletsiz görev paylaşımı, sorun çözümünde farklı yaklaşımlar, evlilikten doyum alamama gibi unsurların gelmesi de bu durumu kanıtlar niteliktedir (Arıkan, 1996).

Yukarıda belirtilen boşanma nedenleri, kadınların evlilikten beklentileri ve evlilikleri içerisinde yaşadıkları sıkıntılar; gerek eğitim durumu, gerek yaşanan bölge ve gerekse çalışma durumu ile değişiklik göstermektedir. Örneğin, yapılan bir araştırmada eğitim seviyesi düşük kadınlar tarafından gösterilen boşanma nedenleri; eşlerin alkol, kumar ve uyuşturucu bağımlılığı, aldatılmak ve kıskançlık olarak ifade edilirken; eğitim seviyesi yüksek kadınlar boşanma nedenlerini hayatı paylaşamama, ortak zevklerin bulunmaması ve evlilikten mutlu olmama olarak sıralamaktadırlar (Can & Aksu, 2016)

Kadınların evlilikten ve eşleriyle kurdukları özel ilişkilerinden beklentilerini yükselten kaynaklar, çalışma hayatlarında aktif olarak yer almaları ve bununla birlikte evlilik yoluyla oluşturdukları birlikteliklerinin aktif bir öznesi olduklarının farkına varmaları olarak belirtilmektedir. Ekonomik güvenceye sahip olan kadınların kendilerine güvenleri artmakta, böylelikle kendilerini evlilik ilişkileri içerisinde birey olarak varlıklarını koruyan ve eşitlik talep eden bir özne olarak konumlandırabilmektedirler (Uğur, 2014)

Hepsi çalışan ve akademisyen olan kadınlarla yapılan bir araştırmada, kadınların büyük bir kısmı (19 kadın) eşleriyle birbirlerini uzun süre tanıyor olduklarını belirtmekte ancak buna rağmen evlilikleri sürecinde eşlerinin hiç

bilmedikleri başka özellikleriyle karşılaştıklarını ve beraberinde hayal kırıklığı yaşadıklarını eklemektedirler. Eksik veya yanlış tanımaya ek olarak, bu kadınlar, eşlerinin çalışma hayatı ile birlikte artan sorumluluklarını göz ardı ettiklerini, ev içi işlerdeki sorumluluklara ortak olmadıklarını dile getirmekte ve ev içi işlerde sorumluluk üstlenmenin aksine kültürel ve toplumsal yapıda yaşanan bu değişimi kabullenemeyip direnç gösterdiklerini belirtmektedirler (Uğur, 2014)

Her biri kendi ekonomik gücünü kazanmış ve kazanıyor olan bu kadınların, boşanma nedeni olarak en sık gösterdikleri gerekçe ‘evlilikte beklentilerinin’ karşılanamaması olarak tespit edilmekte; kadınların evlilikten beklentileri ise psiko-sosyal doyumun yaşanması, karşılıklı romantik sevgi, dostluk ve sırdaşlık temeline dayalı bir ilişki ve uyum içinde sürdürülen bir evlilik olarak sıralanmaktadır. Ancak, evlendikten sonra bu ihtiyaç ve beklentilerinin karşılanmadığını gören kadınlar hayal kırıklığına uğramakta, ilişkilerinde gerginlik ve çatışmalar yaşarken, beraberinde boşanma fikri üzerinde düşünmeye başlamaktadırlar (Uğur, 2014) Çalışan kadınların boşanma nedenleri üzerinde duran bir başka çalışmada; bağdaşmayan karakter farklılıkları, farklı evlilik beklentileri ve farklı noktalardan doyum alma kadınların evliliği bitirmesinden en temel nedenler olarak gösterilmektedir (Kavas & Gündüz-Hoşgör, 2010).

Çalışan kadınların, boşanma davalarında en temel neden olarak gösterdikleri geçimsizliği (% 95), % 69 oranıyla iletişim eksikliğinin izlemesi (Kavas & Gündüz-Hoşgör, 2010) evlilik ilişkisinde kadınların iletişime verdikleri önemin altını çizmekte ve bireylerin sorun çözümüne yaklaşımlarının farklı olmasının çatışmaya yol açabileceğini göstermektedir. Kadınların boşanma nedenlerinden biri olan ve geçimsizliğe yol açan “iletişim eksikliği” kendisini evlilik içerisindeki sorunların çözümünde de ortaya koymaktadır. Kadınlar evlilikte yaşadıkları sorunlar karşısında daha yapıcı davrandıklarını, evliliklerini yürütebilmek adına çaba harcadıklarını ve sorunların karşısında eşleriyle konuşma, mutsuzluklarını dile getirme ve çözüm arama eğilimi gösterdiklerini belirtmektedir. Buna karşın, eşlerinin ise iletişime kapalı olduklarını, iletişimi engelleyici tavırlar sergilediklerini ve sorunlar karşısında üstünü örtme, yok sayma gibi eğilimler gösterdiklerini ifade eden kadınlar için bu durum bir taraftan eşlerine ve

evliliklerine yabancılaşmalarına yol açarken diğer taraftan boşanmayı düşünmeye başlamalarına zemin hazırlamaktadır (Uğur, 2014).

Kadının kendini, özellikle ekonomik anlamda, evliliğe ve eşine bağımlı görmemesi, başka bir deyişle “bağımlı” olmaktan çıkarak duygusal olarak “bağımlılık” duymayı tercih etmesi evlilikten doyum almadığı takdirde boşanmayı düşünmesine olanak sağlamaktadır (Arıkan, 1996). Kadınların kendilerini evliliklerinde aktif bir özne olarak görmeye başlamaları ve bireysel hak ve sınırlarına önem verip beklentilerinin farkına varmaları; ataerkil sistemin ve hakim kültürel yapının bir değişim içerisinde olduğunu gösterse de, bu durum Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde yaşayan birçok kadını temsil etmektedir. Çeşitli nedenlerden dolayı çalışmayan ya da çalışmayan, herhangi bir geliri olmayan kadınlar eşlerine ekonomik anlamda bağımlı olarak bir yaşam sürdürmeye devam etmektedir. Bununla birlikte, ikamet edilen bölgenin kültürel yapısı, değer yargıları ve bakış açısı da kadının boşanmaya karar verme nedenlerini değiştirebilmekte ve önceliklerini farklılaştırmaktadır.

Bu bağlamda Van’da boşanmış kadınlarla gerçekleştirilen bir çalışma incelendiğinde, kadınların boşanma nedenlerinin yukarıda belirtilen nedenlerden çok daha farklı olduğu gözlemlenmekte ve evlilikten alınan doyum almama gibi faktörlerin yerini şiddet, hakaret, ihanet gibi gerekçelere bıraktığı görülmektedir. Bu çalışma kapsamında kadınların dile getirdiği boşanma nedenleri; şiddet ve hakaret, kuma getirme, eşin görevlerini yerine getirememesi, ihanet, kültür uyumsuzluğu ve geçimsizlik olarak sıralanmaktadır. Bu çalışma çerçevesinde görüşülen kadınlardan biri, mahkeme kayıtlarına geçimsizlik olarak geçen boşanma nedeninin arkasında aslında “eşin iktidarsızlığı”nın bulunduğunu belirtmektedir. Ancak, kadınlar üzerinde sosyal kontrolün fazla olduğu Van’da, kadın gerçek boşanma nedenini söylediği takdirde eşinden ve eşinin ailesinden şiddet görme endişesi yaşamakta ve bu nedenle gerçek sebebini açıklamak yerine geçimsizlik olarak beyan vermektedir (Sarpkaya, 2013). Bu çalışma her ne kadar Van ili örneği üzerinden bu durumu açıklasa da, hakim ataerkil toplumsal yapı ve toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının beraberinde getirdiği baskı nedeniyle, özellikle kadınlar için cinsellik ile ilgili herhangi bir konudan bahsetmek utanılacak bir şey olarak

algılanmakta ve genel bir tabu olarak kabul edilmektedir (Kaya, 2016). Pınar Uyan Semerci'nin, İstanbul – Ümraniye'de bir gecekondu mahallesinde 22 kadınla gerçekleştirdiği çalışmada da cinsellik bir tabu olarak ortaya çıkmış, mülakatlar sırasında kadınların bu konu hakkında konuşmaktan çekindikleri belirtilmiştir (Uyan-Semerci, 2007).

Türkiye'nin Doğu'sunda gerçekleştirilen başka bir çalışmanın verilerine göre ise; yalnızca dini nikahı olan kadınların % 34.5'i, resmi nikahı olan kadınların ise %4 3.2'si; eşlerinin kendisini “anamsın, bacımsın” gibi kelimeler kullanarak annesine ya da kardeşine benzetmesini kendileri için geçerli bir boşanma nedeni olarak görmekteyiz. Bu gerekçe dini nikahı olan kadınlar için en geçerli neden olarak belirtilirken, resmi nikahı olan kadınlar “eşlerinin başka bir kadınla yaşamak istemesinin” ardından, bu nedeni ikinci en geçerli neden olarak göstermektedirler. Bu durum “Zihar” adı verilen dini bir yasaya dayanmakta ve bu durumla karşı karşıya kalan kadına dini olarak boşanma hakkı tanınmaktadır (İlkkaracan, 1998).

3.4. BOŞANMA ÖNCESİNDE KADINLARIN YAŞADIĞI ENDİŞELER

Görüldüğü gibi, Cumhuriyet'in kurulmasından bu yana her ne kadar kadınlara ekonomik özgürlüklerini kazanan bireyler olmaları ve kamusal alanda varlık gösterebilmeleri adına çeşitli haklar tanındıysa da, Türkiye'de kadının ev içi özel alana ait olduğu inancı hakimiyetini hala korumakta olup, bu inancın yoğunluğu bölgeden bölgeye ve kadının sosyo-ekonomik konumuna göre farklılık göstermektedir. Yukarıda sıralanan boşanma nedenlerinin değişkenliği bile kadınların evliliklerinde kendilerini konumlandırma şekillerine, beklentilerine ve erkek egemen bir toplumda kadının birey olma çabası hakkında veriler sunmaktadır. Bunun yanı sıra, kadınların boşanma öncesinde yaşadıkları endişeler, boşanma sonrasında yaşadığı sorunlar ve toplumsal baskıya karşı geliştirdikleri direnme stratejileri üzerine yapılan araştırmalar (Sarpkaya, 2013; Demir, 2013; Can & Aksu, 2016; Kalaycı, 2011) da bu verileri destekler niteliktedir.

Boşanmadan önce kadınların endişe duydukları konular incelendiğinde öncelikli olarak çocukların geleceklerinden duyulan endişe gelmektedir. Sıralanan diğer çekinceler arasında ise; kalacak yer endişesi, ailenin ve çevrenin ona ne gözle bakacağı, mahalle baskısı, neden boşandığını anlatmanın zorluğu, erkeklerin onları boşandıkları için rahatsız edebileceği korkusu, çalışmayan kadınlar için baba evine dönmenin zorluğu ve yeni birine güven duymanın zorluğu gibi faktörler bulunmaktadır (Can & Aksu, 2016). Sıralanan bu endişelerden bir kısmı toplumda hemen hemen her kesimden kadın tarafından yaşanırken, bir kısmı da ikamet edilen bölgeye ve kadının sosyo-ekonomik konumuna göre değişim gösterebilmektedir. Ancak, çoğu kadın boşanma olgusunun kendisine doğal olarak yüklediği duygusal ağırlıklar ile birlikte gelen zorlu sürecin yanı sıra, toplumsal yapıdan ve toplumsal cinsiyet kodlamalarından kaynaklanan bir takım baskı unsurları ile de baş etmek durumunda kalmaktadırlar (Sarpkaya, 2013; Aktaş & Küçükkaragöz, 2018; Arıkan, 1996; Can & Aksu, 2016; Ersöz, 2011; Uğur, 2014).

Medeni Kanun her ne kadar boşanma konusunda kadın ve erkeğe eşit haklar tanısa da pratikte erkekler bu haklardan daha fazla faydalanabilmektedirler. Ataerkil bir toplumsal yapı içerisinde erkekler gerek aile içinde, gerekse toplumsal olarak egemen oldukları konumlarını korumaktadırlar. Bu çerçevede, kadının boşanmayı istediği durumlarda dahi, kocasının da boşanmayı isteyip istemediği, aile ve çevreden gelen baskılar ve bunları destekler nitelikteki gelenekler ve dini yasalar, kadınların kanun tarafından kendilerine verilen hakları kullanmalarını engelleyebilmektedir (İlkkaracan, 1998). Bunun en açık örneklerinden biri, her ne kadar resmi nikah ve tek eşlilik Medeni Kanun'un getirdiği yeniliklerin başında gelse de, günümüzde hala her beş kadından birinin yalnızca dini nikahının bulunduğu gözlemlenmektedir. Başka bir deyişle, kadınların 5/1'i kanunun boşanma, eşten miras ve velayet gibi aileye ilişkin konularda tanıdığı hakların hiçbirinden yararlanamamaktadır (Can & Aksu, 2016).

Pınar İlkkaracan, gerçekleştirdiği bir araştırmaya katılan her 10 kadından birisinin, eşi ona ne yaparsa yapsın, kesinlikle boşanmayacağını “ölürüm de boşanmam” gibi kesin cümlelerle ifade ettiğini aktarmaktadır. Türkiye'nin doğu bölgesinde gerçekleştirilen bu araştırma dahilinde kadınlar, boşanma sonrasında

ekonomik açıdan yaşamlarını sürdüremeyecekleri, ailelerinin ve yaşadıkları çevrenin baskısına ve şiddete maruz kalacakları, çocuklarını bir daha göremeyecekleri gibi endişelerle evliliğin sürmesinin imkansızlaştığı ve hatta yoğun şiddete maruz kaldıkları durumlarda bile boşanmaktan korktuklarını belirtmekle birlikte, birçok kadın boşanmanın onlara getireceği olumsuz koşullar nedeniyle, boşanmayı değil, boşanmamayı hak olarak gördüklerini ifade etmektedirler (İlkkaracan, 1998). Boşanmanın kadınlar açısından olanaksız ve asla gerçekleştiremez olarak görülmesinin en önemli nedenlerinden biri, kadınların çok azının çocuklarının velayeti, nafaka ya da mal paylaşımı gibi haklardan faydalanabileceklerini düşünmeleri olarak aktarılmaktadır. Kadınların sadece % 35.4'ü nafaka alabileceğine inanmakta, % 27.3'ü mal paylaşımının söz konusu olabileceğini, %26.9'u ise yalnızca daha fazla kusurlu eşin koca olduğunu ispat edebildikleri takdirde maddi tazminat alabileceklerini düşündüklerini belirtmektedir (İlkkaracan, 1998).

Bu bölgenin durumunu daha iyi anlayabilmek ve diğer araştırmalarla karşılaştırma yapabilmek adına, bölgeden elde edilen diğer verileri de incelemek yararlı olacaktır. Kocasını istemese dahi boşanabileceğini düşünen kadınların oranı sadece %15.9'ken, tersini, yani kendisi istemese dahi kocasının onu boşayabileceğini düşünen kadınların oranı %67.9'dur. Bu verilere ek ve paralel olarak, kocalarından boşanmak için en az bir kez girişimde bulunan kadınların oranı %8.3'ken, boşanmış olan kadınların oranı çok daha düşük olup, yalnız %0.8'dir (İlkkaracan, 1998: 183)

Tüm bu veriler kadının üzerindeki sosyal kontrolü ve aile baskısını kanıtlar niteliktedir. Kadınların birey olarak kabul görmedikleri, kendi sınırlarını çizemedikleri, kendi kararlarını veremedikleri ve hayatlarını ya eşine ve çocuklarına ya da ailesine “bağımlı ve ait” olarak sürdürdüğü bu kültürel yapı içerisinde; toplumun dayattığı kurallara bir kadın uymadığı takdirde cezası aile ve toplumdan dışlanma, arkadan konuşma ve “iffetsiz” gibi kelimelerle damgalanma olabildiği gibi; ölüm gibi daha ağır bedellerin ödenmesi söz konusu olabilmektedir. Bir şiddet biçimi olarak namus ve töre cinayetleri, toplumun kültürel yapısından ve değerler sisteminden kaynaklanmaktadır. Bu bölgelerde kadın “cinsel saflığını”

korumak zorunda olup, aksi takdirde “ölüm” tehlikesi ile karşılaşabilmektedir (Can & Aksu, 2016). Boşanma kadın üzerinde bu yönden de baskı yaratan bir eylem olabilmekte ve boşanmadan önce yaşanan endişelere en büyüğü olarak “ölüm korkusu” da eklenebilmektedir.

Türkiye’de kadınlar hala kendi hayatlarında kendileri olarak var olabilmeye mücadelesi vermektedirler. Ataerkil yapı çerçevesinde, çalışmayan ya da çalışmayan, kendi ekonomik özgürlüklerine sahip olmayan, kendilerini baskı altında, çaresiz ve değersiz hisseden kadınlar için boşanma kararını eyleme geçirebilmek; kendi ayakları üzerinde duran, ait-olma birey olma dengesini sağlayabilmiş, beklentilerinin ve isteklerinin farkında olan, eşine bağımlı değil bağılı olabilen kadınlar kadar eyleme geçirilmesi göreceli kolay bir adım değildir. Kuşkusuz bu noktada, içerisinde yetişilen aile ortamının, kültürün, gelenek-göreneklerin de göz ardı edilemeyecek bir payı bulunmaktadır. Şiddet tehlikesi, vicdan, toplum baskısı, ekonomik durum, kendini değersiz görme, birine bağımlı (ait) olarak yaşama zorunluluğu, daha iyi bir alternatifin olmayacağına inanma vb. birçok neden kadınların evliliklerinden doyum alamamalarına rağmen evliliklerini devam ettirmelerine ya da boşanma sürecini uzatmalarına neden olabilmektedir.

3.5. BOŞANMA SONRASI KADINLARIN KARŞILAŞTIKLARI GENEL SORUNLAR

Çeşitli faktörler kadınların kendilerini birey olarak var hissetmedikleri evliliklerini bitirmelerini zorlaştırmakta; boşanabildikleri takdirde de bir dizi sorun olarak karşılarına çıkabilmektedir: mesela beraber oluşturulan sosyal çevreden vazgeçme, evli hemcinsleri tarafından potansiyel tehlike olarak görülme, toplum tarafından kabul gören bir yapıdan, toplum tarafından hoş karşılanmayan bir yapıya geçme, toplumun (çevrenin) acıma, öfke, tiksinti gibi duygularına maruz kalma, geleneksel rol beklentilerinin aksine hareket etme, çocuk varsa çocuğu düşünme, erkek tarafından uygulanan fiziksel ve duygusal şiddet tehdidi, ayrılacağı eşinin onsuz yaşamına devam edemeyeceğini düşünme, boşandığı zaman yeni kuracağı hayatının evliliğindeki hayatından daha iyi olmayacağını düşünme ve kendini

değersiz görme gibi (Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2009; Sarpkaya, 2013; Aktaş & Küçükkaragöz, 2018; Dökmen, 2010).

Genel olarak kadınların boşanma sonrası yaşadığı sorunlara bakıldığında öncelikli olarak; kendi ailesi ile iletişim sorunları, boşandığı eşiyile iletişim kurmasının toplumda farklı algılanabileceği gerekçesiyle yaşadığı iletişim sorunları, kişisel hak ve hukukunu koruyamama, sınırlarını belirleyememe, çocuk ile ilgili eğitim ve iletişim gibi konulara çevrenin sık sık müdahale etmesi, sağlık sorunları, öz değer duygusunun kaybı ve özgüven yetersizliği, toplumda yeniden değer kazanmak için çabalama, ekonomik sorunlar, sevgi ve cinsel ihtiyaç sorunları, yeniden evlenme ile ilgili karşılaşılan engeller ve psikolojik yardım alınamaması gibi faktörler gelmektedir (Can & Aksu, 2016).

3.6.BOŞANMA SONRASI KADINLARIN MADDİ OLARAK KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR

Kuşkusuz yaşanan sıkıntıların başında kadınların boşanma sonrası uğradığı ekonomik kayıplar, çalışıp çalışmama durumlarına göre yaşadıkları maddi sıkıntılar gelmektedir. Ekonomik anlamda eşine bağımlı olmayan, kendi hayatlarını geçindirebilecek konumda olan kadınlar mutsuz oldukları evliliklerini bitirme konusunda daha istekli ve emin adımlar atabilmektedirler (Uğur, 2014). Ancak, kendi hayatlarını idame ettirebilen kadınlar da, özellikle çocuk sahibi olup tek ebeveynli aile yapısına geçecek olanlar, boşanma sonrası ekonomik kayıplara uğramakta ve bu durumun sıkıntısını çekebilmektedirler (Kalaycı, 2011). Mesela Uğur'un 2014 yılında akademisyen kadınlarla gerçekleştirdiği bir çalışmada, görüşülen kadınların yarısı boşanma sonrası büyük bir maddi bunalım yaşadıklarını ifade etmekte ve bu maddi bunalımın öncelikli sebebini eşleriyle yaşadıkları evden ayrılarak yeni bir hayat kurmak zorunda kalmaları olarak belirtmektedirler. Evlerinden tek bir eşya bile almadan ayrıldıklarını dile getiren bu kadınlar için maddi bunalım yaşamalarının bir diğer nedeni de evlilikleri süresince hiçbir birikim yapmamaları ve kuracakları hayatlarında her şeyi yeniden almak durumunda kalmaları olarak dile getirilmektedir. Tüm bunlara ek olarak, evlilik sürecinde

eşlerin birlikte aldığı kredilerin borçları, avukat ve mahkeme masrafları gibi ödenmesi gereken ücretler; eşin maddi durumunun iyi olmaması ya da eşle iletişim halinde olmamak için nafaka talep edilmemesi; nafaka talep edildiği halde ödemenin hiç gerçekleşmemesi ya da düzensiz yapılması gibi faktörler boşanan kadınların çalışıyor olsalar bile maddi açıdan zorlanmalarına neden olmaktadır (Uğur, 2014).

Her ne kadar, boşanan kadınların maddi kayba uğrama ve ekonomik olarak zorluk çekmeleri genel bir olgu olarak ortaya korsa da; kadınlar arasında da yetiştiği ortam, gelir sahibi olma ve çalışıp çalışmama durumlarına göre bir sınıfsal ayrım olduğu ve buldukları konuma oranla boşanma sonrası ekonomik sıkıntılarla karşılaşma yoğunluklarının ve bu zorluklarla baş edebilme güçlerinin değiştiği gözlemlenmektedir. Bağımsız, kendi ayakları üzerinde durması teşvik edilen, özgürce yaşama hakkının tanındığı bir ortamda yetişen ve meslek sahibi olan kadın için boşanma sonrası maddi-manevi karşılaştığı zorluklarla baş etmesi göreceli daha kolay gerçekleşirken; meslek sahibi olmayan, ailesi ya da eşine bağımlı olarak hayatını sürdürmüş ve sınırları başkaları tarafından çizilmiş olan bir kadın için boşanma sonrası yaşam maddi açıdan daha da güçleşmekte ve yaşam onlar için yoksulluğun peşlerini bırakmadığı bir kısır döngüye dönüşebilmektedir (Sarpkaya, 2013; Kardam & Yüksek, 2004).

Yukarıda belirtilen araştırmalarda da görüldüğü gibi kadının meslek sahibi olup olmama durumu, çoğunlukla içerisinde yetişilen ailenin değerleri ve kültürü tarafından belirlenmekte ve bu durum ilerideki hayatlarında karşılaştıkları zorlukların yoğunluğunu ve bu zorluklarla mücadele edebilme güçlerini etkilemektedir. Nitekim, niteliksel bir araştırmada görüşülen on kadından yedisi, sosyo-ekonomik durumlarının iyi olması ve belirli bir kazanç elde etmeleri nedeniyle; çalışıyor olmalarının boşanma sonrası yaşamlarını olumlu etkilediğini belirtmektedirler (Can & Aksu, 2016).

3.7. BOŞANMA SONRASI KADINLARIN AİLE, EŞ VE SOSYAL ÇEVRE KAYNAKLI YAŞADIKLARI SORUNLAR

Türkiye’de kadınlar boşanma kararını almalarından itibaren öncelikli olarak eş ve ailelerinden, sonrasında ise sosyal çevrelerinden tepki görmekte ve onlardan uzaklaşabilmektedirler. Ataerkil yapı içerisinde erkeklere göre ikinci planda tutulan kadınlar, eşi ve eşinin yakınları tarafından tehdit edilebilmekte, kendi aileleri ve çevreleri tarafından ise tekrardan düşünmeleri için yönlendirilebilmektedirler. Bu durumun başlıca nedenleri arasında boşanmanın toplumdaki olumsuz algısı, geleneksel değerler ve toplumun kadına bakış açısı gelmektedir (Sarpkaya, 2013; Can & Aksu, 2016; Dökmen, 2010).

Ülkemizde kadınların boşandıktan sonra aileleri tarafından reddedilme ihtimalleri, hem boşanma öncesi hem de boşanma sonrası dönem de kadınları zorlayan durumlardan biridir. Kadının boşandıktan sonra ekonomik bir yük olarak görülmesi ve yeniden evlenme olasılığının düşüklüğü ailelerin boşanmış kızlarının yanında olma olasılığını azaltırken (Uğur, 2014); aile statüsünün azalmasından duyulan kaygı, toplumun boşanmaya karşı gösterdiği direnç ve boşanmayı kadının başarısızlığı olarak görme gibi faktörler ailelerin boşanmayı hoş karşılamamasında ve kızlarını bu karardan dolayı cezalandırmalarında etkili olabilmektedir (Özar & Çakar, 2012)

Ailenin bakımını reddetmesi, boşandıktan sonra kızlarıyla bağlarını kopararak maddi ve manevi desteklerini çekmeleri kadınlar için hem psikolojik hem de ekonomik açıdan zaten zorlu olan bir süreci daha da zorlu bir hale getirmekte ve bu durumda olan bazı kadınları kadın sığınma evleri, sosyal yardımlaşma dernekleri ya da belediyelere yöneltmektedir. Ancak, valilik, belediye ve sosyal yardımlaşma kurumlarının maddi ve manevi yardımlarının sınırlı olup, belli bir noktadan sonra kesildiği bilinen bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yardımların kesildiği noktada; ailenin kızlarını desteklememesi ve eve tekrar geri çağırması kadınların zorluklarla baş edebilmesini daha da zorlaştırmakta, özellikle çocuk sahibi kadınlar için, hem iş bulmak hem de çocuklara bakmak çok daha güç bir hale gelmektedir .

Hakim kültürel yapı çerçevesinde, ülkemizde kadınlar kontrol altında tutulması gereken bireyler olarak algılanmaktadır. Bu bağlamda, hayatının her döneminde sahip çıkılması ve ahlaki kurallara uydurulması gereken kadını;

boşanma öncesinde eşi boşanma sonrasında ise ailenin erkeği, sıklıkla da ailenin erkek çocuğu kontrol etmektedir. Yaşları kaç olursa olsun bu görevi üstlenen ve doğal karşılayan erkekler; kadının giyimi, eve kaçta geldiği, nerelere gittiği ve kimlerle görüştüğü gibi faktörleri denetleyebilmektedir (Sarpkaya, 2013). Boşanmış kadınlar üzerindeki bu baskı ve kısıtlayıcı tutum, psikolojik açıdan geçirilmesi zor olan bir dönemi daha da zorlaştırmakta ve beraberinde fiziksel hastalıkları ve depresyon gibi psikolojik rahatsızlıkları getirebilmektedir (Dökmen, 2010).

Boşanan kadının ailesinin değerlerine, inançlarına ve aile içi hakim kültürel yapılarına bağlı olarak kızlarına karşı olan tutumları değişim göstermektedir. Akademisyen kadınlarla yapılan araştırmada (Uğur, 2014) ailelerin bu kadınlara karşı baskıcı bir tavır sergilemedikleri gibi, hem maddi hem de manevi anlamda destek oldukları görülmektedir. Ailelerin bu tutumlarında kuşkusuz yaşadıkları çevre ve geleneksel kurullarla kodlanmama gibi faktörlerin de etkisi bulunmaktadır. Ancak sebep her ne olursa olsun, ailelerin ve sosyal çevrenin bu şekilde kabullenici ve destekleyici tutumları boşanma sonrası kadınların zorluklarla daha güçlü bir şekilde mücadele etmelerine olanak tanımakta, özgüvenlerini kazanmalarına yardımcı olmakta, kendilerini daha güçlü ve değerli görmelerini sağlamaktadır.

Kadın ve erkeğin çocukluktan itibaren gelen ve çeşitli toplumsal kodlamalarla oluşan farklı sosyalizasyonları, evlilik sürecinde ve boşanma sonrasında oluşturulan çevre bakımından da kendisini göstermektedir. Kadının sosyalizasyonunda evlenme ve çocuk sahibi olmanın öncelikli olması ve kültürel yapının kadını “en ahlaklı olan eş ve anne rollerine” yönlendirmesi, kadını maddi ve kültürel anlamda erkeğe “bağlı” olmanın da ötesinde “bağımlı” kılmaktadır (İlbars, 2007). Bu bağlamda, kadının evliliği süresince sosyal çevresi, eşinin arkadaşları tarafından oluşmakta ve evlilik sırasında kazanılan bu arkadaşlıklar boşanma sonrası genellikle kaybedilmektedir.

Boşanma sonrası kadınların sosyal çevreleri dış faktörler tarafından kısıtlanabildiği gibi, kadınların kendileri de birtakım nedenlerden dolayı sosyal ilişkilerine sınırlama getirebilmektedir. Kadınlar tarafından belirtilen bu nedenlerden bazıları; çiftlerle kurulan sosyal ilişkiye uyum sağlayamayacaklarını

düşünceleri, medeni durumlarından dolayı bazı kişiler tarafından yargılanmaları, evli kadınların kendilerini eşlerinden kıskanmaları ya da kıskanma ihtimalleri, sonlandırdıkları evliliklerindeki sorunların arkadaş çevresinde konuşulması, eski sosyal çevrelerinin olduğu evlerinden taşınmaları, yeni işe başlamaları ve ekonomik kazanımın azalması olarak sıralanmaktadır (Uğur, 2014)

Boşanmanın olağan karşılandığı bir sosyal çevreye sahip olan kadınlar se genellikle, sosyal ilişkilerinde bir kısıtlama yaşamadıklarını dile getirmektedirler. Çevreleri tarafından anlayışla karşılanan bu kadınlar, tam aksine boşanma sonrası sosyal çevrelerinin arttığını çünkü evlilikleri boyunca “kıskanç, evcimen veya evi ihmal eden” eşlerinden dolayı çoğunlukla evde ve insanlardan kopuk bir şekilde hayatlarını sürdürdüklerini belirtmektedirler (Uğur, 2014).

3.8. BOŞANAN KADINA YÖNELİK TOPLUMUN TUTUMU VE KADINLARIN TOPLUMSAL BASKIYA KARŞI VERDİKLERİ MÜCADELE

Söz konusu eylem boşanma olduğunda, kadınların erkeklerden daha fazla zarar gördüğü ve bu sürecin getirdiği sıkıntıların üstesinden daha zor geldikleri görülmektedir (Aktaş Akoğlu & Küçükkaragöz, 2018; Aktaş, 2011; Kaya, 2016) Boşanma kararını veren kadın, hem boşanmaya kadar giden süreçte hem de boşanmanın sonrasında şiddet görebilmekte, üzerine yapıştırılan “dul kadın” yaftası nedeniyle yalnız yaşamaya zorlanmakta ve bir yandan çevresinden olumsuz tepkiler alırken diğer taraftan evli hemcinsleri tarafından bir tehdit olarak görülebilmektedir (Can & Aksu, 2016).

Boşanma sonrası toplum içinde zor şartlar altında yaşayan kadınlar için; ailelerinden destek görmemeleri, aileleri tarafından dışlanmaları ve kendi hayatlarını geçindirebilecek bir ekonomik güvenceye sahip olmamaları bu durumu daha da zorlaştıran faktörler olarak sıralanmaktadır (Akgül Sarpkaya, 2013; Aktaş, 2011; Can & Aksu, 2016).

Türkiye’de genel eğilim dağılan evliliklerden kadını sorumlu tutma yönündedir. Boşanmaların toplumsal bütünlüğü tehdit eden bir olgu olarak

değerlendirilmesi sebebiyle, kadınlara yönelik suçlayıcı tutumlar geliştirilmekte ve evliliği bir arada tutamama, toplumda ahlaki çöküşe neden olma gibi gerekçelerle kadınlar boşanma durumunun tek sorumlusu olarak görülebilmektedir (Akgül Sarpkaya, 2013; Kavas & Gündüz-Hoşgör, 2010)

Geçmiş yıllara göre, her ne kadar toplumdaki boşanmaya karşı olan negatif tutum düşüş eğiliminde olsa da (Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2009) bu durum negatif tutumların tamamen ortadan kaybolduğunu, suçlama ve yargılamaların bittiğini göstermemektedir. Aksine, boşanan kadınlar hala kendilerini evliliklerinin bitmesinden dolayı tek sorumlu ve suçlu hissedebilmekte ve yine bu baskıyı üzerlerinde taşıyabilmektedirler (Özar & Yakut Çakar, 2012). Yapılan bir araştırmada, kadınların büyük çoğunluğunun negatif yaklaşımlar konusunda tereddüt ettikleri gözlemlenmekte ve boşanma sonrası hayatlarında bu negatif yaklaşımları azaltacak yollar aradıkları belirtilmektedir (Kavas & Gündüz-Hoşgör, 2010).

Boşanan kadınların toplum tarafından “gayri meşru ilişkilere girmeye açık ve istekli” olarak algılanması, kadınları toplum tarafından kabul edilen namus değerleri çerçevesinde yaşamaya zorlamaktadır. Bu durum bazen intihar, tecavüz ve cinayet gibi şiddet içeren, insan yaşamına mal olan olayları beraberinde getirirken; çoğunlukla da boşanmış kadınlar üzerindeki aile baskısının da artmasına neden olmaktadır (Can & Aksu, 2016).

Boşanma ile birlikte toplumun olumsuz algı, yargı ve bakışı ile karşılaşan kadınlar, bu tahakküm ve baskı ortamı ile mücadele etmek ve toplum içerisindeki konumunu koruyabilmek adına birtakım stratejiler geliştirmektedirler. Boşanma sonrası davranışlarda ölçülü olmaya çalışmak, kadın-erkek karışık toplantılarda bulunmamak, eşli davetlerden kaçınmak, evli arkadaşlarla fazla samimi olmamak, daha çok bekar ya da boşanmış kişilerle ilişki kurmak, giyimlerine dikkat etmek, eve geç saatlerde gelmemeye çalışmak gibi stratejiler; kadınların kendilerini dedikodu ve toplumsal baskıdan koruma yöntemleri olarak sıralanmaktadır (Uğur, 2014; Akgül-Sarpkaya, 2013).

Toplumsal dışlanma ve damgalanmaktan kaçınmak için boşanmış kadınların başvurdukları bir diğer strateji de “boşanmış olduklarını saklamak”

olarak ifade edilmektedir. Bu durum kadınların öz benliklerini ortaya koymalarını engellerken, aynı zaman da çevreye ve topluma karşı güvenlerini kırmaktadır. Boşanan kadında kusur arama ya da boşanma durumunu hakaret olarak kullanma gibi tutumlarla karşı karşıya kalan kadınlar; bu durumla mücadele edebilmek için ya eskisinden daha sessiz, sakın ve görünmez olmayı seçmekte ya da daha baskın, sert ve güçlü mizaçları tercih ederek toplumsal baskıyı tersine çevirmeye çalışmaktadırlar (Akgül Sarpkaya, 2013).

Görüldüğü gibi kadınların toplumsal baskı ve algıya karşı geliştirdikleri stratejilerin çoğu kendi yaşamlarını kısıtlamaktan ve yine kendi yaşamlarını toplumsal kodlar çerçevesinde yaşamaktan geçmektedir. Yapılan bir araştırmada, toplumsal baskı ve direnme stratejileri çerçevesinde, kadını kısıtlayan kaynakların başında % 40 oranında kendilerinin geldiği görülmektedir. Kadının özgürlüğünü kısıtlayan diğer kaynaklar aile, toplum ve boşandıkları eşleri olarak sıralanırken; kadınların kendilerini kısıtlama nedenleri de farklı kaynaklardan gelen yaşamlarına yönelik müdahale ve baskılara karşı kendilerini korumak olarak belirtilmektedir (Uğur, 2014).

3.9. BOŞANMA SONRASI KADININ DUYGUSAL DURUM VE KİMLİĞİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Boşanma sonrası kadın hem bireysel hem toplumsal normlar nedeniyle olumlu olumsuz birçok duyguyu bir arada yaşamaktadır. Bir taraftan sevgisizlik, yalnızlık, çaresizlik, başarısızlık, kararsızlık, güvensizlik, değersizlik, karşı cinse karşı olumsuz duygu ve çocuğuna karşı suçluluk hissi gibi olumsuz duygularla mücadele eden kadınlar; diğer taraftan problemlili olan evliliklerinin kendilerinde yarattığı baskının son bulmasından kaynaklanan bir rahatlama ve huzur duygusu da yaşamaktadırlar. Ancak, bu rahatlama hissi bazı kadınlarda boşanmanın hemen ardından ortaya çıkarken, çoğu kadında boşanmadan uzun bir süre sonra, hatta yoğun bir depresyon dönemini takiben ortaya çıkmaktadır (Uğur, 2014). Boşanma sonrası kendilerini kötü hisseden, depresyona giren ve bu durumu bir travma olarak nitelendiren kadınların çoğunun çocuk sahibi olması, kadınların boşanırken ve

boşandıktan sonra en temel endişe kaynaklarının çocukları olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Çocuklarını tek başına yetiştirmek, toplumun tek tek başına çocuk yetiştiren bir kadına olumlu bakmaması, çocukların bu süreçten olumsuz etkilenmeleri ile ilgili duydukları kaygı, çocukları ile geçirecekleri zamanın azalması gibi endişeler kadınların boşanma sonrası hissettiği olumsuz duyguları tetikleyen faktörler arasında yer almaktadır(Kalaycı, 2011). Bunların yanı sıra, beklentilerin karşılanmaması ve emeklerinin karşılıksız kalmasının yarattığı kırgınlık hissi, geleceklerinin ne olacağına dair yaşadıkları belirsizlik duygusu ve hayatta kimsesiz kalacaklarına dair duydukları inanç kadınların boşanma sonrası depresyona girme sebepleri arasında yer almaktadır(Uğur, 2014).

Kadınlara farklı bir öğrenme deneyimi sunan boşanma eylemi ile birlikte kadınlar kendi haklarından ve bu hakları nasıl elde edeceklerinden haberdar olmakta; bazıları için bu durum bekarken elde edemedikleri haklara kavuşma ve boşandıktan sonra çok daha özgür bir yaşam sürme fırsatı anlamına gelmektedir. Eğitim hayatına devam etme, iş hayatında kariyer hedefi belirleme, çeşitli hobilere zaman ayırma gibi kendi özlerini geliştirmek adına yaptıkları planlar boşanma sonrasında kadınların yalnız ama başarılı ve güçlü olduklarını hissetmelerine olana sağlamakta, kendilerine duydukları güvenin artmasına neden olmaktadır. Kendi hayatlarında daha fazla kontrol sahibi olabilen bu kadınların yaşamlarındaki stres kaynakları bir süre sonra azalırken, aynı zamanda bağımsız, kendi kararlarını özgürce alabilen bireyler olarak, hem kamusal hem de özel alanda bir kimlik dönüşümü geçirmektedirler (Akgül Sarpkaya, 2013; Kalaycı, 2011).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

4.1. ANKET BULGULARI

Bu çalışma dahilinde boşanan ve boşanamayan kadınlarla internet üzerinden gerçekleştirilen ankete, toplamda 2297 kişi katılım göstermiştir. Katılımcıların % 28.04'ünü (644 kişi) boşanan kadınlar; % 71.96'sını (1653 kişi) ise boşanamayan kadınlar oluşturmaktadır. Bu bölümde, anket bulgularında ortaya çıkan ve kadınların boşanma / boşanamama durumlarında etkili olan başlıca faktörler incelenecektir.

4.1.1. Katılımcıların Demografik Özellikler Bakımından İncelenmesi

4.1.1.1. Doğum Yılı ve Yaş Aralığı

Ankete katılanların yaş gruplarına göre dağılımına bakıldığında; katılımcılarının çoğunun 30-39 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Bu grubu sırasıyla; 40-49 yaş, 50-59 yaş ve 20-29 yaş aralıkları izlemektedir. 1950'lerde doğup 60-69 yaş aralığında olanların ise düşük bir oranla en son sırada yer aldığı gözlemlenmektedir.

Tablo – 1 (Doğum Yılı ve Yaş Aralığı)

Doğum Yılı ve Yaş Aralığı	Oran
1980'ler (30-39 yaş)	% 52.90
1970'ler (40-49)	% 30.09
1960'lar (50-59)	% 8.17
1990'lar (20-29)	% 7.16
1950'ler (60-69)	% 1.19

Katılımcıların doğum yılları ve boşanma / boşanmama durumu karşılaştırıldığında ise; boşananlarda 1970’lerde doğup 40-49 yaş aralığında bulunanlar istatistiksel olarak çoğunluğu temsil ederken; boşanamayanlarda ilk sırada 30-39 yaş aralığında bulunan 1980’lerde doğmuş olanlar yer almaktadır. Ancak, boşanan kadınlardan 1970’lerde ve 1980’lerde doğanların oranlarının birbirine yakın oranlara sahip olduğu gözlemlenmektedir. Başka bir deyişle, ankete katılan boşanan kadınların, boşanamayan kadınlardan yaşça daha büyük oldukları oransal olarak gözlemlenmekte; bu durum yaş ve boşanma eylemini gerçekleştirme arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Tablo – 1.2 (Boşanma ve Boşanmama Durumuna Göre Doğum Yılı ve Yaş Aralığı)

Doğum Yılı ve Yaş Aralığı	Boşananlar (%)	Boşanamayanlar (%)
1950’ler (60-69)	% 1.88	% 0.92
1960’lar (50-59)	% 14.84	% 5.54
1970’ler (40-49)	% 39.84	% 26.20
1980’ler (30-39)	% 38.28	% 58.55
1990’lar (20-29)	% 4.38	% 7.26

4.1.1.2. İkamet Edilen Bölge

İkamet edilen bölge bakımından katılımcıların verdikleri yanıtlar incelendiğinde; boşananlar ve boşanamayan arasında anlamlı bir farkın bulunmadığı gözlemlenmektedir. Ankete katılım, çoğunlukla Türkiye’nin beş büyük kenti olan İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa ve Antalya’dan gerçekleşmiştir. Katılımcıların yarısından fazlası bu bölgelerde ikamet ederken; diğer yarısı Türkiye’nin farklı bölgelerinde ikamet ettiklerini dile getirmiştir.

Tablo – 2 (İkamet Edilen Bölge)

İkamet Edilen İl	Oran
İstanbul	% 29.60

Ankara	% 13.07
İzmir	% 8.18
Bursa	% 3.65
Antalya	% 3.65
Diğer	% 41.85
En büyük 5 şehirde ikamet edenlerin toplamı	% 58.15

Yukarıdaki tabloda da belirtildiği gibi, katılımın çoğunluğu İstanbul'da yoğunlaşırken; İstanbul'u takip eden ve en yüksek orana sahip şehirler de, yine Türkiye'nin nüfus yoğunluğu bakımından en büyük olan şehirleri arasında yer almaktadır.

4.1.1.3.Eğitim Düzeyi

Katılımcılar sahip oldukları eğitim seviyesi bakımından incelendiğinde boşananlar ve boşanamayanlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark ortaya çıkmamakla birlikte, katılımcıların büyük bir kısmının üniversite ve lise mezunu olduğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim seviyesinin göreceli yüksek olması, yöntem bölümünde de belirtildiği gibi, bir örneklem yanlılığına işaret etmektedir. Anket Prof. Dr. Doğan Cüceloğlu'nun sosyal medya hesapları kanalıyla paylaşıldığından, ankete katılım gösteren kadınlar bu sayfayı takip eden kişiler ya da bu kişilerin yakınlarından oluşmaktadır. Ancak, eğitim seviyesinin göreceli yüksek olma durumuna rağmen, boşanamayan kadın oranının bu denli yüksek olması da dikkat çekici bir nokta olarak görülmektedir. Bu soru dahilinde katılan katılımcılara eşlerinin eğitim düzeyi ile ilgili bir soru da yöneltilmiştir.

Tablo – 3 (Katılımcıların Eğitim Düzeyi)

Eğitim Düzeyi	Kadınlar (%)	Erkekler (%)
İlköğretim	% 3.06	% 7.60
Ortaokul	% 4.30	% 5.29

Lise	% 19.70	% 25.46
Üniversite	% 53.73	% 44.69
Ön lisans	% 5.46	% 5.02
Yüksek Lisans	% 8.65	% 6.80
Doktora	% 1.51	% 2.13
Yüksekokul	% 1.95	% 2.04
Açıköğretim	% 1.15	% 0.18

4.1.1.4.Meslek

Katılımcılara yöneltilen “Mesleğiniz nedir?” sorusuna verilen yanıtlar Tablo-4’de gösterilmektedir. Tabloda “Diğer” seçeneğinin yüksek orana sahip olmasının sebebi, katılımcıların mesleklerini belirtmemeleri değil, her meslek grubundan düşük oranlarda bulunmasıdır. Bunların bir kısmı beyaz yaka, iş yeri sahibi, akademisyen veya profesyonel olarak iş hayatında kariyer sahibi kadınlarken; birçoğu da sezonluk işlerde ya da diğerlerine kıyasla düşük bütçeli işlerde çalışan kadınlardan oluşmaktadır. Burada belirtilmesi gereken bir diğer nokta da, kadınların meslek sahibi olmalarının gelir durumlarının yüksek olduğu anlamına gelmek zorunda olmadığıdır. Meslek sahibi olan ancak sezonluk, proje bazlı ve /veya düşük ücretli işlerde çalışan kadınların da gelir durumu adına sıkıntı yaşayabileceği unutulmamalıdır. Ancak, bu soru dahilinde Boşananlar ve boşanamayanlar meslekleri açısından karşılaştırıldığında özellikle ev hanımı olduğunu söyleyen kadınlar arasındaki fark, bu soruyu araştırma konusu itibariyle anlamlı kılmaktadır.

Katılımcı kadınlar sahip oldukları meslekler bakımından karşılaştırıldıklarında aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır.

Tablo – 4 (Mesleğiniz nedir?)

	Boşananlar (%)	Boşanamayanlar (%)
Ev Hanımı	% 10.74	% 26.59

Hemşire	% 3.53	% 4.09
Mühendis	% 3.85	% 4.21
Öğretmen	% 19.23	% 20.36
Muhasebeci	% 3.69	% 3.02
Akademisyen	% 1.44	% 1.32
Memur	% 5.29	% 3.83
Bankacı	% 2.08	% 2.77
Doktor	% 1.92	% 1.76
Diğer	% 48.24	% 32.06

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, ev hanımı olma bakımından boşananlar ve boşanamayanlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmaktadır. Her ne kadar ev hanımları gün içerisinde birçok işi aynı anda yapıyor olsalar da yaptıkları iş gelir getirmediğinden bir yapabilirlik yoksunluğuna yol açmakta ve mutsuz giden ve doyum alamadıkları evliliklerini bitirmekte zorlanabilmektedirler. Ev ve bakım işlerinin bir taraftan “kadının görevi” olarak görülmesi ancak diğer taraftan bu işlerin toplum gözünde saygın işler olarak kabul edilmemesi (Robeyns, 2003) kadınların kendilerini değersiz hissetmelerine ve bir kısır döngü içerisine hapsolabilmelerine neden olabilmektedir. Evin dışarısında gelir getiren bir işte çalışmak / meslek sahibi olmak kişilerin özgüvenlerini arttıran, kendilerini gerçekleştirebilmelerini sağlayan bir faktör olduğundan; meslek ve kariyer sahibi çalışan kadınların göreceli olarak boşanma konusunda daha kararlı oldukları da görülmektedir.

4.1.2. Tanışma ve Evlenme Süreci

Boşanma durumunu etkileyen faktörlerin arasında evlilik öncesi çiftler arasında birbirini tanımaya yönelik ilişkinin, evliliğe karar verme sürecinin, evliliğe karar verme şeklinin, evlilik yaşının ve müstakbel eş ile tanışılan süre ile evlilik kurumuna adım atma arasında geçen zaman dilimin bulunabileceği düşünülmüş, bu

nedenle katılımcılara “Eşiniz / eski eşinizle nasıl tanıştınız? (Tablo – 5), “Eşiniz / eski eşiniz ile evlenmeye nasıl karar verdiniz?” (Tablo – 5.1), “Evlendiğinizde kaç yaşındaydınız?” (Tablo – 5.2) ve “Eşinizle / eski eşinizle tanıştıktan / tanıştırdıktan ne kadar süre sonra evlendiniz?” (Tablo – 5.3) soruları yöneltilmiştir.

Tablo – 5 (Tanışma Biçimi)

	Boşananlar (%)	Boşanamayanlar (%)
Aileler aracılığıyla	% 19.25	% 18.65
Arkadaş aracılığıyla	% 24.22	% 24.06
Sosyal bir ortamda karşılaşılarak	% 23.14	% 22.90
Zaten arkadaşlık zamanla duygusal birlikteliğe dönüştü	% 15.37	% 19.02
İnternet / sosyal medya aracılığıyla	% 5.90	% 5.83
Akrabaydık	% 0.78	% 0.55
Görücü usulü	% 1.24	% 0.91
İş ortamında	% 6.83	% 5.16
Okul	% 2.80	% 1.94
Diğer	% 0.47	% 0.91

Tanışma biçimi ile ilgili olarak veriler incelendiğinde boşanan kadınlar ile boşanamayan kadınlar arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir. Boşanan ve boşanamayan katılımcıların verdikleri yanıtlar incelendiğinde; her ikisinde de “arkadaş aracılığı” ile tanışmanın ön plana çıktığı görülmektedir.

Tablo – 5.1 (Evlenmeye Karar Verme Biçimi)

	Boşananlar (%)	Boşanamayanlar (%)

Birlikte konuşarak	% 52.41	% 55.40
Aileler karar verdi	% 5.44	% 4.30
Yaşımız geçiyordu evlendik	% 2.33	% 2.12
Çok uzun süredir birlikteydik, evlendik	% 14.93	% 18.08
Olması gerekiyordu oldu	% 7.00	% 5.09
Görücü usulü (tanışarak)	% 11.98	% 11.83
Görücü usulü (Tanışmadan)	% 1.56	% 1.40
Kaçarak	% 1.24	% 0.30
Aşık olarak	% 1.09	% 0.85
Ailemden kaçmak için	% 0.93	% 0.30

Katılımcıların evlenmeye karar verme şekilleri bakımından da boşananlar ve boşanmayan / boşanamayanlar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Ankete katılan kadınların yarısından fazlası “birlikte konuşarak” karar verdiklerini dile getirirken; bunu “çok uzun süredir birlikteydik evlendik” ve “görücü usulü (tanışarak)” seçeneklerinin izlediği gözlemlenmektedir.

Tablo – 5.2 (Evlilik Yaşı – Kadınlar)

	Boşananlar (%)	Boşanamayanlar (%)
<18	% 5.12	% 2.92
18-20	% 17.39	% 12.05
21-25	% 34.94	% 44.67
26-30	% 26.40	% 33.84
31-35	% 7.14	% 4.75
>35	% 2.17	% 1.70

Tablo verileri incelendiğinde, boşanan ve boşanamayan katılımcılardan her iki grubunda yüksek oranda 21-25 yaş aralığında evlendiği görülmektedir. Elde edilen bu verilerden kadınların “genç yetişkin” olarak adlandırılan yaş döneminde evlenmeye yatkın olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Ancak, kadınların genç

yetişkin dönemde yaptıkları evlilikler, eş seçerken önem verdikleri parametreler ve bu durumun boşanmaya etkileri başka bir araştırmanın konusu olduğundan bu noktada sadece belirtilmekle yetinilecektir.. Bu veriler dahilinde dikkat çeken bir diğer önemli nokta ise; 20 ve altı yaşlarda evlilik yapan katılımcıların oranının boşanan kadınlarda daha fazla çıkmış olmasıdır. Erken yaşta yapılan evlilikler, bu yaşta beklentilerin net bir şekilde belirlenememesi ve kişinin kendini tanıma sürecinin başında olması nedeniyle sıklıkla boşanma ile sonlanabilmektedir (Uçan, 2007).

Tablo – 5.3 (Tanıştıktan Sonra Evlenme Süresi)

	Boşananlar (%)	Boşanamayanlar (%)
≤1 ay	% 1.24	% 1.34
2-6 ay	% 18.22	% 12.30
7 ay -1 yıl	% 32.87	% 29.23
2-5 yıl	% 20.56	% 28.38
6-10 yıl	% 7.17	% 8.22
>10 yıl	% 0.31	% 1.34
Akrabamdı	% 0.47	% 0.00

Katılımcıların eşleriyle tanıştıktan sonra evlenme süreleri incelendiğinde; evliliğin çoğunlukla tanıştıktan sonra ilk bir yıl içinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu süreyi, ilk 5 sene ve ilk 6 ay izlemektedir. 1 aydan kısa bir zamanda ve 10 yıldan daha uzun bir zaman diliminde evlenmeye karar veren bireylerin ise oransal olarak düşük seyrettiği gözlemlenmektedir. Boşanan kadınların evlilik yaşı (bkz. Tablo – 5.2) ve tanıştıktan sonra evlenme süreleri birlikte incelendiğinde; evlilik yaşı itibarıyla 20 yaş ve altında evlenenlerin oranı ile tanışma süresi bakımından 2-6 ay gibi kısa bir tanışma dönemi ardından evlenenlerin oranının boşanamayan kadınlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu yaş grubunda evlenen kadınların yukarıda da belirtildiği gibi hayattan, kendilerinden ve eşlerinden beklentilerinin göreceli net olarak belirlenememesi nedeniyle; evlilik konusunda aceleci davrandıkları, “ben onu değiştirim” fikrine daha kolay kapılabilecekleri ve

beraberinde evlilik içerisinde hayal kırıklığı yaşama oranlarının daha yüksek olacağı da söylenebilir. Böyle bir durumda kalan kadınların, evlilikleri içerisinde yıpranma, kendileri olarak var olamama, eşlerine ve kendilerine yabancılaşma durumuyla daha sık karşılaşabilecekleri ve bu durumun sıklıkla tekrarlandığı bir evlilikte geçirilen süreçlerin ardından boşanma kararını alabilecekleri düşünülmektedir.

4.1.3.Boşanma Kararı / Düşüncesi Üzerine Genel Değerlendirme

4.1.3.1. Boşanma Nedenleri

Katılımcılara, boşanma nedenlerini anlayabilmek adına; “Sizi boşanmayı düşünmeye / boşanmaya iten başlıca nedenler nedir?” diye sorulmuş ve katılımcılara — en fazla beş seçenek olmak üzere — birden fazla seçenek işaretleme imkanı tanınmıştır.

Tablo – 6 (Boşanmaya / Boşanmayı Düşünmeye İten Başlıca Nedenler)

	Boşananlar (%)	Boşanamayanlar (%)
Aldatma	% 26.03	% 20.69
Güven sorunu	% 20.63	% 40.72
Değer görmemek	% 24.29	% 69.87
Sevildiğimi hissetmemek	% 13.81	% 57.09
İnsan yerine konmamak	% 15.40	% 39.68
Sürekli kavga etmek	% 15.56	% 47.60
Çocuğun bakımı konusunda çıkan anlaşmazlıklar	% 6.51	% 25.56
Çocuğun geleceği konusunda çıkan anlaşmazlıklar	% 4.92	% 14.06

Eşimin ailesinin aile yaşamımıza sürekli müdahalede bulunması	% 14.29	% 30.19
Benim ailemin aile yaşamımıza sürekli müdahalede bulunması	% 3.17	% 2.68
Para yönetimi	% 12.54	% 37.25
Cinsellik	% 11.11	% 30.61
Diğer	% 21.00	% 13.57

Boşanan kadınlar boşanma nedeni olarak sırasıyla “aldatma,” “değer görmemek,” “güven sorunu,” “sürekli kavga etmek,” “insan yerine konmamak,” “eşin ailesinin aile yaşamına sürekli müdahalede bulunması,” “sevildiğini hissetmemek,” ve “para yönetimi” üzerinde durdukları görülürken; boşanamayan kadınlarda ise bu sıralamanın değiştiği ve “değer görmemek,” “sevildiğini hissetmemek,” “sürekli kavga etmek,” “güven sorunu,” “insan yerine konmamak,” “para yönetimi,” “cinsellik” ve “eşin ailesinin aile yaşamına sürekli müdahalede bulunması gibi sebeplerin ön plana çıktığı görülmektedir. Ek olarak, boşanan kadınların “diğer” seçeneğini işaretleme oranlarının daha fazla olup, her iki grubun da bu seçenek dahilinde verdikleri yanıtlar incelendiğinde; “şiddet,” “sorumsuzluk,” “ev işlerinde adaletsiz görev paylaşımı,” “kötü alışkanlıklar,” “sohbet edememek,” “iletişim eksikliği,” “paylaşımın olmaması” ve “psikolojik rahatsızlık” gibi faktörlerin boşanma nedeni olarak belirtildiği görülmektedir.

Boşanan kadınlarda “aldatma” faktörünün boşanma nedeni olarak birinci sırada yer alması, kadınların eşin kusurlu olduğu somut bir neden olduğunda göreceli daha kolay boşanabileceklerini düşündürmektedir. Diğer yandan, hem toplum, hem de aile tarafından “değer görmemek” ve “sevildiğini hissetmemek” gibi nedenler soyut ve geçersiz nedenler olarak kabul edilebilmekte ve bu durum kadınların boşanamamalarına neden olabilmektedir. Aldatma, şiddet ve kötü alışkanlık gibi nedenlerle boşanma durumlarında ise, aileyi ve çevreyi ikna sürecinin göreceli daha kolay gerçekleşebileceği ve kadınların bu düşüncelerini eyleme geçirebilme ihtimallerinin artacağı düşünülmektedir.

4.1.3.2.Boşanmayı Düşünmeye Başlama ve Boşanma Davası Açma Sürelerinin İncelenmesi

Boşanan kadınlara sorulan “Boşanmayı düşünmeye başladıktan ne kadar süre sonra boşanma davası açtınız?” sorusu ile boşanmış olan katılımcıların bu eyleme geçişi ne kadar süreyle erteledikleri ya da ertelemediklerinin anlaşılması amaçlanmaktadır.

Tablo – 7 (Boşanmayı Düşünmeye Başlama ile Dava Açma Arasında Geçen Süre)

	Boşananlar (%)
≤ 1 ay	% 19.07
2-5 ay	% 16.32
6 ay – 1 yıl	% 22.68
2 yıl – 5 yıl	% 23.37
6 yıl – 10 yıl	% 9.10
>10 yıl	% 9.10
Hatırlamıyorum	% 0.34

Boşanmış olan kadınların % 23.37’sinin, boşanmayı düşünmeye başladıktan sonra 2 – 5 yıl sonra boşanma davası açtıklarını dile getirmeleri; onlar için de karar vermenin belli bir zaman dilimine yayıldığını göstermektedir. Dolayısıyla boşanan kadınların da, boşanamayan kadınlar ile aynı olmasa da benzer süreçlerden geçtiğini söylemek mümkün olabilmektedir.

4.1.3.3.Boşanamayanların Eşleriyle Birlikte ya da Ayrı Yaşama Durumlarının İncelenmesi

Bazı durumlarda çiftler evliliklerinin yürümediğini ve yürütemeyeceklerini anladıklarında, çeşitli neden ve koşullardan dolayı, resmi olarak boşanmak yerine ayrı yaşamayı tercih edebilmekte ya da ayrı yaşama sürecini boşanma sürecine bir

hazırlık olarak görebilmektedirler. Birlikte yaşamaya devam etme; kimi zaman bireyin kendi tercihi olsa da, kimi zaman da içerisinde buldukları koşullardan, ailenin zorlaması, toplumsal baskı, eşin evi terk etmesi veya şiddet/tehdit gibi nedenlerden kaynaklanabilmektedir. Katılımcılara bu konudaki durumlarını öğrenmek amacıyla “Boşanmayı düşündüğünüz eşinizle hali hazırda birlikte mi yaşıyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir.

Tablo-8 (Boşanmayı Düşündüğünüz Eşinizle Hali Hazırda Birlikte mi Yaşıyorsunuz?)

	Boşanamayanlar(%)
Evet	% 92.42
Hayır	% 7.58

Boşanamayan katılımcıların verileri incelendiğinde, büyük bir kısmının hali hazırda eşleriyle birlikte yaşadıkları gözlemlenmektedir. İncelemenin daha sağlıklı yapılabilmesi açısından bu sorunun ardından katılımcılara “Bu durum sizin seçiminiz mi?”, “Bu seçeneği tercih etmenizin nedeni nedir?” ve “Hangi faktörler sizi bu seçeneği yaşamak durumunda bırakıyor?” soruları sorulmuştur. Bu üç soru kapsamında, okuyucuların cevaplarını daha anlamlı bir şekilde analiz edebilmek adına önce tablolar listelenecek, daha sonra analizi gerçekleştirilecektir. Bunun nedeni, katılımcıların “Bu durum sizin seçiminiz mi?” sorusundan sonra verdikleri yanıtlara göre (“evet” yanıtını verenler Tablo 8.1’de yer alan soruya, “kısmen” ve “hayır” yanıtlarını verenler ise Tablo – 8.2’de yer alan soruya yönlendirilmişlerdir) iki farklı soruya yönlendirmeleridir.

Tablo – 8.1 (Bu durum sizin seçiminiz mi?)

	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 65.14
Kısmen	% 30.08
Hayır	% 4.78

Tablo – 8.2 (Bu seçeneği tercih etmenizın nedeni nedir?)

	Boşanamayan (%)
Bazı sorunların çözülebileceğini düşünüyorum	% 18.26
Çocuğumuz için bir süre daha beraber yaşamının daha iyi olacağını düşünüyorum	% 44.72
Bu süreçte ailemi ikna etmeyi düşünüyorum	% 1.46
Çevremi boşanma fikrine alıştırmayı düşünüyorum	% 1.39
Eşimin değişebileceğine inanıyorum	% 8.96
Bu süreçte eşimi ikna etmeye çalışıyorum	% 0.56
İlişkimizi kurtarabileceğimize inanıyorum	% 20.70
Daha iyi bir planla evden ayrılmak istiyorum	% 1.67

Tablo – 8.3 (Hangi faktörler sizi bu seçeneği yaşamak durumunda bırakıyor?)

	Boşanamayanlar (%)
Eşim boşanmayı kesinlikle kabul etmiyor	% 30.77
Eşim boşandığımız takdirde yapacakları hakkında tehdit ediyor	% 26.15
Eşim çocuğumuzu göstermemekle tehdit ediyor	% 7.69
Maddi durumlar nedeniyle	% 31.31
Ailem boşanma fikrime kesinlikle karşı çıkıyor	% 12.31

Sosyal çevrem boşanma fikrime kesinlikle karşı çıkıyor	% 3.08
Çocuğum boşanma fikrime kesinlikle karşı çıkıyor	% 13.85

Boşanamayan kadınların % 65.14'ü hali hazırda eşleriyle birlikte oturuyor olmalarının kendi seçimleri olduğunu, % 30.08'i kısmen kendi seçimleri olduğunu, % 4.78'i ise kendi seçimleri olmadığını dile getirmişlerdir. Soruya “kendi seçimim” yanıtını verenler; bu seçeneği tercih etmelerinin nedenini sorgulayan soruya yönlendirilmişlerdir. Katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtlar incelendiğinde başlıca nedenlerin arasında; “çocuk için bir süre daha beraber yaşamının daha iyi olduğunu düşünme” (% 44.72), “ilişkinin kurtarılabilmesine inanma” (% 20.70), “Bazı sorunların çözülebileceğini düşünme” (% 18.26) ve “eşin değişebileceğine inanma” (% 8.96) bulunduğu gözlemlenmektedir. Hali hazırda beraber yaşama durumunun başlıca sebebi olarak çocuğun düşünülmesinin gelmesi, boşanamayan / boşanamayan kadınların çocuk sahibi olma oranları ve sahip oldukları çocuk sayısı göz önünde bulundurulduğunda anlamlı gözükmemektedir. Analizin sonlarına doğru incelenecek “Kendinizi nasıl tanımlarsınız?” sorusunu da (Bkz. Tablo-36 & Tablo-37) boşanamayan kadınların birinci sırada “Anne” olarak yanıtlamaları, anneliği kendi benliklerinin önüne koyduklarını ve / veya kendi benliklerini “Anne olmalarıyla” tanımladıklarını göstermektedir. Bunun dışında kadınların öncelikli olarak sıraladıkları nedenler arasında; eşlerinin değişebileceğine karşı olan inançlarını korudukları ve sorunların çözümü için biraz daha sabretmeye çalıştıkları gözlemlenmektedir. Ancak, ilerleyen bölümlerde analizi yapılacak sorunların yanıtlarına bakıldığında, gösterdikleri bu çabaya ek olarak, maddiyat, toplum baskısı, herhangi bir güvencelerinin olmayışı vb. nedenlerin de eklendiği görülmektedir. Bu durumun yanı sıra, kadınların besledikleri bu umut; ilişkisel benliklerinin özerk benliklerine göre daha fazla ön planda olmasından kaynaklanabilmektedir. Kendilerini, “anne,” “eş,” “evlat” vb. sosyal roller ile tanımlayan kadınlar, özerk benliklerine uzaklaşabilmekte ve bu sosyal roller

çerçevesinde başarısız olmak istememeleri nedeniyle besledikleri umudu canlı tutmaya yatkın olabilmektedirler(Dökmen, 2010; Kağıtçıbaşı, 1996).

“Bu durum kendi seçiminiz mi?” sorusuna “Hayır” cevabını verenlere yönelik sorulan “Hangi faktörler sizi bu seçeneği yaşamak durumunda bırakıyor?” sorusuna ise katılımcılar sırayla; “maddi durumlar nedeniyle” (% 31.31), “eşim boşanmayı kesinlikle kabul etmiyor” (% 30.77), “Eşim boşandığımız takdirde yapacakları hakkında tehdit ediyor” (% 26.15), “Çocuğum boşanma fikrine kesinlikle karşı çıkıyor” (% 12.31) ve “Eşim çocuğumuzu göstermemekle tehdit ediyor” (% 7.69) olarak yanıtlamışlardır. Bu yanıtlar incelendiğinde, kadınlar üzerinde eşleri ve aileleri tarafından uygulanan duygusal şiddetin, kadınların hayatlarına olan etkisi ve onlar üzerinde nasıl baskı unsuru oluşturduğu gözlemlenmektedir. Bu soru dahilinde özellikle eş tarafından uygulanan duygusal şiddet, kadınların yapabilirliklerini daraltan ve özgürlük alanlarını kısıtlayan bir faktör olarak da ortaya çıkmaktadır. Eşin boşanmayı kabul etmemesi, çocuk üzerinden ya da boşandıktan sonra yapabilecekleri çerçevesinde tehdit etmesi gibi faktörler; kadınların kendilerini baskı altında hissetmesine neden olurken, aynı zamanda onların yaşamlarında bir aktör olarak yer almalarını, kendi seçimlerinden sorumluluk alabilmelerini ve bu seçimler çerçevesinde anlamlı bulduğu bir hayatı yaşayabilme fırsatına sahip olabilmelerini engellemektedir. Bu durum kadınların özgürlük alanlarının kısıtlanması ile yapabilirlik yoksunluğu yaşamasına örnek teşkil etmektedir.

4.1.4. Gelir ve Çalışma Durumunun Kadınların Boşanma Düşüncesine ve Boşanma Kararına Olan Etkisinin İncelenmesi

Bu bölümde sorulan sorular; kadınların gelir ve çalışma durumları ile birlikte; artan hayat pahalılığı, ekonomik sıkıntı çekme ihtimali ve boşandıktan sonra iş bulabilme durumlarının boşanma düşüncelerine ve boşanma kararlarına olan etkisinin incelenmesine yöneliktir.

İlk olarak boşanan ve boşanamayan kadınlara gelir getiren bir işte çalışıp çalışmadıkları (bkz. Tablo – 9) ve “Çalışmıyorum” yanıtını verenlere ise çalışmama nedenleri sorulmuştur (bkz. Tablo – 9.1).

Tablo – 9 (Çalışma durumu)

	Boşananlar (%)	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 67.91	% 53.57
Hayır	% 28.82	% 43.95
Emekliyim	% 2.80	% 2.41
Diğer	% 0.48	% 0.00

Tablo – 9.1 (Çalışmama Nedeni)

	Boşananlar (%)	Boşanamayanlar (%)
Kendim çalışmayı tercih etmiyorum	% 16.98	% 12.40
Eşim çalışmamı istemiyor	% 4.72	% 11.46
İş bulamıyorum	% 11.32	% 10.20
Çalıştığım takdirde aileme yeterince vakit ayıramayacağımı düşünüyorum	% 7.55	% 12.56
Geniş ailem çalışmamı istemiyor	% 1.89	% 0.63
Eşimin geniş ailesi çalışmamı istemiyor	% 0.00	% 0.78

Çalıştığım takdirde çocuklara bakacak kimse yok	% 19.81	% 41.13
Özel Nedenler	% 7.55	% 3.61
Okuyorum	% 4.72	% 1.10
Diğer	% 5.66	% 2.51

Boşanan ve boşanamayan kadın katılımcıların yarısından fazlasının gelir getiren bir işte çalıştıkları gözlemlenmekte, ancak çalışmadığını dile getiren kadınların oranı iki grup arasında incelendiğinde anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmektedir. Boşanan kadınlarda çalışmama oranı % 28.82'yken, boşanamayan kadınlarda çalışmama oranının %43.95 olması; “çalışıyor olma durumunun” kadınların boşanma eylemini gerçekleştirme ya da gerçekleştirememesinde etkili bir parametre olarak ortaya çıktığını kanıtlamaktadır. Benzer şekilde çalışmadığını dile getiren katılımcıların, çalışmama nedenleri incelendiğinde her iki grupta da “çalıştığım takdirde çocuklara bakacak kimse yok” seçeneği ön plana çıkmaktadır. Bu seçenek dahilinde iki grubun karşılaştırması yapıldığında ise, boşanamayan kadınların bu durumu daha yüksek oranda dile getirdiği gözlemlenmektedir. İlerleyen bölümlerde görüleceği gibi bu durum boşanamayan kadınların daha yüksek oranda ve daha fazla sayıda çocuk sahibi olmaları ile ilgili bir durum olarak değerlendirilmekte ve kadınların boşanma kararını verebilmelerini engelleyen, yapabilirliklerini kısıtlayan başlıca faktörlerden ikisi olarak görülmektedir. Ücretli bir işte çalışmayan ve çocuk sahibi olan boşanamayan kadınlar, bir yandan çalışmadıkları için boşanamazken diğer yandan ise çocuklarına bakmak durumunda oldukları için çalışmadıklarını dile getirmektedirler. Yapabilirlik yoksunluğunun açık bir örneği olan bu durum, aynı zamanda kadınların bir kısır döngü içerisine girmelerine de neden olmaktadır. Bununla birlikte, boşanamayan kadınlar arasında “eşim çalışmamı istemiyor” ve “çalıştığım takdirde aileme yeterince vakit ayıramayacağımı düşünüyorum” seçeneklerinin de ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Boşanan kadınlar arasında ise, çalışmama nedeni olarak “kendilerinin çalışmayı tercih etmemesi,” “okumaya devam etmeleri” ve “iş

bulamamaları” öncelikli nedenler arasında gelmektedir. Bu noktada, boşanan ve boşanamayan kadınlar arasında ortaya çıkan bir diğer anlamlı farklılık ise; boşanan kadınların çalışmama nedeni olarak daha kişisel sebepler gösterirken, boşanamayan kadınların ailelerine, eşlerine ve üçüncü şahıslara bağlı nedenler göstermeleridir.

Çalışma durumlarına ek olarak, ankete katılan kadınların gelir durumlarını anlamak amacıyla, katılımcılara “Eşinizin / eski eşinizin ve sizin bütün gelirlerinizi düşündüğünüzde; kimin geliri daha fazladır?” (Tablo– 10) ve “Hane halkının geliri kim tarafından sağlanıyor / sağlanıyordu?” (Tablo – 10.1) soruları yöneltilmiştir.

Tablo – 10 (Eşinizin / eski eşinizin ve sizin bütün gelirlerinizi düşündüğünüzde; kimin geliri daha fazladır?)

	Boşananlar (%)	Boşanamayanlar (%)
Eşimin geliri yok	% 3.12	% 2.31
Benim gelirim daha fazla	% 28.66	% 11.19
Aşağı yukarı aynı gelire sahibiz	% 21.81	% 23.59
Eşim daha fazla gelire sahip	% 40.50	% 41.82
Gelirim yok	% 5.92	% 21.09

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, boşanan ve boşanamayan kadınlar benzer oranlarda “eşim daha fazla gelire sahip” ve “aşağı yukarı aynı gelire sahibiz” yanıtlarını vermişlerdir. Ancak, “Benim gelirim daha fazla” ve “Gelirim yok” yanıtını veren katılımcılar incelendiğinde boşanan ve boşanamayan kadınlar arasında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya çıkmaktadır. Geliri olmayan ve boşanamayan kadınların oranının % 21.09 olması; kadınların gelir durumuna bağlı olarak imkanlarının kısıtlanmasına ve seçim özgürlüklerine olan etkisini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan boşanan kadınların % 28.66 oranı ile “benim gelirim daha fazla” yanıtını vermeleri tam tersi bir durumu ifade etmektedir. Geliri daha fazla olan kadınların, kendileri hayatları adına bir seçim yapma imkanına sahip olarak boşanmaya karar verebildikleri gözlemlenmektedir.

Tablo – 10.1 (Hane Halkının Geliri Kim Tarafından Sağlanıyor / Sağlanıyordu?)

	Boşananlar (%)	Boşanamayanlar (%)
Eşim / eski eşim ile ortak	% 51.56	% 50.91
Eşim / eski eşim tarafından	% 23.36	% 40.59
Benim tarafımdan	% 16.67	% 4.31
Eşimin / eski eşimin ailesi tarafından	% 2.49	% 0.67
Benim ailem tarafından	% 1.71	% 0.73
Diğer	% 4.21	% 2.79

“Hane halkının geliri kim tarafından sağlanıyor / sağlanıyordu?” sorusuna gelen yanıtlar incelendiğinde iki grupta da benzer oranda (katılımcıların yarısı) “eşim / eski eşim ile ortak” seçeneğinin işaretlendiği görülmektedir. Ancak, seçenekler kendi içlerinde, karşılaştırılmalı olarak incelendiğinde boşanamayan kadınların % 40.59’unun “hane halkının gelirinin eşleri tarafından sağlandığı” cevabını verdikleri görülmektedir. Bu veri ile paralel olarak, hane halkının gelirinin kendileri tarafından sağlandığını söyleyen katılımcılardan boşananların oranı % 16.67’yken, boşanamayanların oranının % 4.31 olması; boşanamayan kadınların evliliklerinde maddi olarak eşlerine bağlı / bağımlı bir hayat sürdürmek durumunda kaldıklarını göstermektedir. Bu durumun yanı sıra, hane halkının gelirinin kendileri tarafından sağlandığını belirten kadınlar için bu durum, tüm sorumluluğun kendi üzerlerinde olması anlamına gelebilmekte ve “her şeyi kendim yapabiliyorsam, sorumluluklar paylaşılmıyorsa evli olmanın ne anlamı var” düşüncesine yol açarak, göreceli olarak boşanma kararını daha kolay alabilmelerine neden olmaktadır. Boşanma davası açma ve sonrasında yeni bir yaşam kurma, maddi yükümlülük gerektiren bir durum olduğundan boşanamayan kadınların verdikleri bu yanıtlar

“neden boşanamadıklarına”, boşananların ise “neden boşanabildiklerine” dair ipucu vermektedir.

4.1.4.1. Artan Hayat Pahalılığı, Ekonomik Durum ve Boşanma

Katılımcılara maddi kaygılarını anlayabilmek amacıyla “Artan hayat pahalılığı boşanmaya karar vermenizi zorlaştıran bir faktör mü / faktör müydü?” ve “Boşanmanız durumunda ekonomik sıkıntı çekme ihtimaliniz var mı?” soruları sorulmuştur. Ankete katılan kadınlar bu sorulara verdikleri yanıtlara göre, durumlarını daha verimli analiz edebilmek amacıyla çeşitli alt sorulara yönlendirilmiş ve cevaplamaları talep edilmiştir.

Tablo – 11 (Artan Hayat Pahalılığından Duyulan Endişe ve Boşanma)

	Boşananlar (%)	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 32.76	% 29.34
Kısmen	% 20.96	% 22.34
Hayır	% 46.27	% 48.12

İlk bakışta veriler artan hayat pahalılığının boşanmayı kadınlar için zorlaştıran bir faktör olmadığına işaret ediyor olsa da, katılımcıların verdiği “Evet” ve “Kısmen” yanıtları toplandığında durumun böyle olmadığı ortaya çıkmaktadır. Boşananların % 53.72’si ile boşanamayanların % 51.68’i belli bir ölçüde de olsa, artan hayat pahalılığının kararlarını zorlaştırdığını dile getirmiştir. Elde edilen veriler dahilinde boşananlar ile boşanamayanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır. Bu noktada, boşanan katılımcıların bu endişe ile nasıl baş ettiklerini ve boşanmaya karar verdiklerini anlamının önemli olacağı düşünülmüş ve onlardan “Bu endişe ile nasıl baş edip, boşanmaya karar verdiniz?” sorusunu cevaplamaları istenmiştir.

Tablo – 11.1 (Boşanan Kadınların Artan Hayat Pahalılığı ile Baş Etme Yöntemleri ve Boşanma Kararı)

	Boşananlar (%)
Ek iş / Fazla mesai ile	% 21.24
Ailemden destek aldım	% 51.62
Yardım kuruluşu / sivil toplum kuruluşundan destek aldım	% 2.65
Eski eşim maddi olarak destekledi	% 10.62
Tasarruf yaparak / harcamalardan kısarak	% 3.84
Devlet yardımı	% 0.59
Birikimim vardı	% 2.06

Boşanan kadınlar, hayat pahalılığı ile mücadele etme yöntemlerinden başlıca ikisini “ailelerinden destek almak” ve “ek iş / fazla mesai yapmak” olarak sıralamaktadırlar. % 51.62 oranıyla kadınların ailelerinden destek aldıklarını belirtmeleri, boşanmaya karar verme aşamasında aile ile olan ilişkilerin bir destek / dayanışma mekanizması olarak önem taşıdığını vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra % 21.24 oranıyla, ikinci olarak, boşanan kadınların “ek iş/fazla mesai yapma” faktörünü ön plana çıkarmaları, bir yandan kadınların yapabilirlik yaklaşımı çerçevesinde sorumluluk kümelerinin artması anlamına gelirken, diğer yandan ise yapabilirliklerini arttırmak ve özgürlük alanlarını genişletmek adına harekete geçtiklerini, yaşamlarında aktif bir aktör rolü üstlenerek kendilerine seçim yapabilme imkanı yarattıklarını göstermektedir.

Tablo – 12 (Boşanamayan Ekonomik Sıkıntı Çekme Durumu)

	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 35.15
Kısmen	% 30.97
Hayır	% 33.88

Toplamda kadınların % 66.12’si kısmen de olsa, boşandıkları takdirde ekonomik sıkıntı yaşayacaklarını ifade etmişlerdir ve bu nedenle kadınların %

66.12'sine "Bu durum boşanmayı erteleme / boşanmaktan vazgeçme kararınızda etkili bir faktör mü?" sorusu yöneltilmiştir.

Tablo – 12.1 (Ekonomik Sıkıntı Yaşama İhtimali ve Boşanma Düşüncesine Etkisi)

	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 67.89
Hayır	% 32.11

Boşanamayan kadınların % 67.89'unun bu soruyu "Evet" olarak yanıtlaması maddi kaynakların ve ekonomik gücün bir kadının kendi hayatına yön vermesi ve kendi geleceği adına sağlıklı kararlar alabilmesi için ne denli önemli faktörler olduğunu ortaya koymaktadır. Bu soru dahilinde, boşanamayan kadınların ailelerinden destek alma durumu incelenmemiştir. Ancak, ekonomik sıkıntı çekme ihtimalinin kadınların boşanamama durumuna yüksek oranda etki etmesi, Tablo – 11.1'de boşanan kadınların dile getirdiği aile desteğinin, boşanamayan kadınlarda var olmadığını ya da kısıtlı olarak var olduğunu düşündürmektedir.

Tablo – 12.2 (Ekonomik Sıkıntı Çekme İhtimaliniz Olmasaydı Kesinlikle Boşanır Mıydınız?)

	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 54.10
Hayır	% 6.19
Emin Değilim	% 39.70

Yukarıda belirtilen faktörlerin önemini, bu konu dahilinde son olarak sorulan "Ekonomik sıkıntı çekme ihtimaliniz olmasaydı, kesinlikle boşanır mıydınız?" sorusuna gelen % 54.10 oranıyla "Evet" cevabı bir kez daha vurgulamaktadır. Kuşkusuz kadınların boşanamama nedeni olarak sadece maddi kaygılar gösterilemez ve bu araştırma da bu nedenle birçok farklı etken üzerine yoğunlaşmaktadır. Ancak, ekonomik sıkıntı çekme ihtimalinin ve maddi kaygıların

kadınların boşanma kararında ne kadar önem taşıdığını, bu bölümdeki sorulardan elde edilen veriler ortaya koymaktadır.

Boşananlar ve boşanamayanlar arasında saptanan maddi durum farklılıkları; maddi durumun kadınların boşanabilmesine doğrudan olan etkisini ortaya koymaktadır. Ailenin maddi desteği ile birlikte, bireysel gelir durumu açısından da daha avantajlı durumda oldukları gözlemlenen boşanan kadınlar; aynı zamanda ek iş veya fazla mesai yollarını kullanarak gelir durumlarını ve dolayısıyla yapabilirliklerini arttırmak adına daha fazla sorumluluk altına girebilmektedirler. Böylelikle mutsuz oldukları bir evlilikten çıkış yollarını da değerlendirmektedirler. Boşanamayan kadınlara gelindiğinde ise, ekonomik sıkıntı yaşama ihtimalinin onların boşanamaması üzerinde doğrudan etkisi olduğu saptanmaktadır. Maddi olarak aile desteğine sahip olmadıkları (ya da böyle bir desteği tercih etmedikleri) düşünülen bu kadınlar mutsuz oldukları evliliklerinden çıkış kapılarını bulmakta zorlanmaktadırlar. Bu durum kadınların, özgürlük alanlarını daraltırken, seçim yapabilme şanslarını da azaltmaktadır. Diğer taraftan, boşanan kadınların ek iş ve fazla mesai yöntemleri ile kendilerine ek gelir kaynakları yaratma çabası göz önünde bulundurulduğunda; boşanamayan kadınların “öğrenilmiş çaresizlik” içinde olabileceği düşüncesi akıllara gelmektedir. Evliliklerinde ve hayatlarında ekonomik olarak sürekli aynı olumsuzluklarla karşılaşan ve aynı kısır döngünün içerisinde olan bu kadınlar, var olan çıkış kapılarını ve mücadele yöntemlerini göremeyerek; başka bir alternatifin olduğuna dair inançlarını da kaybetmiş olabilirler. Bu açıdan bakıldığında, kadınların yaşamlarında bir aktör olarak var olabilmesi için, çocukluk döneminden itibaren aile yaşamında, cinsiyet gözetmeksizin, çocuğun öz benliğine önem verilerek özerk benliğinin geliştirilmesinin önemi ortaya çıkmaktadır. Elbette ki, “özerk benliği gelişmiş olan insan öğrenilmiş çaresizlik içerisine girmez” gibi bir genelleme söz konusu değildir. Ancak, aile yaşamında çocuğun özerk benliğinin geliştirilmesi, ona ileride içten denetimli kişi (*person with internal locus of control*) olma fırsatını verecek ve bu durum hayatında bir aktör olarak rol almasına doğrudan katkı sağlayacaktır. Böylelikle, “öğrenilmiş çaresizlik” içine girme durumu daha düşük bir ihtimal

olacak ve mutsuz olunan bir evlilikten çıkış kapıları göreceli daha rahat bir şekilde görülebilecektir (Cüceloğlu, 2001; Kağıtçıbaşı, 1996; Maier & Seligman, 2016; Sen, 1999).

4.1.4.2.İş Bulamama Endişesi ve İş Hayatında Olmanın Boşanma Kararına Etkisi

Evlilikleri boyunca çalışmamış / çalışmamış ya da çeşitli nedenlerle işten ayrılmış olan kadınlar, boşandıktan sonra kendi istekleriyle ya da maddi koşullar nedeniyle çalışmak isteyebilmektedirler. Ancak, aynı zamanda kadınların boşanmaya hazırlanırken ya da boşandıktan sonra iş arayışına girdiklerinde, öngördükleri ya da öngöremedikleri birtakım engellerle karşılaşabilmektedirler. Bu engellerden en temeli, iş bulamamak olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda kadınlara iş bulamama adına bir endişeye yaşayıp yaşamadıkları sorulmuş ve elde edilen yanıtlar aşağıdaki tablolar dahilinde incelenmiştir.

Tablo - 13 (İş Bulamama Endişesi ve Boşanma Düşüncesi / Kararına Etkisi)

	Boşananlar (%)	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 25.75	% 30.53
Hayır	% 74.75	% 69.47

Her iki gruptan katılımcıların yarısından fazlası, iş bulamama kaynaklı bir endişe yaşamadıklarını belirtmiştir. Ancak, boşanan ve boşanamayan katılımcılarda, endişe yaşadıklarını dile getiren kadınlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır. Boşanamayan kadınların, boşanan kadınlardan daha yüksek oranda endişeye sahip olmalarının sebebi; bu grup içinde çalışan kadınların diğer gruba göre daha az oranda bulunması olarak değerlendirilebilir (bkz. Tablo – 9).

Tablo – 13.1 (İş Bulamama Endişesinin Boşanmayı Erteleme / Boşanmaktan Vazgeçme Kararına Etkisi)

	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 45.92
Kısmen	% 34.00
Hayır	% 13.32
Emin değilim	% 6.76

İş bulamama konusunda endişe duyan boşanamayan katılımcılara bu durumun boşanma düşüncelerini eyleme geçirememelerinde bir etkisinin olup olmadığı sorusu sorulmuştur. Katılımcıların % 45.92'sinin etkili olduğunu ifade etmesi, % 34.00'ünün ise kısmen etkili olduğunu dile getirmeleri; bu konunun mutsuz bir evliliği sonlandırmaya karar verme aşamasında ne denli önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Kadınlar boşandıktan sonra iş bulamadıkları takdirde kendilerinin ve çocuklarının hayatlarını idame ettiremeyeceklerini düşündükleri noktada boşanma kararını da alamamaktadırlar. Ekonomik sıkıntı çekme ihtimali ile iş bulamama endişesinin birbirlerini destekleyen faktörler olarak ortaya çıkması kadınlar üzerinde bir baskı yaratmakta ve boşanma düşüncesini sürekli olarak ertelemelerine neden olabilmektedir.

Boşanmış ve çalışma hayatında olan kadınlara “Boşanma kararını verirken iş hayatında olmanızın boşanma kararınıza etkisi oldu mu?” sorusu yöneltilmiştir. Bu soruyla birlikte anlaşılacak istenilen nokta; çalışma hayatında olmalarının, kadınların boşanmaya karar vermelerini kolaylaştırıp kolaylaştırmadığıdır.

Tablo – 14 (Boşanma Kararını Verirken İş Hayatında Olmanızın Boşanma Kararınıza Etkisi Oldu Mu?)

	Boşananlar (%)
İş hayatında olmam karar vermeme olumlu yönde etkiledi	% 70.03
İş hayatında olmam karar vermeme olumsuz yönde etkiledi	% 1.95

İş hayatında olmam karar vermemi etkilemedi	% 28.01
--	---------

Boşanan kadınların % 70.03'ü iş hayatında olmalarının boşanma kararını vermelerini olumlu yönde etkilediğini dile getirmektedir. Çalışıyor olmalarının karar vermelerini olumlu yönde etkilediğini söyleyen kadınların oranının yarıdan fazla olması, iş hayatının getirdiği maddi (para, sosyal güvence vb.) ve manevi (özgüven vb.) olanakların, bireylerin kendi hayatları adına karar alabilmelerindeki olumlu etkisini ortaya koymaktadır (Coltrane & Collins, 2001).

4.1.5. Çocuk Sahibi Olma

Çocuk sahibi olmanın ve sahip olunan çocuk sayısının boşanma kararını verme üzerindeki etkileri yadsınamaz. Ülkemizde özellikle kadınlar için annelik normu, kendi benliklerinin önüne çocuklarının hayatını, psikolojilerini, bakımlarını ve geleceklerini koymak demek olduğundan; çocuk sahibi olan kadınlar için boşanmak çok daha dikkatli verilmesi ve mümkün olduğunca kaçınılması gereken bir karar olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle bebek ya da gelişim çağında; aileden henüz ayrılma yaşına gelmemiş çocuk veya çocuklara sahip olan kadınlar için “çocuk için boşanmama” fikri ön plana çıkabildiğinden, bu konunun irdelenmesi önem taşımaktadır. Bu bağlamda katılımcılara ilk olarak, çocuk sahibi olup olmadıkları ve sahip oldukları çocuk sayısı sorulmuştur.

Tablo – 15 (Çocuğunuz Var mı?)

	Boşananlar (%)	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 72.20	% 92.71
Hayır	% 27.80	% 7.29

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü gibi katılımcıların büyük bir kısmı çocuk sahibidir. Ancak, iki grup arasındaki verilerde ortaya çıkan anlamlı farklılık,

çocuk sahibi olmanın kadınların boşanma kararını vermesi üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Boşananlarda çocuk sahibi olma oranı %72.20 iken, boşanamayanlarda bu oranın %92.71'e yükseldiği görülmektedir. Bu verileri takiben, sahip olunan çocuk sayısının da boşanma kararında önemli bir rol oynadığı gözlemlenmektedir.

Tablo – 15.1 (Kaç Tane Çocuğunuz Var?)

	Boşanan (%)	Boşanamayanlar (%)
1	% 56.26	% 42.74
2-3	% 42.37	% 55.30
4-5	% 0.86	% 1.77
5+	% 0.22	% 0.20

Katılımcıların “Kaç tane çocuğunuz var?” sorusuna verdikleri cevaplar iki grup arasında anlamlı bir farklılık göstermektedir. Boşanan katılımcıların yarıdan fazlası bir çocuk sahibi olduklarını belirtirken, boşanamayanların yarıdan fazlası 2-3 ve takiben 4-5 çocuk sahibi olduklarını ortaya koymaktadırlar.

Boşanan ve boşanamayan kadınların çocuk sahibi olma oranları ve sahip oldukları çocuk sayısı birlikte incelendiğinde; boşanamayan kadınların çocuk sahibi olma oranlarının daha fazla ve sahip oldukları çocuk sayısının daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Aynı zamanda, boşanamayan ve çalışmayan kadınlara, çalışmama nedenleri sorulduğunda öncelikli olarak “çocuğa bakacak kimse yok” yanıtını vermeleri de (bkz. Tablo – 9.1), bu durumla bağlantılı olarak incelenebilir. Boşanan kadınlara göre daha fazla oranda ve daha fazla sayıda çocuk sahibi olan boşanamayan kadınlar; çocuklarını bırakmak istemediklerinden ya da bırakacak bir yer olmamasından dolayı çalışmamakta, çalışamadıkları için de boşanamamaktadırlar. Böyle bir durum içerisinde yapabilirlik yoksunluğu ve öğrenilmiş çaresizlik aynı anda ortaya çıkmakta ve kadınlar kısır döngünün içerisinde kalmaktadırlar.

Boşanma düşüncesi ya da kararı söz konusu olduğunda, çocuk sahibi olan kadınların öncelikli endişelerinin başında çocuklarının geleceği, bakımı, rızaları ve psikolojileri gelmektedir. Çocuklarına sağlıklı bir gelecek ve ortam hazırlamak isteyen anneler, “insan” ve / veya “kadın” kimliklerinin dışına çıkıp, önceliklerini çocuklarının önceliğine göre belirleyebilmektedir. Burada söylenmek istenen nokta erkeklerin (babaların) çocuklarını anneleri kadar düşünmediği değildir. Erkeklerin de “baba olarak” benzer endişeleri taşıdıkları ve bu endişelere önem verdikleri tahmin edilmektedir. Ancak, bu araştırma kadınlarla sınırlı tutulduğundan, odak noktasını da kadınlar oluşturmakta ve bu nedenle “annelik” kavramı daha fazla ön plana çıkmaktadır.

4.1.5.1. Çocuğun Bakımı ve Büyüme Süreci ile ilgili Olarak Yaşanan Maddi ve Manevi Endişelerin Boşanma Düşüncesi / Boşanma Kararına Etkisi

Bir önceki bölümde boşanmaları durumunda kadınların kendileri adına duydukları maddi endişeler üzerinde durulmuştu. Bu bölüm dahilinde sorulan ilk soru da ise, bu maddi kaygılara ek olarak, boşanmadan önce ya da boşandıkları takdirde çocuklarının büyüme süreci ve bakımı ile ilgili olarak maddi açıdan kaygı duyup duymadıkları anlaşılacak istenmektedir. Bu nedenle boşanan ve boşanamayan katılımcılara “Boşanmaya karar verirken / boşandığınız takdirde çocuğunuzun bakımı ve / veya büyüme süreci ile ilgili maddi endişe yaşamaktan endişe duyuyor musunuz / duyduunuz mu?” sorusu sorulmuştur.

Tablo – 16 (Çocuğun Bakımı ve Büyüme Süreci ile İlgili Olarak Duyulan Maddi Endişe)

	Boşananlar (%)	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 28.71	% 31.50
Kısmen	% 20.12	% 25.98
Hayır	% 23.87	% 35.61
Çocuğum yok	% 27.30	% 6.90

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, seçenekler arasına “Çocuğum yok” seçeneğı de eklenmiş; boşananların % 27.30’u ile, boşanamayanların % 6.90’ı çocuk sahibi olmadıklarını belirtmişlerdir. Bu yanıtı verenlere bu bölüm dahilinde başka soru sorulmamıştır. Tablodaki veriler incelendiğinde, kısmen de olsa endişe duyduklarını belirten kadınların % 48.83’ünün boşananlardan, % 57.48’inin ise boşanamayan kadınlardan oluştuğı gözlemlenmektedir. Çocuk sahibi olma oranları karşılaştırıldığında bu kaygının yoğun olarak boşanamayan kadınlarda bulunması doğal bir sonuç olarak karşılanırken; çocukları için duydukları maddi kaygının boşanma düşüncelerine de etkisini ortaya koymaktadır.

Tablo – 16.1 (Çocuk Adına Duyulan Maddi Kaygı ve Boşanma Düşüncesine Etkisi)

	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 41.26
Kısmen	% 34.32
Hayır	% 20.42
Emin değilim	% 4.00

Soruyu yanıtlayan katılımcıların % 41.26’sı çocuklarıyla ilgili olarak duydukları maddi kaygının boşanamama durumlarını etkilediğini belirtirken; % 34.32’si kısmen etkilediğini ifade etmektedir. “Evet” ve “Kısmen” yanıtını verenlerin oranı dikkate alındığında; boşanamayanların, boşanmaktan vazgeçme / boşanmayı erteleme kararlarında çocuklarıyla ilgili duydukları maddi endişenin belirleyici bir rol oynadığı gözlemlenmektedir.

Veriler incelendiğinde, boşanan kadınların da boşanmadan önce çocuklarıyla ilgili maddi kaygı yaşadıkları tespit edildiğinden, bu endişeye rağmen nasıl boşanmaya karar verdiklerinin incelenmesi önemli görülmüş ve bu nedenle boşanan kadınlara “Bu endişeyle nasıl başa çıkıp, boşanmaya karar verdiniz?” sorusu yöneltilmiştir.

Tablo – 16.2 (Boşananların Çocukları ile İlgili Duydukları Maddi Endişe ile Mücadele Yöntemleri)

	Boşananlar (%)
Boşanmayı düşündüğüm andan itibaren çocuğum adına para biriktirmeye başladım	% 15.03
Eski eşim bu konuda desteğini çekmeyeceğine dair bana güvence verdi	% 19.28
Ailemden destek aldım	% 45.75
Eşimin ailesi destek verdi	% 0.98
Yardım kuruluşlarından / sivil toplum kuruluşlarından destek aldım	% 1.31
Devlet desteği aldım	% 2.61
Kendim ne iş olsa yaparak ayakta durmaya çalıştım	% 12.75

Katılımcıların % 45.75'i ailelerinden destek aldığını ifade ederken; % 19.28'i eski eşlerinin bu konu ile ilgili maddi güvence verdiğini, % 15.03'ü boşanmayı düşündükleri andan itibaren çocukları adına para biriktirmeye başladıklarını, % 12.75'i ise ne iş olsa yaparak ayakta durmaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların yarıya yakın bölümünün, bu kaygılarıyla mücadelelerinde geniş ailelerinden destek aldıklarını dile getirmeleri, geniş ailelerin destek mekanizması olarak kadınların hayatlarında yer almaya devam etmesinin önemini göstermektedir. Her ne kadar, evlilik sırasında geniş aileler tarafından yapılan müdahaleler kadınların eşleriyle olan ilişkilerini olumsuz yönde etkiliyor olarak gözüксе de (Arıkan, 1996), boşanma gibi önemli bir karar alımı aşamasında geniş ailenin maddi ve manevi olarak destek vermesi kadınları rahatlatan bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

Bölümün girişinde belirtildiği gibi, kadınlar boşanmayı düşünürken çocuklarıyla ilgili olarak yalnızca maddi kaygı değil, manevi kaygı da yaşayabilmektedir. Çocuğun, anne babanın birlikte olduğu bir aile ortamından tek ebeveynli bir aile ortamına geçecek olması, boşanmayı düşünen kadınların

kendilerine sıklıkla “Acaba çocuğum için yanlış bir adım mı atıyorum?”, “Çocuğum için biraz daha denemem mi gerekir?”, “Ya çocuğum bu durumdan kötü etkilenirse?” sorularını sormalarına neden olabilmektedir. Bu durum, aynı zamanda, kadınların boşanma süreçlerini uzatabilmekte ya da mutsuz da olsalar dahi boşanmaktan vazgeçmelerine neden olabilmektedir. Bu konu dahilinde katılımcılara “Boşandığınız takdirde / boşanma kararını verirken, çocuğunuzun bakımıyla ve / veya büyüme süreci ile ilgili manevi endişe yaşıyor musunuz / yaşadınız mı?” sorusu sorulmuştur.

Tablo – 17 (Çocuğın Bakımı ve Büyüme Süreci ile İlgili Duyulan Manevi Endişe)

	Boşananlar (%)	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 53.66	% 62.65
Kısmen	% 21.12	% 21.86
Hayır	% 25.22	% 15.48

Boşananların % 53.66’sı ile boşanamayanların % 62.65’i çocuklarının bakımı ve / veya büyüme süreçleriyle ilgili manevi endişe yaşadıklarını dile getirmişlerdir. Belirtilen bu oranların, katılımcıların çocukları adına duydukları maddi kaygıdan yüksek olması; bu çalışma dahilinde görüşülen kadınların çocukları hakkındaki endişelerinin maddiyattan daha fazla manevi sebeplerden kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Bu çerçevede boşanamayan katılımcılara sorulan “Bu durum boşanmayı erteleme / boşanmaktan vazgeçme kararınızda belirleyici bir rol oynadı mı?” sorusunun incelenmesi anlamlı olacaktır.

Tablo – 17.1 (Çocuğın Bakımı ve / veya Büyüme Süreci ile İlgili Duyulan Manevi Endişenin Boşanma Düşüncesine Etkisi)

	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 62.10
Kısmen	% 26.97
Hayır	% 10.02
Emin değilim	% 1.62

Soruyu yanıtlayan katılımcıların % 62.10'unun "Evet", % 26.97'sinin ise "Kısmen" cevaplarını vermesi; kadınların boşanmak isteyip de boşanmama nedenlerinden birinin çocukları adına duydukları manevi endişe olduğunu ortaya koymaktadır. "Boşanma, çocukların mutsuz bir aile ortamında büyümesinden daha mı sağlıksız bir durum?" sorusu ayrı bir araştırma konusu olmakla birlikte, tablodaki veriler ve oranlar göz önüne alındığında, bu sorunun da incelenmesinin önem taşıdığı ortaya çıkmaktadır.

Boşanan kadınların, çocukları ile ilgili olarak manevi kaygı duyma oranları, boşanamayanlara göre oransal olarak düşük olsa da, yarıdan fazlasının bu konuda endişe duyduğunu belirtmesi "Bu endişeyle nasıl baş edip, boşanmaya karar verdiniz?" sorusunun incelenmesini anlamlı kılmaktadır.

Tablo – 17.2 (Boşananların Endişeleriyle Baş Etme Yöntemleri ve Boşanma)

	Boşananlar (%)
Ailem bu konuda manevi destek verdi	% 34.40
Pedagog / psikolog ile görüşüm	% 33.82
Çocuğumun okulundaki öğretmen ve rehberlik servisiyle görüşüm	% 17.78
Eski eşim bu konuda bana manevi destek verdi	% 7.00
Boşanmak için çocukların büyümesini bekledim	% 0.87
Yakın dostlarım destek oldu	% 1.17
Bana yol gösterebilecek ve kendimi geliştirebileceğim kaynaklara başvurdum	% 2.33
Boşanma öncesi onu bu duruma hazırlamaya çalıştım	% 0.87
Düzenlerini bozmamaya çalışarak kendi başıma mücadele ettim	% 4.66
Bu deneyimi yaşayanların bilgisine başvurdum	% 0.29
Hala endişeliyim	% 1.46

Boşanan ve çocuklarıyla ilgili olarak maddi kaygı taşıyan kadınlarda olduğu gibi, manevi kaygı taşıyan kadınlar da % 34.40 oranıyla ailelerinden aldıklarını belirtmişlerdir. Geniş aile desteği dışında boşanan kadınların başvurduğu yöntemler; pedagoğ / psikoloğ ile görüşmek (% 33.82), çocuğın okulundaki öğretmen ve rehberlik servisiyle görüşmek (% 17.78), eski eşten manevi destek almak (% 7.00) ve düzenlerini bozmamaya çalışarak tek başına mücadele etmek (% 4.66) olarak sıralanmaktadır.

4.1.5.2. Tek Ebeveynli Aile Ortamına Dair Endişelerin Boşanma Düşüncesi / Kararına Etkisinin İncelenmesi

Söz konusu çocuklar olduğunda, kadınların kaygı duyabileceği bir diğer nokta da çocuklarını babasız büyütecek olmalarıdır. Kadınlar, velayeti aldıkları durumlarda, çocuklarını ayrı büyütecek ve onları babalarından ayıracak olmalarının vicdani yükünü taşıyabilmektedir. Elbette ki, aksini gerektirecek bir durum olmadıkça, boşanma sonrası babalarla çocukların ilişkisi devam etmekte ve boşanma erkeklerin artık “baba” olamayacakları anlamına gelmemektedir. Ancak yine de, her gün sabahtan akşama kadar düzenli olarak evde varlıklarının olmayacak olması, kadınları hem kendi yapabilirlikleri bakımından hem de çocuklarının psikolojileri ve gelecekleri açısından endişelendirebilmektedir. Bu nedenle katılımcılara “Babasız çocuk büyütmeye konusunda bir endişe yaşıyor musunuz / yaşadınız mı?” sorusu sorulmuştur.

Tablo – 18 (Babasız Çocuk Büyütme Endişesi ve Boşanma Düşüncesi / Kararına Etkisi)

	Boşananlar (%)	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 40.90	% 63.63
Kısmen	% 27.84	% 23.88
Hayır	% 31.26	% 12.49

Bu soruya verilen cevaplar incelendiğinde, oransal olarak boşananlarla, boşanamayanlar arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Boşananların % 40.90'ı babasız çocuk büyütme konusunda endişe duyduklarını belirtirken, bu oran boşanamayanlarda % 63.93'e kadar yükselmektedir.

Duydukları bu endişenin boşanamayan kadınların boşanma düşüncelerini nasıl etkilediğini anlamak için katılımcılara “Bu durum boşanmayı erteleme / boşanmaktan vazgeçme kararınızda belirleyici bir rol oynadı mı?” sorusu sorulmuş ve gelen cevaplar değerlendirildiğinde katılımcıların % 64.96'sının babasız çocuk büyütme endişesinin boşanmayı erteleme / boşanmaktan vazgeçme kararlarında belirleyici rol oynadığını dile getirdikleri tespit edilmiştir. Bu soruya “Hayır” yanıtı verenlerin oranının % 7.81 gibi düşük bir yüzdeye sahip olması; kadınların çocuklarını babasız büyütme konusunda yoğun bir endişe yaşadıklarını ve boşanamama nedenlerinden birinin de bu konu olduğunu göstermektedir.

Tablo – 18.1 (Babasız Çocuk Büyütme Endişesinin Kadınların Boşanma Düşüncelerine Etkisi)

	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 64.96
Kısmen	% 25.82
Hayır	% 7.81
Emin değilim	% 1.41

Mülakat bulgularının değerlendirilmesi bölümünde de görüleceği gibi; boşanamayan kadınların babasız çocuk büyütme ile ilgili duydukları endişelerin temelinde; evde bir otorite figürünün olmayacak olması, çocuğun ileride sosyal çevre tarafından dışlanması, çocuğun geleceğinin etkilenmesi ve annenin kendi başına yetemeyecek olması gibi faktörler bulunmaktadır.

Babasız çocuk büyütmenin yanı sıra, boşanmayı düşünen ve boşanmaya karar veren kadınların bir diğer çekincesi ise eşlerinin boşandıktan sonra yeniden evlenme ihtimalidir. Kadınlar bu kaygıyı farklı nedenlerle duyabilmekte, ancak

çocuğu olan kadınlar için bu endişenin büyük bir kısmını “çocuklara üvey anne gelme” ihtimali oluşturmaktadır. Elbette ki, bu eşin evleneceği kişinin kötü biri ya da suçlu olduğu anlamına gelmemektedir. Ancak, toplumdaki “üvey anne” algısının olumsuz oluşu, annelerin eski eşlerinin evleneceği kişiyi tanımıyor oluşları, o kişinin çocuğu kabul edip etmeyeceği ve yine annenin çocuğunun, babasının evlendiği kişiyi ondan daha fazla sevmesi gibi çeşitli ve doğal olan nedenlerden dolayı, kadınlar boşanmadan önce ve / veya boşandıklarında çocukları adına “üvey anne” endişesi duyabilmektedirler. Bu nedenle katılımcılara “Üvey anne ihtimalinden çekiniyor musunuz / çekindiniz mi?” sorusu yöneltmiştir.

Tablo – 19 (Üvey Anne İhtimaline Dair Duyulan Endişe ve Boşanma Düşüncesi / Kararı)

	Boşanan (%)	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 20.26	% 35.62
Kısmen	% 18.32	% 22.12
Hayır	% 61.42	% 42.27

Tablodaki veriler incelendiğinde, boşananlar ile boşanamayanlar arasında anlamlı bir fark bulunduğu tespit edilmiştir. “Evet” ve “Kısmen” cevapları toplanarak endişe duyma oranlarına bakıldığında boşananların % 38.58’inin bu konuda endişe duyduğu gözlemlenirken; boşanamayanlara gelindiğinde bu oranın % 57.74’e yükseldiği görülmektedir.

Boşanamayan katılımcıların “üvey anne” ihtimalinden oldukça yüksek bir oranda endişe duymaları, bu kaygının boşanma düşüncelerine etkisinin incelenmesini anlamlı kılmaktadır.

Tablo – 19.1 (Üvey Anne İhtimalinden Duyulan Endişenin Boşanma Düşüncesine Etkisi)

	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 41.01
Kısmen	% 23.48

Hayır	% 26.07
Emin değilim	% 9.44

Boşanamayan kadınlara yöneltilen “üvey anne ihtimalinden duyduğunuz kaygı boşanmayı erteleme / boşanmaktan vazgeçme kararınızda belirleyici bir rol oynadı mı?” sorusuna katılımcıların % 41.01’i “evet” yanıtını vermiş olup, % 23.48’i ise bu endişenin kararlarını kısmen etkilediğini dile getirmiştir. Babasız çocuk büyütme, maddi ve manevi endişeler kadar olmasa da, bu durumun da kadınların karar verme mekanizmalarında etkili olduğu görülmektedir.

Bu bölüm dahilinde boşanan ve boşanamayan katılımcılara son olarak, “Boşandığınız takdirde “kötü anne” olmaktan ya da ileride çocuğunuzun sizi suçlamasından çekiniyor musunuz / çekindiniz mi?” sorusu sorulmuştur.

Tablo – 20 (Kötü Anne Olma ve Çocukları Tarafından Suçlanma Endişesi)

	Boşanan (%)	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 32.69	% 40.33
Kısmen	% 22.86	% 24.89
Hayır	% 44.44	% 34.79

Bu soruya boşanan ve boşanamayan katılımcıların verdiği cevaplar incelendiğinde; boşananların % 55.55’inin, boşanamayanların ise % 65.22’sinin kısmen de olsa bu konuda endişe duydukları gözükmemektedir. Boşananlarla, boşanamayanlar arasında oransal açıdan anlamlı bir fark bulunsa da, her iki gruptan da yarıdan fazla katılımcının bu konu ile ilgili olarak kaygı duyduğu gözlemlenmektedir. Bu nedenle, duydukları kaygının boşanamayan katılımcıların boşanma düşüncelerini nasıl etkilediğini ve boşananların bu endişelerle mücadele ederek nasıl boşandıklarını anlamak önem taşımaktadır.

Tablo – 20.1 (Kötü Anne Olma ve Çocukları Tarafından Suçlanma Endişesinin, Kadınların Boşanma Düşüncesine Etkisi)

	Boşanamayanlar (%)
--	---------------------------

Evet	% 51.39
Kısmen	% 33.76
Hayır	% 10.66
Emin değilim	% 4.18

Tablo – 20.2 (Kötü Anne Olma ve Çocuklarınız Tarafından Suçlanma Endişeleriyle Nasıl Başa Çıkıp, Boşanmaya Karar Verdiniz?)

	Boşananlar (%)
Bu konu hakkında bir uzmana danıştım	% 15.44
Bu deneyimden geçmiş insanların tecrübelerinden yararlandım	% 5.79
Bu konuda bana yol gösterebilecek kaynaklara başvurdum	% 8.50
Çocuğumla ilişkimi daha da güçlendirmek adına çaba sarf ettim	% 59.46
Eski eşimle birlikte dayanışma içerisinde hareket ettik	% 9.65
Zamana bıraktım	% 6.95

Tablo – 20.1’den görüldüğü gibi, kötü anne olmaktan ya da ileride çocuklarının kendilerini suçlamalarından endişe duyan boşanamayan katılımcıların % 51.39’u için bu kaygı boşanmayı erteleme / boşanmaktan vazgeçme kararlarında belirleyici bir etkidir. Başka bir deyişle, anneler ileride çocuklarının onları suçlama ihtimaline karşı, mutsuz ve doyum alamadıkları bir evliliği sürdürmeyi tercih edebilmektedirler.

Tablo – 20.2’ye bakıldığında ise, boşanmayan / boşanamayanlarla hemen hemen aynı endişelere sahip olan ama boşanabilen kadınların bu endişelerle hangi yöntemleri kullanarak mücadele ettikleri ve boşanmaya karar verdikleri görülmektedir. Boşanan kadınların bu endişeleriyle baş edebilmek için ilk olarak,

çocuklarıyla ilişkilerini güçlendirmek adına emek vermeyi tercih ettikleri sonrasında ise bu konu hakkında bir uzmana danıştıkları gözlemlenmektedir.

4.1.6. Geniş Ailelerin Davranışı ve Desteğinin Kadınların Boşanma Düşüncesine ve Boşanma Kararına Olan Etkisi

Yukarıda da belirtildiği gibi, özellikle kadınlar için boşanma durumunda geniş ailelerin onayı önem taşımaktadır. Ancak, bu onayın alınması kadınların boşandıktan sonra özgür ve kendi sınırlarını koyabilecekleri bir hayat yaşayabilecekleri anlamına gelmeyeabilmektedir. Aileler kızlarının boşanma düşüncelerini birtakım yaptırım ve koşullar getirerek onaylayabilmektedir. Bu yaptırım ve koşullardan en yaygın olanı, boşanma sonrası kadınların yalnız yaşamalarına izin verilmemesi durumudur. Bu nedenle boşanan ve boşanamayan katılımcılara “Boşandığınız takdirde / boşandığınızda ailenizin yalnız yaşamınıza izin vermeme ihtimali bulunuyor mu / bulunuyor muydu?” sorusu yöneltmiştir.

Tablo – 21 (Boşandığınız takdirde / boşandığınızda ailenizin yalnız yaşamınıza izin vermeme ihtimali bulunuyor mu / bulunuyor muydu?)

	Boşanan (%)	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 33.90	% 47.97
Hayır	% 66.10	% 52.03

Bu soruya boşananların % 66.10’u ve boşanamayanların % 52.03’ü “Hayır” cevabını vermişlerdir. Oranlar, ilk bakışta, her iki gruptan kadınların ailelerinin yalnız yaşamalarına izin vermeme gibi bir durumla karşı karşıya olmadıklarını göstermektedir. Ancak, boşanan ve boşanamayan kadınların soruya “Evet” yanıtını verme oranlarına bakıldığında; hem iki grup arasında anlamlı bir fark olduğu hem de boşanamayan kadınların yarıya yakınının boşandıkları takdirde aileleri tarafından yalnız yaşamalarına izin verilmeyeceğini (böyle bir ihtimal bulunduğunu) ifade ettikleri tespit edilmiştir. Böyle bir ihtimalle karşı karşıya olan kadınların, evliliklerini devam ettirmeyi mi yoksa boşanıp aileleriyle yaşamayı mı

tercih edeceklerini anlamak adına, katılımcılara “Ailenizin yanında yaşamak yerine evli kalmayı tercih eder misiniz?” diye sorulmuştur.

Tablo – 21.1 (Ailenizin yanında yaşamak yerine evli kalmayı tercih eder misiniz?)

	Boşanamayanlar(%)
Evet	% 44.82
Hayır	% 26.26
Emin değilim	% 28.91

Katılımcıların % 44.82’si ailelerinin yanında yaşamaktansa evli kalmayı tercih edeceklerini belirtirken, % 28.91’i ise emin olamadıklarını dile getirmiştir. Bu oranlar; katılımcıların aileleriyle yaşamalarının onlar için şu anki evliliklerinden daha iyi bir yaşam fırsatı sunmadığı düşüncesini desteklemektedir.

Tablo – 21.2 (Bu durum boşanmayı erteleme / boşanmaktan vazgeçme kararınızda belirleyici bir rol oynadı mı?)

	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 29.24
Kısmen	% 28.61
Hayır	% 33.67
Emin değilim	% 8.48

Boşanamayan kadınlara sorulan “Bu durum boşanmayı erteleme / boşanmaktan vazgeçme kararınızda belirleyici bir rol oynadı mı?” sorusuna katılımcıların % 57.85’i ailelerinin yanında yaşamaktansa evli kalmayı tercih ettiklerini ve bu durumun kısmen de olsa boşanmama durumlarında belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Evliliklerinde mutsuz olan ve evliliklerinden doyum alamayan kadınlar kendileri adına daha sağlıklı bir yaşam düşünseler de benzer şekilde mutsuz olacakları, kısıtlanacakları, kendi sınırlarını belirleyemeyip çeşitli yaptırımlara maruz kalacakları başka bir eve girmeyi de istememektedirler. Böylece kadınlar toplumsal önyargı ve tutumlarla oluşturulmuş bir takım yazılı

olmayan kurallara uymak durumunda kalmakta ve mutsuz olan evliliklerini devam ettirmekten başka çarelerinin olmadığını düşünmektedirler.

Boşanan kadınların “Boşandıgınızda ailenizin yalnız yaşamanıza izin vermeme ihtimali bulunuyor muydu?” sorusuna verdikleri “Evet” cevabı % 33.90 oranındadır ve boşanamayan kadınlara oranla daha düşük olduğu gözlemlenmektedir. Ancak, boşanamayan kadınların kendilerini çaresiz hissederek evli kalmaya devam ettikleri bu durumdan, boşanan kadınların endişe duyup duymadığının ve bu endişeyle nasıl baş edip boşanmaya karar verdiklerinin incelenmesi önem taşımaktadır. Bu nedenle boşananlara ilk olarak “Bu ihtimal sizi endişelendiren bir faktör müydü?” sorusu yöneltilmiştir.

Tablo – 21.3 (Ailenizin Yanında Yaşamak Durumunda Kalmanız Sizi Endişelendiren Bir Faktör müydü?)

	Boşananlar (%)
Evet	% 29.03
Kısmen	% 25.81
Hayır	% 45.16

Katılımcıların toplamda % 54.84’ü bu soruya “Evet” ve “Kısmen” yanıtlarını verirken; % 45.16’sı bu soruyu “Hayır” olarak cevaplamıştır.

Bu konu dahilinde endişe duyan ve kısmen endişe duyan katılımcılardan “Bu endişe ile nasıl baş ederek, boşanmaya karar verdiniz?” sorusunu cevaplamaları istenmiştir.

Tablo – 21.4 (Bu Endişe ile Nasıl Baş Ederek, Boşanmaya Karar Verdiniz?)

	Boşananlar (%)
Ailemin yanında yaşamayı kabul ettim	% 39.67

Tekrardan evlenme seçeneklerini değerlendirdim	% 2.48
Ailemin bu tavrına rağmen yalnız yaşamaya karar verdim ve uyguladım	% 28.93
Bu endişeme rağmen boşanmanın doğru olacağını düşünüyordum, zamana bıraktım	% 24.79

Boşanan kadınların % 39.67'sinin "Bu endişeyle nasıl başa çıktınız?" sorusunu "ailemin yanında yaşamayı kabul ettim" olarak cevaplamaları; boşanma kararını veren kadınlar için artık boşanmaktan başka bir seçenek kalmadığını ortaya koymaktadır. Boşanma öncesi ailelerinin yanında yaşamak istemediklerini ve bu konuyla ilgili endişe duyduklarını belirten kadınlar, boşandıktan sonra ailelerinin yanında yaşamak durumunda kalmışlardır. Endişe duydukları konunun sonrasında gerçekleşmesi, bu durumun onların kendi isteği ile olmadığını ortaya koyarken; kadınların özgürlük alanlarının sınırlandırılması ve yapabilirliklerinin kısıtlanmasına da örnek teşkil etmektedir. Ek olarak, boşanamayan kadınların aile evine dönmektense evli kalmayı tercih etmelerinin aksine, boşanan kadınların evli kalmaktansa ailelerinin yanında yaşamayı kabullenmeleri de veriler dahilinde ortaya çıkan başka bir önemli noktadır. Bu nokta da ve veriler dahilinde, ailenin yanına dönmek için evliliklerini yürütebildikleri kadar yürüttükleri ancak bir noktada, mülakat dahilinde görüşülen bir kadının deyişi ile, "her şeyi göze alarak" boşanmaya karar verdikleri varsayımına ulaşılabilmektedir.

Katılımcılara boşanmayı düşünürken ya da boşanırken geniş ailelerinin müdahalede bulunup bulunmadığı sorulmuş ve yanıtlamaları istenmiştir.

Tablo – 22 (Boşanmayı Düşünürken / Boşanırken Sizin Geniş Ailenizin Müdahalede Bulunduğunu Düşünüyor musunuz?)

	Boşananlar (%)	Boşanamayanlar(%)
--	-----------------------	--------------------------

Evet	% 8.55	% 15.21
Zaman zaman	% 24.57	% 30.24
Hayır	% 66.87	% 56.45

Boşanan katılımcıların % 66.87'si ile boşanamayan katılımcıların % 56.45'i kendi geniş ailelerinin boşanırken ya da boşanmayı düşünürken müdahalede bulunmadıklarını ifade etmişlerdir. Geniş ailenin zaman zaman ve bu süreçte her zaman müdahalede bulunduğunu söyleyen katılımcılar boşananların % 33.12'sini, boşanamayanların ise % 45.45'ini oluşturmakta ve bu durum geniş ailenin hangi noktalarda, nasıl müdahale ettiği sorusunun incelenmesini de anlamlı kılmaktadır.

Tablo – 22.1 (Boşanmayı Düşünürken / Boşanırken Sizin Geniş Aileniz Hangi Boyutlarda, Nasıl Müdahalede Bulundular?)

	Boşanan (%)	Boşanamayan (%)
Boşanma düşüncemi tamamen destekliyorlar	% 31.31	% 7.50
Boşanma düşüncemi kısmen destekliyorlar / desteklediler	% 21.50	% 19.54
Boşanmamam için ikna etmeye çalışıyorlar / çalıştılar	% 20.09	% 44.04
Boşanmamamız yönünde arabuluculuk yapıyorlar / yapmaya çalıştılar	% 6.54	% 21.82
Boşanmama şiddetle karşı çıktılar	% 7.94	% 0.00
Boşanmamam yönünde baskı yaptılar	% 8.88	% 3.08
Henüz bu düşüncemden haberleri yok	% 0.00	% 2.41
Diğer	% 3.74	% 2..54

“Boşanırken / boşanmayı düşünürken sizin geniş aileniz hangi boyutlarda, nasıl müdahalede bulunuyorlar / bulundular?” sorusuna gelen cevaplar, iki grup arasında oransal olarak anlamlı farklılıklar göstermektedirler. Elde edilen verilerden boşanan kadınların geniş ailesinin, boşanma düşüncesini tamamen desteklediği ortaya çıkarken; boşanamayan kadınların %44.04’ünün “boşanmamam için ikna etmeye çalışıyorlar” cevabını verdikleri görülmektedir. En yüksek oranlarda dile getirilen bu seçenekler dışında boşananların % 21.50’inin boşanmalarının aileleri tarafından kısmen desteklediği, % 20.09’unun boşanmamaları için aileleri tarafından ikna edilmeye çalışıldığı, % 8.88’inin ailesinin ise boşanmamaları için baskı yaptığı gözlemlenmektedir. Boşanamayanların ailelerinin ise; boşanmamaları için arabuluculuk yaptığı (% 21.82), boşanma düşüncelerini kısmen destekledikleri (% 19.54), boşanma düşüncesini tamamen destekledikleri (% 7.50) ve boşanmamaları yönünde baskı yaptıkları (% 3.08) tespit edilmiştir. Tüm bu veriler sonucunda, her iki grupta da boşanmamaları için kendi ailelerinden somut olarak baskı gören kadınların sayısı daha azdır. Ancak, boşanan kadınların bu eylemleri aileleri tarafından desteklenirken, boşanamayan kadınların ailelerinin kızlarını ikna etmeye çalışması ya da arabuluculuk yapmaya çalışmaları; kadınların kendilerini sorgulayarak “Acaba hata mı yapıyorum?” diye düşünmelerine yol açabilmekte ve yine kadınlar üzerinde duygusal bir baskı ortamı oluşturulabilmektedir. Söz konusu evlilik kurtarılabılır bir evlilikse ya da yaşanan sorunların çözümü için çaba sarf etmeye değerse ailelerin bu müdahaleleri yerinde, sağlıklı ve anlamlı olabilir. Ancak, zaten çıkmaza girmiş ve çözümü mümkün olmayan sorunlardan oluşan bir evlilikse söz konusu olan; kadınlar için ailelerinin bu müdahalesi süreci uzatma ya da sağlıksız bir evlilik içinde kendilerini daha da mutsuz hissetmelerini sağlayan bir duygusal yükümlülük olarak yorumlanabilir. Bu nedenle, ailelerinin müdahalelerinin onları nasıl etkilediğini anlamak amacıyla, katılımcılara “Ailenizin bu müdahalesi sizi nasıl etkiliyor / etkiledi?” sorusu sorulmuştur.

Tablo – 22.2 (Ailenizin Bu Müdahalesi Sizi Nasıl Etkiliyor / Etkiledi?)

	Boşananlar (%)	Boşanamayanlar (%)
--	-----------------------	---------------------------

Boşanmaya daha sıcak bakmamı sağlıyor / sağladı	% 19.12	% 3.00
Boşanma kararım üzerine daha çok düşünmemi sağlıyor / sağladı	% 18.62	% 25.75
Eşimle aramızı düzeltebileceğim yönündeki inancımı kuvvetlendiriyor	% 0.00	% 18.53
Kendimi baskı altında ve çaresiz hissediyorum / hissettim	% 26.47	% 37.87
Etkilemiyor / etkilemedi	% 35.78	% 14.85

Boşanan kadınların % 35.78'i bu müdahalenin onları etkilemediğini dile getirirken; boşanamayan kadınların % 37.87'sinin "kendilerini baskı altında ve çaresiz hissettiklerini" söylemeleri; yukarıda ifade edilen duygusal yükümlülük varsayımını doğrulamaktadır. Ailelerinin muhtemel iyi niyetli bir çabayla ikna ve arabuluculuk yoluna gitmeleri, kadınları duygusal olarak baskı altında bırakırken; aynı zamanda yine duygusal olarak yalnız hissetmelerine neden olabilmekte ve mutsuz giden evliliklerini bitirememelerine neden olabilmektedir. Katılımcıların verdiği diğer yanıtlar incelendiğinde boşananların % 26.47'sinin kendilerini baskı altında ve çaresiz hissettikleri, % 19.12'sinin boşanmaya daha sıcak bakmalarını sağladığı ve % 18.62'sinin boşanma kararları üzerine daha çok düşünmelerini sağladığı ortaya konulmaktadır. Boşanamayan kadınlar ise; ailelerinin bu müdahalesiyle, boşanma kararları üzerinde daha çok düşündüklerini (% 25.75), eşleriyle aralarını düzeltebileceğine yönelik inançlarının kuvvetlendiğini (% 18.53) ve boşanma düşünceleri adına değişim yaratmadığını (% 14.85) ifade etmektedirler.

4.1.7. Toplum ve Sosyal Çevrenin Kadınların Boşanma Düşüncesi ve Boşanma Kararına Olan Etkisi

Ataerkil ilkeler benimsenerek oluşturulmuş toplumsal normlar, özellikle Türkiye gibi ataerkil bir aile yapısı ve kültüre sahip olan toplumlarda, kadınlar ile erkekler arasında adaletsiz bir düzenin temelini atılmasını sağlarken; erkeğin kadına olan “hakimiyeti”ni ve baskısını da arttırmaktadır. Ancak, Türkiye’de kadınlara karşı cins tarafından uygulanan bir baskının yanı sıra, kendi hemcinsleri tarafından da maruz bırakıldıkları bir baskı ortamından söz edilebilir. Özellikle söz konusu boşanma olduğunda; evli kadınlar boşanmış olan boşanmayı düşünen kadınları tehdit olarak görebilmekte, boşanan kadınları kendilerinden ve eşlerinden uzak tutma eğiliminde bulunabilmektedirler. Bunun yanı sıra, onların namus, yaşama biçimi ve tutumları hakkında endişelenebilmekte ve her birine potansiyel olarak kendilerine yeni bir eş arayan kadınlar gözüyle bakabilmektedirler. Bu durum, boşanma kararını düşünürken ve / veya boşanırken kadınlar üzerinde baskı unsuru yaratabilmekte; kimi zaman da boşanma düşüncesini ertelemesine ya da boşanmaktan vazgeçmelerine neden olabilmektedir. Evli kadınların, boşanan ve boşanamayan kadınlara ne hissettirdiğini anlamak amacıyla; katılımcılara ilk olarak “Evli kadınlar sizce boşanan kadınlar hakkında ne düşünüyor?” sorusu sorulmuştur.

Tablo – 23 (Evli Kadınlar Sizce Boşanan Kadınlar Hakkında Ne Düşünüyor?)

	Boşanan (%)	Boşanamayanlar (%)
Boşanan kadınları tehdit olarak algılıyorlar	% 28.04	% 16.03
Boşanan kadınları “sorunları olan” kadın olarak algılıyorlar	% 17.60	% 23.13
Boşanan kadınları “namus değerleri” zayıf kadın olarak algılıyorlar	% 6.23	% 5.71

Boşanan veya boşanmayan kadın olarak ayırım yaptıklarını sanmıyorum	% 24.14	% 32.60
Bilmiyorum	% 23.99	% 22.53

Boşanan ve boşanamayan kadınların bu soruya verdikleri yanıtlar arasında oransal olarak farklılıkların bulunması dikkat çekmektedir. Boşananların % 28.04'ü evli kadınların boşanan kadınları tehdit olarak gördüklerini ifade ederken, boşanamayan kadınların % 32.60'ı "boşanan ve boşanmayan kadın olarak ayırım yaptıklarını sanmıyorum" yanıtını vermişlerdir. Bu durum, boşanan kadınların boşanmış olup; evli kadınların onlara bakışını ve davranışlarını deneyimlemiş olmalarıyla ilgili olabileceği gibi, sahip olunan sosyal çevre farklılıklarıyla da açıklanabilmektedir. Boşanan kadınların verdiği diğer yanıtlar incelendiğinde; % 24.14'ünün "boşanan ve boşanmayan kadın olarak ayırım yaptıklarını sanmıyorum", % 23.99'unun "Bilmiyorum", % 17.60'ının "boşanan kadınları 'sorunları olan' kadınlar olarak algılıyorlar" ve % 6.23'ünün "boşanan kadınları 'namus değerleri zayıf' kadın olarak algılıyorlar" yanıtlarını verdikleri tespit edilmiştir. Boşanamayan kadınların verdikleri cevaplar ise; "Boşanan kadınları 'sorunları olan' kadın olarak algılıyorlar" (% 23.13), "Bilmiyorum" (% 22.53), "Boşanan kadınları tehdit olarak algılıyorlar" (% 16.03) ve "Boşanan kadınları 'namus değerleri zayıf' kadın olarak algılıyorlar" (% 5.71) olarak sıralanmıştır. Evli kadınların boşanan ve boşanmayan / boşanamayan kadınlar arasında ayırım yapmadığını düşünen katılımcıların oranı yüksek gözükse de, çeşitli olumsuz yargılamalarda bulduklarını / bulunabileceklerini dile getiren katılımcıların sayısı da az değildir. Bu nedenle boşanan ve boşanamayan katılımcılara yöneltilen "Evli kadınların boşanan kadınlar hakkındaki düşüncelerinden çekiniyor musunuz / çekindiniz mi?" sorusunun incelenmesi anlamlı görülmüştür.

Tablo – 23.1 (Evli Kadınların Boşanan Kadınlar Hakkındaki Düşüncelerinden Çekiniyor musunuz / Çekindiniz mi?)

	Boşanan (%)	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 10.73	% 11.14
Kısmen	% 15.71	% 23.38
Hayır	% 73.56	% 65.48

Tablo – 23.1’de görüldüğü üzere, evli kadınların boşanan kadınlara karşı oluşan / oluşabilecek olumsuz yargı ve tutumları, boşanan ve boşanamayan kadınların endişe duymasına neden olmamaktadır. Boşanan kadınların sadece % 26.44’ü ile boşanamayan kadınların yalnızca % 34.52’sinin bu konuda endişe duyduğunu ifade etmesi, kadınların boşanma düşünceleri ve / veya kararlarında, evli kadınların olumsuz yargı ve tutumlarından ancak ikincil faktör olarak etkilenebileceklerini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, konu dahilinde sorulan diğer sorular incelenmeye alınmamıştır. Burada, sadece boşanan kadınlara yöneltilen “Evli kadınlardan endişe duyduğunuz yönde bir tepki ile karşılaştınız mı?” sorusuna katılımcıların % 52.05’inin “Evet” şeklinde cevap vermesi üzerinde durulması anlamlı olacaktır. Boşanan kadınların verdiği bu yanıt, bölümün başında dile getirilen “Boşanan kadınlar bu eylemi gerçekleştirdikten sonra, evli kadınların onlara bakışını ve davranışını deneyimlediklerinden dolayı, evli kadınların boşanan kadınları tehdit olarak gördüklerini dile getirmişlerdir” tezini doğrulamaktadır.

Ailenin ve yakın çevrenin onayını, takdirini ve beğenisini kazanma isteği hemen hemen tüm insanlarda bulunmaktadır. Bireylerin düşünceleri, davranış biçimleri ve karar alma mekanizmaları yakın çevrelerinin onaylayıp onaylamama durumuna göre değişiklik gösterebileceği gibi, onları aslında yapmak istemedikleri bir şeyi yapmaya veya hoşnut olmadıkları bir durum içerisinde sanki hoşnutlarmış gibi davranmaya itebilmektedir. Aynı toplumda yetişmiş insanların değer yargıları, ahlaki normları, bu yargı ve normlarla oluşan davranış kalıpları hemen hemen benzer özellikler taşıyıp, toplumsal kurallar tarafından belirlendiğinden; bu kalıpların dışına çıkmayı düşünen veya çıkmayı başaran

insanların dışlanmaları ve yargılanmaları oldukça sık rastlanan bir durumdur. Bu çerçevede, boşanma ve boşanamama durumuyla ilgili olarak, katılımcılara “ ‘Toplumun beğenisini, takdirini ve onayını kazanma isteği’ kendinizi evliliğinizde ve olduğunuzdan daha mutlu göstermeniz konusunda sizi zorluyor mu / zorladı mı?” sorusu sorulmuştur.

Tablo – 24 (“Toplumun Beğenisini, Takdirini ve Onayını Kazanma İsteği” Kendinizi Evliliğinizde ve Olduğunuzdan Daha Mutlu Göstermeniz Konusunda Sizi Zorluyor mu / Zorladı mı?)

	Boşanan (%)	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 27.80	% 16.13
Kısmen / zaman zaman	% 30.75	% 39.84
Hayır	% 41.46	% 44.03

Gelen yanıtlar arasından, “zaman zaman” ve “evet” seçenekleri birlikte incelendiğinde boşananların % 58.55’i ile, boşanamayanların % 55.97’sinin evliliklerinde kendilerini olduklarından daha mutlu göstermek zorunda hissettikleri gözlemlenmiştir. boşanamayan kadınlara sorulan “Bu durum sizin evli kalmayı tercih etme nedenlerinizden biri mi?” sorusunun incelenmesi; toplumun onayını kazanma isteği ile olduklarından daha mutlu gözükmeye zorlanmalarının boşanamamalarına etkisinin anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

Tablo – 24.1 (Bu Durum Sizin Evli Kalmayı Tercih Etme Nedenlerinizden Biri mi?)

	Boşanamayan (%)
Evet	% 50.70
Hayır	% 49.30

Katılımcıların yarısının (% 50.70) bu soruyu “Evet” olarak yanıtlamaları toplum onayı ve takdirinin kadınlar için ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Hali hazırda, kamusal alanda erkeklere göre ikinci planda konumlandırılan kadınlar; boşanmalarıyla birlikte daha fazla mücadele vermeleri

gerekeceğinden, daha fazla yargılamaya maruz kalıp, dışlanacaklarından endişe duymakta ve boşanma düşüncelerini ertelemeyi veya boşanmaktan vazgeçmeyi tercih etmektedirler. Bu nokta boşananların bu şekilde davranmaktan hangi noktada vazgeçtikleri ve boşanmaya karar verdiklerinin incelenmesi önem taşımaktadır.

Tablo – 24.2 (Bu Şekilde Davranmaktan Vazgeçip, Boşanmaya Hangi Noktada Karar Verdiniz?)

	Boşananlar (%)
Artık daha mutlu gözükmeye gücüm kalmamıştı	% 12.80
Mutsuzluğum hayatımı fazlasıyla etkilemeye başlayınca boşanmam gerektiğini anladım	% 52.80
Sosyal çevrem fark etmesi ile birlikte ben de farkına vardım	% 2.13
Ailemin fark etmesi ile ben de farkına vardım	% 2.40
Çocuğumun farkına varması ile ben de farkına vardım	% 5.87
Gerçekten mutlu olmak istediğimin farkına vardım ve boşanmaya karar verdim	% 28.00

Boşananlar “Bu şekilde davranmaktan vazgeçip, boşanmaya hangi noktada karar verdiniz?” sorusuna sırasıyla; “Mutsuzluğum hayatımı fazlasıyla etkilemeye başlayınca boşanmam gerektiğini anladım” (% 52.80), “Gerçekten mutlu olmak istediğimin farkına vardım ve boşanmaya karar verdim” (% 28.00), “Artık daha mutlu gözükmeye gücüm kalmamıştı” (% 12.80) ve “Çocuğumun farkına varması ile ben de farkına vardım” (% 5.87) yanıtlarını vermişlerdir. Katılımcılar tarafından verilen yanıtlar göstermektedir ki, özde var olan mutsuzluk bireylerin hayatlarını çeşitli noktalarda etkilemeye başlayıp, bu durum beraberinde

hayatlarından keyif alamama halini getirdiğinde; kadınlar gerçekten mutlu hissedebilmenin arayışı içine giriyorlar. Bu arayış öze ve bireye yönelik olduğundan; kadınlar ancak merkeze kendilerini ve kendi mutluluklarını koyduklarında karşılaşılabilecekleri tüm zorluklara rağmen boşanmayı göze alabiliyorlar.

4.1.7.1. Sosyal Çevrenin Kadının Boşanma Düşüncesi / Boşanma Kararına Etkisi

Bireyleri aldıkları / alacakları önemli kararlarda etkileme potansiyeli olan/etkileyen bir diğer unsur da yakın sosyal çevreleridir. Bu nedenle katılımcılara “Boşanma düşüncenizi / kararınızı sosyal çevrenizdeki insanlarla paylaştınız mı?” sorusu yöneltilmiştir.

Tablo – 25 (Boşanma Düşüncenizi / Kararınızı Sosyal Çevrenizdeki İnsanlarla Paylaştınız mı?)

	Boşanan (%)	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 76.01	% 54.06
Hayır	% 23.99	% 45.94

Boşanan kadınların % 76.01’inin sosyal çevreleriyle boşanma kararlarını paylaştıkları gözlemlenirken, boşanamayanların % 54.06’sının bu soruya “Evet” yanıtını verdikleri görülmüştür. Boşananlar ile boşanamayanlar arasında oluşan bu anlamlı farklılığın nedeni; boşananların karar sürecinde, boşanamayanların ise henüz düşünce aşamasında olmaları ile açıklanabilir. Kadınlar kendi kararlarını verdikten sonra sosyal çevreleriyle bu kararlarını paylaşmayı anlamlı bulurken, henüz düşünme sürecinde olan boşanamayan kadınlar tarafından sosyal çevreleriyle bu durumu paylaşmak tercih edilmeyebilmektedir. Ancak, kendi içinde değerlendirildiğinde boşanamayan kadınların da yarısından fazlasının, boşanma düşüncelerini sosyal çevreleriyle paylaştıkları görülmektedir. Bu nedenle her iki

gruba da yöneltilen “Paylaştığınız insanlar boşanma düşüncenizi / kararınızı nasıl karşılıyorlar / karşıladılar?” sorusunun incelenmesi önem taşımaktadır.

Tablo – 25.1 (Paylaştığınız İnsanlar Boşanma Düşüncenizi / Kararınızı Nasıl Karşılıyorlar / Karşıladılar?)

	Boşanan (%)	Boşanamayanlar(%)
Boşanmam konusunda beni destekliyorlar / desteklediler	% 63.32	% 28.64
Beni bu düşüncemden / kararımdan caydırmaya çalışıyorlar / çalıştılar	% 11.07	% 27.17
İlişkimin düzelmesi için arabuluculuk yapıyorlar / yaptılar	% 12.91	% 15.90
Boşanma düşüncemi / kararımı kesinlikle onaylamıyorlar / onaylamadılar	% 2.25	% 6.76
Olumlu ya da olumsuz bir tepki vermiyorlar / vermediler	% 13.32	% 21.53
Diğer	% 0.61	% 0.00

Boşananların % 63.32’si ile boşanamayan kadınların % 28.64’ü sosyal çevrelerinin boşanmalarını desteklediklerini dile getirmiştir. Boşanan ve boşanamayan kadınların en yüksek oranda işaretledikleri yanıtın aynı olduğu gözlemlense de; aralarında oransal olarak anlamlı bir farkın bulunması verilen diğer yanıtların incelenmesini de anlamlı kılmaktadır. Özellikle boşanamayan kadınların % 27.17’sinin “Beni düşüncemden caydırmaya çalışıyorlar” yanıtını vermeleri ve bu oranın “sosyal çevrem boşanmam konusunda beni destekliyor” yanıtını verenlerin oranıyla birbirine yakın seyretmesi; sosyal çevrelerin tutumlarının değişiklik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Boşanamayan kadınların verdikleri diğer yanıtlar incelendiğinde; % 21.53’ünün “olumlu ya da olumsuz bir tepki

vermiyorlar”, % 15.90’ının “ilişkimin düzelmesi için arabuluculuk yapıyorlar” ve % 6.76’sının “boşanma düşüncemi kesinlikle onaylamıyorlar” yanıtlarını verdikleri görülmüştür. Karar veren veya karar verme sürecinde olan bir bireyi verdiği karardan vazgeçirmek; düşünce sürecinde olan bir insanı düşüncesinden vazgeçirmekten daha zor olduğundan, sosyal çevrelerin kadınların boşanma düşüncesi ve boşanma kararına yönelik tutumları değişiklik gösterebilmektedir. Ancak, her iki grupta da sosyal çevrelerin “kesinlikle onaylamama” oranının düşük olması; katılımcıların ait oldukları sosyal çevrelerden ılımlı bir tepki ile karşılaştıklarını söylemeyi mümkün kılmaktadır.

4.1.7.2. Tekrardan Evlenme Düşüncesi ve Karşı Cinsin Göstereceği Tavırların Kadınların Boşanma Düşüncesi / Boşanma Kararına Olan Etkisi

Kadınlar boşandıkları takdirde; toplum baskısı, yaşam standartları, toplum içerisinde bazı yargılamalardan kaçınma, yalnızlık korkusu vb. nedenlerle tekrardan evlenmeyi bir seçenek olarak düşünebilmektedir. Ancak, yine çeşitli nedenlerden dolayı boşansalar ve doğru insanlar karşılaşırsalar bile tekrardan evlenme şansına sahip olamadıkları gözlemlenmektedir. Bu durumun kadınlar üzerinde yarattığı etkiyi anlayabilmek amacıyla katılımcılara “Boşandığınız takdirde / boşanırken isteseyiz bile ikinci bir evlilik yapamayacağınız yönünde bir çekinceniz var mı / var mıydı?” sorusu sorulmuştur.

Tablo – 26 (Boşandığınız Takdirde / Boşanırken İsteseyiz Bile İkinci Bir Evlilik Yapamayacağınız Yönünde Bir Çekinceniz Var mı / Var mıydı?)

	Boşananlar (%)	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 28.88	% 23.38
Kısmen	% 20.65	% 20.34
Hayır	% 50.47	% 56.28

Boşananların % 50.47'si ile boşanamayan kadınların % 56.28'i böyle bir çekincelerinin olmadığını dile getirmiş olsalar da, “Evet” ve “Kısmen” cevapları birlikte incelendiğinde % 49.53 ve % 43.72 oranlarıyla boşanan ve boşanamayan kadınların kısmen de olsa, bu konuyla ilgili endişe duydukları ortaya çıkmaktadır. Boşanan ve boşanamayan kadınların bu kaygılarının kaynağını öğrenmek, kadınların buldukları durumu daha verimli bir şekilde analiz edebilmek adına önem taşımaktadır. Bu nedenle katılımcılara “Bu çekincenizin kaynakları nelerdir / nelerdi?” sorusu yöneltilmiştir.

Tablo – 26.1 (Bu Çekincenizin Kaynakları Nelerdir / Nelerdi?)

	Boşananlar (%)	Boşanamayanlar (%)
Evlenip boşanmış bir kadın olarak tercih edilmeyeceğimi düşünüyorum / düşünüyordum	% 27.62	% 16.64
Benim yaş grubumda bekar erkek sayısı az	% 8.57	% 5.45
Ailemin tekrardan evlenmeme izin vermeyeceğini düşünüyorum / düşünüyordum	% 1.90	% 3.36
Tekrar evlendiğim takdirde şu an boşanmayı düşündüğüm eşimin sorun çıkaracağını düşünüyorum / düşünüyordum	% 1.26	% 14.83
Evleneceğim kişinin ailesinin beni kabul etmeyeceğini düşünüyorum / düşünüyordum	% 6.98	% 3.08
Etrafta “laf-söz” olacağını düşünüyorum / düşünüyordum	% 1.27	% 5.17
Hepsi	% 20.32	% 0.00

Karşı cinse olan güvenimi yitirdim	% 14.92	% 28.81
Çocuğumdan dolayı	% 18.10	% 24.20
Evlilik kurumuna inancım kalmadı	% 5.07	% 0.84

Bu soruya boşanan ve boşanamayan kadınlar farklı yanıtlar verdiklerinden, her iki grubunda yanıtlarını ayrı ayrı incelemek anlamlı olacaktır. Boşanan kadınların isteseler bile tekrardan ikinci bir evlilik yapamayacaklarına yönelik duydukları kaygının başlıca nedenleri şu şekilde sıralanmaktadır; evlenip boşanmış bir kadın olarak tercih edilmeyeceklerini düşünmeleri (% 27.62), yukarıdaki tabloda sıralanan yanıtların hepsi (% 20.32), çocuk hakkında duyulan endişe (%18.10), aynı şeyleri tekrardan yaşamaktan duyulan endişe (% 14.92), kendi yaş gruplarında bekar erkek sayısının az olması (% 8.57), evlenilecek kişinin ailesinin kendilerini kabul etmeyeceğini düşünmeleri (%6.98) ve evlilik kurumuna olan inançlarının kalmamış olması (% 5.07). Boşanamayan kadınların verdikleri yanıtlara bakıldığında ise; tekrardan aynı şeyleri yaşamaktan korkma ve karşı cinse güvenin yitirilmesi (% 28.81), çocuk ile ilgili olarak duyulan endişe (% 24.20), evlenip boşanmış bir kadın olarak tercih edilmeyeceklerinin düşünülmesi (% 16.64), tekrar evlenildiği takdirde şu an boşanmayı düşündükleri eşlerinin sorun çıkaracak olması (% 14.83) ve kendi yaş gruplarında bekar erkek sayısının az olması (% 5.45) olarak sıralanmaktadır. Kadınlara ikinci bir evlilik yapamayacaklarını düşündüren başlıca nedenler arasında çocuk hakkında duyulan endişenin bulunması, çocuk sahibi olan kadınların hem evliliklerini sonlandırırken hem de sonrasını planlarken fazlasıyla sıkıntı çektiklerini ve fedakarlık yapmaları gerektiğini ortaya koymaktadır. Kadınların bir diğer neden olarak tekrardan aynı şeyleri yaşamaktan korktuklarını dile getirmesi boşanan kadınları her türlü zorluğa rağmen yalnız yaşamaya yöneltirken; boşanamayan kadınların ise kendi evliliklerini “kötünün iyisi” olarak görmelerine ve evliliklerini devam ettirmelerine yol açabilmektedir. Tüm bunların yanı sıra “evlenip boşanmış kadın olma” algısının toplum ve aileler tarafından hoş karşılanmıyor oluşu da kadınların tekrar evlenmeyi

düşünmemelerine ya da düşünceler bile bu konuda endişe duymalarına neden olmaktadır.

Kadınların boşanma düşüncesi ve kararı ile birlikte baskın olarak duydukları bir diğer endişe de karşı cinsin onları konumlandıracağı yer ve buna yönelik sergileyeceği davranışlardır. Özellikle ataerkil toplumlarda kadınlara “cinsel obje” gözüyle bakılması, kadının nesnelleştirilmesi ve kadından erkek egemen normlara göre hareket etmesinin beklenmesi yaygın bir durum olarak bilinmektedir (Fraser, 1994; Kırkpınar, 1998). Boşanma ile birlikte, kadın her ne kadar bu düzene karşı bir tutum sergileyip, kendi hayatına dair seçim yapma özgürlüğünü kullanarak doyum alamadığı, mutlu olmadığı bir alanı terk ediyor olsa da; boşanmış ve tekrardan yalnız olan bir kadın olarak karşı cinsten cinsel ve sözel şiddet (taciz, tecavüz, baskı, rahatsız edilme vb.) görme ihtimali de artabilmektedir. Bu nedenle, kadınlar ya boşandıktan sonra hayatlarını daha temkinli ve / veya kısıtlı yaşamaya mecbur bırakılmakta ya da boşanmaktan vazgeçerek / erteleyerek bu durumun getireceği baskı ile mücadele etmemeyi tercih edebilmektedirler. Ankete katılan katılımcıların bu konu hakkında ne düşündüklerini, hissettiklerini ve yaşadıklarını anlamak amacıyla; boşanan ve boşanamayan kadınlardan “Boşandığınız takdirde / boşanırken boşanmış bir kadın olarak erkekler tarafından taciz, baskı vb. durumlara maruz kalacağınız yönünde bir endişeniz var mı / var mıydı?” sorusunu yanıtlamaları istenmiştir.

Tablo – 27 (Boşandığınız Takdirde / Boşanırken Boşanmış Bir Kadın Olarak Erkekler Tarafından Taciz, Baskı vb. Durumlara Maruz Kalacağınız Yönünde Bir Endişeniz Var mı / Var mıydı?)

	Boşananlar (%)	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 24.42	% 24.12
Kısmen	% 29.86	% 34.85
Hayır	% 45.72	% 41.03

Bu soruya “Evet” ve “Kısmen” yanıtını verenler boşananların % 54.28’ini ve boşanamayanlar ise % 58.97’sini oluşturmaktadır. “Evet” ve “Kısmen” yanıtlarını veren katılımcıların oranının bu denli yüksek olması; kadınların boşandıkları takdirde ve / veya boşanırken karşı cinsten gelebilecek bir cinsel şiddete karşı endişe duyduklarını göstermektedir. Boşanamayan kadınlara bu endişenin boşanmayı düşünme süreçlerini nasıl etkilediğini anlamak amacıyla “Bu durum boşanmaktan vazgeçme / boşanmayı erteleme kararınızda belirleyici bir rol oynadı mı?”, boşanan kadınlara ise duydukları bu endişeye rağmen nasıl boşanma kararını verdiklerini öğrenmek amacıyla “Bu endişeyle nasıl baş edip, boşanmaya karar verdiniz?” soruları sorulmuştur.

Tablo – 27.1 (Bu Durum Boşanmaktan Vazgeçme / Boşanmayı Erteleme Kararınızda Belirleyici Bir Rol Oynadı mı?)

	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 18.77
Kısmen	% 34.98
Hayır	% 46.26

Tablo – 27.2 (Bu Endişeyle Nasıl Baş edip, Boşanmaya Karar Verdiniz?)

	Boşananlar (%)
Özellikle erkeklerin olduğu ortamlarda bu kararımı dile getirmedim	% 4.57
Bu konu hakkında bir uzmana danıştım	% 1.43
Bu konuda bana yol gösterebilecek kaynaklara başvurdum	% 1.14
Bu deneyimden geçmiş insanların tecrübelerinden yararlandım	% 1.71
Bir süre yalnız ve izole bir hayat yaşamayı tercih ettim	% 20.29
Bu tür davranışlara maruz kalabileceğimi düşündüğüm ortamlardan uzak durdum	% 38.66

Bu tür davranışlarda bulunabilecek insanları olabildiğince çevremden uzak tutmaya çalıştım	% 34.00
---	---------

Tablo – 27.1’de de görüldüğü gibi katılımcıların toplamda % 53.75’i boşanmayı erteleme / boşanmaktan vazgeçme kararlarında erkeklerden gelebilecek taciz, rahatsız edilme ve baskı gibi unsurların kısmen de olsa etkili olduğunu dile getirmişlerdir. Bu oran, kadınların hayatları adına alabilecekleri önemli bir karardan karşı cinsin zorlama ve baskı tehdidinde bulunabilme ihtimalini göz önüne aldıklarında, vazgeçebildiklerini göstermektedir. Toplumsal algı olarak bakıldığında; şiddet denildiğinde akla ilk olarak fiziksel şiddet geliyor olsa da, kadınların yukarıda belirtilen nedenlerle boşanmayı ertelemeleri / boşanmaktan vazgeçmeleri, başka bir deyişle devam etmemesi gereken ve içerisinde mutsuz oldukları bir evliliği devam ettirmeye çalışmaları, kadınlara uygulanan cinsel ve duygusal şiddetin etkisini ortaya koymaktadır. Bu noktada Tablo – 27.2’de yer alan verilerin analizi ve boşanan kadınların hangi mücadele yöntemlerini kullanarak bu endişelerine rağmen boşandıklarının anlaşılması önem taşımaktadır.

Boşanan kadınların % 38.66’sı “bu tür davranışlara maruz kalabileceğimi düşündüğüm ortamlardan uzak durdum” yanıtını verirken; %34.00’ü bu tür davranışlarda bulunabilecek insanları çevrelerinden uzak tutmaya çalıştıklarını, % 20.29’u bir süre yalnız ve izole bir hayat yaşamayı tercih ettiklerini ve % 4.57’si özellikle erkeklerin olduğu ortamlarda bu kararlarını dile getirmediğini belirtmişlerdir. Boşanan kadınların verdikleri yanıtlardan anlaşılmaktadır ki; kadınlar boşanmayı düşünürken ve boşanma sonrasında kurgulayacakları yeni hayatlarını planlarken, birtakım stratejiler geliştirmek, temkinli ve tedbirli olmak ve en azından belli bir süre yalnız, izole bir yaşam sürmeyi göze almak durumunda kalabilmektedir. Bu da, kadınlar için endişe duyabilecekleri bir diğer faktörü oluşturduğundan; kendilerini daha da çaresiz hissetmelerine neden olabilmekte, boşanma eylemine geçişlerini, karar sürecini zorlaştırabilmektedir.

4.1.8. Şiddet Olgusu ve Güvensiz Hissetme Durumunun Kadınların Boşanma Düşüncesine ve Boşanma Kararına Olan Etkisi

Kadınların günlük hayatlarında, aile ortamında, eşleriyle olan ilişkilerinde ve iş yerlerinde fiziksel ve / veya duygusal şiddet ile karşılaşabildikleri görülmektedir. Ancak, fiziksel ve duygusal şiddet ile en yoğun olarak karşılaştıkları alanlar kendi yetiştikleri geniş aile ortamı ile duygusal ilişki yaşadıkları eşleri ile kurdukları çekirdek aile ortamıdır. “Kızımı dövmeden dizini döver” deyimi zamanla yerini “kadının sırtından sopayı karnından sopayı eksik etmeyeceksin”e bırakmakta; kadınlar her yaş döneminde potansiyel bir şiddet tehdidi ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Fiziksel şiddetten daha sık olarak görülen bir diğer şiddet türü ise; duygusal şiddettir. Genellikle erkeğin kadına, güçlü olanın güçsüze ya da yaş büyük olanın küçüğe uyguladığı bu şiddet türü; “küçümseme, küçük düşürme, tehdit etme, zorlama, korkularını ya da zaaflarını kullanma, suçlu hissettirme, manipüle etme” gibi yöntemlerle bireyi kontrol altına almayı ve bireye hükmetmeyi amaçlamaktadır (Hacettepe University Institute of Population Studies, 2015). Fiziksel şiddet gözle görülür olarak fiziki zararlar verirken; duygusal şiddet doğrudan bireyin psikolojisini hedef almakta, psikolojik ve psikosomatik hastalıklara neden olabilmektedir. Bu bağlamda, ilk bakışta etkileri fiziksel şiddet kadar yaralayıcı görünmese de, uzun vadede en az onun kadar tehlikeli ve insan hayatına mal olabilecek bir şiddet türüdür. Türkiye’de kadınlara uygulanan fiziksel şiddet hala varlığını korumakta ve yaygın bir biçimde görülmektedir. Özellikle, kadının boşanmak istemesi söz konusu olduğunda; bu isteklerinin bedelini canıyla ödeyebilmekte ve / veya darp edilerek, korkutularak ve sindirerek bu düşüncelerinden vazgeçirilmeye çalışılmaktadırlar (*Kadın Cinayetleri*, 2010). Bunun yanı sıra, hemen hemen her boşanmak isteyen kadın ilk öncelikle eşi, sonrasında ise ailesi tarafından duygusal şiddete maruz bırakılmaktadır. Bu bölüm dahilinde, fiziksel ve duygusal şiddetin boşanan ve boşanmayan / boşanamayan kadınlar üzerinde etkisi incelenecek olup, ilk olarak fiziksel şiddete dair sorular ile başlanacaktır.

Tablo – 28 (Boşanmayı Düşünürken / Boşanırken Bu Konu Dahilinde Fiziksel Şiddet Olarak Bir Tehdit Gördünüz mü?)

	Boşananlar (%)	Boşanamayanlar (%)
Evet sıklıkla	% 7.00	% 3.76
Zaman zaman	% 16.64	% 16.85
Hayır	% 76.36	% 79.39

Katılımcılara “Boşanmayı düşünürken / boşanırken bu konu dahilinde fiziksel şiddet olarak bir tehdit gördünüz mü?” sorusu yöneltilmiş; boşananların % 76.36’sı ile boşanamayanların % 79.39’u böyle bir tehdit ile karşılaşmadıklarını belirtmişlerdir. Bu oran katılımcıların oldukça büyük bir bölümünün herhangi bir fiziksel şiddet tehdidiyle karşılaşmadığını ortaya koysa da, boşananların % 16.64’ünün zaman zaman, % 7.00’sinin ise sıklıkla; boşanamayanların ise % 16.85’inin zaman zaman, % 3.76’sının sıklıkla karşılaştıklarını dile getirmeleri; fiziksel şiddete uğrayan kadınların kararlarının nasıl etkilendiğinin ve bu şiddet tehdidi ile nasıl mücadele ettiklerinin incelenmesini anlamlı kılmaktadır. Bu çerçevede boşanamayan kadınlara “Bu durumun boşanmayı erteleme / boşanmaktan vazgeçme kararınız üzerinde bir etkisi oldu mu?” ve boşanan kadınlara “Bu durum sizin karar vermenizi zorlaştıran bir faktör müydü?” soruları yöneltilmiştir.

Tablo – 28.1 (Bu Durumun Boşanmayı Erteleme / Boşanmaktan Vazgeçme Kararınız Üzerinde Bir Etkisi Oldu mu?)

	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 52.64
Hayır	% 47.36

Tablo – 28.2 (Bu Durum Sizin Karar Vermenizi Zorlaştıran Bir Faktör müydü?)

	Boşananlar (%)
Evet	% 26.45
Hayır	% 73.55

Tablo 28.1’de görüldüğü gibi, boşanamayan kadınların toplamda % 52.64’ü fiziksel şiddet tehdidinin boşanmalarını engelleyen bir faktör olduğunu belirtmiştir. Boşanamayan kadınların aksine boşanan kadınlar ise; % 73.55 oranıyla bu durumun boşanmalarını zorlaştıran bir faktör olmadığını dile getirmiştir. Bu çerçevede boşanan kadınların bu durum ile nasıl baş ettiklerini ve bu durumun boşanmalarını zorlaştırmasına nasıl engel olduklarını anlamak önem taşımaktadır.

Tablo – 28.3 (Bu durum ile nasıl baş edip, boşanmaya karar verdiniz?)

	Boşanan (%)
Bu konu hakkında bir uzmana danıştım	% 6.71
Bu konuda bana yol gösterebilecek kaynaklara başvurduğum	% 8.72
Bu deneyimden geçmiş insanların tecrübelerinden yararlandım	% 8.72
Yardım kuruluşlarından / STK’lardan destek aldım	% 0.00
Yaşadığım yeri terk etmek durumunda kaldım	% 22.82
Polise başvurarak şikayetçi oldum	% 24.16
Hukuki olarak hakkımı aradım	% 14.09
Ailemden destek aldım	% 2.01
Hiçbir şey yapmadım, sabırla bekledim, sessiz kaldım	% 12.75

Boşanan kadınların % 24.16’sı polise başvurarak şikayetçi olduklarını, % 22.82’si yaşadıkları yeri terk etmek durumunda kaldıklarını, % 14.09’u hukuki olarak haklarını aradıklarını ve % 12.75’i hiçbir şey yapmayarak sessiz kaldığını ve sabırla beklediğini belirtmektedirler. Fiziksel şiddet tehdidi karşısında, ailelerinden destek alma yoluna gidenlerin oranının (% 2.01) oldukça düşük olması kadınların bu konuda ailelerini destek mekanizması olarak görmediğini ortaya koyarken; yardım kuruluşlarından ve STK’lardan destek alma oranının % 0.00 olması kadınların bu kuruluşlara başvurmayı tercih etmediklerini ve / veya bu kuruluşlar hakkında bilgi sahibi olmadıklarını göstermektedir. Böyle bir tehdit karşısında kendilerini korumak için kadınların öncelikle adalete ve yasal yollara başvurdukları

gözlemlenmekte; ancak bulunduğu yeri terk etmek zorunda olan kadınların da oranının göreceli yüksek olması dikkat çekmektedir. Adalete ve yasal yollara başvurmak ya da bulunduğu şehri terk etmek de, kadınlar adına belli bir yapabilirlik gücünü ifade ettiğinden; belirli kaynaklara sahip olmayan kadınlardan bu yollara başvurmalarını beklemek ve / veya bu yollara başvurmanın kolay olduğunu dile getirmek anlamlı olmayacaktır. Bu nedenle, şiddet tehlikesi ile karşı karşıya kalan ve boşanamayan kadınların; düşünce sürecinde kalmaları, daha iyi bir plan geliştirmek istemeleri ya da kendilerini çaresiz hissetmeleri doğal olan ancak toplumsal olarak bu durumun normalleştirilmesi, şiddetin normalleştirilmemesi anlamına geleceğinden kadınlar açısından sağlıklı bir durumu ifade etmektedir.

Fiziksel şiddetin yanı sıra, kadınların hayatlarında daha fazla ve baskın olarak maruz kaldıkları bir diğer şiddet türünün de duygusal şiddet olduğuna bu bölümün başında değinilmişti. Bu bağlamda kadınların boşanmayı düşünme / boşanmaya karar verme sürecinde duygusal şiddet ile karşı karşıya kalıp kalmadıklarını ve bu şiddet türünün katılımcılar üzerindeki etkisini anlayabilmek amacıyla boşanan ve boşanamayan katılımcılara “Boşanmayı düşünürken / boşanırken bu konu dahilinde eşinizin ve / veya ailenizden duygusal şiddet olarak bir tehdit gördünüz mü?” sorusu yöneltilmiştir.

Tablo – 29 (Boşanmayı Düşünürken / Boşanırken Bu Konu Dahilinde Eşinizin ve / veya Ailenizden Duygusal Şiddet Olarak Bir Tehdit Gördünüz mü?)

	Boşananlar (%)	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 78.42	% 63.22
Hayır	% 21.58	% 36.68

Tablo 29’da da görüldüğü gibi boşanan kadınların % 78.42’si ile boşanamayan kadınların % 63.22’si eşleri ve / veya aileleri tarafından duygusal şiddete maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu oranlar hem kadınların fiziksel şiddetten daha fazla baskın olarak duygusal şiddete maruz kaldıklarını göstermekte, hem de boşananlar ile boşanamayanlar arasındaki farka dikkat çekmektedir.

Boşananların eşleri ve aileleri tarafından daha fazla duygusal şiddete maruz kaldıklarını belirtmeleri, onların düşünce süreci ile birlikte karar verme aşamasını da yaşamış olmalarıyla açıklanabilir. Kadınların günlük hayatlarında zaten sıklıkla karşılaştıkları bu şiddet türünün dozu, boşanmayı düşünme aşamasında biraz daha artarken, karar verme sürecinde ise baskın bir şekilde kendini gösterebilmektedir. Bu noktada boşanamayan kadınlara sorulan “Bu durumun boşanmayı erteleme / boşanmaktan vazgeçme kararınız üzerinde bir etkisi var mı?” ve boşananlara yöneltilen “Bu durum sizin karar vermenizi zorlaştıran bir faktör müydü?” sorularının incelenmesi önem taşımaktadır.

Tablo – 29.1 (Bu Durumun Boşanmayı Erteleme / Boşanmaktan Vazgeçme Kararınız Üzerinde Bir Etkisi Var mı?)

	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 27.92
Kısmen	% 34.80
Hayır	% 37.28

Tablo – 29.2 (Bu Durum Sizin Karar Vermenizi Zorlaştıran Bir Faktör müydü?)

	Boşananlar (%)
Evet	% 17.39
Kısmen	% 16.21
Hayır	% 66.40

Boşanamayan kadınların boşanmayı erteleme / boşanmaktan vazgeçme kararlarında, eşleri ve aileleri tarafından uygulanan duygusal şiddetin etkisi olduğu Tablo – 45.1’de görülmektedir. Katılımcıların toplamda % 62.72’si bu soruya “Evet” ve “Kısmen” yanıtlarını vererek, bu durumun boşanma eylemine geçmelerini engellediğini ifade etmişlerdir. Boşanan kadınlar ise, boşanamayan /kadınların aksine, % 66.40 oranıyla eşleri ve aileleri tarafından uygulanan duygusal şiddetin boşanmaya karar verme süreçlerini zorlaştırmadığını dile getirmiştir. İstatiksel olarak oranlar incelendiğinde duygusal şiddete daha fazla

maruz kaldıklarını ifade eden boşanan kadınların aynı zamanda bu durumun onların karar verme sürecini zorlaştırmadığını ifade etmeleri; onların bu konuyla ilgili olarak mücadele yöntemlerinin incelenmesini anlamlı kılmaktadır. Bu bağlamda, boşanan kadınlara hem ailelerinden hem de eşlerinden kaynaklı duygusal şiddet ile nasıl başa çıktıkları iki farklı soru halinde sorulmuştur.

Tablo – 29.3 (Eşinizden Gördüğünüz Duygusal Şiddet ile Nasıl Başa Çıkıp, Boşanmaya Karar Verdiniz?)

	Boşananlar (%)
Bu konu hakkında bir uzmana danıştım	% 17.94
Bu konuda bana yol gösterebilecek kaynaklara başvurduğum	% 15.52
Bu deneyimden geçmiş insanların tecrübelerinden yararlandım	% 9.07
Yardım kuruluşları / STK'lara başvurduğum	% 0.40
Yaşadığım yeri terk etmek durumunda kaldım	% 13.51
Sosyal çevremden uzaklaşmak durumunda kaldım	% 5.65
Ailemden uzaklaşmak durumunda kaldım	% 1.41
Polise başvurarak şikayetçi oldum	% 5.24
Hukuki olarak hakkımı aramaya çalıştım	% 14.52
Sakin bir şekilde boşanma prosedürlerini gerçekleştirmeye devam ettim /	% 16.73

Tablo – 29.4 (Ailenizden Gördüğünüz Duygusal Şiddet ile Nasıl Başa Çıkıp, Boşanmaya Karar Verdiniz?)

	Boşananlar (%)
Bu konu hakkında bir uzmana danıştım	% 11.36
Bu konuda bana yol gösterebilecek kaynaklara başvurduğum	% 11.36
Bu deneyimden geçmiş insanların tecrübelerinden yararlandım	% 2.27

Yardım kuruluşları / STK'lara başvurduğum	% 1.14
Yaşadığım yeri terk etmek zorunda kaldım	% 6.82
Sosyal çevremden uzaklaşmak durumunda kaldım	% 9.09
Ailemden uzaklaşmak durumunda kaldım	% 32.95
Polise başvurarak şikayetçi oldum	% 4.55
Hukuki olarak hakkımı aramaya çalıştım	% 3.41
Zamana bıraktım	% 17.05

Tablo – 29.3'te görüldüğü üzere; eşlerinin uyguladığı duygusal şiddet ile boşanan kadınların % 17.94'ü bu konu hakkında bir uzmana danışarak, % 16.73'ü sakin bir şekilde boşanma prosedürlerini gerçekleştirmeye devam ederek, % 15.52'si bu konuda kendilerine yol gösterebilecek kaynaklara başvurarak, % 14.52'si hukuki olarak hakkını aramaya çalışarak, % 13.51'i yaşadığı bölgeyi terk ederek ve % 9.07'si bu deneyimden geçmiş insanların tecrübelerinden yararlanarak mücadele ettiklerini ve boşanmaya karar verdiklerini belirtmişlerdir.

Ailelerinin uyguladığı duygusal şiddet ile mücadele yöntemlerine gelindiğinde ise boşanan kadınların % 32.95'inin ailesinden uzaklaşmak zorunda kaldığı, % 17.05'inin zamana bıraktığı, % 11.36'sının bu konu hakkında bir uzmana danıştığı ve yine % 11.36'sının bu konuda kendilerine yol gösterebilecek kaynaklara başvurduğu gözlemlenmiştir.

Boşanan kadınların her iki soruya verdikleri cevaplar incelendiğinde; sürecin zorluğunun ve yalnızlığının anlaşılması zor değildir. Her iki durumda da kadınların yaşadığı bölgeyi terk etmek (Tablo – 29.3) ve ailelerinden uzaklaşmak (Tablo – 29.4) durumunda kalmaları sürecin yalnızlığına; sessiz kalıp, zamana bırakma yoluna gitmeleri ise sürecin zorluğuna ve alınması gereken risklere işaret etmektedir.

4.1.8.1. Kadınların Kendilerini Güvensiz Hissetme Durumunun Boşanma Düşüncesi ve Boşanma Kararına Olan Etkisi

Katılımcılara bu bölümle ilgili olarak “Boşanmaya çalıştığınız ve dava açtığınız halde boşanamadığınız bir durum ile karşı karşıya mısınız / karşı karşıya kaldınız mı?” ve “Boşanma hakkınız olduğu halde bu hakkın size verilmeyeceğinden ya da verilse bile sonrasında sorun çıkacağından kaygı duyuyor musunuz / duydunuz mu?” soruları sorulmuştur.

Boşananların % 64.64’ü ile boşanamayanların % 87.41’i dava açtıkları halde boşanamadıkları bir durum ile karşı karşıya olmadıklarını ifade etmişlerdir. Boşananlar ile boşanamayanlar arasındaki oransal farkın en önemli nedeni; boşanamayanlar arasında dava açmama oranının yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak, boşananların her ne kadar yarısından fazlası böyle bir durumla karşı karşıya kalmadıklarını dile getirirse de, % 35.36’nın tam aksi yönde “evet” yanıtını vermeleri; bu sürecin kadınlar adına çeşitli yönlerden oldukça zorlayıcı olduğunu kanıtlamaktadır. Bu soruya ek olarak, “evet” yanıtını veren % 35.36’lık kesime yöneltilen “Bu durumun başlıca nedenleri nedir?” sorusuna % 57.71 oranıyla “Eşim boşanma sürecini zorlaştırdı” yanıtının gelmesi de, kadınların boşanmak isteseler ve kesin olarak kararlı olsalar bile kısa süre içerisinde boşanamadıklarını ve bu durumun en öncelikli nedenlerinden birinin boşanmak istedikleri eşleri olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Katılımcılara yöneltilen, boşanma hakkının onlara tanınmayacağı ya da tanınsa bile sonrasında yaşayacakları ile ilgili olarak güven ve endişe durumunu inceleyen bir diğer soruya gelen cevaplar incelendiğinde boşananlar ile boşanamayanların verdikleri yanıtlar arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir.

Tablo – 30 (Boşanma Hakkının Tanınması / Tanınmaması & Tanınsa Bile Sonrası ile İlgili Olarak Güven ve Endişe Durumu)a

	Boşananlar (%)	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 43.46	% 60.81
Hayır	% 56.54	% 39.19

Tabloda yer alan veriler incelendiğinde; boşanamayan kadınların yarısından fazlasının bu yönde endişeli oldukları gözlemlenmektedir. Boşanan kadınların verdiği cevaplar incelendiğinde ise, boşanmadan önce bu konu ile ilgili olarak daha az endişe duydukları görülmektedir.

Boşanamayan kadınların bu endişelerinin temelini anlamak için; boşanamayanlara yönelik “Bu kaygınızın nedeni nedir?” sorusu sorulmuş ve katılımcılara birden fazla seçenek işaretleme şansı tanınmıştır.

Tablo – 30.1 (Boşanma Davası ve Sonrası Hakkında Duyulan Kaygının Nedeni)

	Boşanamayanlar (%)
Eşimin boşanma sürecini uzatacağını düşünüyorum	% 37.41
Boşandıktan sonraki maddi desteği konusunda eşime güvenmiyorum	% 50.16
Nafakanın düzenli olarak yatırılacağına inanmıyorum	% 19.69
Hukuk sistemine güvenmiyorum	% 17.93
Sosyal çevrem tarafından dışlanacağımı düşünüyorum	% 26.53
Ailem tarafından dışlanacağımı düşünüyorum	% 21.55
Eşimin ailesinin sorun çıkaracağını düşünüyorum	% 0.31
Mahkeme tarafından bana verilen hakları gerçekte kullanabileceğimi düşünmüyorum	% 24.35
Boşansak bile sonrasında eşimin peşimi bırakmayacağını düşünüyorum	% 31.40
Diğer	% 16.99

Eşe, aileye, topluma ve adalete olan güvensizliğin altını çizen bu faktörler; bir taraftan kadınların mutsuz giden evliliklerini sonlandıramamasına neden olmakta, diğer taraftan onları güvensiz bir ortama sürükleyip yalnızlaştırmaktadır.

Boşanıldığı takdirde eski eşinin kendilerinin peşlerini bırakmayacağını düşünen kadınlar; boşandıklarında daha büyük sorun yaşayacaklarını düşündüklerinden boşanma davası açmayı erteleyebilmekte veya boşanmaktan tamamen vazgeçebilmektedirler. Bununla birlikte, bir de mahkemeye / adalete olan güvensizlik ve bu çerçevede sosyal çevreden ve aileden destek alamayacağını bilmek kadınların, kötü de olsa tek ait hissettikleri ve kısmen güvende oldukları çekirdek aile ortamından vazgeçememelerine neden olmaktadır. Bu durum Batı ülkelerine göre Türkiye’de boşanmaların oransal olarak daha düşük oluşunun nedeninin sadece mutlu giden evlilikler olmadığını da kanıtlar niteliktedir. Katılımcıların % 16.99 oranıyla “diğer” şıkkı dahilinde verdikleri yanıtlar ise şu şekilde sıralanmaktadır: maddiyat, çocukla tehdit edilme, toplumsal baskı ve velayet ile ilgili sorunlar. Boşanma davası ve sonrasına yönelik kaygı duyan kadınlara “Boşanmayı erteleme / boşanmaktan vazgeçme kararınızda bu durumun etkisi oldu mu?” sorusu yöneltilmiş ve katılımcıların %90.62’si bu soruyu “Evet” olacak cevaplandırmıştır.

Bu çerçevede, kadınların özgürlük alanının genişletilmesi ve yapabilirliklerinin artırılmasında temel faktör olan güven unsurunun kadınlarda bulunmadığı gözlemlenmektedir. Eşe, aileye, topluma ve adalete olan güvensizlik, kadınların daha iyi bir alternatif olduğuna dair olan inancını köreltmekte ve onları göreceli güvende hissettikleri ama mutsuz oldukları bir evliliğe mahkum etmektedir. Böylelikle, güven ve güvenliğin olmadığı bir alanda bireysel özgürlük ve kararlardan söz edilemeyeceğinden, kadınlar bir yapabilirlik olarak boşanma hakkından mahrum kalmaktadırlar.

4.1.9. Değişim, Gelecek Kaygısı ve Pişman Olma Faktörlerinin Kadınların Boşanma Düşüncesine ve Boşanma Kararına Olan Etkisi

Kadınların kendi hayatları adına verdiği ve veremediği kararlar yalnızca dış faktörler ya da zorunlu koşullardan etkilenmemekte; bireysel duygu, düşünce ve psikolojileri de kadınlar üzerinde baskı unsuru oluşturabilmektedir. Kişinin

benliğinin oluşmasında, yetişme ortamı, sosyal çevre, kültür ve toplumsal normların etkisi yadsınamaz. Kişinin kendi geliştirdiği değerleri ve vizyonu; yukarıda sayılan faktörlerin birleşmesi onu yetişkin bir birey haline getirmekte, öz benliğini oluşturmakta ve kendi duygu ve düşüncelerinin, karar alma mekanizmalarını oluşturmasını sağlamaktadır. Söz konusu boşanma olduğunda “Kadınların önündeki en büyük engellerden biri yine kadınların kendisi olabilir mi?” temel sorusundan yola çıkarak bu bölümde katılımcılara; kendilerini tanımlama biçimleri, başarılı ya da başarısız olarak görmeleri, kendileri ve gelecekleri ile ilgili olarak duydukları kaygılar, değişim ve belirsizlikle ilgili hissettiklerini kapsayan bir dizi soru yöneltilmiş ve cevaplamaları istenmiştir.

4.1.9.1. Belirsizlik ve Değişimin Kadının Boşanma Düşüncesi / Boşanma Kararına Etkisi

Değişim, bireylerin hayatında istemleri dahilinde ya da istem dışı gerçekleşen ancak sürekliliğini koruyarak var olmaya devam eden önemli bir unsur olarak görülebilmektedir. Birey kendi seçimleri ve kararları ile hayatında değişiklik yaratabileceği gibi, hiç ummadığı, beklemediği anlarda gerçekleşen olay ve durumlar da onları değişim ile karşı karşıya bırakabilmektedir. Bu durum, kimi zaman kişilerin mutlu olmasını ve beraberinde kolay adaptasyonu sağlarken; kimi zaman ise çeşitli endişe ve kaygıları beraberinde getirebilmekte ve bu nedenle korku duymalarına, harekete geçmemelerine / geçememelerine, kendilerini çaresiz hissetmelerine neden olabilmektedir. Değişimin çoğunlukla beraberinde getirdiği bir diğer unsur ise “belirsizlik” kavramıdır. Değişim ile birlikte gelen belirsizlik ve sorular, ne olacağını / olabileceğini bilememe durumu, ne kadar yoğun ve fazla ise, kişi olası bir değişime bir o kadar direnç gösterebilmekte ve seçimlerini değişimden ziyade statükodan yana yapabilmektedir. Bu durum özellikle, bireyin kendi seçim ve kararları ile gerçekleşecek değişim süreçleri için geçerlidir (Cüceloğlu, 2000). Bu çalışma dahilinde incelenen konu Türkiye’de kadınların boşanma ve boşanamama / boşanmayı erteleme durumu olduğundan, söz konusu edilen değişim bireyin kendi istemiyle gerçekleşen ya da gerçekleşme ihtimali olan bir değişim

olacaktır. Kadınların boşanma düşünceleri / kararları ile birlikte karşılaştıklarını düşündükleri belirsizlik ve hali hazırda sürdürdükleri hayattan ayrılacak olmanın getirdiği endişe; onları göreceli konfor alanından doğrudan panik alanına sevk ederken (Cüceloğlu, 2000); var olan yaşamlarından ne kadar mutsuz olurlarsa olsunlar, bu durum kararlarını bir kez daha düşünmelerine ya da kararlarından vazgeçmelerine neden olabilmektedir. Başka bir deyişle, evliliklerinden doyum alamayan, karşılıklı sevgi ve saygının tükendiği bir aile ortamına sahip olan ve ilişkilerinin düzelmesine ait herhangi bir umut taşımayan kadınlar; değişim ve değişimin beraberinde gelecek belirsizlik kaygısıyla boşanma düşüncelerini erteleyebilmekte ya da bu düşüncelerinden vazgeçebilmektedirler.

Bu nedenle boşanan ve boşanmayan / boşanamayan kadınlara; “Siz kendi durumunuzda boşanma ile birlikte gelecek belirsizliği nasıl değerlendirme eğilimindediniz / eğilimindeydiniz?” soruları yöneltilmiş ve bu sorularla birlikte değişim ve belirsizlik unsurlarının; kadınların boşanmayı düşünme ve boşanmaya karar verme süreçlerine olan etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Tablo – 31 (Siz Kendi Durumunuzda Boşanma ile Birlikte Gelecek Belirsizliği Nasıl Değerlendirme Eğilimindediniz / Eğilimindeydiniz?)

	Boşanan (%)	Boşanamayanlar (%)
Belirsizlik korkutucu bir tehdittir ve boşanma ile birlikte gelecek belirsizliği bir tehdit olarak görüyorum / görüyordum	% 10.47	% 17.34
Belirsizlik bir risktir ve boşanma ile birlikte karşılaştığım bu riskin maddi manevi maliyetler doğuracağını düşünüyorum / düşünüyordum	% 28.44	% 41.85
Kararsızım / kararsızdım ne kötü ne de iyi bir şeydir	% 6.88	% 11.74

Belirsizlik değişimin yarattığı bir durumdur ve değişim istiyorsam belirsizlik doğaldır	% 32.34	% 23.42
Belirsizlik bir fırsattır ve değişim ile birlikte gelecek manevi kazancımı arttırır	% 19.22	% 4.50
Diğer	% 2.66	% 1.16

Boşanan kadınların % 32.34'ü bu soruya “Belirsizlik değişimin yarattığı bir durumdur ve değişim istiyorsam belirsizlik doğaldır” yanıtını verirken; boşanamayan / boşanmayı erteleyen kadınların % 41.85'i “Belirsizlik bir risktir ve boşanma ile birlikte karşılaşacağım bu riskin maddi manevi maliyetler doğuracağını düşünüyorum” şeklinde cevaplamışlardır. Boşananlar ile boşanamayan kadınlar arasındaki bu önemli ayrım; boşananların değişim ve belirsizliği doğal ve olması gereken bir durum olarak yorumladıklarını gösterirken, boşanamayanların ise bu durumu sonuçlarından endişe ettikleri bir risk olarak gördüklerini ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle, değişim boşanan kadınlar için boşanma kararının doğal bir sonucu olarak anlamlandırılmakta ve kararlarını etkileyecek olumsuz bir unsur olarak yorumlanmazken; boşanamayan kadınlar için değişim ve belirsizlik, boşanma düşüncelerini daha fazla sorgulamalarına neden olan iki unsur ve büyük bir risk olarak ortaya konmaktadır. Tüm yanıtlar birlikte incelendiğinde de, boşanamayanların değişim ve belirsizlik olgularını olumsuz olarak değerlendirdikleri ve statükoyu korumaya özen gösterdikleri görülürken, boşananların bu unsurlara daha olumlu bir bakış açısıyla yaklaştıkları ve hatta bu değişimi yaşamak istedikleri ortaya çıkmaktadır.

4.1.9.2. Pişman Olmak ve Yalnızlıktan Duyulan Kaygının Kadının Boşanma Düşüncesi / Boşanma Kararına Olan Etkisi

Boşanma düşüncesi kadınlar için birçok sorgulamayı da beraberinde getirmektedir. Bireysel noktaları göz önünde bulundurarak yaptıkları

sorgulamalardan belki de en yoğun olarak üzerinde durdukları pişmanlık ve yalnız yaşamak / yaşayabilmektir. “Doğru bir karar mı veriyorum?,” “Ya daha olumsuz olaylarla karşılaşsam?,” “Ya gelen hayatım gideni aratırsa?,” “Ya çocuğum için daha olumsuz sonuçlanacak bir adım atıyorsam?” gibi birçok soru işareti kadınlarda pişmanlık yaşamaya dair bir kaygı yaratabilirken; o güne kadar eşyle iyi veya kötü bir hayat kurmuş olmaktan ve boşanma davası açıldığı andan itibaren o hayatın sona erecek olmasından kaynaklanan “yalnızlık” ve “yalnız bir yaşam sürme” endişesi de ortaya çıkabilmektedir. Bu kaygı ve endişelerin incelenmesi, kadınların boşanma ve boşanamama durumunun açıklanması ve iki grup arasındaki karar mekanizmalarının farkının irdelenebilmesi açısından önem taşımaktadır.

Kadınların pişman olmaktan duydukları kaygının ve böyle bir durumun var olup olmadığının anlaşılması amacıyla, katılımcılara “Boşanmaktan emin olamadığınız / boşanmadan önce boşanmaktan emin olamadığınız, ileride pişmanlık duymaktan çekindiğiniz bir durumda mısınız / bir dönem yaşadınız mı?” sorusu yöneltilmiştir. Sonrasında ise, bu kaygının temelini incelenmesi amacıyla, her iki gruptan da “Pişmanlık yaşamaktan duyduğunuz kaygının temeli nedir / neydi?” sorusunu cevaplamaları istenmiştir.

Tablo – 32 (Boşanmaktan Emin Olamadığınız / Boşanmadan Önce Boşanmaktan Emin Olamadığınız, İleride Pişmanlık Duymaktan Çekindiğiniz Bir Durumda mısınız / Bir Dönem Yaşadınız mı?)

	Boşananlar (%)	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 46.12	% 70.36
Hayır	% 53.88	% 29.64

Tablo – 32.1 (Pişmanlık Yaşamaktan Duyduğunuz Kaygının Temeli Nedir / Neydi?)

	Boşananlar (%)	Boşanamayanlar (%)
Biraz daha sabredersem belki düzelir diye düşünüyorum / düşünüyordum	% 32.66	% 14.88

Boşandıktan sonra daha mutsuz olmaktan çekiniyorum / çekiniyordum	% 6.06	% 9.95
Boşandıktan sonra karşılaşılabileceğim zorluklarla baş edememekten çekiniyorum / çekiniyordum	% 21.55	% 21.80
Boşandıktan sonra eşimi sonsuza dek kaybetmekten korkuyorum / korkuyordum	% 5.72	% 4.67
“Keşke” deme ihtimalinden çekiniyorum / çekiniyordum	% 22.56	% 23.36
Çocuğumla ilgili pişmanlık yaşamaktan çekiniyorum	% 3.03	% 6.06
Hepsi	% 12.12	% 19.46

Tablo – 32’de görüldüğü gibi boşanan kadınların % 53.88’i ileride pişmanlık yaşamaktan korktukları ya da boşanmaktan emin olamadıkları bir dönem yaşamadıklarını dile getirirken; boşanamayan kadınların % 70.36’sı şu an hali hazırda bu durumu ve endişeyi yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Boşanan kadınların olası bir pişmanlıktan kaygı duymamaları, boşanamayan kadınların duydukları kaygı seviyesinin ise yüksek olması; iki grup arasında boşanmaya karar verme ve boşanmayı erteleme / boşanmaktan vazgeçme dahilindeki bireysel tutum farklılıklarını açıklamaktadır. Ancak bu noktada duyulan kaygının temel nedenlerinin incelenmesi de, iki grup arasındaki karar parametrelerinin anlaşılması adına önem taşımaktadır.

Bu noktada, Tablo – 32.1’de “Pişmanlık yaşamaktan duyduğunuz kaygının temeli nedir / neydi?” sorusuna boşananların verdiği yanıtlar incelendiğinde “Biraz daha sabredersem belki düzelir diye düşünüyordum” (% 32.66), “ ‘Keşke’ deme ihtimalinden çekiniyordum” (% 22.56), ve “Boşandıktan

sonra karşılaşılabileceğim zorluklarla baş edememekten çekiniyordum” (% 21.55) nedenlerinin başlıca olarak sıralandığı gözlemlenmiştir. Boşanamayan kadınların ise % 23.36’sının “ ‘Keşke’ deme ihtimalinden çekiniyorum”, % 21.80’inin “Boşandıktan sonra karşılaşıcağım zorluklarla baş edememekten korkuyorum” ve % 14.88’inin ise “Biraz daha sabredersem belki düzelir diye düşünüyorum” yanıtlarını verdikleri görülmektedir. Boşananların başlıca kaygı nedenlerini ilişkilerini düzeltmeye dair besledikleri umudun oluşturması, boşanamayan kadınların ise çoğunlukla boşandıktan sonra onları bekleyen hayat ve bu hayatta ayakta kalabilme adına endişe duymaları; iki grup arasında pişmanlık duymaktan duyulan kaygının farklı temellere dayandırıldığını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, boşanamayan kadınların bireysel yaşamları adına pişmanlık yaşamaktan çekinmeleri; onların boşanma isteğine rağmen boşanamamalarına işaret etmektedir ki; bu durum da bir kez daha Türkiye’de boşanamayan kadınların varlığına ve boşanma oranlarının Batı ülkelerine kıyasla düşük olmasının nedeninin var olan mutlu evliliklerle açıklanamayacağına dikkat çekmektedir.

Yukarıda belirtilen yanıtlara ek olarak bu soruya, boşanan kadınların % 12.12’si ile boşanamayan / boşanamayan kadınların % 19.46’sı “Hepsi” şeklinde cevap vermiştir. Başlıca nedenler ayrı tutularak, tabloda belirtilen diğer nedenlerden daha yüksek orana sahip olan bu yanıt; kadınların boşanma düşüncesi ve kararı söz konusu olduğunda birçok açıdan, aynı anda pişmanlık duymaktan kaygılanabileceklerinin altını çizmektedir.

4.1.9.3. Gelecek Adına Duyulan Kaygının Kadınların Boşanma Düşüncesi / Boşanma Kararına Olan Etkisi

Belirsizlik ya da yaşanılacağına kesin gözüyle bakılan olumsuzluklar, kadınların boşandıktan sonra onları bekleyen geleceğe dair kaygı duymalarına neden olurken; boşanma eylemine geçmelerine de engel olabilmektedir. Boşanıldığı takdirde daha mutlu ve huzurlu bir hayata sahip olabileceklerine inanmamaları, sürdürdüğü evliliklerinden daha iyi bir seçeneğin bulunmadığını düşünmeleri; hayatlarından ve evliliklerinden mutsuzluk duymalarına rağmen

boşanmayı risk olarak görmelerine ve bu riski almaktansa evliliklerini sürdürmeyi tercih etmelerine neden olmaktadır. Tam tersine, her ne yaşarlarsa yaşasınlar şu anki durumlarından daha iyi alternatiflerin onları beklediğine inanan kadınlar için ise boşanma alınması gereken bir risk olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede kadınlara ilk olarak sürdürdükleri hayattan mutlu olmadıkları sorulmuş, daha sonra ise gelecek ile ilgili kaygılarına ve bakış açılarına yönelik sorular yöneltilmiştir.

Tablo – 33 (Hayatınızı Genel Olarak Düşündüğünüzde Ne Derece Mutlu ya da Mutsuz Olduğunuzu Söyleyebilir misiniz?)

	Boşananlar (%)	Boşanamayanlar (%)
Son derece mutluyum	% 23.36	% 1.77
Çok mutluyum	% 11.21	% 1.77
Mutluyum	% 37.38	% 18.65
Ne mutluyum ne mutsuzum	% 22.59	% 47.29
Mutsuzum	% 3.89	% 19.38
Çok mutsuzum	% 0.78	% 5.30
Son derece mutsuzum	% 0.78	% 5.85

“Hayatınızı genel olarak düşündüğünüzde ne derece mutlu ya da mutsuz olduğunuzu söyleyebilir misiniz?” sorusuna boşananların % 37.38’i “Mutluyum” yanıtını verirken boşanamayan kadınların % 47.29’u bu soruyu “Ne mutluyum ne mutsuzum” şeklinde cevaplamışlardır. Katılımcıların verdikleri diğer yanıtlar incelendiğinde boşananların % 23.36’sının “son derece mutluyum”, % 22.59’unun “ne mutluyum ne mutsuzum”, % 11.21’inin ise “çok mutluyum” yanıtını verdikleri gözlemlenmektedir. Boşanan kadınların verdikleri bu yanıtların boşandıktan sonraki dönemi kapsamı, katılımcıların boşandıktan sonra çoğunlukla mutlu bir hayat sürdürdüklerini ortaya koymaktadır. Boşanamayan kadınların verdikleri diğer yanıtlar incelendiğinde ise; % 19.38’inin “mutsuzum”, % 18.65’inin “mutluyum”, % 5.85’inin “son derece mutsuzum” ve % 5.30’unun “çok mutsuzum” yanıtlarını verdikleri görülmektedir. Bu durum, boşanan kadınların aksine, boşanamayan kadınların halihazırda devam eden evlilikleri içerisinde mutsuz

olduklarını, hayatlarından ise doyum alamadıklarını ortaya koymaktadır. Ancak bu duruma rağmen boşanmak isteyip de boşanamamaları; boşandıktan sonrası ile ilgili soru işaretlerinin olduğunu ortaya koymakta ve gelecek kaygıları ile ilgili soruların incelenmesini anlamlı kılmaktadır. Bu soruların incelenmesi, aynı zamanda boşanan kadınların boşanmadan önce yaşadıkları endişelerini öğrenmek ve endişe yaşadılarsa da buna rağmen boşandıktan sonra daha mutlu bir hayata sahip olduklarının altını çizmek adına da önem taşımaktadır.

Katılımcılara, gelecek kaygıları ile ilgili olarak, öncelikle “Sizin için var olan evliliğinizi sürdürmekten daha iyi bir seçenek olmadığına inanıyor musunuz / inandığınız oldu mu?” sorusu yöneltilmiş, takiben ise bu kaygıyı taşıyanlardan / taşımış olanlardan bu şekilde düşünmelerinin başlıca nedenlerini belirtmeleri istenmiştir. Bu sorular ile amaçlanan nokta; kadınların gelecekleri adına daha iyi bir alternatif için inançlarının olup olmadığını görmek ve yoksa bu şekilde düşünmelerinin altında yatan parametreleri inceleyebilmektir.

Tablo – 34 (Sizin için Var Olan Evliliğinizi Sürdürmekten Daha İyi Bir Seçenek Olmadığına İnanıyor musunuz / İnanadığınız oldu mu?)

	Boşananlar (%)	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 12.42	% 32.63
Zaman zaman	% 39.29	% 37.41
Hayır	% 48.29	% 29.96

Tablo – 34.1 (Bu Şekilde Düşünmeniz Başlıca Nedenleri Nedir / Neydi?)

	Boşananlar (%)	Boşanamayanlar (%)
Yaşadığım durum herkesin evliliğinde olan normal bir durum olduğunu düşünüyorum / Normal olanın benim yaşadığım olduğunu zannediyordum	% 14.07	% 21.58

Daha iyi bir evlilik alternatifi olduğuna inanmıyorum / inanmıyordum	% 14.07	% 12.89
Daha iyi bir hayat alternatifi olduğuna inanmıyorum / inanmıyordum	% 11.93	% 13.07
Rutin hayatımı terk etmekten korktuğum için bu düşünceye yakın hissediyorum / hissediyordum	% 30.89	% 22.63
Bu şekilde olduğuna eşim beni inandırdı / inandırmıştı	% 9.17	% 2.28
Bu şekilde olduğuna ailem beni inandırdı / inandırmıştı	% 7.03	% 1.75
Bu şekilde olduğuna sosyal çevrem beni inandırdı / inandırmıştı	% 4.89	% 1.40
Sonrasında sorunlarla baş edecek gücüm yok	% 3.58	% 0.61
Hepsi	% 0.00	% 15.00

“Sizin için var olan evliliğinizi sürdürmekten daha iyi bir seçenek olmadığına inanıyor musunuz / inandığınız oldu mu?” sorusuna boşananların % 48.29’u “Hayır” cevabını verirken; boşanamayan kadınların % 70.04’ünün “Evet” ve “Kısmen” yanıtlarını vermeleri boşananlar ile boşanamayanlar arasındaki geleceğe yönelik bakış açısı farkını ortaya koymaktadır. Boşanan kadınların çoğu, boşanmadan önce evliliklerini sürdürmekten daha iyi seçeneklerin var olduğuna inanarak hareket ederken; boşanamayan kadınların birçoğu başlarına gelebilecek en iyi seçeneğin şu anda sürdürdükleri evlilikleri olduğuna inanmakta ve bu nedenle eyleme geçememektedirler. Bu noktada, her iki gruptan kadınların da, ama özellikle

boşanamayan kadınların, “daha iyi bir seçenek olmadığına” dair olan inançlarının nedenini incelemek anlamlı olacaktır.

Tablo – 34.1 dahilinde “Bu şekilde düşünmeniz başlıca nedenleri nedir / neydi?” sorusuna gelen yanıtlar incelendiğinde boşanan kadınlar ile boşanamayan kadınların en yüksek oranda “Rutin hayatımı terk etmekten korktuğum için bu düşünceye yakın hissediyorum / hissediyordum” yanıtını verdikleri gözlemlenmiştir. Boşananların % 30.09’u ile boşanamayanların % 22.63’ünün bu yanıtı vermeleri; kadınların boşanma kararları ile birlikte gelecek değişimden çekindiklerini ve hayatlarının olağan düzeninin bozulmasından endişe duyduklarını göstermektedir. Ayrıca, bu durumun kadınlarda “Acaba olabilecek en iyi seçeneği mi yaşıyorum?” soru işaretini oluşturduğu da gözlemlenmektedir. Boşanan kadınların, boşanmadan önce daha iyi bir seçenek olup olmadığı konusunda diğer tereddüt yaşama nedenleri incelendiğinde; “boşandıktan sonraki sorunlar ile baş edecek güçlerinin olmaması” (% 30.58), “normal olanın kendi yaşadıkları evlilik şekli olduğunu zannetme” (% 14.07), “daha iyi bir evlilik alternatifi olduğuna inanmama” (% 14.07), “daha iyi bir hayat alternatifi olduğuna inanmama” (% 11.93), “bu şekilde olduğuna eşlerinin onları inandırması” (% 9.17) ve “bu şekilde olduğuna ailelerinin onları inandırması” (% 7.03) yanıtlarının öncelikli olarak belirtildiği gözlemlenmiştir. Boşanamayan kadınların belirttikleri diğer nedenler incelendiğinde ise; % 21.58’inin “yaşadığım durumun herkesin evliliğinde olan normal bir durum olduğunu düşünüyorum”, % 15.00’nin “belirtilen bütün nedenler mevcut (Hepsi)”, % 13.07’sinin “daha iyi bir hayat alternatif olduğuna inanmıyorum” ve % 12.89’unun “daha iyi bir evlilik alternatifi olduğuna inanmıyorum” şeklinde yanıt verdiği görülmüştür. Boşanan kadınların, boşandıktan sonrası ile ilgili somut kaygıları ön plana çıkarken, boşanamayan kadınların somut kaygılarla birlikte, evliliklerinde hissettikleri mutsuzluğu ve doyum alamama durumunu normalleştirdikleri de görülmektedir. Bu normalleştirme; geleceğe yönelik daha iyi bir hayat ve daha iyi bir evlilik alternatifine olan inancın yok olması ile tetiklenirken; kadınların mutsuz giden evliliklerine devam etme kararını vermelerini de sağlamaktadır. Ancak, bu karar herhangi bir “umut” taşımadığından, “evliliğin kurtulduğu” ya da “ilişkinin düzeldiğini” söylemek oldukça yüzeysel bir

yaklaşım olacaktır. Burada ilişkinin düzelmesinden çok, kadınların yapabilirlik yoksunluğu nedeniyle içerisinde buldukları öğrenilmiş çaresizlik ve tüm bunlarla birlikte gerçekleştirdikleri “kabullenilmiş tercihler”in boşanma eylemine geçişlerini engelleyen faktörler arasında olduğundan söz edilebilmektedir.

Şu anki evliliğinden daha iyi bir seçenek olmadığını düşünen boşanamayan kadınlara; bu düşüncelerinin boşanmayı erteleme / boşanmaktan vazgeçme kararları üzerindeki etkisine yönelik bir soru yöneltilmiş ve bu düşüncenin kadınların eyleme geçmemesi / geçememesinde oldukça etkili bir faktör olarak ortaya çıktığı tespit edilmiştir (Tablo – 51.2)

Tablo – 34.2 (Bu Durum Boşanmayı Erteleme / Boşanmaktan Vazgeçme Kararınızda Etkili Oldu mu?)

	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 52.92
Kısmen	% 38.99
Hayır	% 8.09

Görüldüğü gibi, boşanamayan kadınların şu anki evliliklerinden daha iyi bir alternatifleri olmadığına dair olan inançları, onları boşanma eylemine geçmekten alıkoymaktadır. Kadınların anlam verdikleri ve değerli buldukları bir hayatı yaşamasına engel teşkil eden bu durum, aynı zamanda daha iyi bir hayat alternatifi yaratmak için gerekli olan birtakım yapabilirliklerden de yoksun olduklarını ortaya koymaktadır. Kısıtlı özgürlük alanlarına sahip olan kadınların geleceğe dair endişeleri ön plana çıkmakta, bu kaygılar onların seçim yapabilme ihtimallerini düşürmektedir. Kendi hayatları adına seçim yapabilmekten mahrum olan kadınlar ise, başka bir alternatif yok fikrine daha çok kapılmakta ve evliliklerini bitirebilmekte zorlanmaktadırlar.

4.1.9.4. Başarısızlık Kaygısının Kadınların Boşanma Düşüncesine / Boşanma Kararına Olan Etkisi

Bireylerin, kadın-erkek gözetmeksizin, evliliğe karar verirken göz önünde bulundurduğu değer ve parametreler evliliğin gidişatını belirlemekte onları mutlu ya da mutsuz bir evliliğe; gerçekleştirebilenler için, boşanmaya kadar götürebilmektedir. Boşanmaların çoğunlukla evliliklerin ilk beş yılı içerisinde gerçekleşmesi, evliliğin kötü gidişatının ve boşanmaya giden yolun tohumlarının evliliğe karar verme aşamasında atılabildiğinin söylenmesini mümkün kılmaktadır. Birbirini tanımadan görücü usulü evlendirilen, ailelerin zoruyla evlenmek zorunda bırakılan çiftlerin yanı sıra; evlilik kriteri olarak sadece “aşık olmayı” yeterli gören ya da birbirini yalnızca yüzeysel olarak tanıyan çiftler evlendiklerinde karşısındaki insanı tanımadıklarını fark etmekte ve duygu yoğunluğu azaldıkça aynı ev içinde iki yabancı konumuna gelmektedirler (Coltrane & Collins, 2001). Bu durumda ise, karşılıklarına iki seçenek çıkmaktadır: tüm farklılıklara, mutsuzluğa ve doyumsuzluğa rağmen ilişkiyi yürütmeye çalışmak ya da eğer gerçekleştirilebiliyorsa boşanmak. Kuşkusuz, boşanma en başta çiftler, daha sonra ise aileler ve toplum için en son seçenek ve istenmeyen bir durum olarak görülmektedir. Ancak kadınlar için boşanmanın beraberinde getireceği baskı, yük ve sorumlulukla birlikte verecekleri mücadele çok daha zorlayıcı bir süreci işaret etmektedir. Kadınlar, çocuk yaşlardan itibaren evliliğin ve aile kurmanın nihai amaç olarak gösterildiği / öğretilindiği oyun, masal ve söylemlerle büyütülmekte ve bu durum ister istemez kadınların evliliği amaç haline getirmesine ve evliliğin gidişatından çoğunlukla tek taraflı olarak kendisini sorumlu tutmasına neden olabilmektedir(Dökmen, 2010). “Yuvayı dışı kuş yapar” gibi deyimler ve günlük kullanılan dil ile de desteklenen bu algı; zamanla kadınları evlenip çocuk sahibi olmanın ve aile birliğini her ne olursa olsun ayakta tutmanın bir başarı; mutsuz giden bir evliliği bitirmenin ise bir başarısızlık olduğuna ikna edebilmektedir. Dahası, bu başarısızlık tek başlarına taşımaları gereken bir sorumluluk olarak karşılıklarına çıkmakta; evliliğin mutsuz gitmesinden ve / veya evlilik birliğinin dağılmasından bir tek kadınlar sorumlu tutuldukça, kadınların da kendilerini başarısız olarak görme tutumları artmaktadır(Arıkan, 1996).

Bu durumun katılımcılar üzerindeki etkisini anlamak amacıyla, boşanan ve boşanmayan / boşanamayan kadınlara “Siz boşanmayı kendiniz adına bir

başarısızlık olarak görüyor musunuz / görüyor muydunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Bu soruyu takiben ise boşanamayan katılımcılardan “Bu durum boşanmayı erteleme / boşanmaktan vazgeçme kararınızda belirleyici bir rol oynadı mı?”, boşanan kadınlardan ise “Bu durum boşanmaya karar vermenizi zorlaştıran bir faktör müydü?” sorularını yanıtlamaları istenmiştir.

Tablo – 35 (Siz Boşanmayı Kendiniz Adına Bir Başarısızlık Olarak Görüyor musunuz / Görüyor muydunuz?)

	Boşananlar (%)	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 28.46	% 26.15
Kısmen	% 21.93	% 27.78
Hayır	% 49.61	% 46.07

Tablo – 35.1 (Bu Durum Boşanmayı Erteleme / Boşanmaktan Vazgeçme Kararınızda Belirleyici Bir Rol Oynadı mı?)

	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 21.21
Kısmen	% 62.29
Hayır	% 25.03

Tablo – 35.2 (Bu Durum Boşanmaya Karar Vermenizi Zorlaştıran Bir Faktör müydü?)

	Boşananlar (%)
Evet	% 28.09
Kısmen	% 37.96
Hayır	% 33.95

Özellikle yapılan mülakatlar çerçevesinde belirtilen, kadınların eşleriyle birbirlerini evlenmeye yetecek kadar tanımadan evlenmeleri ve bunun bir hata olduğunu dile getirmeleri; boşanmayı düşünme aşamasından onların hata

yaptıklarını kabul etmelerini sağlayacak bir süreçten geçmelerine neden olmaktadır. Eğer bu durum bir hata olarak değerlendiriliyorsa, kuşkusuz kadın ve erkeği, her iki tarafı da ilgilendiren bir hatadan söz edilmesi gerekmektedir. Ancak, daha önce de belirtildiği gibi bu “hata”nın ve beraberinde gelen “başarısızlık” duygusu ve yargısının sorumluluğu genelde tek bir tarafa, kadınlara yüklenmektedir. Kadınların bu durumu istemli ya da istemsiz kabul etmeleri ise; boşanma kararını vermelerini zorlaştıran ya da boşanmayı ertelemelerine / boşanmaktan vazgeçmelerine neden olan bir faktör olarak ortaya konmaktadır.

Boşanan kadınların toplamda % 50.39’u ile boşanamayan kadınların toplamda % 53.93’ü boşanmayı kendileri adına bir başarısızlık olarak gördüklerini / boşanmadan önce görmüş olduklarını ifade etmektedir.

Bu durumun boşanamayan kadınların, boşanma davasını açma kararlarına olan etkisine bakıldığında ise; katılımcıların % 62.29’unun kısmen, % 21.21’inin ise tamamen etkilediğini ifade ettikleri görülmektedir. Bu veriler dahilinde kadınların, duydukları “başarısızlık” hissini, onların boşanmasını engelleyen bir faktör olarak tanımladıkları ortaya çıkmaktadır. Benzer bir şekilde, boşanan kadınlara sorulan “Bu durum boşanmaya karar vermenizi zorlaştıran bir faktör müydü?” (Tablo – 35.2) sorusuna katılımcıların toplamda % 66.05’inin “Evet” ve “Kısmen” cevaplarını vermeleri, bu hissin kadınları genel olarak yıpratmış ve süreci zorlaştırdığını ortaya koymaktadır.

Tablo – 35.3 (Boşanmış Bir Kadın Olarak Kendinizi Şu An Başarısız Görüyor musunuz?)

	Boşananlar (%)
Evet	% 5.12
Kısmen	% 9.32
Hayır	% 85.56

Ancak, yine boşanan kadınlara yöneltilen “Boşanmış bir kadın olarak kendinizi şu an başarısız görüyor musunuz?” sorusuna katılımcıların % 85.56’sının

“Hayır” cevabını vermeleri; kadınların boşandıktan ve kendi yapabilirliklerinin farkına vardıldıktan sonra bu duyguyu aştıklarını göstermektedir.

Boşanan ve boşanamayan kadınlara bu konu dahilinde “Ailenizin sizi başarısız olarak nitelendirmesinden çekiniyor musunuz / çekiniyor muydunuz?” ve “Sosyal çevrenizin ve ilişki ağınızın sizi başarısız olarak nitelendirmesinden çekiniyor musunuz / çekiniyor muydunuz?” soruları yöneltildiştir.

Tablo – 35.4 (Ailenizin Sizi Başarısız Olarak Nitelendirmesinden Çekiniyor musunuz / Çekiniyor muydunuz?)

	Boşananlar (%)	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 25.55	% 21.45
Hayır	% 74.45	% 78.55

Tablo – 35.5 (Sosyal Çevrenizin ve İlişki Ağınızın Sizi Başarısız Olarak Nitelendirmesinden Çekiniyor musunuz / Çekiniyor muydunuz?)

	Boşanan (%)	Boşanamayan (%)
Evet	% 5.16	% 22.44
Hayır	% 94.84	% 77.56

Boşanan kadınların % 74.45’i ile boşanamayan kadınların % 78.55’i ailelerinin onları başarısız olarak nitelendirmesinden kaygı duymadıklarını belirtmişlerdir. Benzer şekilde, “Sosyal çevrenizin ve ilişki ağınızın sizi başarısız olarak nitelendirmesinden çekiniyor musunuz / çekindiniz mi?” sorusunu boşanamayan kadınların % 77.56’sı ile boşanan kadınların % 94.84’ünün “Hayır” olarak yanıtladıkları gözlemlenmiştir. Bu veriler göstermektedir ki; bu konuda kadınlar yakın çevrelerinin onları nasıl yargıladığı ile ilgili değil, kendi duyguları ve kendilerini nasıl gördükleri ile ilgili olarak endişe duymaktadırlar. Başka bir deyişle, kendi kendilerini yargılamaktadırlar. Bu yargılamanın; yetişme ortamı, genel kabul edilen değerler, toplumsal dinamikler ve kültürden tamamiyle bağımsız olduğunun düşünülmesi gerçekçi değilse de; bu faktörlerin doğrudan değil dolaylı

olarak etkisini hissettirdiğini söylemek anlamlı olacaktır. Boşanan ve boşanamayan kadınlar arasında dikkat çekici olan bir diğer nokta ise, her ne kadar iki grupta oranlar düşük seyretse de, boşanamayan kadınların sosyal çevre ve ilişki ağlarının kendilerini başarısız olarak nitelendirmesinden kaynaklı daha yüksek oranda bir endişe yaşamalarıdır. İlişkisel benliğin güçlü yapısını ortaya koyan bu durum, boşanamayan kadınların, boşanan kadınlara kıyasla kendilerini daha fazla oranda ilişkileri üzerinden tanımladıklarını göstermektedir. Bu durum, içten denetimli kişi aksine (*person with internal locus of control*), kadınları dıştan denetimli kişiler (*person with external locus of control*) olarak konumlandırmakta ve davranışlarını düzenleyip karar alırken, kendi istek, duygu ve düşüncelerinden daha çok, diğer insanların istek, duygu, düşünce, algı ve yargılarına göre hareket etmelerine neden olmaktadır (Cüceloğlu, 2001).

4.1.10. Kadının Kendisini Konumlandırması ve Değerlendirmesi

Kadınlara, bu bölüm dahilinde kendilerini tanımlama biçimleri, evliliklerinde kendilerini konumlandıkları alan ve hayatlarında kendileri olarak var olup olmadıkları hakkında çeşitli sorular yöneltilmiştir. Bu soruların incelenmesi, ankete katılan kadınların yaşamdaki duruşlarını ve kendilerini değerlendirme tutumlarının anlaşılmasına yardımcı olurken; bu tutumların boşanma düşünceleri ve kararlarına etkisinin irdelenmesi açısından da önem taşımaktadır.

Bu bağlamda kadınlara ilk olarak “Kendinizi öncelikli olarak nasıl tanımlarsınız?” sorusu yöneltilmiş ve verilen insan, kadın, eş, anne, evlat ve meslek sahibi seçeneklerini 1 ile 6 arasında sıralamaları istenmiştir.

Tablo – 36 (Boşananlara Yönelik – Kendinizi Öncelikli Olarak Nasıl Tanımlarsınız?)

	1	2	3	4	5	6	Toplam	Toplam Puan
Eş	% 22.09	% 7.04	% 10.19	% 18.45	% 19.66	% 22.57	412	3.26

Anne	% 20.04	% 32.81	% 17.49	% 8.06	% 6.29	% 15.32	509	4.06
Kadın	% 4.94	% 31.42	% 38.54	% 10.47	% 11.07	% 3.56	506	3.98
İnsan	% 47.01	% 11.38	% 5.41	% 17.35	% 5.41	% 13.43	536	4.37
Evlat	% 1.24	% 8.51	% 17.01	% 29.05	% 35.68	% 8.51	482	2.85
Meslek sahibi	% 4.16	% 4.57	% 10.19	% 18.92	% 22.45	% 39.71	481	2.30

Tablo –37 (Boşanamayanlara Yönelik – Kendinizi Öncelikli Olarak Nasıl Tanımlarsınız?)

	1	2	3	4	5	6	Toplam	Toplam Puan
Anne	% 34.79	% 28.46	% 14.27	% 6.11	% 5.41	% 10.96	1.423	4.48
İnsan	% 38.86	% 13.16	% 10.38	% 18.66	% 9.68	% 9.26	1.436	4.25
Kadın	% 4.10	% 24.89	% 33.24	% 17.27	% 14.32	% 6.19	1.390	3.69
Eş	% 12.55	% 14.66	% 18.90	% 25.40	% 17.84	% 10.66	1.323	3.47
Evlat	% 2.64	% 9.83	% 16.07	% 21.50	% 37.86	% 12.11	1.363	2.82
Meslek sahibi	% 5.87	% 5.65	% 7.53	% 11.90	% 15.14	% 53.92	1.328	2.13

Boşanan kadınların verdiği cevaplar incelendiğinde kendilerini öncelikli olarak insan (4.37), sonrasında ise sırasıyla anne (4.06), kadın (3.98), eş (3.26), evlat (2.85) ve meslek sahibi (2.30) olarak tanımladıkları görülmektedir.

Boşanamayan kadınlar ise kendilerini öncelikle anne (4.48) olarak tanımlamakta, sonrasında ise insan (4.25), kadın (3.69), eş (3.47), evlat (2.82) ve meslek sahibi (2.13) şeklinde ifade etmektedirler. Boşanan kadınların kendilerini öncelikle insan, boşanamayan kadınların ise anne olarak tanımlamaları çocuk sahibi olma oranlarıyla paralellik gösterse de; birey olma bakımından bakış açısı farkını da ortaya koymaktadır. Uçak yolculuklarında herhangi bir tehlike durumunda “oksijen maskesini önce kendinize sonra çocuğunuza takınız” uyarısının yapılması uç bir örnek gibi gözükse de, bireyin önce insan olduğunun farkına varmasının öneminin ve ancak sonrasında anne, eş, evlat vb. sosyal rollerin geliyor olduğunun anlaşılması bakımından yerinde bir örnektir. Kendisini öncelikle anne olarak tanımlayan kadınların çocuklarının iyiliği için kötü giden bir evliliği sonlandırmaktan kaçınmaları oldukça sık görülen bir sosyal gerçektir ki, daha önceki bölümlerde sorulan sorulara verilen yanıtlar da bu gerçeğin ifade edilmesine olanak sağlamaktadır. Boşanan ve boşanamayan kadınların kendilerini ancak üçüncü sırada kadın olarak tanımlamaları da, bir sosyal rol olarak anneliklerini, kadın oluşlarının önüne koyduklarını göstermektedir. Bu durumun sağlıklı olup olmadığı kuşkusuz başka bir araştırmanın konusudur. Ancak, bu çalışma çerçevesinde önemli olan nokta; kadınların birey ve kadın olmalarının ötesine “anne oluşlarını” koymalarının, onların kendi hayatları adına alacakları önemli bir karara olan etkisidir. Ait olma-birey olma çerçevesi içerisinde, kendilerini “birey” olmaktan çok çocuğa adayın, ait olan “anne” olarak tanımlayan kadınların; endişe oranları artarken; çocukları için fedakarlık yaptıklarını düşünerek mutsuz oldukları evliliklerini devam ettirdikleri gözlemlenmektedir. Bu durumun tam tersi olarak, boşanan kadınların kendilerini öncelikle insan olarak tanımlamaları ise; onların ancak kendileri doyumlu ve mutlu bir hayat yaşarlarsa, çocuklarına sağlıklı bir büyüme ortamı sağlayabileceklerine olan inançlarını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda kadının boşanabilmesinin önündeki engeli sadece çocuk sahibi olmaları değil, kendilerini nasıl tanımladıkları ve bu tanımlama içerisinde nasıl hareket ettikleri oluşturmaktadır.

Bir insanın yaşamında kendisi olarak var olabilmesi durumunu Cüceloğlu şu şekilde tanımlamaktadır: “İçinde bulunulan sosyal ortamda, olduğu gibi kabul edildiği hissini yaşamak. Yaşamında kendisi olarak var olan kişi, kendisini değerli, güvenilir, sevmeye layık ve saygı değer bir insan olarak ekibin bir parçası hisseder” (Cüceloğlu, 2017b). Sosyal ortam olarak evlilik ilişkisi ve aile ortamı ele alındığı takdirde; eğer ki birey karşı tarafın onu koşullu olarak sevdiğini, değer görmek için değişmesi gerektiğini, kabul görmesi için yalan söylemesi gerektiğini vb. şartları düşünüyor ve uyguluyorsa; kişinin kendisini o evlilik içerisinde ve yaşamında kendisi olarak var hissetmesi mümkün değildir. Yaşamında kendisi olarak var olmadığını hisseden bireyin ise, hayatından doyum alması, anlamlı bir hayat yaşaması ve sağlıklı ilişkiler kurması oldukça zordur. Bu bağlamda katılımcılara “Siz yaşamınızda ‘kendiniz olarak var olduğunuzu’ hissediyor musunuz? Sorusu yöneltilmiştir.

Tablo - 38 (Siz Yaşamınızda ‘Kendiniz Olarak Var Olduğunuzu’ Hissediyor musunuz?)

	Boşananlar (%)	Boşanamayanlar (%)
Evet	% 75.04	% 44.78
Hayır	% 24.97	% 55.23

Boşanan kadınların % 75.04’ü yaşamlarında kendileri olarak var olduklarını dile getirirken, boşanamayan kadınların % 55.23’ü bu soruya “Hayır” yanıtını vermiştir. Boşanan katılımcıların bu soruyu boşandıktan sonra cevapladıkları göz önünde bulundurulursa, kadınların mutsuz giden evliliklerini bitirdiklerinde yaşamlarında kendi benliklerini daha fazla ortaya koyabildiği, kendileri olabildikleri görülmektedir. Boşanamayan kadınlar için ise tam tersi bir durum söz konusudur. Yaşamlarında kendilerini, kendileri olarak var hissetmeyen katılımcılar, yaşamlarını başkalarının beğenilerine, onayına, değer yargılarına ve kurallarına göre yaşayabilmektedirler. Bu durum bir taraftan onların özgürlük ve yapabilirliklerini sınırlarken, diğer taraftan bir kısır döngünün içerisine hapsetmekte ve boşanma kararını verebilmelerine engel olmaktadır. Kadınların

boşanamama durumunda dış faktörler ve baskıların, tehditlerin etkisi küçümsenemeyeceği gibi, dıştan denetimli olarak yaşamaya devam ediyor olmalarının ve bundan dolayı birey olarak kendi yaşamlarında aktör olarak var olamamalarının, “kendileri olamamalarının” etkisi de azımsanamaz. Üstelik bireyin, özellikle bir kadının, Türkiye’de bu şekilde hissetmesi için tehdit edilmesi, şiddete maruz kalması, yalnız bırakılması ya da dışlanması da gerekmemektedir. Hakim olan toplumsal yapı ve ilişkisel benliğin gelişmesine yönelik değerlerle, kişi çocuk yaşlardan itibaren göreceli olarak özerk benliğine değer verilmeden büyütüldüğünden; bu durumu normalleştirmekte ve seçimlerini bu normlara uyarak gerçekleştirmektedir. Başka bir deyişle aslında, farklı yapabilirlik kümeleri ile karşılaşmadıklarından, aynı seçimleri sürekli olarak tekrarlamak durumunda kalmakta ve dolayısıyla kabullenilmiş tercihler de bulunmaktadır. Yapılan bu seçim ile birlikte, kadınlar boşanma söz konusu olduğunda, geri dönüşü olmayan, düzeltilemez durumlarda bile, çekimser kalmakta ve bu da Türkiye’de boşanma oranlarının Batı ülkelerine göre düşük seyretmesinin temel nedenlerinden birini oluşturmaktadır.

4.2. MÜLAKAT BULGULARI

Yarı yapılandırılmış mülakatlar çerçevesinde, 4 boşanmış, 5 boşanamayan / erteleyen ve 1 boşanma davası sürecinde olmak üzere toplamda 10 kadın katılımcı ile görüşülmüştür. Mülakatlardan elde edilen veriler çoğunlukla anket bulgularıyla uyumlu olup, yapılan mülakatlar ile anket bulgularının hayat hikayeleri ile desteklenmesi amaçlanmıştır.

4.2.1. Katılımcıların Demografik Verileri

Mülakata katılan kadınlar 30-45 yaş aralığındadır. Kadınların evlilik yaşı ise 20-30 yaş aralığında olup anket verileri ile paralellik göstermektedir. Mülakata katılan boşanmış kadınların üçü gelir getiren bir işte çalışırken, biri çalışmamaktadır. Ancak, çalışan üç kadından bir tanesinin de boşanırken

çalışmıyor olması üzerinde durulması gereken bir noktadır. Boşanamayan / erteleyen kadınlara gelindiğinde ise; bu kadınların üçünün çalıştığı, ikisinin ise çalışmadığı gözlemlenmektedir. Son olarak dava sürecinde olduğunu belirten katılımcı ise, boşanırken işten çıkarıldığını ve şu anda işsiz olduğunu belirtmiştir.

Boşanan, boşanamayan ve dava sürecinde olan kadınların çocuk sahibi olma durumlarına bakıldığında ise, boşanan kadınların üçünün tek çocuk sahibi olduğu, birinin ise çocuk sahibi olmadığı görülmüştür. Buna ek olarak, boşanma davası açan ve dava sürecinde olan katılımcı da çocuk sahibi olmadığını dile getirmiştir. Boşanamayan kadınların ise üçü, iki çocuk sahibi, diğer ikisi tek çocuk sahibidir.

Mülakata katılan kadınlar Türkiye'nin farklı illerinde ikamet ediyor olup bu iller şu şekilde sıralanmaktadır: İzmir, Antalya, İstanbul, Denizli, Kayseri, Kütahya, Ankara ve Malatya.

4.2.2. Tanışma ve Evlenme Süreci

Anket verileri ile paralel olarak, mülakatlarda da hem boşanan hem de boşanamayan kadınların eşleriyle ortak arkadaşlar aracılığıyla ya da sosyal bir ortamda karşılaşarak (okul, üniversite, işyeri vb.) tanıştıkları belirtilmiştir. Boşanan kadınlar ile boşanamayan kadınlar arasında eşler ile tanışma ve evlenmeye karar verme şekil ve süreleri bakımından hem anket hem de mülakat verileri dahilinde belirgin bir farka rastlanmasa da, tanışma sürelerinin verimli değerlendirilememesi ve görece genç yaşlarda evlenilmesinin boşanmayı sıklaştıran faktörler olduğu ortaya çıkmaktadır.

Mesela, Malatya'da yaşayan, 37 yaşındaki Deniz Hanım boşanmayı erteliyor ve eşyle nasıl tanışıp evlenmeye karar verdiklerini şöyle açıklıyor:

“2003'te biz mezun olduk, 2009'da evlendik, 6 yıl ayrı şehirlerde yaşadık. Bu süre zarfında zaman zaman o Mardin'e gelirdi. Bazen, Diyarbakır'da biz okuduk, bazen orada bir araya gelirdik. Birkaç kez ben Malatya'ya gelmiştim, o şekil görüştük. Onun dışında, ha bir ara, yaklaşık ne kadar, 1 yıl kadar ayrı olduğumuz bir süre var, ama bu 6 sene içinde. . . Onun

sonrasında zaten görüşmeye başladıktan sonra hemen evlendik.” (Deniz Hanım, 37 yaşında, boşanmayı erteliyor)

Benzer şekilde, tanışma sürecini birbirinden uzakta geçirdiğini dile getiren Belma Hanım (yaş 35), 18 yaşında eşiyle tanışmış ve 20 yaşında evlenmiş. Belma Hanım şu anda çalışmıyor ve ailesinin karşı çıkmasına rağmen nasıl tanışıp evlendiklerini şu şekilde dile getiriyor:

“O esnada karşılaştık, sonra işte telefonlaştık, o şekilde devam etti. O zaman da ben 18 yaşında falandım. Tabii ki ailem çok karşı çıktı; kesinlikle kabul etmedi böyle bir şeyi . . . beni vazgeçirmek için uğraşıyordu. Yani bizim şey oldu, tamamen uzaktan uzağa iletişimle. Hani bu iki yılın çoğu uzaktan iletişim ile geçti. Ama bizim tanışmamız arkadaş ortamında oldu. O şekilde tanıştık. İşte Denizli’ye geliyordu arada sırada. Öyle görüşüyorduk. O şekilde de evlenmeye karar verdik.” (Belma Hanım, 35 yaşında, Boşanmış Tekrar Evlenmiş)

4.2.3. Boşanmaya Karar Verme ve Boşanmayı Düşünme Sürecinde Ortaya Çıkan Genel Engel ve Zorluklar

Mülakatlara başlangıç olarak, boşanan, boşanamayan ve dava sürecinde olan kadınlara boşanmayı düşünme nedenleri ve bu noktada genel olarak karşılaştıkları zorluk ve engeller sorulmuştur. Boşanan kadınların boşanma nedeni olarak; “aldatma, fiziksel ve duygusal şiddet, kötü alışkanlık (uyuşturucu ve alkol), kültür farkı, öfke kontrolünün olmayışı” gibi noktalara değindikleri görülürken; boşanamayan ve dava sürecinde olan kadınlar ise; “kültür farkı, insan yerine konmama, sürekli kavga etme, alkol, ortak paylaşımın olmaması, psikolojik rahatsızlık, psikolojik şiddet, cinsellik, ev içi iş bölümünün olmaması, sorumlulukların paylaşılabilmesi ve öfke kontrolünün olmayışı” gibi nedenler üzerinde durmuşlardır.

Boşanmaya karar verme ve boşanmayı düşünme aşamalarında boşanan ve boşanamayan kadınlardan çocuk sahibi olanların tümü (8/10) ilk zorluk olarak “çocuklarının olmasını” dile getirmişlerdir. “Çocuğu babasız büyütme, yalnız anne olacak olma, çocuğun ileride anneyi suçlama ihtimali, çocuğun büyüdüğünde kendisini eksik hissetme ihtimali” gibi faktörler anne olan kadınlar için birincil boşanmayı erteleme sebebi olarak gösterilmektedir. Çocuk sahibi olmayan kadınlar ise (2/10) “Elimden gelen her şeyi yaptım mı?” sorusuna olumlu yanıt verebilmek ve sonrasında “vicdan azabı çekmemek için” boşanmayı ertelediklerini ve son noktaya kadar beklediklerini dile getirmişlerdir. İlk etapta belirtilen bu zorluk ve engelleri “Etraf ne der?” kaygısı, “boşanmış bir kadın olarak yaşamaya henüz hazır olmama, ailenin yanına geri dönmek istememe, eşin tehdit etmesi ve alışkanlıklardan vazgeçememe” gibi faktörler izlemektedir. İlerleyen bölümlerde bu nedenler detaylı olarak incelenecektir.

4.2.4. Çocuk Adına Duyulan Endişenin Kadınların Boşanma Düşüncesine ve Boşanma Kararına Olan Etkisi

Daha önce belirtildiği gibi, çocuk sahibi olma, sahip olunan çocuk sayısı ve hatta sahip olunan çocuğun cinsiyeti kadınların boşanma kararı almalarını zorlaştıran ve kimi vakalarda engelleyen bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Anket verileri ile paralel olarak mülakatlarda da kadınların “maddi” endişeden çok “manevi” endişeler duydukları görülmektedir. Bunun nedenini kadınlar, eşlerinin ne olursa olsun çocuklarına maddi olarak destek olmaktan kaçınmayacaklarına olan güvenleri şeklinde açıklamaktadırlar. Boşanan kadınlardan yalnızca biri çocuğunun özel durumundan dolayı maddi endişe beslediğini ama bunun nihai kararını etkilemediğini dile getirmiştir. Bu endişesini dile getiren Elif Hanım, 42 yaşında, İzmir’de yaşıyor, öğretmen ve boşanmıştır.

“Çocuk açısından. Kendi açımdan değil yani zaten az ihtiyaçlarım var. İllaki karşılarım. Ama çocuğum hasta bir çocuk. Lenf kanseri geçirdi 4.5 yaşındayken yakalanmıştı. Ve felçli, sol tarafında felç var. Şimdi onun

tedavisi için tabii ki maddi anlamda güçlü olmanız lazım . . . Ne kadar çok paranız var o kadar ulaşabileceğiniz imkân var. Onun için düşünüyordum, yani anne baba olursak bu çocuğu daha iyi kotarırız diye düşündüm. Ama bir taraftan da başka şeyler var, ben yok oluyorum, psikolojim yokken çocuğuma destek de olamam. İşin o tarafını, maddiyattan yana kullanmadım tercihim tabii..”(Elif Hanım, 42 yaşında, Boşanmış)

Çocuğunun özel durumu ve hastalığından dolayı maddi endişe duyduğunu dile getiren Elif Hanım aynı zamanda “*Aldatılmama rağmen [evliliği] yürütmemin en büyük nedeni çocuğum*” diyerek mutsuz giden evliliğine uzun süre çocuğu için katlandığını ifade etmekte, ancak yukarıda da belirtildiği gibi kırılma noktasında “psikolojim yokken çocuğuma destek olamam” diyerek boşanmaya karar verdiği görülmektedir.

Begüm Hanım (yaş 34) ise boşanamayan bir kadın olarak çocukları adına hem maddi hem de manevi açıdan endişe duyduğunu dile getirmektedir. Kayseri’de yaşayan ve çalışan Begüm Hanım endişelerini şu şekilde açıklamaktadır:

“Eşim benim battı bir dönemde. O dönemde battığı için de çok fazla borcumuz oldu. Benim de borcum oldu haliyle ona kefil olduğum için. Ve şu anda benim ödemem gereken borçlar var. Ben geçinemem şu an aldığım maaşla. Çünkü maaşıma haciz geldi benim . . . Geçinememekten de korktuğum için o borçlarımın bitmesini ve çocuklarımın büyümesini bekliyorum. Çünkü çocuklarımın yaşam standartlarını düşüremem. Zaten bir duygusal boşluğa düşecekler. Bir de maddi anlamda boşluğa düşerlerse hiç toparlayamam.” (Begüm Hanım, 34 yaşında, Boşanamıyor)

Boşanan ve boşanamayan / boşanmayı erteleyen kadınların çocukları için benzer manevi endişeleri taşıdıkları gözlemlenmiştir. “İleride anne olarak suçlanma,” “annesi-babası birlikte olan arkadaşları oldukça çocuğun kendisini kötü hissedecek olması,” “çocuğun (özellikle kız çocuk annesinin yaşadığı bir endişe)

erkek figürünün olduğu bir evde büyümeyecek olması,” “baba boşluğunu dolduramamak,” “kız çocuklarının ileride karşı karşıya kalabilecekleri toplumsal normlardan dolayı suçlama ve yargılamalar,” “dış etkenlere karşı koruyamama,” “çocuğun kendisini yetersiz ve eksik hissetmesi,” “annenin çocuğa bağımlı olması,” “evde bir otorite figürünün olmayacak olması (özellikle kız çocuk annelerinin yaşadığı bir endişe)” ve “en kötü baba babasızlıktan iyidir” düşüncesi gibi endişeleri kadınlar boşanmalarını zorlaştıran faktörler olarak ifade etmişlerdir.

Boşanan kadınların çocukları için duydukları tüm bu endişelere rağmen boşanmaya karar verebilmeleri ise iki farklı şekilde gerçekleşmiştir. Bunlardan birincisi “zaten yalnız anneyim. Eğer yalnız anne olmaya devam edeceksem evliliğe devam etmenin ne anlamı var?” düşüncesi, bir diğeri ise çocukların var olan durumu gözlemleyip anneleriyle “boşanabilirsin” şeklinde konuşma yapmış olmalarıdır.

Belirtilen durumların ilkinin, 32 yaşında, Antalya’da yaşayan ve bir çocuk annesi Semra Hanım kendi hikayesi ile şu şekilde anlatmaktadır:

“Yani ileride ne diyecek. Yani illa ki soracak. Sorduğu zaman ben ne cevap vereceğim endişesi yaşadım. ‘Boşanmayı düşünüyordun madem niye beni dünyaya getirdin gibi bir şey sorabilir mi?’ Ama eşin cezaevine girmesi, hamile olduğum süreç ve hamilelikte tek başıma olmam... hani ailem de bu konuda destek olmadığı için... Anne olduktan sonra da artık dedim ki bütün her şeyi ben yapabiliyorsam. Hani o insanın da yükünü çekmeme gerek yok. Dönüm noktam aslında anne olduktan sonra... Yani doğumdan sonra oldu.”
(Semra Hanım, 32 yaşında, Boşanmış)

Eşi dosyada yazan nedeni ile “cinsel saldırı” suçu sebebiyle cezaevinde olan Semra Hanım, hamilelik dönemini ve doğum sonrası dönemi tamamen yalnız geçirdiğinin farkına varınca her şeyi göze olarak boşanmaya karar vermiş; kararını verdikten sonra ailesinin desteğini alarak daha güçlü bir şekilde hayatına devam ettiğini dile getirmiştir.

İkinci durumu ise, boşanmış ve ikinci evliliğini yapmış olan Belma Hanım şu şekilde anlatıyor:

“Yine bir gün böyle çok kötü kavga ettik. Geceydi. Ağlıyordum tek başıma. [Kızım da] uykusundan uyandı yanıma geldi. ‘Anne’ dedi, ‘sana bir şey söyleyeceğim’ dedi, ‘İstersen babamdan ayrılabilirsin’ dedi. ‘Çünkü sen çok mutsuzsun’ dedi. ‘Her gün ağlıyorsun’ dedi. ‘Ama’ dedi ‘belki babam evden gidince sen mutlu olursun, sen mutlu olursan ben de mutlu olurum’ dedi. Sonra işte o gün o laf beni harekete geçirdi . . . Eee sonra biz eşimle ayrıldık. Aradan böyle birkaç hafta geçti. [Kızım] bir gün geldi bana dedi ki, anne dedi iyi ki babamla ayrıldınız dedi. Neden kızım dedim. Sen çok mutlusun artık dedi mutlu bir annesin dedi. O yüzden dedi ben de mutluyum artık dedi.” (Belma Hanım, 35 yaşında, boşanmış yeniden evlenmiş)

Yukarıda belirtilen alıntıda, bir kız çocuğunun boşanma öncesi ve sonrası annesine verdiği destek ortaya konmaktadır. Belma Hanım’ın paylaştığı bu deneyim, çocukların mutsuz ama birlikte olan anne ve baba ile büyümesindense, ayrı ayrı mutlu olan anne ve babalarla büyümelerinin daha sağlıklı olup olmayacağını sorgulatmaktadır. Böylelikle anne ve baba ayrı olarak, kendilerinin mutlu oldukları ve anlamlı buldukları, potansiyellerini gerçekleştirebilecekleri hayatlar yaşarken çocukları da bu doyumlu hayattan daha fazla beslenme şansına sahip olacaklardır.

Yukarıdaki örneğe benzer bir şekilde boşanamayan kadınlardan olan Begüm Hanım, çocuklarının ev içindeki mutsuzluğu fark edecek kadar büyümelerini beklediğini dile getirmekte ve onlar farkına varınca boşanmasının daha rahat gerçekleşebileceğini düşündüğünü belirtmektedir:

“Çocuklarım babalarına, paylaşımları olmamasına rağmen, çok bağlılar. Hani varlığı yetiyor herhalde, bilemiyorum. Nasıl oluyor anlamıyorum bir

baba profili var evde... Ve bu boşluğu ben dolduramamaktan korkuyorum. Şunu bekliyorum, yarın bir gün farkına varınca ‘anne sen bu adamla ne yapıyorsun?’ demelerini bekliyorum. Onlar beni karşılırlarına alıp ‘anne sen artık boşanmalısın’ desinler. O olgunluğa o farkındalığa varsınlar. Ben zaten durmayacağım.” (Begüm Hanım, 34 yaşında, boşanamıyor)

Öte yandan, boşanmak isteyen, ancak boşanma düşüncesini sürekli olarak ertelediğini dile getiren Deniz Hanım iki çocuğu için duyduğu manevi endişeleri “bencillik” kavramı ekseninde dile getiriyor:

“Ben tek başıma çocuklarımın sorumluluğunu almaya hazırım. Çocuklarımın beni suçlamasından ve eksiklik hissetmelerinden korkuyorum. Bir profesyonel yardım almıştım ve bana “en kötü baba, babasızlıktan iyidir” demişti. Yani kendim için boşanmayı düşünüyorum ama babasız bir hayatı çocuklara reva görebilir miyim? Kendim için bu bencilliği onlara yapmaya hakkım var mı?” (Deniz Hanım, 37 yaşında, boşanmayı erteliyor)

Türkiye’de anne olan kadınların, kendi benliklerinin ve var oluşlarının önüne anneliklerini koymaları anket verilerinde de sık sık ortaya çıkan bir faktördü. Mülakatlar dahilinde ortaya çıkan bu bulgunun desteklendiği gözlemlenmekte ve “fedakâr anne rolünün” kadınların kendi hayatlarını kurmasına olan etkisinin altı çizilmektedir. Boşanmak isteyen ancak boşanma düşüncesini ertelediğini dile getiren iki kız çocuğu annesi Aynur Hanım da endişelerini dile getiriyor ve ardından ekliyor “Türk toplumunda gereksiz bir anaçlık var bizde...”:

“Düşünüyorum bütün toplumlara göre Türk toplumunda gereksiz bir anaçlık var ya bizde, o gereksiz anaçlık bütün anneleri mahveden bir durum bence. Hani hayatını psikolojisini mahveden bir durum. Çünkü hani ‘ben iyi olursam çocuğum iyi olur’ mantığını şimdi daha çok gütmeye başladım.” (Aynur Hanım, 42 yaşında, boşanmayı erteliyor)

Yukarıda Aynur Hanım'dan anaçlık üzerine yapılan alıntıyla bağlantılı olarak; boşanmak istediğini ancak boşanamadığını dile getiren Sinem Hanım da çocuğundan ayrı kalma endişesini şu şekilde aktarıyor:

“Yani tek korkum biraz da ben çocuğuma çok bağımlıyım. Boşandıktan sonra ne şekilde benim eşimle problemlerim olursa olsun çocuğum baba sevgisi görsün, baba sevgisi alsın istiyorum. Boşanırsam [başka] bir yere tayin almak istiyorum. Onun da [kocamın] yasal hakları olacak. Yok 15 tatilde, yaz tatilinde onu ayrı kalmayı çok göze alamıyorum. Yani çünkü kızım da bana çok bağlı. Hani onun da mutsuz olacağını düşünürüm yani benden ayrı kaldığı süre içinde.” (Sinem Hanım, 32 yaşında, boşanamıyor)

Mülakatlara katılan kadınlardan dava sürecinde olan Ebru Hanım ile boşanmış olan Aslı Hanım çocuklarının olmadığını dile getirmiş ve bu durumun boşanma kararı almalarına olan etkisini şu şekilde açıklamışlardır:

“Sanırım benim hayatımda çok fazla bir zorluğu olmayacak çünkü çocuğum yok. Çocuğum olsaydı bütün dengeler değişirdi.” (Ebru Hanım, 36 yaşında, Çalışmıyor)

“Ben boşanmazdım çocuğum olsaydı. Anneli babalı bir evde büyüsün, olabildiğinde asgariye indirmeye çalışırdım o agresif durumlarımı ve ben muhtemelen sürekli doktora gitmek zorunda kalırdım. Çocuğuma yetebilmek için ve aile ortamında büyüyebilmesi için bu şekilde bir önlem alabilirdim diye düşünüyorum.” (Aslı Hanım, 34 Yaşında, Çalışıyor)

Yukarıda belirtilen ifadelerde de görüldüğü gibi, boşanma sürecinde olan ve boşanmış kadınlardan çocuk sahibi olmayanlar; çocuk sahibi olsalardı bütün dengelerin değişeceğini ve boşanmayı düşünmeyebileceklerini ifade etmektedirler. Çocuk sahibi olan kadınların kullanmış oldukları ifadeler de, kendi benliklerinin, var oluşlarının, doyumlu bir hayat yaşayabilme potansiyellerinin önüne

çocuklarının hayatlarını ve mutluluklarını koyduklarını göstermektedir. Bu durum ise kadınların yıpranmasına, özerk benliklerinin yavaş yavaş kaybolmasına ve kendilerinin yaşamlarında aktör olarak yer almadığı bir hayat yaşamalarına neden olmaktadır.

Boşanmayı erteleyen, 30 yaşında olan ve İstanbul'da yaşayan bir çocuk annesi Sevinç Hanım çocuğunun tüm sorumluluğunu tek başına üstlenmek ve bununla birlikte gelen tükenmişlik duygusu ile özerk benliğini kaybetme durumunu şu şekilde anlatıyor:

"Çocukla ilgili sorumlulukları paylaşmama, hani çoğunlukla ben ilgilendiğim için çok fazla tükeniyorum. Gece gündüz bütün enerjimi ona veriyorum. Bu da beni çok yıpratıyor. Yani evlenmeden önce bir de çalışma hayatım vardı, arkadaş hayatım, istediğim zaman çıkıp gezebiliyordum, istediğimi yapabiliyordum. Şimdi çocuk olduktan sonra hani kendim bakmak istediğim için, yardım da alabileceğim yakınım, kimsem yok, yani her şeyiyle kendim ilgilendiğim için çok aşırı derecede bunalıyorum."(Sevinç Hanım, 30 yaşında, Boşanmayı erteliyor)

4.2.5. Gelir ve Çalışma Durumunun Kadınların Boşanmayı Düşünme ve Boşanmaya Karar Verme Süreçlerine Etkisi

Kadınların ev dışında ücretli bir işte çalışıyor olmalarının boşanmaya karar verebilme ve mutsuz giden, doyum alamadıklarını evliliklerini bitirip kendilerini daha değerli hissettikleri ve anlamlı buldukları bir hayatı yaşayabilme imkanlarını olumlu olarak etkilediği, hem anket hem de mülakat verileri kapsamında gözlemlenmiştir.

Örneğin, Elif Hanım İzmir'de yaşıyor, 42 yaşında, tek çocuk sahibi bir öğretmen ve boşanmış. Aktif olarak ev dışında gelir getiren bir işte çalışmasının

boşanma kararını verip eyleme geçirmesinde nasıl etkili olduğunu şu şekilde açıklıyor:

“Kendi ayaklarımın üzerinde durabileceğim için rahatlıkla karar aldım. Yani kimseye ihtiyacım yoktu. Hatta onun [eski eşimin] borçlarını bile ödeyerek, ikimizin borçları, ama aslında ona ait olan borçlar... Zor durumda kalmasın vs. Yani, evet ayaklarımın üzerinde durduğum için alabildim kararı ben. Yoksa olmasa bir maddi gelirim, belki biraz daha ‘aman çekeyim katlanayım, niye emeğimi başka kadınlar yesin, adam ölür ben maaşıyla kalırım’ falan gibi şeyler düşünebilirdim. Ama hiç ihtiyacım olmadı.” (Elif Hanım, 42 yaşında, Boşanmış)

Benzer şekilde, 34 yaşında, İstanbul’da yaşayan Aslı Hanım çalışma hayatında oluşunun boşanabilmesine etkisini şu şekilde dile getiriyor:

“Evet tamam ailem her zaman bilirim destekler, ama sonuçta ne olursa olsun kendi ayakları üzerinde durmuş bir kadını yıllardır. Ve onlardan gelecek olan destek benim için yeterli olmayacaktı. Eğer çalışmıyor olsaydım, benim için sıkıntı olurdu bu, daha zor olurdu. Hani onu da düşünmek zorunda kalırdım ben, . . . hayatımı nasıl idame ettireceğim, ne kadar yetebileceğim, nasıl yetebileceğim ben kendime, bunları düşünmek zorunda kalacaktım. O kısımları düşünmek zorunda kalmadım. Çalıştığım için.” (Aslı Hanım, 34 yaşında, Boşanmış)

Görüldüğü gibi boşanan kadınlar mutsuz giden evliliklerini bitirebilmelerinde ev dışında gelir getiren bir işte çalışıyor olmalarını olumlu bir faktör olarak tanımlamış, aynı zamanda eğer çalışmıyor olsalardı böyle bir karar alıp alamayacaklarından emin olmadıklarını ifade etmişlerdir. Gelir durumunun boşanma kararına etkisi bakımından aile desteğinin de önemini bu noktada vurgulamakta yarar görülmektedir.

“Boşanırken eşimin maddi durumu çok kötüydü. Ama bana babam destek oluyordu. Hani ev kiramdan faturama kadar. Hani cep harçlığıma kadar. Kızımın okul parasına kadar her şeyimizi babam karşılıyordu. Çalışmıyor olmamın olumsuz olarak etkisini hiç hissetmedim . . . Ama olumlu olarak şöyleydi, hep kızımın yanındaydım. Onunla çok güzel ilgilendim. Kızımı doktora da götürmüştüm şey dedi yani kızınız boşanmayı hazmetmiş, bitirmiş. Kızınız da hiçbir sorun yok. Çünkü ben çok ilgilendim kızımla o dönemde.”(Belma Hanım, 35 yaşında, boşanmış ve yeniden evlenmiş)

Yukarıdaki ifade, 35 yaşında, boşanırken tek çocuk sahibi olan ve ev dışında ücretli bir işte çalışmayan Belma Hanım’a aittir. Ailesi maddi olarak destek olduğu için, çalışmıyor olmasının avantajlı bir duruma dönüştüğünü belirten Belma Hanım, bu sayede kızıyla daha rahat ilgilenebildiğini belirtmiştir. Ancak, ev dışında ücretli bir işte çalışıyor olmak kadınların maddi olarak kendi ayakları üzerinde durabilmesini sağlarken, aynı zamanda özgüvenlerinin yerine gelmesine de katkı sağlamaktadır. Belma Hanım mülakatın ilerleyen kısımlarında, kısa süreliğine olsa bile çalışmış olmasının olumlu etkisini şu şekilde ifade etmektedir:

“İstanbul’da grafik tasarım kursuna gitmiştim . . . Ben oraya gidene kadar hep mutsuz, hep özgüvensiz ve hep içine kapanık bir insandım ki normalde öyle bir insan değilim. Ama oraya gitmek beni çok değiştirmişti. Oradaki arkadaşlarım, çevrem falan bana çok iyi gelmişti. Ondan sonra ben değişmeye başladım. Eşim asla değişimimi kabullenmedi. İşte ‘sen kursa gittin, şöyle oldun böyle oldun falan,’ böyle sürekli beni eleştiriyordu. Sonra Denizli’ye taşınınca zaten artık kendi alanıma geldim ... Ondan sonra ben normale dönmeye başladım . . . Sonra 10 ay kadar çalıştım, grafik tasarım ile ilgili çalıştım. Mesela o bana o kadar iyi geldi ki. Ne oldu? Biraz daha fazla para kazanmaya başladım, ha yine babam bana destek oluyordu, ama hani para kazandım. Ya da değişik arkadaşlarım oldu, farklı ortamlara girdim. Bir de bir şeyler başardım! Mesela iş yerinde bir tasarım yaptığım zaman, bir müşteri gelip de ‘ya çok güzel

olmuş, teşekkür ederim' dediği zaman 'Bunu ben başardım' falan olmaya başladım. Öyle oldukça tabi ki o özgüven sorunun biraz biraz çözülmeye başladı." (Belma Hanım, 35 yaşında, boşanmış ve yeniden evlenmiş)

Boşanamayan / boşanmayı erteleyen ve çalışmayan kadınların ifadelerine bakıldığında ise boşanamamalarında "gelir durumlarının" ve "ev dışında ücretli bir işte çalışmıyor oluşlarının" oldukça etkili faktörler olarak rol oynadığı görülmektedir.

Örneğin, Aynur Hanım (yaş 42), evliliklerinin bir döneminde eşi tarafından evden atılıp bir akrabasının yanına gitmek zorunda kalmış. Kendisi 2 çocuk annesi ve aynı zamanda kanser hastası, şu anda tedavi sürecinde. Çalışmıyor olmasının mevcut durumuna etkisini ise şu şekilde açıklamaktadır:

"Gelirim yok ve bu benim boşanmamı kesinlikle zorlaştıran bir durum. Yani, bu mesela, o şey döneminde, evden dışarı attı dedim ya.. belki o gün ben eğer çalışıyor olsaydım asla geri dönmezdim."(Aynur Hanım, 42 yaşında, boşanmayı erteliyor)

Aynur Hanım, tedavisi bittikten sonra çalışmak isteyip istemediği sorulduğunda iş bulma konusunda endişelerinin olduğunu altını çizmektedir:

"[Çalışmayı] düşünüyorum, çok da istiyorum, ama maalesef işte şey, 40 yaşından sonra Türkiye'de böyle iş bulmak çok güç. Ne bulurum, ne ederim. Gerçi istedikten sonra her türlü işi yaparak yine çalışırsınız. İş o raddeye gelince belki her türlü işi yaparım. Hani şu anki seçiciliğimle iş bulabileceğimi çok düşünmüyorum, zannetmiyorum." (Aynur Hanım, 42 yaşında, boşanmayı erteliyor)

Sevinç Hanım (yaş 30) da ev dışında gelir getiren bir işte çalışmayan anne olmanın boşanma konusunda yol açtığı zorluklara işaret ediyor. Kendisi İstanbul'da

yaşıyor, bir çocuk sahibi ve boşanmayı ertelediğini dile getiriyor. Yaşadığı kısır döngüyü ise şu şekilde özetlemekte:

“Eşim çalışıyor, benim de çocuğa bakabilmem için çalışmam gerekir. Ama çocuğu bırakmadığım için çalışmıyorum, çalışmadığım için de elim kolum bağlı oluyor şu anda. Kalacak yerim de yok. Ailemin yanına dönmek istemem ve onlardan maddi destek de beklemem, beklemek de istemem.”(Sevinç Hanım, 30 yaşında, boşanmayı erteliyor)

Yukarıda Sevinç Hanım’ın belirttiği gibi, gelir getiren bir işte çalışmayan ve anne olan kadınlar; bakım hizmetlerinin yokluğunda bir yandan çocuklarına kendileri bakmak durumunda kalırken, diğer yandan gelirleri olmadığından dolayı istemedikleri, doyum almadıkları ve mutsuz oldukları bir hayat yaşamak durumunda kalabilmektedirler. Çalışmama ve çocuk sahibi olma onları bir çeşit kısır döngüye sokmakta ve boşanmalarını zorlaştırıp, hatta kimi zaman imkansız hale getirmektedir.

Son olarak, boşanmak isteyen ancak boşanamayan, fakat gelir getiren bir işte de çalışan, 32 yaşında, Kütahya’da ikamet eden bir çocuk sahibi Sinem Hanım’ın çalışmasının boşanmayı düşünme aşamasını nasıl etkilediğini belirten ifadeleri aşağıda yer almaktadır:

“Boşandıktan sonra ekonomik olarak daha çok rahatlayabileceğimi düşünüyorum, çünkü eşim daha çok bana yük. Lüksü çok seviyor. Ama eğer ki, çalışmasaydım, yani şu anda boşanamıyorum. Ekonomik olarak özgürlüğüm olmasına rağmen, ailemin bana destek olmasına rağmen boşanamıyorum. Çalışmasaydım herhalde hiç böyle bir şey düşünemezdim. Akluma bile getiremezdim.” (Sinem Hanım, 32 yaşında, Boşanamıyor)

Boşandıktan sonra ekonomik olarak daha rahatlayabileceğini dile getiren Sinem Hanım, çalışmadığı takdirde bu düşüncüyü aklına bile getiremeyeceğini

vurgulamaktadır. Hem anket hem de mülakat verilerinde ortaya çıkan ve boşanma düşüncesini etkileyen başlıca faktörlerden ikisine, bireysel gelir ve aile desteğine, sahip olan Sinem Hanım buna rağmen, çocuk sahibi olup çocuğunun çok küçük olması ve kayınpederi ile kendi ailesinin iş yapıyor olmasından dolayı boşanamadığının altını çizmektedir.

Yukarıdaki ifadelerin hemen hemen tümünde görüldüğü üzere; çalışıyor olmak, bireysel bir gelire sahip olmak ve ailenin maddi olarak destek sunuyor olması kadınların boşanma adına yapabilirliklerini arttıran temel faktörler arasındadır. Ancak, Sinem Hanım'ın da belirttiği gibi, büyük bir öneme sahip olmasına karşın, gelir durumu, boşanma kararını ya da düşüncesini zorlaştıran tek ve yegâne etken olarak görülmemektedir.

4.2.6. Değişim, Başarısızlık, Gelecek Kaygısı ve Pişman Olma Faktörlerinin Kadının Boşanma Düşüncesine ve Boşanma Kararına Olan Etkisi

Kadınlar boşanmayı düşünürken ve / veya boşanmaya karar verme aşamasında, maddi koşulların ve çocuk sahibi olma faktörlerinin yanı sıra somut sebeplerle ya da psikolojik olarak temellendirdikleri farklı kaygılar da besleyebilmekte ve besledikleri bu kaygılar onların boşanmaya karar verme süreçlerini uzatmalarına ya da boşanma eylemine geçememelerine neden olabilmektedir. Bu kaygılar, “boşanmanın beraberinde getireceği değişim ve belirsizlikten kaynaklanan gelecek kaygısı;” “hayatını nasıl düzenleyeceğini bilememek ve/veya “acaba kurtarılabilir miydi?” düşüncesinden kaynaklanan ileride pişman olma kaygısı;” “tüm sorunlar evlenmeden önce de kendisini gösterdiğinden ya da çevrenin boşanmayı algılayış biçimi ile ilgili olarak duyulan başarısızlık kaygısı” olarak sıralanmaktadır. Bu çerçevede mülakat dahilinde boşanan ve boşanamayan kadınların paylaştıkları hayat hikayeleri anket verilerini doğrular niteliktedir. Bu bölümde sırasıyla; öncelikle evlenmeden önce ve evlendikten sonra eşin yaşadığı / yaşamadığı olumsuz değişim ve bağlantılı olarak

başarısızlık duygusu incelenecek, sonrasında gelecek kaygısı, ardından pişman olma kaygısı üzerinde durulacaktır.

4.2.6.1. Değişim ve Başarısızlık Kaygısı

Mülakat dahilinde; boşananların üçü eşlerinin olumsuz yönde bir değişim göstermediğini, var olan olumsuz özelliklerin evlenmeden önce de olduğunu belirtirken; dava sürecinde olan bir katılımcı ile boşanan bir katılımcı eşlerinin evlendikten sonra büyük oranda değiştiğini dile getirmişlerdir. Benzer şekilde boşanamayan / erteleyen katılımcıların ikisi eşlerinin evlendikten sonra olumsuz yönde değişim gösterdiğini belirtirken; üçü aynı olduğunu boşanmadan önce de olumsuz davranışlarının farkında olduklarını ancak değişir diye düşündüklerini vurgulamışlardır. Toplamda mülakat yapılan on kadından altısının eşlerinin herhangi bir değişim göstermediğini ancak kendilerinin eşlerinin değişeceğine / onu değiştirebileceklerine inanarak evlendiklerini dile getirmeleri, aynı zamanda sonrasında onların başarısız hissetmelerine ve hayal kırıklığına uğramalarına neden olan faktörler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu hayal kırıklığı ve beraberinde gelen başarısızlık hissi ise kadınların boşanmalarını zorlaştıran, süreci uzatan ve kimi durumlarda engelleyen faktörler olarak nitelendirilmektedir.

Bu çerçevede, boşanan ve boşanamayan kadınlara evlenmeden önce ile evlendikten sonra eşlerinin olumsuz yönde bir değişim gösterip göstermediği sorusuna, boşanan kadınlardan Aslı Hanım eşinin değişmediğine vurgu yaparak şu yanıtı vermiştir:

“[Eşim] kendisi çok agresif, çok sinirli alkol aldığı zaman kendisini kaybeden, bana psikolojik şiddet uygulayan bir adamdı. Diyordum ki değişecek, düzelecek, ben düzeltereğim ben farklı bir kadınum onun annesi gibi değilim. Bana bu şekilde yaklaşmayacak zaten. İşte evlilik hayatına girince, bir yuva kurunca, işte benim ailemin içerisine girince bir şeyler değişecek diye düşündüm. Bunun mücadelesini çok fazla verdim. . . Ben

*açıkçası bunun mücadelesini verirken de biraz psikolojim bozuldu benim . . .
. Psikolojik tedavi gördüm.” (Aslı Hanım, 34 yaşında, Boşanmış)*

Aslı Hanım bir taraftan eşinin değişeceğine olan inancını bu şekilde açıklarken, uğradığı hayal kırıklığını ve bu nedenden kaynaklı yaşadığı başarısızlık duygusunu ise şu şekilde anlatıyor:

“ ‘Ben nasıl başarısız olurum, ben bunu bitirirsem başarısızlık yaşayacağım.’ Ve bazen geriye dönüp baktığım zaman hala bunu söylüyorum kendime. Çünkü yanlış insan tercih ettim. Yanlış insan tercih ettiğim için de kendimi başarısız olarak görüyorum. ‘Bu adam beni çok seviyor, mutlaka ki düzelecektir’ deyip ciddi anlamda tüm sorumlulukları omzuma alıp hem maddi hem manevi hiç fark etmez her şeyi onun üzerine planlayıp ve akabinde çok ciddi bir yıkım, gerçeklerle karşılaşmak, yüzleşmek benim için bir başarısızlıktı. Ve tabi insan şunu fark ediyor kimseyi o istemeden değiştiremezsin. Bunu evet aklına getiriyorsun ama uygulamada yapamıyorsun. Sarılıyorsun ona. Çünkü adamı bırakmak istemiyorsun.” (Aslı Hanım, 34 yaşında, Boşanmış)

Boşanmak isteyen ancak boşanamayan Sinem Hanım ise, eşinin olumsuz yönlerinin farkında olduğunu sözel olarak dile getirmese de, cümleleriyle aslında evliliği içerisinde yaşadığı problemleri tanışma sürecinde de yaşadığını hatta ayrıldığını ancak erkeklerin hepsinin aynı olduğunu düşündüğü için eşiyile evlenme kararını aldığını dile getiriyor:

“Yani o dönemler eşim çok kıskançtı, bana çok baskı yapıyordu . . . ‘kot giyme, onu yapma, arkadaşlarınla görüşme,’ evden dışarıya çıkartmıyordu beni. E tabi haliyle ailem de istemiyordu. Ama ben sevdiğim için her şeyine katlanıyordum ... o çok geziyordu ama beni kısıtlayıp kendi geziyordu ... Daha sonra İzmir’e gidip beni aldattığını düşündüm falan. Öyle bir dönem ayrıldık yani ... Eşim o zaman dedi işte ben onları yapmadım, seni

aldatmadım. Ben de salak işte inandım. Ayrı kaldığımız süreç içinde 3-4 kişiyle hani görüştim. Ama yani bir aradığımı bulamadım. Hani erkek böyle bir soğudum iyicene her şeyden. O da tekrar gelince.. Yani tamam dedim. Erkeklerin hepsi aynı bari dedim tanıdığım bildiğime gideyim.”(Sinem Hanım, 32 yaşında, Boşanamıyor)

Yukarıda yer verilen ifadede belirtilen “erkeklerin hepsi aynı” düşüncesi, anket dahilinde elde edilen verilerle de paralellik göstermektedir. Kadınlar, “erkeklerin hepsi aynı zaten” düşüncesiyle evliliklerini sürdürebilmekte, yanlış seçimler yapabilmekte ve / veya boşandıktan sonra ikinci bir evlilik fikrine sıcak bakmayabilmektedirler. Mülakat sürecine katılan ve boşanmayı ertelediğini dile getiren Sevinç Hanım’a ikinci evlilik ile ilgili düşüncesi sorulduğunda şu cümleleri kurmuştur:

“Evlenmek olarak çok sıcak bakmıyorum da yani öyle flört olarak belki olabilir. Erkeklerin geneli birbirinden farklı değil, genelde aynı davranışları sergiledikleri için bir eksik bir fazla çok fark etmiyor. Yani yine aynı şeyi yaşamanın manası yok gibi düşünüyorum.” (Sevinç Hanım, 30 yaşında, boşanmayı erteliyor)

Evlendiği gün eşinin hapse girmesi nedeniyle ailesi tarafından boşan ikazlarıyla karşılaşan Begüm Hanım, bununla birlikte gelen başarısızlık hissini şu şekilde açıklamaktadır:

“Annemlerin bunların hiçbirinden haberi yok üzülmesinler diye... Bir de annemler bana dediler ki gitme, o eve gitme boşan dediler bana. Ben inat ettim, yapacağım gideceğim dedim. Hepsini karşıma aldım, onlara ben evet hata yaptım da dedirtmemek için hiçbir şeyimi anlatmadım. O yüzden böyle ilk başlarda inat uğruna boşanmadım, çünkü babam hep dedi mutsuzsan çık gel diye... İnat uğruna, ben bir halt işledim ve ben bundan asla geri dönemem diye kimseye boşanacağım mutsuzum demedim sonra sonra

buralara geldik. Biz sana demiştik lafını duymak istemedim. Ve ben hep çok başarılıydım hayatım boyunca. Başarısızlığı hazmedemeyecektim. Biz sana demiştik lafını hazmedemeyecektim” (Begüm Hanım, 34 yaşında, Boşanamıyor)

“Annemlerin yüzünü kara çıkartmadım hiçbir konuda. Evlenene kadar” diye de ekleyen Begüm Hanım için, evliliğinin hata olması kendisini başarısız hissedebilmesine yol açarken aynı zamanda ailesinden “Biz sana demiştik” lafını duyacak olma ihtimali ve onları hayal kırıklığına uğratmak da fazladan bir yük getirmektedir. Bu noktada aile ve sosyal çevrenin boşanmayı ve / veya evliliği bir hata olarak görerek bu şekilde dile getirmesi; boşanmak isteyen kadınlar da psikolojik bir baskıya yol açabilmekte ve boşanmayı ertelemelerine ya da boşanamamalarına neden olabilmektedir.

Kendisi boşanmayı bir başarısızlık olarak görmese de; etrafındaki değer verdiği insanların onu başarısız olarak nitelendirecek olmasından kaygı duyan ve boşanmayı erteleyen Deniz Hanım, yaşadığı ikilemi şu cümlelerle ortaya koyuyor:

“Ben bunu başarısızlık olarak görmesem de insanların beni başarısız bulmasını umursuyorumdur. Kesinlikle. Yani şöyle düşünün işte öğretmen seni ayağa kaldırır, herkesin içinde en tembel kişi belki sensindir ve seni bununla itham eder. Böyle kendini kötü hissedersin ya.. Onu toplumda yaşamak gibi bir şey... Umursamamak gerekiyor. El alem ne derse desin bu benim hayatım dediğin noktada bence bunu yapabilir herkes. Yani birazcık çevreye bağımlı yaşıyoruz herhalde... Aslında evlenmeye karar vermek de biraz öyle değil midir? Yani artık işte çünkü boşanmak gibi bazen toplumda evlenememiş olmak da bir başarısızlık sayılıyor. O yüzden evet kendi kendime bunu aslında inandırsaydım, inandırabilirsem o zaman hiç kimseyi önemsemeyeceksin. Öyle olurum diye düşünüyorum. Ben de umursadığım için şu anda karar veremiyorum. Aslında sorun ben de.” (Deniz Hanım, 37 yaşında, Boşanmayı erteliyor)

Deniz Hanım bir yandan etraftaki insanların ne düşündüğünü umursamamak gerektiğini dile getirirken, diğer yandan etrafındaki insanların onu başarısız olarak göreceğinin boşanmaya karar verişini uzatan bir faktör olduğunu açıkça dile getiriyor. Anket verileri de incelendiğinde; boşanamayan kadınların boşanan kadınlara göre çok daha yüksek bir oranda sosyal çevrenin onları başarısız olarak görmesinden endişe duyduğunu gösterdiğinden; Deniz Hanım'ın yaşadığı bu kaygının, boşanamayan kadınların birçoğunda varlığını koruyan bir kaygı olduğunu söylemek mümkündür. Hiç evlenmemiş olmanın da başarısızlık olarak nitelendirildiğini dile getiren Deniz Hanım, aslında sosyal bir gerçeklik olarak kadınların hayat başarısının toplum tarafından kurduğu aile ortamı ve gerçekleştirdiği evlilik çerçevesinde değerlendirildiğini dile getiren ifadeler kullanmaktadır. Bu durum, kadınların kendi hayatlarında özgür iradeleriyle karar alabilen birer aktör olarak var olabilmelerini zorlaştırmakta ve onları istemedikleri hayatları yaşama mecburiyetinde bırakabilmektedir.

4.2.6.2. Değişim, Belirsizlik ve Gelecek Kaygısı

Boşanmayı düşünürken ve boşanmaya karar verme aşamasında boşanan ve boşanamayan kadınların geleceğe yönelik duydukları kaygının başında; “Tekrardan birine güvenebilecek miyim?”, “Hayatıma birini alabilecek miyim?”, “Bundan sonraki hayatımı yalnız mı geçireceğim?” ve “Tekrardan mutlu olabilecek miyim, hayatım şimdi olduğundan daha güzel olacak mı?” sorularının geldiği gözlemlenmiştir. Kadınların gelecekleri ile ilgili duydukları kaygıyla paralel olduğundan kadınlara yöneltilen “İkinci bir evlilik yapmayı düşünür müsünüz?” sorusuna yanıt olarak paylaşılan hikayeler de bu bölümde ele alınacaktır.

Geleceğe yönelik hemen hemen benzer kaygılara sahip olan boşanan ve boşanamayan kadınlar; bu kaygılarının boşanma kararlarına / düşünme sürecine etkileri bakımından farklılık göstermektedirler. Boşanan kadınlar bu kaygıların sadece endişe boyutunda kaldığını ve kararlarında çok fazla bir etkisinin

bulunmadığını belirtirken, boşanamayan kadınlar yaşadıkları bu kaygıların karar vermelerini zorlaştırdıklarını ifade etmektedirler.

Dava sürecinde olan Ebru Hanım boşanmaya karar verirken ve hali hazırda yaşadığı kaygıları şu şekilde anlatıyor:

“Bundan sonra yalnız mı kalacağım, hayatıma tekrardan birisi girebilecek mi, tekrar birine güvenip birini sevebilecek miyim, ya da hayatım boyunca yalnız mı kalacağım belki de yalnız mı öleceğim, ya da hiç çocuğum olmayacak mı... gibi şeyler beni kaygılandırıyor ama bu kaygıya rağmen sağlıklı bir evliliği yürütme şansım yoktu.” (Ebru Hanım, Dava süreci, 36 yaşında)

Boşanmayı sürekli düşünen ancak hastalığı, maddi koşullar, çocuklar nedeniyle ertelediğini dile getiren iki kız çocuğu sahibi Aynur Hanım, boşandıktan sonra yalnız kalmaktan endişe duyduğunu dile getiriyor ve bu endişesini şu şekilde açıklıyor:

“Yani ben yalnızlığı sevmiyorum. Yalnızlığı sevmiyorum. Boşanınca da iki tane kız çocuğuyla şu Türkiye'nin durumunda kendi öz babası kızına tecavüz ediyor. Hani boşanırsam asla evlenmem diye söylemiyorum, büyük konuşmamak için ama evlenmeyeceğimi düşünüyorum ama bir yandan da ben yalnızlığı sevmiyorum. Yani tek endişem o. Hiçbir zaman evlenmeyeceğim, yani hayatıma birini alamayacak olmam. Hani asla iki kız çocuğuyla ya da en azından onlar kendi yaşamlarını kurup bir düzen inşa edene kadar hayatıma kimseyi alamayacağım endişesi. (Aynur Hanım, Erteliyor, 42 yaşında)”

Görüldüğü gibi, kız çocuk sahibi olma ve medyada sıklıkla karşılaşılan kız çocuklarına cinsel saldırı haberleri; yaşamlarını yalnız geçirmek istemiyor olsa dahi, kadınları evlenmekten ya da bir erkekle aynı evi paylaşma fikrinden

alıkoymaktadır. Bu durum, özellikle çocuk sahibi olan kadınlar için, yapabilirliklerin dışsal faktörlerle kısıtlanması anlamına gelmekte ve değer verdikleri bir hayatı yaşayabilme olasılıklarını azaltmaktadır.

Boşanan kadınlar ise, ikinci bir evlilik yapabileceklerini ancak bu sefer seçimlerini yaparken çok daha dikkatli olacaklarını ifade etmektedirler. Bunun yanı sıra, boşanan kadınlar ikinci bir evlilik halinde çevresel faktörlerden kaynaklı zorluk yaşayabileceklerini de belirtmektedirler. Bu konudaki tecrübesini Belma Hanım şu şekilde aktarmaktadır:

“Eşim de gitti ailesiyle görüştü ve tabii ki ailesi karşı çıktı, kesinlikle böyle bir şey asla kabul etmeyiz dediler. Çünkü ben evlenip ayrılmıştım ve çocuğum vardı. En büyük sıkıntıları da “Millet ne der?” Hani “hiç evlenmemiş oğlum çocuklu birisiyle evlenece.” Eşimin ailesi şey demişti hani Belma olması evet içimizi rahatlattı çünkü tanıdığımız insanlar. Ama bu iş kesinlikle olmaz çünkü o ayrılmış ve çocuğu var işte sen hiç evlenmedin falan filan bir sürü böyle sıkıntılar çıkardılar.” (Belma Hanım, 35 yaşında, boşanmış tekrardan evlenmiş)

Anket dahilinde boşanmayan kadınlar, ikinci bir evlilik halinde erkekler tarafından tercih edilmeyebileceklerini ya da erkeklerin aileleri tarafından istenmeyebileceklerini dile getirmektedirler. Aslı Hanım’ın boşandıktan sonra karşılaştığı erkeklerin kullandıkları ifadeler de bu kaygının haklılığını destekler niteliktedir:

“Şunu duydum: “benim aslında hiç böyle evlenmiş boşanmış bir kadınla birlikte olmak gibi bir düşüncem yoktu asla derdim ama seni tanıyınca, seni sevince kabullendim.” Sanki bir kabahat işlemişim gibi. Bunu duydum. Ya da şunu da duydum: “evlenip boşandığını aileme söylemeyeceğiz.” Bunu da duydum. Gizli saklı devam edecek yani. Bu kişiyi o kadar çok yaralıyor ki...” (Aslı Hanım, 34 yaşında, boşanmış)

Boşanamayan / boşanmayı erteleyen kadınlar, ikinci bir evlilik ile ilgili olarak bir yandan çocukları adına endişe duyarken, diğer yandan boşanmış erkeklere olan güvensizliklerini de ifade etmektedirler. Bu güvensizliği boşanmayı erteleyen Deniz Hanım şu şekilde dile getirmiştir.

“Şimdi düşünsenize ben belli bir yaşın üzerindeyim, benimle evlenmeye aday olacak kişinin de muhtemelen evlenip çocuklarının olup ayrıldığını varsayalım. Ha bir de şöyle bir şey var.. Ben genelde boşanmalarda şöyle bir %80 boşanma sebebinin erkek olduğunu düşünüyorum. Daha düşük ihtimal kadındır. Yani çoğunlukla, çocuk sahibi bir kadın her ne koşulda olursa olsun bir kere çocuklarını babasız bırakmak istemez. Eğer kadın çocukluysa ve ayrılmışsa ee erkeğin daha çok hatalı olduğunu, yani bu adamda bir yamuk vardır, vardır bir terslik, niye karısı bundan ayrılmış, ben bununla niye evleneyim düşüncesiyle evlenmeyebilirim. O yaşta bekar birine de rastlayamayacağınıza göre. Ha belki ne olabilir eşi ölmüş birisi, hani belki kader kurbanı birisi belki iyi bir insan karşısına insanın çıkabilir... ama genellikle zaten boşanmış erkeklerin daha çok problemleri erkekler olduğunu düşündüğüm için düşünmem yani.” (Deniz Hanım, 37 yaşında, boşanmayı erteliyor)

Görüldüğü gibi kadınlar bir yandan gelecekleri adına en büyük kaygıyı hayatlarının nasıl olacağını bilememe ve yalnız bir hayat geçirme ile ilgili olarak yaşarlarken; diğer taraftan erkeklere olan güvensizlik, ailelerin boşanmış bir kadınla erkek çocuklarını evlendirmek istememesi ve çocuklarının güvenliğine ilişkin kaygıları nedeniyle bir daha evlenemeyeceklerini ve yalnız bir ömür geçireceklerini düşünmelerine yol açmakta ve bundan dolayı endişe duymaktadırlar. Başka bir deyişle, gerçekten istemelerine rağmen yalnız bir yaşam geçirme mecburiyetinde kalacaklarını düşünmekte ve arzuladıkları hayatı yaşamakta zorlanacaklarını düşünmektedirler.

4.2.6.3. Pişman Olma Kaygısı

Boşanan kadınlar arasından bir kişi hariç tümü pişman olmaktan yana bir kaygı taşımamış olduklarını belirtirken; Aslı Hanım bu durumun boşanmaya karar veriş sürecini uzatan bir faktör olduğunu ve aynı zamanda boşandıktan sonra pişmanlık yaşayıp kısa süreli olarak geri döndüğünü ifade etmektedir:

“Evet [kaygı] yaşadım. Acaba pişman olacak mıyım diye. Aslında pişmanlık da yaşadım zaten pişmanlık oldu ben de. Olduğu için de geri döndüm zaten. Boşandıktan sonra geri döndüm ben... Çünkü dediğim gibi karşı taraftan sürekli “hadi değiştim ben, düzeldim ben,” ben de yanlış yaptım deyip evet bir dönüş yaptım. Kaybettiğim seneleri tekrar kazanmak istiyorum dedi ... Bunları bunları söyledi. Ben de inandım ... İnanmak istedim daha doğrusu. Döndüm ve ağzımın payını aldım. 1 ay sonra geri [ailemin yanına] döndüm zaten. Hiçbir şeyin değişmediğini gördüm. Hem de kesinlikle. O pişmanlık da yani bitti gitti “iyi ki boşanmışım” a döndü bu sefer.” (Aslı Hanım, 34 yaşında, boşanmış)

Benzer şekilde şu an hala dava sürecinde olan Ebru Hanım’da bu pişmanlığı yaşamamak için evliliğini gereğinden fazla sürdürdüğünü dile getiriyor ve nedenini şu şekilde açıklıyor:

“İşte o pişmanlığı yaşamamak için zaten aslında evliliğimin 6.ayında gördüğüm sorundan sonra 1,5 yıl mücadele ettim. O mücadeleyi verirken hep motive olduğum tek şey bir gün bu evlilik bitmek durumunda kalırsa ben “acaba şunu da yapsaydım bitmez miydi”, “acaba şöyle de yapmasaydım devam edebilir miydik”, “yol bulabilir miydik” dememeliyim ya da bu sorunun cevabı kesinlikle hayır olmalı. Yoksa ben vicdanen rahat edemem diye düşünerek aslında belki de gereğinden biraz daha sürdürdüm o mücadele dönemini.” (Ebru Hanım, 36 yaşında, dava sürecinde)

Boşanamayan kadınların pişman olmak ile ilgili endişeleri değerlendirildiğinde ise pişman olma kaygılarının boşanmış kadınlara göre çok daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Ancak bu durum değerlendirilirken, boşanan kadınların pişman olmamak adına verdikleri mücadele dikkate alınmalı ve boşanamayan kadınların şu anda benzer bir süreçten geçiyor olma ihtimalleri de göz önünde bulundurulmalıdır.

Deniz Hanım, boşandıktan sonra yaşayabileceği endişeyi kısaca şu şekilde açıklıyor:

“Ya daha kötü bir hayatım olursa endişesinden dolayı pişman olmaktan da çekiniyorum.” (Deniz Hanım, 37 yaşında, Erteliyor)

Benzer bir şekilde Sevinç Hanım da kaybetme korkusu kaynaklı bir pişmanlık yaşama ihtimalinden bahsediyor:

“Severek evlendiğimiz için acaba kurtarılabilir miydi diye pişman olabilirim. Sonuçta kendimiz karar verdik kimse bizi etkilemedi. Bunları kaybetmekten korkuyorum. Evet pişman olmaktan korkuyorum” (Sevinç Hanım, 30 yaşında, Boşanamıyor)

Özet olarak, başarısızlık duygusu, gelecek kaygısı ve pişman olma endişesi kadınların boşanmaya karar veriş süreçlerini uzatan, bu kararı vermelerini zorlaştıran hatta kimi zaman gerçekten mutsuz olsalar dahi bu kararı verememelerine yol açan faktörler arasındadır. Toplumda hiç evlenmemiş ve / veya boşanmış kadının başarısız olarak konumlandırılması, özellikle boşanan kadınların ikinci bir evlilik ihtimalinin “bekaret” ve çocuk faktörlerinden dolayı düşük olması ve kadınların evliliklerini yürütme adına tüm sorumluluğu kendilerinde görmesi, tüm yükleri sırtlanması, küçük yaşlardan itibaren kodlanan “yuvayı dışı kuş yapar” sözüne paralel olarak hareket etmesi; başka bir deyişle toplumsal cinsiyet rol ve

kalıpları, kadınların mutsuz oldukları bir evlilikten çıkış kapısını bulmalarını zorlaştırmaktadır.

4.2.7. Geniş Ailenin Davranışının ve Desteğinin Kadının Boşanma Düşüncesine ve Boşanma Kararına Olan Etkisi

Boşanmayı düşünme ve boşanmaya karar verme aşamasında aile desteği kadınlar için oldukça büyük bir önem taşımaktadır. Hem anket verileri hem de mülakat yanıtları incelendiğinde ailelerini ikna edebilen, aile desteğini koşulsuz olarak arkasında hisseden kadınların, mutsuz giden evliliklerini bitirme ve kendilerine yeni bir hayat kurma kararını göreceli daha kolay verebildikleri gözlemlenmektedir. Bağlantılı olarak boşanan kadınların ailelerinin kısıtlama getirmeden kızlarının arkalarında durdukları gözlemlenirken - ufak tefek uyarılar ve ikna etmeye çalışma dönemi hariç tutularak- boşanmayan / erteleyen kadınların ailelerinin, boşanmalarına yönelik daha fazla manevi baskı kurduğu, zaman zaman boşanmayı isteme nedenlerine anlam veremedikleri ve bu nedenle kadınların destek mekanizmalarının zayıfladığı gözlemlenmiştir.

Yukarıda belirtildiği gibi her ne kadar boşanan kadınlar ailelerinden çok daha fazla destek gördüklerini belirtse de, onlar da boşandıktan sonra yaşam şekilleri ile ilgili olarak ikna etmek durumunda kalabilmektedir. Bu noktada, boşandıktan sonra yalnız ayrı bir evde yaşamaya babasını ikna edene kadar boşanma kararını almadığını ancak ikna ettikten sonra boşanabildiğini dile getiren Belma Hanım yaşadığı dönemi şu şekilde anlatıyor:

“Ayrıldığım zaman tekrar ailemin yanına geri dönmek istememiştim. Ayrı evde yaşamaya devam etmek istemiştim. Ama tabii ki ailem ilk etapta buna karşı çıktı. O zaman kızım 5.5 yaşındaydı ve “küçük bir çocukla nasıl ayrı evde yaşayacaksın,”... şey korkusu da oluyordu hani tek başınız, etraftan nasıl görülecek, ne diyecekler. Ya da yalnız olduğunuzu bildikleri zaman hani bunu değerlendirmek isteyen insanlar olur diye babam çok

korkmuştı. İlk önce müsaade etmemiştii böyle bir şeye. Sonra bir gün babamla konuştum, yani baba dedim ben çok mutsuzum evliliğim çok kötü, çocuğum da çok kötü etkileniyor ama siz ayrı yaşamama müsaade etmediğiniz için ben kocamdan ayrılamıyorum. Çünkü çocukla birlikte sizin yanınıza dönmek istemiyorum. Eğer sen hani buna ne zaman izin verirsen, ben bu sıkıntıyı yaşamaya devam edeceğim haberin olsun demiştim babama. Sonra şey vardı yıllar önce bir gün bizim eşimle tartışırken, şey yapmıştı boğazımı sıkmıştı benim. Ben de o sinirle gidip rapor almıştım. Darp raporu. Ve onu aileme hiç söylememiştim. O anda onu çıkarıp babama gösterdim. Baba bak ben bunları bile yaşadım ama hani bunun harici neler neler var size bahsetmedim, hani ben ayrılmak istiyorum ama şu an sen engelsin. Tek büyük sıkıntım bu olmuştu. Sonra babam onu görünce tamam dedi. Hani çocuğunda madem düzenini bozmayalım. nasıl istiyorsan öyle olsun dediler. En büyük sıkıntım buydu. Ama böylelikle çözülmüş oldu.”
(Belma Hanım, 35 yaşında, boşanmış ve yeniden evlenmiş)

Boşanmayı erteleyen Sevinç Hanım ise, ailesinden herhangi bir destek beklemediğini, zaten göremeyeceğini çünkü onun boşanma nedenlerinin ailesi için geçerli sayılmayacağını şu şekilde dile getiriyor:

“Boşanma düşüncemden haberdar değiller. Ailem çok seviyor eşimi. Çok iyi bir insan olduğunu düşünüyorlar. Ben de hiç bu yönleri yansıtmadığım için bu tarafları bilmiyorlar hani aşırı tepki verebilirler ... Yani onlar evlenirsin kefenle gelirsin falan konuşmalarında yaşıyorlar ya biraz daha yaşlı insanlar. Yani anlayabilecekleri bir konu değil yani onların, o yüzden açıklamak gereği duymadım. Eğer paylaşırsam bu düşüncemi sürekli başıma kakabilirler. Çok anlayışlı insanlar olmadıkları için beni suçlarlar. Boşandığım zaman kısıtlama getirmeye de çalışabilirler ... aramızda çatışma yaşatır, zorluk çıkarırlar. Bu yüzden şu anda onlarla paylaşmıyorum ve orası dışında kalacak yerim olmadığı için daha çok düşünüyorum aslında. Yani onların yanında kalmak istemem çünkü. Daha

öncede orda kaldığımda huzurlu yaşamıyordum çünkü.” (Sevinç Hanım, 30 yaşında, boşanmayı ertelıyor)

Ailesinin evi dışında kalacak başka bir yeri olmadığını dile getiren Sevinç Hanım, boşandığı takdirde ailesinden de destek göremeyeceğini hatta onlar tarafından suçlanacağını düşündüğü için boşanmayı ertelediğini dile getirmektedir. Kuşak çatışmasına da vurgu yaparak, boşanmayı düşünme nedenlerinin ailesi tarafından kabul görmeyeceğini belirten Sevinç Hanım, bu nedenle çocuğu büyüyene kadar beklemeyi düşünmekte ve büyüdükten sonra çalışmaya başlayıp kendi gelirini kazanır hale gelince boşanabileceğine inanmaktadır. Ancak, sohbet sırasında bu durumun onu bunalttığını, kendini, tükenmiş hissettiğini, çok mutsuz olduğunu, hapiste gibi olduğunu ve nefes alamadığını sıklıkla dile getirmiştir.

Boşanmak isteyen ancak ertelediğini dile getiren Deniz Hanım ise, boşanmasını özellikle annesinin istemeyeceğini ve babasının da sıcak bakmayacağını dile getirmektedir. Deniz Hanım eşi tarafından aldatıldığını ve bu dönemde babasının boşanmasına sıcak bakmadığını daha çok “ne gerek var, erkektir” yaklaşımı gösterdiğini ifade etmekte ve durumunu şu şekilde anlatmaktadır:

“Annem istemez, el alem ne der kaygısı yaşar annem. Yani işte yeğenlerinden hiçbiri bugüne kadar boşanmamışlar. Annemin bakış açısıyla belki benden daha da mutsuz evlilikleri vardır buna rağmen boşanmamışlar. Boşanırsam hani kendi adına da, benim adıma da bir başarısızlık gibi düşünüp istemeyebilir annem. Hatta, işte bu geçen yaz yaşadığımız olayda ... İşte ben dedim hani ayrılmayı düşünüyorum dedim babama. Bana şey dedi tamam dedi hani bunu biraz daha düşünebilirsin, istersen şey olur dedi hani akli başına gelsin diye istersen 1 sene onu eve alma vs. ... Boşanmana gerek yok. Babam yani hiç sıcak bakmadı. Boşansaydım eğer arkamda dururdu belki ama bu fikre hiç sıcak değildi ... Ne gerek var, erkektir. . . Bir de hep ailemden çevremdeki üç beş insandan şunları duydum... Yani sürekli

şey çocukları düşün... Sanki benim hiç hayatım yokmuş gibi... İşte sürekli çocukları düşün.. Çocuklar işte anne ve babasızlık çok zor. Örnekler... Çevreden başka örnekler işte. Bu böyle olmuştu şöyle, onların başarısızlık hikayeleri, işte sende mi çocuklara bunu yaşatacaksın şeklinde yorumlar hep etrafımda vardı. Ve bunlar benim için manevi baskıydı. Hala da öyle.”
(Deniz Hanım, 37 yaşında, boşanmayı ertelıyor)

Türkiye’de boşanma olgusu; hali hazırda çiftlerin özel hayatlarında kurdukları duygusal birlikteliklerini bitirme ve özel alana ait bir eylem olarak değil; akabinde tüm çevreye, aileye ve topluma özellikle kadının hesap vermesi gereken, kadının yargılanmasına yol açan, kadının başarısızlığı olarak değerlendirilen bir durum ve Deniz Hanım’ın tabiriyle bir “doğal afetmişçesine” felaket vakası olarak yorumlanarak anlamlandırılmaktadır. Bu nedenle boşanma kararını verirken, ailenin olumlu ya da olumsuz tutumları kadınların boşanabilmelerine ya da boşanamamalarına doğrudan etki eden bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

4.2.8. Kadınların Kendilerini Güvensiz Hissetme Durumu ve Şiddet Olgusunun İncelenmesi

Evlilik içerisinde eş tarafından uygulanan fiziksel ve duygusal şiddet, kadınların boşanma ile ilgili olarak kendilerini “güvensiz” hissetmelerine neden olabilmektedir. Eşin boşanmaya direnmesi ve / veya boşandıktan sonra kadının peşini bırakmayacağına yönelik hissedilen kaygılar, kadınların “daha huzurlu bir hayatım nasıl olsa olmayacak” şeklinde düşünmelerine neden olabilmekte ve bu nedenle boşanmayı ertelemek ya da boşanmaktan vazgeçmek durumunda kalabilmektedirler. Anket verileri dahilinde katılımcıların büyük bir bölümün evlilikleri içerisinde duygusal şiddete maruz kaldıkları görülmüş, mülakatlar sırasında paylaşılan hayat hikayeleri de bu verileri desteklemiştir. Mülakatlar çerçevesinde eşleri tarafından duygusal şiddet gördüklerini dile getiren kadınlardan 4’ü bu şiddet türüne ek olarak fiziksel şiddete de maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Bununla bağlantılı olarak, kadınlar boşanma aşamasında / boşanmayı düşünürken

ve sonrasında eşin direnci ve peşini bırakmama durumu ile karşı karşıya kaldıklarını ve / veya kalabileceklerini düşündüklerini; duygusal şiddetin (tehdit, manevi baskı vb.) devam ettiği ve / veya edeceğine inandıklarını dile getirmişlerdir. Bu çerçevede; bölüm dahilinde öncelikle fiziksel ve duygusal şiddet olguları ele alınacak, sonrasında ise sırasıyla eşin direnci, peşini bırakmama durumu ve adalet sistemine olan güvensizlik unsurları değerlendirilecektir.

4.2.8.1. Evlilik Süresince Yaşanan Fiziksel ve Duygusal Şiddet

Yukarıda belirtildiği gibi, anket verilerinde ortaya çıkan yüksek oranda eşin kadına duygusal şiddet uygulama durumu ve yine zaman zaman kadınların fiziksel şiddete maruz kalması, mülakat çerçevesinde paylaşılan yaşam hikayeleri ile desteklenmiştir. Fiziksel şiddetin bir anda ortaya çıkmadığını ve şiddetin dozunun kademe kademe arttığını belirten Ebru Hanım, iki kere fiziksel şiddete maruz kaldığını ve şiddetin işleyişini şu şekilde anlatıyor:

“Sözel şiddet hep vardı, duygusal şiddet de vardı. Küfür ve hakaret vardı. Öfke kontrolü sorunu olduğu için eşimin özellikle de onun zaafı ve onun yaralarıyla ilgili bir sorun yaşadığımız için, ben bu sorunla ilgili ne zaman konuşmaya çalışsam ne zaman hakkımı aramaya çalışsam ne zaman bu böyle olmaz buna bir çözüm bulmamız lazım desem aynı öfkeyi zaten hep hissediyordu, sadece eline koluna henüz yansıyan bir tarafı yoktu, diline yansiyordu. İşte dediğim gibi küfür hakaret zaten hep vardı. Son dönemlerde tartaklamalar başlamıştı. Ve fiziksel şiddet denen şey zaten öyle birdenbire küt diye ansızın, sabah uyandıığınızda başlıyor. Yani bugün ben karıma şiddet uygulayayım diye kalkmıyor yataktan hiçbir erkek. Bu aşında böyle aşama aşama biraz biraz galiba böyle karşı tarafın tepkilerini de anlayacak deneyecek şekilde adım adım ilerliyor yani.. İlk küfrettiğinde eşim gerçekten çok üzgündü. Böyle bir şey yapmaması gerektiğini çok net hissedip anladığını ben de görmüştüm. Ama maalesef artarak devam eden bir şey. Birdenbire tekme tokatla yaşanan bir şey değil fiziksel şiddet. Değilmiş ben

de bunu anlamış oldum. İki fiziksel şiddete maruz kaldım. Biri oldukça kötüydü artık orası kırmızı çizgi olduğu için o noktadan sonra artık zaten devam etme şansım yoktu ... Yine de son bir şans olarak terapi görmesi, bireysel olarak bu sorunlarıyla yüzleşip çözmesi için terapi görmesini şart koştum. Görürsen seninle devam ederim, bu evliliğe de devam ederim ama görmeyeceksen artık benim için evlilik bitmiştir demek durumunda kaldım. O da görmek istemediğini söyledi. Herhangi bir terapi ya da işte destek almak istemediğini söyledi. Bu yolla da ben mecburen zaten ayrılma kararını almıştım." (Ebru Hanım, 36 yaşında, dava sürecinde)

Boşanmayı düşündüğünü ancak ertelediğini dile getiren Aynur Hanım ise eşinin alkol probleminden dolayı öfkesini kontrol edemediğine değiniyor ve işi evden atmaya kadar vardırabildiğini anlatıyor:

“Özellikle alkol aldığı anda öfkesini hiç kontrol edemiyor. 2 kez fiziksel şiddet yaşadım. Çocuklar olduğu için alttan almak durumunda kalıyorum. Bir kere evden attı beni. Telefonumu aldı, arabanın anahtarını aldı vs. Ablam da benim yakınım da oturuyor tüm bunları yapmasının sebebi aslında ona gideceğimi bilmesi. Yani sokakta kalmayacağımı veya kötü bir şey olmayacağını biliyor. Hemen bir taksiye atladım çocuklar da yanımda ablama gittim. . . Her seferinde küsüyorum. Çocuklardan sebep daha farklı bir tavır sergileyemiyorum. Bu arada ben hastalıktan sonra da bir tartıştık sen dedim bunu bile diyorsun. Bana dedi ki “kanser falan dinlemem seni sokağa atarım”. Bu ne demek? Ha sonra da konuştuğunda beni bilmiyor musun işte ben sinirliyken her şeyi söylüyorum çok şuursuz konuşuyorum işte sinirliydim. Şey diyor yani benim dilimde her şey, söylediklerimi yapmayacağımı biliyorsun niye takılıyorsun? E ben takılıyorum.” (Aynur Hanım, 42 yaşında, boşanmayı erteliyor)

Eşinin özellikle alkol aldığı zamanlarda şiddet gösterdiğini belirten Aynur Hanım, aynı zamanda duygusal şiddet uygularken eşinin yaptığı şeyin bilincinde

olmadığını da dile getiriyor. Söylediği şeyleri yapmayacağını bilmek ya da eşini evden attığında yakınlarda gidebileceği bir akrabasının bulunması; erkek için hafifletici faktörler olabiliyor ve kadınları maruz bıraktıkları psikolojik şiddeti “şiddet” olarak görmüyorlar. Ancak, bu durum kadınların ruhunda açılan yaraları ya da gerçekleşen kadın onurunun ihlalinin ortadan kaldırmıyor.

Boşanmayı düşünen ancak çeşitli sebepler nedeniyle erteleyen Deniz Hanım’da herhangi bir fiziksel şiddete maruz kalmadığını ifade ediyor ancak duygusal şiddet olarak eşinin kıskançlığından ve kendisinin söylediklerini umursamıyor oluşundan bahsediyor:

“Duygusal [şiddet], evet. Yani biz evliliğimizin ilk yıllarında.. Eşim kıskanç biri benim. Onun sıkıntısını çok yaşadım. Yani o kıskançlığından ötürü bazı sosyal çevrelerde, ortamlarda örneğin atıyorum bir arkadaş grubunda ya da aile ortamında benim o ortamdaki başka bir erkekle sohbet etmem onu inanılmaz rahatsız ederdi. Bu bir kavga sebebiydi. O geceyi bana zehir ederdi ... Bir de şeydir eşim, dediğim gibi çok fazla iletişimimiz olmadığı için, böyle bir tartışmada, paylaşımda hep tek konuşan ben olurum. Mesela onun konuşmaması, böyle düşünsenize sürekli duvara karşı konuşur gibi hissediyorsunuz kendinizi. Yani bu bile beni inanılmaz yaraladı. Ben hep diyordum yani, birini dövmek şiddet uygulamak değildir sadece dövmek. Yani bu mesela beni duymuyorsun, dinlemiyorsun anlamıyorsun bu da bir şiddettir. Yani duygusal olarak beni incitiyorsun şu anda. Ben konuşuyorum ve sen de karşılığı yok bu lafın. Konuşuyorum böyle sadece bir noktaya bakan, ya da televizyon izlemeye devam eden bir insan” (Deniz Hanım, 37 yaşında, erteliyor)

Yukarıdaki ifade de görüldüğü gibi; küçümseme, hakaret, küfür, tehdit, kıskançlık vb. faktörler olduğu gibi, aslında bir insanın ağzından çıkan lafların önemsenmemesi, o insana “seni önemsiyorum, sen benim için değerlisin” mesajının verilememesi de özellikle kadınlar için duygusal şiddet ortamı oluşturabiliyor.

Deniz Hanım, bu durumun kendisini yaraladığını ifade ederken, lafının karşılığının bulunmamasını da ona karşı uygulanan bir duygusal şiddet olarak tanımlıyor.

4.2.8.2.Eşin Boşanmaya Karşı Direnci ve Boşandıktan Sonra Peşini Bırakmayacak Olma Endişesi

Kadınların hemen hemen hepsi eşlerinin boşanmaya karşı direnç gösterdiğini / göstereceğini belirtmişlerdir. Anket verileri ile de paralellik gösteren mülakat yanıtları; herhangi bir boşanma durumunda kadınların eşleri tarafından tehdit, duygusal şiddet ve manevi baskıya maruz kalabileceklerini ve / veya kaldıklarını ortaya koymaktadır. Bu durum kadınların, boşanmaya karar verme süreçlerini uzatabilmekte, psikolojik olarak yara almalarına ve kimi durumda istedikleri halde boşanmaktan vazgeçmelerine / boşanmayı ertelemelerine neden olabilmektedir.

Semra Hanım eşinin boşanmamak için gösterdiği direnci şu şekilde anlatıyor ve ölümlle tehdit edildiğini dile getiriyor:

“Tabi şu an cezaevinde. Kasım ayında çıkacak. Yani ilk zamanlar tabi boşanmak istemedi, bununla ilgili ölüme varıncaya kadar bile tehdit etti telefonda olsun. Yani biraz zorluk yarattı ama şu an kabullendiğini düşünüyorum. Şu an herhangi bir rahatsızlık söz konusu değil. Ama şöyle bir şey var yapınca her şeyi göz önüne alarak yapıyorsunuz. Yani hani o sıkıntılı evliliği yürütmektense artık şu noktaya geldim. En azından bir kuru canım var eğer onu alacaksa da alabilir. O noktaya geldim. Yani o noktadan sonra da zaten boşanmayı kararlaştırdım.” (Semra Hanım, 32 yaşında, boşanmış)

Benzer şekilde ölümlle tehdit edildiğini ve daha huzurlu bir yaşam süremeyeceğini düşündüğü için bir dönem boşanmak istediği halde boşanmadığını dile getiren Aynur Hanım yaşadığı o dönemi şu şekilde ifade ediyor:

“Hatta biz hani biz tartışmıştık onunla. Ben işte, yok işte şöyle böyle ayrılacağım falan diye konuştuğumda... Alkollüydü tabi yine. İşte öldürürüm işte, ablanı da öldürürüm, enişteni de öldürürüm. Ya böyle bir tehditkâr konuşmuştu onu hatırlıyorum. O zaman tırsmıştım mesela. Korkmuştum. Çünkü hani alkollüyken ne yapacağını kestiremememe durumu. O zaman bu vardı. Bazen de şey diyor mesela “ölmek var dönmek yok” ... Benim kitabımda işte evlendikten sonra ayrılmak diye bir şey yok. Bir de zaman zaman, o güzel para kazanıyor ama kazandığı o güzel para prim olarak geliyor. Normal maaş bordrosunda görünür olan aldığı maaş oldukça düşük. Prim olarak aldığı için maaş bordrosuna yansımıyor. Şey diyor mesela bana bundan dolayı, “Mahkemeye de gitsen ne kadar nafaka verecek sana, beş kuruş koklatmayacağım” falan diyor. “Evi de diyor evde diyor bilmem ne koyduracağım diyor evi de satamayacaksın” diyor. İşte bundan dolayı bir dönem beni hiçbir şekilde rahat bırakmaz boşansam da şu anki halimden çok da huzurlu olmam tek farkı evin içinde olmaması olur gibi düşünerek vazgeçirdim kendimi...” (Aynur Hanım, 42 yaşında, boşanmayı erteliyor)

Yukarıda görüldüğü gibi, erkeklerin eşlerini sahip oldukları bir varlık olarak görme tutumlarından kaynaklanan “Ya benimsin ya kara toprağın”, “ölmek var dönmek yok” gibi söylemleri ve şiddete olan yatkınlıkları kadınların belli bir noktaya kadar boşanma konusunda çekimser kalmalarına neden olmaktadır. Belli bir noktayı geçtikten sonra ise kadınlar “bir kuru canım var onu da alacaksa alsın, dayanamıyorum” diyerek ve her şeyi göze alarak dava açma noktasına gelebilmektedirler. Ancak, anket ve mülakatlar dahilinde hem boşanamayan kadınların oranının boşananlara göre oldukça fazla oluşu hem de boşanamayan kadınların dile getirdiği söylemler; kadınların bu noktaya gelmesinin oldukça zorlu bir süreçten sonra gerçekleştiğini ve kimi zaman ne kadar bunalırlarsa bunalsınlar bu noktaya gelemediklerini ortaya koymaktadır.

Eşinin onu en çok maddi noktalarda tehdit edeceğini belirten Begüm Hanım ise, yaşadığı deneyimi ve endişelerini şöyle paylaşıyor:

“ [EŞİM] bana dedi ki “Ya benimsin ya toprağın Begüm” dedi. Boşanırsam da asla peşimi bırakmayacak yani. Ben sadece bundan korkuyorum. Yani maddi kaygılarım da tabii ki var. Ama açlıktan hiç kimse ölmez. Bir şekilde hallederim. Ama eşim boşanmaz . . . Yani hep uzatır, gelmez, bana çektirebileceği en optimum seviyede acı çektirmek için ne gerekiyorsa yapar. Çirkinleşir, çocukların velayetini ister, boşanmamak için o mahkemeye gelmez, yani aklınızın alabileceği... çünkü inanılmaz zeki bir adam. Eğer boşanırsam da eşim hani tabiri caizse çok kaba olacak özür dilerim ama itlik yapacak. Ve bize para göndermeyecek. Biliyorum ben acı çekeyim diye. Ben geçinemem şu an aldığım maaşla. Çünkü maaşıma haciz geldi benim. O borçlardan dolayı. Geçinememekten de korktuğum için o borçlarımın bitmesini ve çocuklarımın büyümesini bekliyorum.”(Begüm Hanım, 34 yaşında, boşanamıyor)

Boşandıktan sonra eşinin peşini bırakmadığını dile getiren Aslı Hanım ise, 2 sene boyunca yaşadığı sıkıntıyı ve eşi tarafından duygusal şiddete maruz bırakılmaya devam edilmesini şu şekilde anlatıyor:

“Kocamın peşime takılması evet bunu yaşadım. Benim peşimi bırakmayan bir adam vardı ... Mesela ben bir yere gidiyordum bu oradan çıkıyordu, oradan ben arka kapıdan falan kaçmak zorunda kalıyordum yani öyle abuk sabuk şeyler yaşıyordum ben. Telefon numaramı değiştirmek zorunda kaldım bir dönem. Evet bunları yaşadım güvensizlik yaşadım, korkular yaşadım. Aileme söyleyemiyordum çünkü ne olursa olsun zaten onlara kötü şeyler yaşattım. İstemsizce ... Ya da ne bileyim biriyle tanışıyorum mesela ... Biriyle tanışıyorum belki hiçbir şey yaşamıyorum ama oradan sürekli baskı uygulandığı için telefonlar açılıyor, küfürler yağdırılıyor. Küfürleri az çok tahmin edebiliyorsunuzdur söylemek istemiyorum. O tür şeyler yaşadım.

Ve bu devam etti 2 sene. Kadınlığıma, gururuma, onuruma, namusuma.. Yaralayıcı şeyler yaşadım.” (Aslı Hanım, 34 yaşında, Boşanmış)

Boşandıktan sonra da iki sene boyunca duygusal şiddete ve eşinin peşini bırakmamasına maruz kaldığını dile getiren Aslı Hanım, bu durumdan dolayı onurunun ve benliğinin yara aldığını da belirtmektedir. Bir kez daha erkeğin sevgilisini ya da eşini sanki sahip olunan bir varlıkmiş gibi görmesi durumu bu örnekte de kendini göstermektedir. Kadının özgürlük alanını daraltan, onurunu zedeleyen ve sürekli olarak bir korku ve stratejiyle yaşamasına neden olan bu durum; toplumsal cinsiyet rolleri eşitliğinin sağlanması, benimsenmesi ve erkeklerin olduğu kadar kadınların da eşit değerde insan olduklarının kabul edilmesinin önemini vurgulamaktadır.

4.2.8.3. Adalet Sistemine Olan Güvensizlik

Anket verileri ile paralel olarak mülakatlar çerçevesinde de kadınlar genel olarak hukuk sistemine ve adalet anlayışına güvendiklerini belirtmişlerdir. Ancak, güvendiklerini belirtirken güvenme sebeplerinin eşlerinden bir şey talep etmemiş / etmeyecek olmaları olduğunu; aksi takdirde sorun yaşayabileceklerini düşündüklerini de belirtmişlerdir.

Bu çerçevede adalet anlayışı ve hukuk sistemine, kendi davası dahilinde koşullu olarak güvendiğini dile getiren Aslı Hanım bu güvenini şu şekilde açıklamaktadır:

“Eğer ki ben kocamdan bir şey talep etmiş olsaydım evet öyle bir güvensizlik olurdu adalete karşı maalesef. Ama çok şükür ki ben öyle şeylere girişmedim hiç. Bundan dolayı bir şey diyemeyeceğim yaşamadım çünkü. Ama yaşasaydım beni zorlu bir sürecin beklediğini az çok tahmin edebiliyorum. Mahkemelerimizce.. Öyle bir şey çok şükür ki yaşamadım ben.” (Aslı Hanım, 34 yaşında, boşanmış)

Bu durumun tam tersini yaşıyan ve hali hazırda dava sürecinde olan Ebru Hanım ise yaşadığı dönemi ve genel olarak Türkiye'deki hukuk sistemine olan güvensizliğini şu şekilde anlatıyor:

“[Hukuk Sistemine] Güvensizliğim var maalesef. Yani ... Sisteme olan güvensizlik. Çünkü çok ciddi bir iş yükü var, çok ciddi bir dava yükü var mahkemelerin üzerinde ... Yani o kadar yükün altından bu kadar bozuk bir sistemde adil bir sonuçla çıkmak zaten herhalde galiba bir mucize, bunun olması için bir mucize formül gerekiyor. Öyle bir mucize formüle de sahip değilim ... Genel olarak davaların çok fazla uzaması, birçok şeyin şahitle ispatlanamaması özellikle aile mahkemeleri için söylüyorum. Şimdi insan evliliğini yaşarken bir gün başıma gelir, gerek duyarım diye bir sürü şeyi kenara delil olarak koyup yaşamıyor yani ... hani onları çok ispat edemediğiniz done olarak yetersiz olduğunuz noktalarda maalesef yasanın insafındasınız. O yüzden çok da güvenmiyorum. Çok saçma sapan kararlar çıkabiliyormuş, hakimlerin deneyimsizliğinden, yaşının çok genç olmasından, belki konuya yanlı bakıyor olmasından vs. ... inşallah iyi bir hâkime denk gelmişizdir diyorum.” (Ebru Hanım, 36 yaşında, dava sürecinde)

Türkiye’de adalet sisteminin verimli ve etkili bir şekilde işlememesi, bireylerin kendilerini yasaya ve / veya kanuna değil; hakim vicdanına ve bireysel adalet anlayışına kalmış olarak hissetmelerine neden olmaktadır. Bu durum ise, kadınları boşanmaya karar vermiş olsalar bile haklarını arama konusunda bir adım geride bırakabilmektedir. “Ne olacaksa olsun, yeter ki bitsin” diyerek mahkemeye başvuran kadınlar, sürenin uzamaması adına haklarından vazgeçebilmekte ve böylelikle farklı türde bir ayrımcılığa maruz kalabilmektedirler.

4.2.9. Boşanmış Tek Kadın Olma Algısı

Boşandıktan sonra bir kadın olarak yalnız yaşayacak olmanın, başka bir deyişle toplum gözünde “boşanmış yalnız kadın” olacak olmanın yaşatacağı zorluklar ve toplumun bu durumu algılayış biçimi ile ilgili sorulan soruya mülakat çerçevesinde verilen yanıtlar anket verileri ile paralellik göstermektedir. Boşanan ve boşanamayan / erteleyen kadınların ortak olarak dile getirdikleri ve kendileri yaşasa da yaşamasa da en çok sıkıntı duydukları konu, erkeklerin boşanmış olan kadına bakış açısının değişmesi durumudur. Kalıplanmış toplumsal değer yargıları itibariyle kadının evlenmeden önce cinsel ilişki yaşaması hoş karşılanmamakta, cinsellik evlilik ile bağlantılı tutulmakta ve kadınlar açısından erkekleri memnun etmek ya da çocuk sahibi olmak adına yapılması gereken bir eylem olarak değerlendirilmektedir. Evli kadını “sahipli kadın” olarak konumlandıran ve bu nedenle evli kadınları “insan” yönleriyle görebilen erkekler; kadının boşanması ile birlikte onu tekrardan cinsel kimliği ile görmeye başlamakta ve “potansiyel birlikte olunacak kadın” düşüncesi ile yaklaşmaktadır.

Mülakat dahilinde birçok kadının dile getirdiği bu noktayı, boşanmak isteyen ancak boşanmayı erteleyen Aynur Hanım şu şekilde aktarıyor:

“[BİR] arkadaş da söyledi ya. Dedi bekar anneysen sanki potansiyel adamlar şey gözüyle görüyor yani “erkeği de yok bunun yanında her zaman her dakika, istediğim anda elde edebileceğim bir kadın” gibi görüyor diyor. Erkeklerin bu şeyi diyor hala ... Yani kaçınıcı yüz yılda olursak olalım. Türk toplumunun maalesef öyle bir şeyi var yani. Türkiye’de bir de şöyle diye düşünüyorum ... sadece bekar olanlara çok fazla değil de evlenip ayrılanlara... Çünkü biz hani toplumda nedir hep genelde genelleme yapıyorum evlenmeden önce kızlar birlikte olamayacağı için, boşanmış kadını nasıl olsa şey hazır şey gibi görüyor kendine istediği ile affedersin yatıp kalkar gibi görüldüğü için daha çok boşanmış kadınlara şey yapılıyor.” (Aynur Hanım, 42 yaşında, Boşanmayı erteliyor)

Aynur Hanım örnek olarak, tiyatroya kostüm diken arkadaşının başına gelen olayı ise şu şekilde anlatıyor ve bunları duyuyor, gözlemliyor olmanın boşanma konusundaki çekincelerini arttırdığını dile getiriyor:

“Benim tanıdığım bir arkadaşım var çok hani alımlı güzel hoş bir bayan. Tek başına her şeyde hatta yaşadığı şöyle bir şey var, arkadaş olduğu biriyle aynı çalışma ortamında: Bu tiyatrolara kostüm diken bir bayan. O tiyatronun yönetmeni gibi bir adam. [Arkadaşım] O adamın eşini de tanıyor eşiyle de arkadaş ama adamın sürekli buna yaklaşmak istemesi, böyle terbiyesizce yaklaşmak istemesi işte senle olmak istiyorum falan adam evliyen ve sadece bu bayan boşanmış diye... Artık kız işten istifa edip çıkana kadar varıyor.” (Aynur Hanım, 42 yaşında, boşanmayı erteliyor)

Evliliğin sağladığı avantajlardan birinin kadınların karşı cins tarafından birer cinsel nesne olarak görülmemesi ve “insan kimliği” ile ortaya çıkabilmelerine olanak sağlaması olduğunu dile getiren Elif Hanım da erkeklerin değişen tavrına değiniyor:

“Ya değişiyor tabi şu oluyor mesela. Evlilik üzerinizde bir koruma oluyor karşı cins açısından... Erkeklerde şöyle bir şey var: bir kadına sahip bir erkek varsa o kadını rahat bırakıyorlar ve kadın haliyle görmüyorlar. İnsan olarak yaklaşabiliyorlar... İnsan kimliğinizle ortaya çıkabiliyorsunuz. Ama işte arkanızda bir erkeği gördükleri zaman bunu yapıyorlar. O olmayınca sadece sizi kadın olarak görüyorlar. Ve siz bunları yaşıyorsunuz. Yani arkadaş olarak öncesinde rahatlıkla ilişki kurabildiğiniz insanlar, artık size acaba sevgilim olur mu, acaba başka bir fayda görür müyüm deyip yaklaşıyorlar. Ya tabi benim çevrem beni eskiden tanıyan bir çevre olarak bulunduğu için ... Arada tek tük olanlar da beni rahatsız etmiyor. Normal de karşılıyorum. Böyle çünkü, toplumumuzda algı böyle. Evet, kadının sahibi yok o zaman benim olabilir. Hadi bakalım... yapayım elimden geleni...” (Elif Hanım, 42 yaşında, boşanmış)

Bir de çok var yani, benim çevremde dul kadın hakikaten çok var. İzmir ... Rahatsız edici boyutta yaşamıyorum bu coğrafyada yaşamıyorum. Başka bir yerde olsa farklı olurdu. Benim köyümde olsa mesela herhalde değişik insanlarla karşılaştırdım. Daha farklı yaklaşıyorlar ama İzmir için rahatım. Farklı bölgeleri de bildiğim için Türkiye'nin ... Mesela İç Anadolu Bölgesi'nde bir arkadaşım var.. Eve kapattı kendisini. Ve hep gelenler işte şey... Bir teklifle geliyor evet ama bu evlenme teklifi değil. Adamın karısı var, ikinci eşim olur musun, metresim olur musun şeklinde... Dul kadınlara gittiklerini biliyorum yani onun yaşadıklarından.. (Elif Hanım, 42 yaşında, boşanmış)

Boşanmış kadına bakış açısının bölgeden bölgeye değiştiğini de ifade eden Elif Hanım, İç Anadolu'da yaşayan bir arkadaşının örneğini veriyor ve orada yaşayan kadının mücadele stratejisi olarak kendisini eve kapatmak durumunda kaldığını dile getiriyor. Aynı zamanda, Elif Hanım'ın ifadesinde “Arada tek tük olanlar da beni rahatsız etmiyor. Normal de karşılıyorum. Yani.. Böyle çünkü, toplumumuzda algı böyle” ifadesine yer vermiş olması, kadınların toplum içerisinde bu durumu kabullenmek, bu gibi durumlara karşı mücadele stratejileri geliştirmek ve genel algı dahilinde “cinsel kimlik”leri ile konumlandırılmalarına alışmak durumunda kaldıklarını ortaya koymaktadır. Boşanamayan / Erteleyen kadınlar bu konudaki endişeleri nedeniyle boşanma eylemine geçmekte zorlanırken, boşanan kadınlar ise “boşandığını söylememe” ya da “yalan söyleme” gibi stratejilerle erkeklerin bu yaklaşım tarzıyla baş etmeyi öğrenmektedirler.

Bu çerçevede, boşanmış bir kadın olan Semra Hanım içerisinde bulunduğu durumu ve mücadele stratejisini şu şekilde açıklıyor:

“Ama genelde erkekler konusunda tanıştığım herkes A'da Z'ye herkes sana daha farklı bir gözle bakıyor artık. Yani kendi ihtiyacını gidermek için aslında bir obje olarak görüyor seni. Hani bu da ister istemez seni rahatsız

ediyor. Bu noktada da o yüzden aslında çoğu kez hani boşanmış olduğunuzu söylemek bile istemiyorsun. Çünkü hani evlisin sahipli olarak bilsin seni ki, sana hani sırnaşmasın diye düşünüyorsun. Genelde ben de dile getirmek istemiyorum ama hani sordukları zaman yuvarlak kaçamak cevaplar veriyorum. Rahatlıkla “boşandım” diyemiyorum yani.” (Semra Hanım, Boşanmış, 32 yaşında)

Dava sürecinde olan Ebru Hanım ise, erkeklerin boşanmış kadınlara olan yaklaşımını, kadınların duygusal boşluklarından yararlanma olarak değerlendiriyor ve bu durumu şu şekilde dile getiriyor:

“Ya açıkçası maalesef evet galiba erkeklerde böyle bir dul kadın profiliyle ilgili böyle bir yanlısama var yani ... hani nasıl diyeyim ben daha kolay avlanabilecek bir av gibi, duygusal ihtiyaçları da dolayısıyla karşılanmadığı için kendini yalnız hissettiği için, belki daha güçsüz hissettiği için bir erkeğin himayesine ilgisine işte şefkatine dolayısıyla belki en sonunda varmak istedikleri şey cinsel ilişkiyse oraya ben daha rahat giderim gibi galiba bir bakış açıları var erkeklerin. Çekince şöyle bu konulardan bahsetmekle ilgili [boşanmayı kastediyor] bu çok mahrem bir konu olduğu için, ben bununla ilgili çok ciddi bir yıpranma süreci yaşamış olduğum için şu an açıkçası hani yaralarımı sarmaya çalışıyorum ... Yas sürecini yaşamaya çalışıyorum. Hani bir gün gelip yeni birine kalbimi açabileceğim iyileşmeyi tamamladığım zamanda da ... anlatmam böyle bir şeyi yani. Ama anlatırken de böyle bir çekince evet duyabilirim. Maalesef duyabilirim. Yani o elemeyi çok daha belki sağlam yapmam gerekecek. Bana yaklaşan erkeğin gerçekten hangi niyetle yaklaştığını ya da kafasındaki o saçma sapan önyargıları adaletsiz hani gerçek dışı kendi varsayımlarını fikirlerini hani bana yönelik olarak da hissediyor mu düşünüyor mu diye belki daha iyi bir süzgeçten geçirmem gerekecek ... onunla da ayrıca mücadele etmem gerekecek” (Ebru Hanım, 36 yaşında, dava sürecinde)

Yukarıda yer alan ifade de görüldüğü gibi, kadınlar için bu durum “yeniden birine güvenme” adına da risk faktörü olarak ortaya çıkmaktadır. Erkeklerin boşanmış kadına yönelik bakış açısının değişimi, cinsel ilişki ve duygusal boşluktan yararlanma odaklı yaklaşımı; kadınların erkeklere olan güvenini kırmakta ve gerçek bir ilişki yaşamak istediklerinde kendilerini kolay kolay açamamalarına, birçok kez düşünmelerine ve karşısındaki kişiyi fazladan bir çaba göstererek değerlendirmelerine neden olmaktadır. Kadınları ayrıca yoran bu durum, aynı zamanda kendilerine olan güvenlerini kırabilmekte ve insan yerine konmadıklarını hissettikleri için onurları kırılabilmektedir. Başka bir deyişle, erkeklerin bu yaklaşım tarzının kadınların onurlarını ihlal eden bir davranış biçimi olduğunu dile getirmek mümkündür.

Boşanmış kadına erkeklerin bakış açısının değişiminin yanı sıra - ki erkeklerin bakış açısının değişimi de aşağıda değinilecek faktörlerle birlikte ataerkil toplumsal yapı ve kültürel normlar çerçevesinde değerlendirilmelidir – kadınlar toplum tarafından ayıplanma, dışlanma, acıma, utandırma gibi yaklaşımlara maruz kalabilmekte ve bu gibi yaklaşımlar kadınların özgürlük alanları ile birlikte yaşamlarını da kısıtlamaktadır.

Toplumdaki bireylerin boşanmış kadına olan yaklaşımının boşanma kararını verme sürecini nasıl uzattığını ve kendi hayatında bu nedenle yaşadığı sıkıntıyı Semra Hanım şöyle dile getiriyor:

“Zaten bu yorumları da duyacağın için aslında boşanmayı, karar aşamasında ki aklına takılan bir nokta da aslında bu da oluyor. Etrafındaki insanlarla nasıl yüzleşeceksin? Şimdi hani tabi mesela herkes bakıyor hani oğlum var. Hani düşünüyorlar ki eşiniz ne iş yapıyor? Boşandım deyince herkes böyle bir duraksıyor. Hani o Türk insanın bir “dul kadın yaptı” bir algı var ya o ister istemez seni de rahatsız ediyor. (Semra Hanım, Boşanmış, 32 Yaşında)

Yakın çevre ve özellikle ailenin de bu çekince ile yaklaşmasının, kadının verdiği kararı sorgulamasına ve kendisini kötü hissetmesine neden olduğunu dile getiren Semra Hanım, boşanma durumunu annesinin yakın çevresinden saklamasının onda yarattığı etkiyi ise şu şekilde açıklıyor:

“Bir de şöyle bir şey var mesela. Annem İstanbul’da yaşıyor. Yani annemin apartmanında yaşayan, görüştüğü komşular bile hala benim boşandığımı bilmiyorlar. Hani utanıp söyleyemiyor gibi bir şey oluyor annem. Ondan dolayı sen de ister istemez kendini kötü hissediyorsun ki, acaba kötü bir şey mi, acaba utanç verici bir şey mi yaşadım. Bu da hani seni kötü hissettiriyor.” (Semra Hanım, Boşanmış, 32 Yaşında)

Aslen Ankaralı olan ancak eşinin isteği üzerine onun memleketi Kayseri’ye istemeyerek taşınan ve boşanamayan Begüm Hanım, Kayseri’de boşanan kadına bakış açısını şu cümlelerle dile getiriyor:

“Kayseri gerçekten çok bağınaz bir şehir. Kayseri’de boşanmış kadın damgalı kadın evet. Mesela bir tane arkadaşım okuldan... Erkeklerle konuştu diye hemen hani derler ya adı çıktı diye Kayseri’de böyle. Yani neymiş o ona gülmüş, kur yapmış, boşanmış kadın gayet normal tabii ki yapacak diye. Ve mesela evli kadınlar boşanmış kadınlardan çok korkuyorlar Kayseri’de. Onları bir tehlike olarak görüyorlar. Boşanmış kadınları ... Görüştürmüyorlar eşlerini . . . Bir arkadaşım anlattı. Kadın şeyi basmış fabrikayı basmış ... Arkadaşım boşanıyor ... Diğeri adam da muhasebe müdürü. Karısı gelmiş basmış sen benim kocamla niye konuşuyorsun diye. . . Yani her kadını tehlike olarak görüyorlar ... Bu kültürle büyümüşler. Toplumdan dışlıyorlar onları.”(Begüm Hanım, 34 yaşında, boşanamıyor)

Begüm Hanım Kayseri’de toplumun boşanmış kadına olan yaklaşımını bu şekilde özetlerken, bir yandan evli kadınların boşanmış kadınlara olan yaklaşımına da değinmektedir. Erkeklerin boşanmış kadınlara “potansiyel elde edilecek kadınlar” olarak bakması ve aldatma oranının yüksek oluşu; evli kadınların da boşanmış olan kadınlara karşı bir savunma mekanizması geliştirmesine neden olmakta ve yetiştikleri kültür içerisinde onlar da boşanmış kadınları “insan kimliği” ile değil “cinsel kimliği” ile değerlendirmektedir. Kadınların birbirlerine belki de en çok destek olması gereken bu gibi durumlarda tam tersi yargılamalarda bulunmaları, boşanmış kadınların “günah keçisi” ilan edilmeleri ve yegâne suçlu olarak görülmeleri toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının kadınların hayatlarını ne denli kısıtladığını göstermektedir. Halk dilinde sıklıkla kullanılan “Dişi köpek kuyruk sallamazsa, erkek köpek havlamaz” algısının somut bir şekilde görüldüğü yukarıdaki ifade; kadınların zaman zaman boşanıp bu gibi suçlamalara maruz kalmaktansa, mutsuz oldukları, doyum alamadıkları evlilikleri devam ettirmeyi seçmelerine ve sadece bir kez yaşayacakları hayatlarını da kendi tabirleriyle “hapis gibi” yaşamalarına neden olmaktadır.

4.2.10. Kadınların Yaşamlarında Kendileri Olarak ve Özgürce Var Olabilmeleri

Anket dahilinde de kadınlara yöneltilen “Yaşamınızda kendinizi kendiniz olarak var hissediyor musunuz?” sorusuna verilen yanıtlar ile mülakatlar da katılımcıların paylaştığı hikayeler paralellik göstermektedir. Anket ve mülakata katılan kadınlara Doğan Cüceloğlu’nun sosyal medya hesaplarından ulaşıldığından katılımcıların birçoğu “yaşamında kendi olarak var olma” kavramına aşina olduklarını dile getirmişlerdir. Ancak yine de hem anket soruları kapsamında, hem de mülakat çerçevesinde kavramın tanımı yapılmış ve tanım yapıldıktan sonra yöneltilmiştir.

Yaşamında kendi olarak var olma; “içinde bulunulan sosyal ortamda, olduğu gibi kabul edildiği hissini yaşamak” anlamına gelmektedir. “Yaşamında

kendi olarak var olan kişi kendisini değerli, güvenilir, sevmeye layık ve saygı değer bir insan olarak ekibin bir parçası hisseder.” (Cüceloğlu, 2017)

Mülakata katılan kadınların tümü evlilikleri süresince yaşamlarında kendileri olarak var olamadıklarını hatta kendi benliklerini ve var oluşlarını kaybettiklerini dile getirmişlerdir. Boşanan kadınlar boşandıktan sonra kesin bir değişim geçirdiklerini ve benliklerini tekrardan kazandıklarını ifade ederlerken; boşanmayan kadınlar ise bu sıkıntıyı hala yaşamakta olduklarını, hatta yaşamlarında kendileri olarak var olamadıkları için boşanmayı ertelediklerini / boşanamadıklarını ancak boşandıkları takdirde bu durumun olumlu yönde değişeceğine inandıklarını ifade etmişlerdir.

Evliliği süresince kendisi olarak var olmadığını dile getiren Elif Hanım bu durumu çok erken almış olduğu evlilik kararına bağlıyor ve evliliği içerisinde ortak bir yaşamı paylaşmadıklarını yalnızca eşinin hayatını hep birlikte yaşadıklarını şu şekilde dile getiriyor:

"Çok erken aldığım bir evlilik kararıydı zaten ve ben kendim olamamıştım o evliliğin içerisinde. Biz olmaya çalışırken kendim olmayı unutmuşum Çünkü bu adam bütün hayatımı sarmıştı her şeyimi sömürüyordu her şeyimi. O yüzden ben kendim olamıyordum. Beni ben yapacak olan şeyleri, beni besleyecek şeyleri hep erteliyordum öteliyordum. Ve onların zamanı hiçbir zaman gelmiyordu zaten. Yani kaybettiğim bir aşk var başarısız olmuş. Onun dışında, yani hani onun bir kırgınlığı oluyor içinizde. Çünkü hep beklemişsiniz ama olmamış istediğiniz gibi. Onun yarattığı bir kırgınlık oluyor küskünlük, biraz umutsuzluk o tür şeyler var ama bakınca ben mi aşk mı? Ben. Ben olmazsam o aşkın da önemi yok çünkü. Onun hayatın yaşıyorduk çünkü bizim değil." (Elif Hanım, 42 yaşında Boşanmış)

Evliliği içerisinde kendisi olarak var olmadığını dile getiren Belma Hanım'da bu durumun onun özgüvenini fazlasıyla kırdığını söylüyor ve

boşandıktan sonra ikinci evliliğinde yaşamında kendisi olarak var olduğunu hissettiğini ve mutlu olduğunu şu şekilde dile getiriyor:

"Yaşamımda kendim olarak var olamıyordum. Kabul etmek istemediğim şeyleri kabul etmek durumunda kalıyordum çünkü değiştirmeye gücüm yetmiyor ... Çekip gidemeyeceğim için sürekli olarak neyse bu da böyle oldu, artık ne yapalım bu da böyle oldu hayatım hep öyle geçti yani benim. Bu durum beni öncelikle mutsuz, sonrasında ise özgüvensiz hissettiriyordu. Hatta büyük oranda özgüvensiz. Mesela benim hep hayalim şeydi. 18 yaşına girdiğim gün ilk işim gidip ehliyet almak olacak derdim ... Eşim benim ehliyet almamı asla destek olmuyordu. Çünkü araba kullanmama, öyle bir imkânım olmasını falan istemiyordu eşim. Hep böyle özgüvensizdim. Sürekli şey böyle insanların arasına karışmak istemeyen bir tiptim ... Birkaç arkadaşım oluyordu mesela böyle şey aile hayatımı öğrenmesinler, eşimi görmesinler hep böyle özgüvenimin eksikliği. İnsanlarla görüşmek istemiyordum. Çünkü bakıyorum herkes, tabii ki herkesin sıkıntısı vardır da herkes böyle civil civil geziyor tozuyor falan filan.. Ama ben sürekli güçsüzüm, sürekli mutsuzum." (Belma Hanım, 35 yaşında, boşanmış)

Hali hazırda, şu anki evliliğinde fedakarlık yaptığını, özveride bulunduğunu dile getiren Belma Hanım yaptığı bu fedakarlıkların gözüne batmadığını, ona fazladan bir yük oluşturmadığının da altını çiziyor. Evlilik doğası gereği, iki farklı insanın birlikte doyumlu bir hayat sürebilmek adına karşılıklı özveride bulunulmasını, bireysel olarak temel değerlere aykırı olmadığı sürece birtakım istek ve beklentilerin feda edilmesini gerektirebilmektedir. Ancak Belma Hanım'ın da belirttiği gibi eğer fedakarlığı sürekli olarak tek bir taraf yapıyorsa ve iki kişinin değil tek kişinin hayatı yaşanıyorsa; özveride bulunan kişi kendisine yabancılaşarak, özünden ödün vermeye başlamaktadır. Bu durumun farkına varan kadınlar kimi zaman boşanmaya karar verme gücünü kendilerinde bulabilirken, kimi zaman ise bu kısır döngünün içinde hapsolarak çeşitli nedenlerden dolayı

mutsuz giden, doyum alamadıkları evliliklerini sürdürmek durumunda kalmaktadırlar.

Boşanmak isteyen ancak boşanmayı erteleyen Sevinç Hanım, tam da yukarıda bahsedilen kısır döngünün içerisinde hapsedildiğini ve boşanırsa hayatında daha fazla kendi olarak var olabileceğine inandığını dile getiriyor:

“Yani ben burada şu an kendi hayatımı yaşayamıyorum. Çocuğumun hayatını yaşıyorum ve eşimin hayatını kolaylaştırıyorum sadece. Yani kendimle ilgili hiçbir şey yapamıyorum şu an yani dört duvar arasında hapis gibiyim. Çoğu zaman takdir bile göremiyorum. Yani yaptığın işlerin sana senin işinmiş gibi hissettirilmesi ... senin üzerine yıkılması gibi. Bu durum beni hem kendimden hem eşimden uzaklaştıran en önemli şey. Çok fazla değer gördüğümü hissetmiyorum, çok fazla sevgi göremiyorum, bu evde sadece bir hizmetçi gibi hissediyorum çoğu zaman kendimi ... Çocuğum ilk doğduğu zamanlar ilgi göremedim, çok yalnız hissettim kendimi ... Genelde yalnız hissediyorum. Boşanmayı başarabilirsem en azından kendi sorunlarımla uğraşacağım, kendi sorumluluklarımla uğraşacağım ... Kendim için yaşayacağım. Başkasının hayatını düzenlemek zorunda olmayacağım.” (Sevinç Hanım, 30 yaşında, Boşanmayı erteliyor)

Şu an kendi yaşamını değil çocuğunun hayatını yaşadığını ve eşinin hayatını kolaylaştırdığını dile getiren Sevinç Hanım, aynı zamanda bu anlamda bir takdir ve değer göremediğini de ifade ediyor. Bu anlamda, aslen eşlerin ortak paylaşması gereken sorumlulukların sadece kadının sorumluluğuymuş gibi kabul edilmesi, kadınların bütün gün ev içinde ücretsiz olarak yaptığı işlerin ise erkeklerin gözünde hiçbir değerinin olmaması ve küçümsenmesi de kadınları kendilerine yabancılaştıran, yaşamlarında kendileri olarak var olabilmelerini engelleyen ve özgürlük alanlarını daraltan nedenler arasındadır. Bu noktada, kadınların yaşamlarında ve evliliklerinde kendileri olarak var olabilmeleri için; toplumsal

cinsiyet kalıp yargılarının çözülmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması fazlasıyla önem taşımaktadır.

Son olarak, boşanmayı erteleyen Deniz Hanım'da yaşamında kendi olarak var olmadığını dile getiriyor ve boşanabilmesi için öncelikle bunu başarabilmesi gerektiğine olan inancını şu şekilde aktarıyor:

“Evliliğimde ve yaşamımda ben şu an kendimi var hissetmiyorum. Çünkü kendiniz olarak var olmadığımızda başkalarını önemsiyorsunuz. Yani kendi hayatımda kendim var olmadığım zaman bu sefer başkalarının fikirlerini de önemser oluyorsun, dolayısıyla evet kendi hayatımda çok kendim gibi görmüyorum kendimi.. Ama bunu çok isterim. Yani, başkaları ne düşünür, başkaları benim için ne der fikrinden uzak, sadece kendim için yaşamayı, sadece kendim için var olmayı isterim. Yüzde yüz kendimim diyemem. Aslında zaten bu değişim olursa boşanabileceğimi düşünüyorum. Kesinlikle. Yani çocuklar için boşanmıyorum demek bile aslında bu değil midir? Yani siz kendiniz için bir karar almıyorsunuz, çocuklar için boşanmıyorum.. Hani yüzde yüz çocuklar için demeyeyim ama yüzde 80'i” (Deniz Hanım, 37 yaşında, Boşanmayı erteliyor)

Yukarıdaki ifadede görüldüğü gibi, Özlem Hanım “çocuklarım için boşanamıyorum” demenin bile yaşamında kendisi olarak var olmadığının işareti olduğunu dile getiriyor ve bu nedenle çevresinin düşüncelerini de önemsedğini ve boşanma kararını alamadığını belirtiyor. Önceki bölümlerde bahsedilen Türkiye’de kadınlara yüklenen “fedakar anne rolü”, kadınları çocuklarına bağımlı bir hale getirirken, kendi hayatlarını tamamen ikinci plana atmalarını öğütüyor. Benzer şekilde kadının her hareketi, davranışı ve sözü toplumsal yargılara da tabii olduğundan, Türkiye’de kadınların yaşamlarında kendileri olarak var olabilmeleri daha da zorlaşıyor ya da kendileri olarak var olabilmek adına birtakım bedeller ödemek durumunda kalabiliyorlar.

4.3.TARTIŞMA

Bu çalışmada, Türkiye’de boşanma oranlarının Batı ülkelerine göre düşük seyretmesinde boşanmak isteyen ancak boşanamayan kadınların varlığına dikkat çekilmesi ve boşanan ile boşanamayan kadınların hangi parametrelere göre karar verebildiklerinin ve veremediklerinin araştırılmasının amaçlanmıştır; karma yöntemli araştırma metodu kullanılarak anket ve mülakat tekniklerine başvurulmuştur. Boşanamayan kadınlar erişimi güç ve örneklem oluşturmada temsiliyet gözetmenin mümkün olmadığı bir grubu oluşturduğundan, bu kadınlara internet üzerinden psikolog – yazar Doğan Cüceloğlu’nun sosyal medya hesapları kanalı ile ulaşılmıştır. Dolayısıyla çalışma – metod bölümünde de belirtildiği gibi – olasılığa dayalı olmayan örneklem seçim tekniği ile gerçekleştirilmiş ve keşfedici araştırma amaçlanmıştır. Bu nedenle araştırma, temsili bir örneklem ile genelleme yapmaktan ziyade; mevcut örneklem dahilinde, Türkiye’de daha önce dikkat çekmemiş bir grup olan boşanamayan kadınlara dikkat çekmeyi; boşanan ve boşanamayan kadınların yapabilirliklerini; bu yapabilirliklerin boşanma – boşanamama durumlarına olan olası etkisini incelemeyi ve ileride bu alanda yapılabilecek çalışmalara temel oluşturmayı amaçlamaktadır.

Anket ve mülakat bulguları birlikte değerlendirildiğinde, boşanamayanların çocuk sahibi olma oranının ve sahip oldukları çocuk sayısının boşanan kadınlara göre daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, ilk olarak anket bulgularında ortaya çıkan, boşanamayan kadınların çalışma oranının boşanan kadınlara göre daha düşük olması ve çalışamama nedeni olarak “çocuğa bakacak kimse yok” ifadesinin dile getirilmesi; mülakat bulguları kapsamında da boşanamayan iki katılımcı tarafından desteklenen bir unsur olmuştur.

Boşananlara göre daha yüksek oranda ve daha fazla sayıda çocuk sahibi olan bu kadınların, çalışma oranının daha düşük olması onların boşandıkları takdirde çocukları adına duyduğu maddi ve manevi endişe oranını arttırırken, aynı zamanda yine çocuk sahibi olmalarından ötürü çalışamadıklarını dile getirmelerine neden olmaktadır. Boşanamayan kadınların çocuk bakımı konusunda sorumluluğu tek başlarına üstlenmeleri, bu konuda formel ve enformel destek mekanizmalarının

zayıf oluşu ve düzenli bir gelirlerinin olmayışı, kadınların yapabilirliklerini sınırlandırmakta, onları mutsuz giden evliliklerinin içerisine hapsetmekte ve “başka bir alternatif yok” şeklinde düşünmelerine neden olmaktadır. Bunun tam aksi yönünde, boşanan kadınların daha yüksek oranda ailelerinden maddi-manevi destek almaları ve gelir getiren bir işte çalışmaları, çocuk sahibi olanlar için çocukları adına duydukları kaygıyı bir nebze olsun hafifletmekte ve onlara mutsuz oldukları bir hayattan çıkış kapısı aralamaktadır. Çalışan ve boşanan kadınlar çalışıyor olmalarının boşanma kararını vermelerini kolaylaştırdığını dile getirirken (% 70.03); çalışmayan ve boşanmayan kadınların bir kısmı (% 30.53) boşandıkları takdirde iş bulamama endişesi yaşadıklarını ve bu durumun boşanmamalarında belirleyici bir rol oynadığını belirtmektedirler. Bu durum, kadının hali hazırda çalışma hayatındaki – erkeklere göre – dezavantajlı durumu ile de birleşince kadınlar üzerinde bir baskı unsuru oluşturmakta ve kendi yaşamları adına karar verebilmelerini zorlaştıran bir durum olarak değerlendirilebilmektedir. Erkeklere göre daha düşük maaş ile çalışmak durumunda kalmaları, yaşı ileri olanların iş bulmakta zorluk yaşamaları ve yine erkeklere göre kariyer sahibi olma aşamalarının daha zorlu koşullar altında gerçekleşmesi bu endişenin temelinde yatan nedenlerden bazıları olarak dile getirilebilmektedir (krş. Fraser, 1994; Robeyns, 2003).

Mevcut örneklem dahilinde, maddi durum ile ilgili olarak ortaya çıkan bir diğer parametre ise kadınların evlilikleri süresince sahip oldukları bireysel gelirleri ile ilgilidir. Boşananların % 28.66’sı eşlerinden daha fazla gelire sahip olduklarını, % 16.67’si ise hane halkının geçiminin kendileri tarafından sağlandığını belirtmektedir. Boşanamayan kadınlara gelindiğinde ise, “benim gelirim daha fazla” yanıtını verenlerin oranının % 11.19’a, “hane halkının geçimini ben sağlıyorum” diyenlerin oranının ise % 4.31’e düştüğü görülmektedir. Bunun yanı sıra hane halkının geçiminin eşleri tarafından sağlandığını söyleyen boşanan kadınların oranı % 23.56 iken, boşanamayanlarda bu oran % 40.59’a yükselmektedir. Boşanan kadınların gelir durumunun boşanamayan kadınlara göre görece daha iyi olduğu varsayımını destekleyen bu durum, kadınların gelir durumu bakımından yapabilirlikleri hakkında bir fikir ortaya koymaktadır. Maddi koşullar

açısından eşe bağımlı olma; çocuk sahibi olanların çocukları adına duyduğu maddi endişeyi güçlendirirken, aynı zamanda rutin hayatı terk etme korkusu ve sonrasında karşılaşılabilecek zorluklarla başa çıkabilme endişesi boşanamayan kadınları daha kırılgan bir hale getirebilmekte ve kendi yaşamlarında bir aktör olarak rol alarak seçim yapabilme özgürlüklerini engelleyebilmektedir. Buna karşın, boşanamayan kadınların bireysel gelirlerinin oluşu, evlilik süresince eşlerinden daha yüksek oranda ya da benzer oranlarda bir gelire sahip olmaları, çalışma oranlarının daha yüksek olması onların kendilerini görece daha güçlü ve özgüvenli hissedebilmelerini sağlamaktadır. Bu nedenle boşanan kadınların bireysel seçim yapma özgürlüğüne, yaptığı seçimlerden sorumluluk alabilmeye ve boşanma sonrası zorluklarla baş edebileceklerine dair olan inanca daha yüksek oranda sahip oldukları söylenebilmektedir. Kadınların yapabilirliklerinin boşanma kararını verebilmelerine olan etkisi elbette ki yalnızca gelir durumu üzerinden incelenemez ancak araştırma sonucunda elde edilen veriler bu değişkenin kadınların kendi yaşamları adına seçim yapabilmelerine olan etkisinin yadsınamayacağını göstermektedir.

Dolayısıyla, boşanamayan kadınların içerisinde bulunduğu bu durum, çoğu zaman onların “özgür iradeleri” ile yaptıkları bir seçimden ziyade “kabullenilmiş tercihleri”ni (Robeyns, 2003) yansıtabilmektedir. Mevcut sosyal koşullar ve toplumsal normlar göz önünde bulundurulduğunda; kadınların ve erkeklerin yapabilirlik kümeleri birbirinden farklılık göstermekte ve bu doğrultuda kadınlar ev ve bakım işlerinde daha aktif olmak durumunda kalmaktadırlar. Dolayısıyla kadınların, sürekli tekrarlanan bir durum olarak, ücretli bir işte çalışmak yerine çocuklarına bakmak durumunda kalmaları erkeklerle aynı yapabilirlik olanaklarına sahip olduklarında da bakım işini seçmeye devam edecekleri anlamına gelmemektedir (Nussbaum, 2000; Robeyns, 2003). Çocuk sahibi olan ve ücretli bir işte çalışmayan kadınlar, içerisine girdikleri kısır döngü ve yapabilirlik yoksunluğu nedeniyle mutsuz oldukları, doyum alamadıkları evliliklerini devam ettirmekte ve çıkış kapısı bulmakta zorlanmaktadırlar. Bu bağlamda, kadınların özgürlük alanlarının genişletilmesinin ve yapabilirliklerinin

arttırılmasının onların anlamlı ve değerli buldukları bir yaşamı yaşamalarına olumlu bir etki yapacağı düşünülmektedir.

Kadınların yaşamlarında ve evliliklerinde sürekli olarak aynı yapabilirlik yoksunluğuna maruz kalmaları onları kabullenilmiş tercihlere yönlendirirken, aynı zamanda çaresiz hissetmelerine ve içerisinde buldukları konumdan uzaklaşma yöntemlerini bulmakta zorlanmalarına neden olmaktadır. “Öğrenilmiş çaresizlik” olarak da adlandırılan bu durum, zamanla kadınlarda duygusal çöküntü, depresyon, kaygı ve strese neden olabilmektedir. Boşanan ve boşanamayan kadınların evlilikleri ve boşanma süreçlerinde, psikolojik destek aldıklarını dile getirmeleri ve Ingrid Robeyns’in (2003) toplumsal cinsiyet eşitliliğinin sağlanması adına hazırladığı yapabilirlik listesinde yer verilen, “ruhsal iyi olma hali”nin kadınlarda karşılanma oranının düşük olduğunun belirtilmesi de, kadınların evlilikleri ve boşanmayı düşünme süreçlerinde öğrenilmiş çaresizlik ile birlikte girdiği olumsuz duyguları destekler niteliktedir.

Yukarıda sayılan faktörlerin yanı sıra, çocuk sahibi olan boşanan ve boşanamayan kadınların, boşanırken / boşandıkları takdirde çocukları adına duydukları manevi endişeler hem anket bulgularında hem de mülakatlarda sıklıkla ön plana çıkmıştır. Ancak, boşanamayan kadınlar “babasız çocuk büyütme,” “yalnız anne olmak,” “ileride çocukları tarafından suçlanmak” gibi manevi endişelerin üzerinde boşanan kadınlara göre daha fazla durmuş ve boşanamamalarına büyük oranda etkili olduğunu dile getirmişlerdir. Aynı zamanda, mülakatlar çerçevesinde, boşanamayan katılımcılar bu düşüncelerini paylaştıkları yakın çevreleri tarafından sürekli olarak “Çocuğun var, emin misin?”, “Çocuğu babasız mı bırakacaksın?”, “Kız çocuğun var, tekrardan evlenirsen onu yabancı bir adamla aynı eve mi sokacaksın?” ve yine “Kız çocuğun var, yalnız başına nasıl idare edeceksin?” sorularına maruz kaldıklarını dile getirmiştir. Bu soruların, açık olarak onlarda bir baskı unsuru oluşturduğunu ifade eden kadınların, boşanmayı sürekli olarak düşündükleri ancak erteledikleri gözlemlenmektedir.

Anket kapsamında sorulan “Kendinizi nasıl tanımlarsınız?” sorusuna verilen yanıtlar ile mülakat dahilinde doğrudan olmasa bile sürekli yinelenen cümlelerle hissettirilen bir durum olarak; boşanamayan kadınların kendilerini

“insan” ve “kadın” kimliklerinden önce “anne” kimlikleriyle tanımlamaları ön plana çıkmaktadır. Bu durum, bir yandan Türkiye’de “fedakar anne” rolünün – hakim toplumsal cinsiyet normlarının – kadının yapabilirliğini kısıtlayan bir faktör olduğuna dikkat çekerken, diğer yandan da ilişkisel benliğin özerk benlikten çok daha fazla önem taşıdığı ataerkil yapı içerisinde, kadının kendi hayatı adına karar verebilme gücünde sahip olduğu ilişkilerin ve sosyal rollerin etkisinin altı çizilmektedir.

Benzer şekilde, eşleriyle hali hazırda birlikte yaşadıklarını ve bu durumun kendi seçimleri olduğunu dile getiren boşanamayan kadınlar, evlerini ayırmama nedeni olarak “çocuğumuz için beraber yaşamamızın daha iyi olacağını düşünüyorum” ifadesini kullanmaktadırlar. Yukarıda belirtilen faktörler ile birlikte incelendiğinde bu durum; çocuk sahibi olan kadınların önceliklerini, çocuklarının önceliklerini göz önünde bulundurarak belirlediklerini ifade edebilmektedir. Bu ifade ediliş tarzı ile mevcut durum olumsuz bir yargıyı ifade etmiyormuş gibi gözükse de; söz konusu çocuklar olduğunda kadınların kendi benliklerini daimi olarak ikinci plana koymaları, kendilerini mutsuz bir yaşama mahkum etmeleri, kabullenilmiş tercihlerin sürekli olarak tekrar edilmesine yol açmakta ve özünde kadınların bireysel seçim yapabilme özgürlüğünün de önüne geçmektedir. Çocuk yaşlardan itibaren erkeklerin kamusal alana yönelik (çalışmak, kariyer sahibi olmak, para kazanmak vb.) kadınların ise özel alana yönelik (evlenmek, aile kurmak, çocuk sahibi olmak vb.) hedeflerle yetiştirilmesi ile birlikte kadınlara kodlanan “fedakar eş ve anne rolü” onların kendi benliklerinin önüne çocuklarını ve eşlerini koymalarına neden olmakta ve kendileri adına karar alabilmelerini zorlaştırmaktadır. Böylelikle somut olarak daraltılan özgürlük alanlarının, yanına soyut olarak toplumsal normlarla geliştirilen ve çoğunlukla küçük yaşlardan itibaren aile ortamında uygulanan kısıtlanmalar da eklenince (bkz. Dökmen, 2010); kadınlar “yapabilirlik yoksunluğu” yaşamakta ve evliliklerini bitirmekte zorlanabilmektedir.

Bu durum aynı zamanda, çocukların mutsuz giden bir evlilik içerisinde mi yoksa anne – baba ayrı ama bireysel olarak mutlu oldukları bir yapı içerisinde mi daha sağlıklı yetişeceği sorusunu akla getirmektedir. Bu sorunun incelenmesi farklı

bir araştırmanın konusu olmakla birlikte, mevcut örneklem dahilinde yapılan mülakatlar ve anket sonuçları göstermektedir ki; çocuklar da bir süre sonra mutsuz giden evlilikten olumsuz yönde etkilenmeye başlamakta ve kendileri anne – babasının boşanmasını destekleyebilmekte, hatta talep edebilmektedir. Dolayısıyla, Türkiye’de hakim olan “çocuğu adına sürekli olarak kendi benliğinden, seçimlerinden ve mutluluğundan fedakarlık yapan anne modeli”nin yerini “çocuğuna değer veren ancak kendi mutluluğunu da gözeten anne modeli”ne, başka bir deyişle oksijen maskesini önce kendisine takmanın öneminin vurgulandığı bir ebeveynlik modeline geçişin sağlıklı olacağını düşünölmektedir. Çiğdem Kağıtçıbaşı’nın (1996) özenle üstünde durduğu “özerk-ilişkişel” benliğin gelişimine yönelik uygulamaların, pratiklerin ve değerlerin yaygınlaşması da kadınları “fedakar anne rolü”nden özgürleştirecek bir unsur olarak görölmekte ve aynı zamanda yapabilirliklerinin artmasını sağlayacak bir faktör olarak değerlendirilebilmektedir. Bu şekilde, kadınların yaşamlarında özgürce kendileri olabilmeye bir adım daha yaklaşılabileceği ve mutsuz oldukları bir durumdan – bu çalışma dahilinde evliliklerinden – çıkış kapılarını görece daha rahat bulabilecekleri düşünölmektedir.

Çalışmada, kadınların boşanmaya karar verebilmelerinde geniş aile desteğinin de önemli bir ölçüde etkisinin bulunduğu saptanmıştır: boşanan kadınlar ailelerin desteğinin ve herhangi bir kısıtlama getirmemelerinin önemini özellikle belirtmektedirler. Mülakatlarda görüşülen boşanamayan kadınlar ise; ailelerinin somut olarak bir zorluk çıkarmadıklarını fakat yalnız yaşamanın zorluğunu ve çocukları ön plana çıkararak manevi bir baskı oluşturduklarını dile getirmektedirler. Bunun yanı sıra, boşanamayan kadınların ailelerinin, kızlarının boşandıktan sonra yalnız yaşamalarına izin vermeme ihtimallerinin daha fazla olduğu görölmektedir. Toplumsal cinsiyet normlarının ön plana çıktığı bu yaklaşımda, bireyin anlamlı ve değerli bulduğu bir yaşamı yaşama şansının önüne geçildiği gözlemlenmekte ve kendi yaşamında bir aktör olarak seçim yapabilme yapabilirliğinin elinden alındığı görölmektedir. Birey anlamlı ve değerli bulduğu bir yaşamı ancak kısıtlayıcı etkenlerin minimuma indirildiği ve özgürce seçim yapabilme fırsatı sunulduğu, buna yönelik yapabilirlik kümelerinin genişletildiği bir ortam dahilinde yaşayabilir

(Sen, 1999). Bu noktada, kadınların boşanma düşüncesi aileleri tarafından kabul edilse dahi; beraberinde getirilen bir takım koşul ve yaptırımlar, kadınlar için özgürlüklerinin uygulama boyutunun ihlali anlamına gelebilmekte ve seçim özgürlükleri var gibi gözükse de aslen bu özgürlükleri ellerinden alınmaktadır. Yaşadıkları toplum ve yetiştikleri aile ortamı itibariyle yaşamlarında ait olma-birey olma dengesini sağlayamamış, kendilerini değer verdikleri ve önemli gördükleri insanların bakış açısından tanımlamak durumunda kalan kadınlar (Cüceloğlu, 2005); getirilen bu kısıtlamalarla nasıl mücadele edeceklerini bilemediklerinden ve/veya mücadele edemeyeceklerini düşündüklerinden kendilerini baskı altında hissetmekte, mutsuz olsalar dahi boşanma kararını verememektedirler. Boşanamayan kadınların yaşadığı bu durum anket sonuçlarında, % 73.73 oranıyla verilen “ailemin yanında yaşamaktansa evli kalmayı tercih ederim” yanıtında da kendisini göstermektedir. Bu durumun yanı sıra boşanan kadınlar içerisinde de ailesinin yanında yaşamak istemediklerini dile getiren kadınlardan % 36.97’si boşanma sonrasında ailelerinin yanında yaşamayı kabul etmek durumunda kaldıklarını ifade etmektedir. Her iki durum da; kadınların kendi seçimleri ile yaşamlarını oluşturamadıklarını, belirli koşullara uyum sağlamak durumunda kaldıklarını, ve ancak çevre baskısı ile kısıtlanan, sınırlı bir yapabilirlik kümesi içerisinde seçim yapabildiklerini göstermektedir. Kadınların sürekli olarak kabullenilmiş tercihlerde bulunmasının da bir örneği olarak değerlendirilebilen bu durum; özellikle boşanamayan kadınların kendilerini baskı altında ve çaresiz hissetmelerine neden olabilmekte, kendilerini “öğrenilmiş çaresizlik” kısır döngüsünün içerisinde bulabilmektedirler.

Kadınların boşanmayı düşünme sürecini etkileyen öncelikli faktörlerden bir diğeri ise yaşanacak olan değişim ve belirsizlikten kaynaklı gelecek kaygıları ve pişman olma kaygısı olarak belirlenmiştir. Yaşanacak olan değişimi ve beraberinde gelecek belirsizliği, boşanan kadınlar “belirsizlik değişimin yarattığı bir durumdur ve değişim istiyorsam belirsizlik normaldir” olarak yorumlarken; boşanamayan kadınlar belirsizlik ve değişimi bir risk olarak değerlendirmekte ve bu riskin maddi manevi başka riskler doğuracağını düşündüklerini dile getirmektedirler. Bundan dolayı gelecek kaygısı yaşadıklarını ifade eden ve bu kaygının başlıca nedenleri

olarak; çocuklarının yaşam standartlarını ve yalnız bir yaşam sürecektir olmaktan kaynaklı endişeyi gösteren boşanamayan kadınların, sahip oldukları yapabilirlik kümeleri de bu noktada önem taşımaktadır. Boşanan kadınlara göre daha yüksek oranda ve daha fazla sayıda çocuk sahibi olan, çalışma oranının ve gelir durumunun daha düşük olarak gözlemlendiği ve geniş aile desteğinin daha kısıtlı olarak bulunduğu boşanamayan kadınların seçim yapabilecekleri yapabilirlik kümeleri de kısıtlanmakta ve özgürlük alanları daraltılmaktadır. Bununla bağlantılı olarak, boşanma sonrası oluşacak değişim ve beraberinde doğal olarak gelecek belirsizlik onları daha yüksek oranda endişelendirebilmekte, karşılaştıkları güçlükleri düşündüklerinde kendilerini kırılgan ve savunmasız hissedebilmektedirler. Toplumsal ve politik açıdan boşanmanın olumsuz bir durum olarak karşılanması ve boşanan kadının birden fazla unsurla mücadele etmesi gerekliliği de göz önünde bulundurulduğunda; bireysel yaşamlarında çeşitli destek mekanizmalarına ve /veya yapabilirliklere sahip olmayan kadınlar için boşanmak çok daha hayati bir karar olarak anlamlandırılabilir.

Kadınların yalnız bir yaşam sürme konusunda yaşadıkları gelecek kaygısı kapsamında ortaya çıkan faktörler ise; boşanmış kadına bakış açısının değişimi ve isteseler bile ikinci bir evlilik yapamayacak olmaları düşüncesi olarak gözlemlenmektedir. Özellikle erkeklerin bakış açısından bakıldığında, evli kadınların “sahipli” olarak görüldüğünü, boşanmış kadınların ise “sahipsiz” ve cinsellik bazlı her türlü yaklaşıma açık görüldüğünü belirten katılımcılar, evli oldukları süre boyunca “insan” kimlikleriyle de ön planda olabildiklerini ancak boşandıkları andan itibaren erkeklerin gözünde tekrardan sadece cinsel kimlikleri ile var olabileceklerine ve arzulamadıkları türden girişimlere maruz kalabileceklerine inandıklarını dile getirmektedirler. Bu durum, toplumsal cinsiyet eşitliği çerçevesinde Fraser’ın (1994) “Saygı Eşitliği” ilkesine ve Robeyns’in (2003) yapabilirlik listesinde yer verdiği “Saygı duyulma ve Onurlu Bir Şekilde Davranma” ile “Bedensel Bütünlük ve Güvenlik” maddelerine tamamen aksi bir duruş sergilemektedir. Kadınların birer insan olarak tanınmalarının önemini vurgulayan ve nesnelleştirilip, değersizleştirilmelerine karşı çıkan bu ilkeler; kadınların onurlarının korunmasının, “insan” kimlikleri ile var olabilmelerinin ve

sadece kadın olmalarından dolayı fiziksel ve/veya duygusal olarak rahatsız edilmemelerinin öneminin altını çizmektedir. Kadınların kendi hayatları adına seçim yapabilme özgürlüğünün yanı sıra, doğuştan getirdikleri onurlarına da (*human dignity*) doğrudan bir ihlal olarak algılanabilen bu durum; Nussbaum'un belirttiği bazı temel özgürlük ve yapabilirliklerin var olabilmesi için, bazı özgürlüklerin kısıtlanması gerekliliğini desteklemektedir. Boşandıkları takdirde çeşitli sosyal ortamlarda erkeklerin tacizkâr bakışlarına maruz kalacaklarını düşünen kadınların kendi hayatları adına özgür seçimler yapabilmeleri için, toplumda kalıplaşmış olarak var olan “bekaret algısı”nın değişmesi ve kadınların medeni durumu her ne olursa olsun, aşırı cinselleştirilmeden, “insan” kimlikleriyle de ön planda olabileme yapabilirliğinin sağlanması gerekmektedir. Bu durumla paralel olarak, bireyin benlik oluşumu aile ortamında gerçekleştiğinden; bu ortamda özerk-ilişkisel benliğinin gelişmesine yönelik yatırımın cinsiyet gözetilmeden yapılması önem taşımaktadır. Başka bir deyişle, bu ortamda bireye “Sen, sen olduğun için değerlisin, güvenilirsin ve sevilmeye layıksın” mesajı ne kadar cinsiyet gözetilmeden verilirse; kadın veya erkek yetişkinlik çağına geldiğinde karşı cinse o kadar insan kimliği ile bakmayı başarabilecek ve kadınların yaşadığı bu baskı ortamı ortadan kaldırılabilecektir (Cüceloğlu, 2001; Cüceloğlu, 2017; Cüceloğlu, 2005). Aile ortamında birer cinsiyet olarak erkek yüceltirken kadına yeteri kadar değer verilmiyorsa, cinsiyetinden dolayı yüceltilen erkek kendisini karşı cinsten üstün görebilir ve kadının bir erkek tarafından sahiplenilmediği durumlarda onu cinsel kimliği ile değerlendirerek, o şekilde yaklaşmayı hak olarak iddia edebilir. Bu noktada, Nussbaum'un (2003; 2018) toplumsal cinsiyet eşitliği adına erkeklerin bazı özgürlüklerinin kısıtlanması fikrine ek olarak, bireylerin benlik oluşumlarının başladığı çağdan itibaren aile içinde yaşatılan değerlerin de toplumsal cinsiyet eşitliğini göz önünde bulundurarak seçilmesi ve bireylerin cinsiyet gözetmeksizin insan kimliklerinin ön plana çıkarılması önem taşımaktadır.

Boşanamayan kadınların dile getirdiği bir diğer endişe de; boşandıkları takdirde pişman olma kaygısıdır (% 70.36). Benzer şekilde, boşanan kadınlar da sadece pişman olmamak ve vicdani olarak kendilerini rahat hissetmek için boşanmaya karar verme sürecini gereğinden fazla uzattıklarını belirtmişlerdir (% 70.36).

46.12). Pişman olma kaygısının temelinde ise; evlilikleri için ellerinden geleni yapmış olma isteği, yalnız yaşamın beraberinde getireceği zorluklardan duyulan endişe ve gelecekte “keşke” deme ihtimalinden çekinme gibi faktörler bulunmaktadır. Kadınlar, evli oldukları durumda bile onlara daha fazla sorumluluk veren toplumsal normlardan dolayı farklı farklı ve çeşitli sorumluluk kümeleri ile baş etmek durumunda kalabilmektedirler. Boşanan kadınlar, boşandıklarında bu açıdan daha rahatladıklarını, çünkü artık bir de eşlerinin sorumluluğunu üzerlerinde taşımadıklarını dile getirirken; boşanamayan kadınlar boşandıkları takdirde bütün bu sorumlulukların altından kendi başlarına kalkıp kalkamayacaklarına dair endişe duymaktadır. Olası bir boşanma durumunda özellikle çocuğun bakımı konusunda, eşlerinin maddi destek olacağını ancak manevi desteğinin oldukça sınırlı olacağını dile getiren katılımcılar, bu anlamda da pişmanlık yaşamaktan çekindiklerini belirtmektedirler. Bu durum göstermektedir ki, özellikle çocuk bakımı konusunda kadınlara sosyal destek sağlanması kadınların özgürlük alanlarının genişletilmesi, yapabilirliklerinin artması ve kendi yaşamları adına özgürce karar verebilmeleri adına önem taşımaktadır. Boş zaman aktivitelerinin gerçekleştirilebilmesi ve zaman baskısının minimuma indirilebilmesi için çeşitli olanaklar sağlanmayıp, kadınların farklı sorumluluk kümeleri altında (gelir getiren bir işte çalışma, ev işi yapma, bakım hizmeti vb.) kalmasının sürekli olarak tekrar etmesi durumu; kadınların farklı alanlarda yapabilirlik yoksunluğu çekmesine neden olurken, özgürce seçim yapabilme şanslarını da ellerinden almaktadır.

Pişman olma kaygısının bir diğer nedeni ise; ataerkil toplum yapısı içerisinde kadınların ilişkisel benliğine verilen önemden kaynaklanmaktadır. Çocukluk döneminden itibaren önce ailesine, sonrasında eşine ve en son olarak çocuğuna bağlı, hatta bağımlı olma, tavsiyeleri ile yetiştirilmiş kadınlar zamanla bağlaşıklık kişilik özellikleri sergilemeye başlamaktadırlar. Bağlaşıklık kişilikli bireyler kendi değerlerini ve mutluluklarını ilişki içerisinde oldukları kişi ve kişilerin bakış açısında ararlarken; yaşamlarını ise yine onların algılamaları doğrultusunda düzenlemektedirler. Bu kişiler için ailelerinin, eşlerinin, çocuklarının, sosyal çevrelerinin ve toplumun onlar hakkında ne düşündüğü; kendilerinin kendileri hakkında ne düşündüğünü belirlemekte ve öz benliklerini onların algılama sistemi

üzerinden anlamlandırmaktadırlar (Cüceloğlu, 2014). Kadınların söylemlerinde sıklıkla dile getirilen bu durum, onların boşandıkları takdirde pişman olacaklarına dair duydukları kaygıyı arttırmakta ve mutsuz oldukları evliliklerini bitirmelerini zorlaştırmaktadır.

Kadınların boşanmayı düşünme sürecinde değerlendirdikleri ve kaygı duydukları bir diğer faktör ise hissedeceklerini düşündükleri başarısızlık duygusudur. Bu duygunun temeli iki faktöre dayanmaktadır: bunlardan birincisi evlenme kararını tüm problemlerin farkında olarak vermeleri; ikincisi ise çevrenin onları başarısız olarak algılamasından duydukları endişedir. Mülakat bulgularında; hem boşanan hem de boşanmayan kadınların genelinin, “değişir/değiştiririm” düşüncesi ile tüm problemlerin farkında olarak evlendikleri ortaya çıkmaktadır. Sevgi ya da aşk ile evlendiklerini dile getiren bu kadınlar, eşlerini zamanla değiştirebileceklerine gerçekten inandıklarını dile getirmekte ve beraberinde değiştiremeyeceklerini anladıklarında yaşadıkları hayal kırıklığını önemle vurgulamaktadırlar. Bu hayal kırıklığına ek olarak aynı zamanda kendilerini suçlayan kadınlar; evliliklerinin mutsuz gidişatından dolayı da kendilerini sorumlu tutmakta, suçlamakta ve başarısızlık duygusuna kapılmaktadırlar. Boşanamayan kadınlardan bazıları ile boşanmayı uzun süre erteledikten sonra boşanan kadınlar, bu başarısızlık duygusunu daha derinden hissetmemek adına mutsuz oldukları halde evliliklerini sürdürdüklerini ifade etmişlerdir. Küçük yaşlardan itibaren kız çocuğunun evlilik, erkek çocuğunun ise kariyer idealleri ile yetiştirilmesi bu başarısızlık duygusunun temeli oluşturmaktadır. Mutlu — ya da en azından dışarıdan mutlu gözüken — bir evlilik ve anne olmanın kadınlar için nihai başarı olduğu fikriyle sosyalize olan kadınlar, doğal olarak boşanmayı da kendileri adına başarısızlık olarak görmekte ve bu “başarısızlığın” sorumluluğunu tek başlarına üstlenmektedirler. Kadınların küçük yaşlardan itibaren, baskın toplumsal cinsiyet kalıp yargıları çerçevesinde yetişmesi; yetişkinlik çağına geldiklerinde kendilerini, erkek egemenliğinin merkezinde bulunduğu bir anlam verme sistemi ile algılamalarına ve konumlandırmalarına yol açmaktadır.

Başarısızlık duygusunun ikinci nedeni olan çevrenin boşanmış kadını başarısız olarak konumlandırması da yine, yukarıda belirtilen erkek egemen

normlar çerçevesinde şekillenmektedir. Toplum, evliliği sürdürme görevini yalnızca kadına yüklediğinden; evliliğin bitişini de kadının başarısızlığı olarak yorumlamakta ve kadını sorumlu tutmaktadır. Erkeğin sorumlu tutulabildiği ve kadının boşanmasının nispeten haklı bulunduğu; aldatma, fiziksel şiddet ve kötü alışkanlık durumları haricinde – ki aldatma durumunun boşanan kadınlar arasında, boşanma nedeni olarak birinci sırada gösterilmesi bu durumu destekleyici bir unsur olarak değerlendirilebilir – kadının sunduğu diğer nedenler kadının boşanması için yasal olarak yeterli görülse de, toplumsal normlar ve sosyal algı çerçevesinde geçerli görülmebilmektedir. Bu durumun kadınlara yansımaları ise; acıma, arkadan konuşma, dedikodu yapma, manevi baskı uygulama, yargılama ve bazı durumlarda sosyal dışlanma olarak gerçekleşmektedir. Böylelikle, kadınlar kendilerini aldıkları bu karardan dolayı başarısız görmeseler de; çevrelerinin ne düşündüklerini ön plana koyduklarında, onların kendilerini başarısız olarak algılama durumunu önemsemekte ve boşanma düşüncelerini erteleyebilmektedirler. Kadınların geliştirdiği bağlaşıklık kişiliği yansıtan bu tutum aynı zamanda Amartya Sen'in (1999) uyumlu davranış olarak adlandırdığı durumu da yansıtmaktadır. Kendi değerini ilişki içerisinde bulunan insanların bakış açısından belirleyen bağlaşıklık kişilik ve var olan düzeni takip etme isteğinden kaynaklanan uyumlu davranış; kadınların kendi yaşamlarına dair seçim yapmalarına, eyleme geçmelerine ve yapılan seçimden sorumluluk almalarına engel olmaktadır. Böylelikle yaşamlarında kendileri olarak var olamayan kadınlar, mutsuz oldukları, doyum alamadıkları bir hayatı sürdürmek durumunda kalabilmektedirler.

Araştırma dahilinde ortaya çıkan bir başka unsur ise toplum değer, yargı ve bakışının kadınların boşanma düşüncesi / kararına olan olası etkisine işaret etmektedir. “Toplumun beğenisini, takdirini ve onayını kazanma isteği evliliğinizde kendinizi olduğundan daha mutlu gösterme durumunda kalmanıza neden oluyor mu / oluyor muydu?” sorusuna boşanan ve boşanmayan kadınların yarısından fazlası evet yanıtını vermiştir. Benzer bir şekilde, boşanamayan kadınların yarısı bu durumun evli kalmayı tercih etme nedenlerinden biri olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir. Karşı cinse güven yitimi, evlenip boşanmış bir kadın olarak tercih edilmeme ve çocuk olması nedeniyle ikinci bir evlilik de

yapamayacaklarını düşünen bu kadınlar; Türkiye’de var olan “boşanmış kadın algısı”ndan endişe etmekte ve mutsuz giden evliliklerini sonlandırmakta çekimser kalabilmektedirler. Benzer şekilde boşanamayan kadınların boşanma düşünceleri – boşanan kadınlara oranla – sosyal çevreleri tarafından daha düşük oranda desteklendiğinden; bu kadınlarda sosyal çevre ve toplum tarafından kabul görmeme ve dışlanma endişesi yaratabilmektedir.

İlişkisel benliğin oldukça güçlü bir şekilde varlığını koruduğu Türkiye’de, özellikle bir kadın olarak toplumsal normlara ve değerlere aykırı bir eylemde bulunmak oldukça zor olduğundan ve, yukarıda da belirtildiği gibi, birçok farklı alanda mücadele gerekliliğini beraberinde getirdiğinden, kadınlar aslen mutsuz oldukları evliliklerinde kendi tabirleriyle “mutluluk oyunu” oynayabilmekte ancak, özünde yaşamlarında kendileri olarak var olamayarak, kabullenilmiş tercihlerde bulunabilmektedirler. Bu durum onların bir yandan çeşitli psikolojik rahatsızlıklar yaşamalarına neden olabilirken, diğer yandan anlamlı buldukları, doyum aldıkları bir hayat yaşamalarına da engel olabilmektedir.

Tüm bunların yanı sıra, evli kadınların boşanan kadınlar ile ilgili görüşleri de değinilmesi gereken önemli bir noktadır. Boşanan kadınlar evli kadınların boşanan kadınları bir tehdit olarak algıladıklarını belirtirken, boşanamayan kadınlar bir ayırım yapılmadığını düşündüklerini ifade etmişlerdir. Boşanan ve boşanamayan kadınlar arasında oluşan bu yorum farkı; boşanan kadınların boşanma eylemini gerçekleştirmiş ve boşanma sırasında / sonrasında birtakım deneyimler yaşamış olmalarıyla açıklanabilir. Nitekim boşanan kadınların % 52.05’i boşanma sırası ve sonrasında evli kadınlardan kaygı duydukları yönde olumsuz tepkiler aldığını belirtmektedirler. Mülakatlarda da üzerinde durulan ve ikamet edilen bölgeye göre de farklılık gösterdiği belirtilen bu durum; boşanan / boşanmayı düşünen kadınların karşı cins tarafından maruz kaldığı baskıya ek olarak, hemcinsleri tarafından da bir baskı ve dışlanma durumuna maruz kalabildiklerini ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle, erkeklerin boşanmış kadını ağırlıklı olarak sadece cinsel kimliği ile, yani “cinsel obje” olarak değerlendirdiği belirtilirken, bazı evli kadınların da benzer bir bakış açısına sahip olduğunu gözden kaçırmamak gerekmektedir. Bu durum,

toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasının, kadınların özgürlük ve yapabilirlik alanlarının genişletilmesinin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Anket ve mülakatlardan elde edilen bulgular değerlendirildiğinde hem boşanan hem de boşanamayan kadınların evlilikleri süresince yoğun olarak duygusal şiddetle, zaman zaman da fiziksel şiddet ile karşılaştıkları tespit edilmiştir. Boşanamayan kadınlar boşanma konusunu eşlerine açtıkları takdirde eşlerinin duygusal baskı yoluyla ya da maddi olarak tehdit ederek boşanmaya direnç göstereceğini belirtmişlerdir. Mülakatlar çerçevesinde, eşlerinin “Benim kitabımda boşanma olmaz”, “Ya benimsin ya kara toprağın”, “Aileni öldürürüm” gibi cümlelerle ölüm tehdidinde bulunduğunu dile getiren kadınların varlığı da dikkat çekmektedir. Eşleriyle hali hazırda birlikte yaşamak zorunda kaldıklarını belirten kadınların bu duruma gösterdiği başlıca nedenler arasında “eşim boşanmayı kesinlikle kabul etmiyor” ve “eşim boşandığımızı takdirde yapacakları hakkında tehdit ediyor” faktörlerinin bulunması da yukarıda belirtilen unsurları destekler niteliktedir. Benzer şekilde, boşanan kadınların % 35.36’sı boşanma davası açtıkları halde boşanamadıkları bir durum ile karşılaştıklarını belirtirken, yine aynı katılımcıların % 57.71’i bu duruma neden olarak eşlerinin boşanma sürecini zorlaştırmasını göstermiştir. Bu durum bir yandan boşanamayan kadınların bu konuda yaşadığı endişenin haklılığını ortaya koyarken aynı zamanda boşanamayan kadınlarda baskın bir korku duygusu yaratmakta ve boşansalar dahi huzurlu bir hayat süremeyeceklerini düşünme, eşlerinin peşlerini bırakmayacağına inanma gibi faktörleri de ön plana çıkarmaktadır. Başka bir deyişle, kadınlar hem boşanma sürecinde eşlerinin göstereceği dirençten endişe duymakta hem de boşandıktan sonrası ile ilgili olarak bir güvensizlik yaşamaktadırlar. Kadınların daha iyi bir alternatif olabileceğine dair olan inancını körelten bu durum, onları göreceli güvende hissettikleri ama mutsuz oldukları bir evliliğe mahkum etmektedir.

Boşanma hakkının tanınması ve / veya boşanma sonrası ile ilgili olarak boşanamayan kadınların % 60.81’inin kendilerini güvensiz hissettiklerini belirtmeleri bu çalışmanın dikkat çekici noktalarından birini oluşturmaktadır. Yukarıda belirtilen “eşe güvensizlik” faktörleri bu kaygının başlıca nedenlerini oluştururken; bu duruma ek olarak sosyal dışlanma endişesi, adalete ve hukuk

sistemine olan güvensizlik, aileye olan güvensizlik, toplum baskısı gibi faktörler de kadınların kendilerini güvensiz hissetmelerine neden olabilmektedir. Özellikle adalete ve hukuk sistemine olan güvensizlik mülakat verilerinde de dile getirilmekte; kadınlar anlaşmalı boşanmak için uğraştıklarını, aksi takdirde davaların çok uzadığını ve var olan yasaların uygulanmasına dair inançlarının olmadığını ifade etmektedirler.

Güvenin olmadığı ve imkanların kısıtlı olduğu bir alanda bireysel özgürlük ve kararlardan söz edilemeyeceğinden, kadınlar bir yapabilirlik meselesi olarak boşanma hakkından da mahrum kalmaktadırlar. Böylelikle, kadınlar kendi hayatlarında seçen ve eyleyen olma haklarından feragat etme durumunda kalmaktadırlar. Yaşadıkları hayatların kontrolünü eşlerine vermek zorunda kalan kadınlar, geleneksel normlar çerçevesinde yaşamayı sürdürerek, kendi yaşamları adına yapacakları tercihleri ikinci ve hatta üçüncü plana koymakta, çeşitli mücadele stratejileri geliştirerek (muhatap olmama, alttan alma, yokmuş gibi davranma vb.) yaşamak durumunda kalmaktadırlar.

Mülakat ve anket bulguları çerçevesinde ortaya çıkan bir diğer sonuç ise kadınların yaşamlarında kendileri olarak var olabilme durumları ile ilgilidir. Yaşamında kendi olarak var olma kavramı “kişinin kendisini değerli, güvenilir, sevmeye layık ve saygı değer bir insan olarak ekibin bir parçası hissetmesi” (Cüceloğlu, 2017) ile tanımlanırken aynı zamanda içerisinde bulunduğu sosyal ortamda olduğu gibi kabul edilme hissini yaşamaması olarak da ifade edilmektedir. “Yaşamınızda kendiniz olarak var olduğunuzu hissediyor musunuz?” sorusuna boşanan kadınlar boşandıktan sonraki dönem için “Evet” yanıtını verirken, boşanamayan kadınların büyük bir bölümü bu soruyu “Hayır” olarak yanıtlamıştır. Benzer şekilde, katılımcılara yöneltilen hali hazırdaki yaşamlarında ne kadar mutlu olduklarına dair soruyu boşananların büyük bir bölümü “mutluyum” ve “son derece mutluyum” olarak yanıtlarken, boşananlar “ne mutluyum ne mutsuzum” ve “mutsuzum” olarak cevaplamıştır. Boşananlar ile boşanamayanlar arasında, her iki soruda da ortaya çıkan bu fark, boşanma eylemini gerçekleştirmiş veya gerçekleştirememiş olmalarıyla doğrudan bağlantılı olarak değerlendirilebilir. Yaşamlarında kendileri olarak var olamayan katılımcılar, seçimlerini başkalarının

beğenilerine, onayına, değer yargılarına ve kurallarına göre yapabilmekte; başka bir deyişle kendilerini ilişki içerisinde buldukları insanların gözlerinden değerlendirerek, kabullenilmiş tercihlerde bulunabilmektedirler. Boşanamayan kadınlar yaşamlarında kendileri olarak var olamayıp çevrelerinin, çocuklarının, ailelerinin anlam verme sistemleri doğrultusunda hareket ettiklerini, hali hazırdaki yaşamlarından mutsuz olduklarını dile getirirken; boşanan kadınlar ise ilişki içerisinde benliklerini kaybettiklerini, kendilerine yabancılaştıklarını anladıkları anın kopma noktası olduğunu ve yaşamlarında artık kendileri olarak var olmak istedikleri için boşanmaya karar verdiklerini ve hali hazırdaki yaşamlarından mutluluk duyduklarını dile getirmişlerdir. Bu durum boşanamayan kadınlarda ilişki benliğinin baskın olma durumunu ifade ederken; boşanan kadınlarda ise ilişki benliğinin baskın olma durumundan özerk-ilişki benliğe, başka bir deyişle ait olma-birey olma dengesine geçişi ifade etmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yoğun olarak yaşandığı, sosyal norm ve algıların kadını dezavantajlı olarak konumlandığı bir toplumda; kadınların bağlaşıklık kişilik yapısından, kendileri olarak var olabilecekleri, kendi seçimlerini yapabilecekleri ve yaptıkları seçimden sorumluluk alarak kendi hayatlarının aktörü olabilecekleri bir bilince ulaşmaları oldukça zorlu bir süreçtir. Hem bu sürecin gerçekleşebilmesi hem de toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanarak birtakım değişimler yapılabilmesi için; aile ve toplum içerisinde birtakım gelenek, şablon ve kalıplardan feragat edilmesi gerekliliği de ön plana çıkmaktadır. Özellikle kadınların yapabilirliklerinin ve özgürlük alanlarının genişletilmesi ancak bu kalıp yargıların minimuma indirilmesi ve aile içi özerk-ilişki benliğinin gelişiminin desteklenmesi ile mümkün olacaktır.

Anket ve mülakatlar dahilinde, kadınların boşanma ve boşanamama durumlarına etki eden başlıca faktörler; yukarıda yapabilirlik yaklaşımı ve sosyal psikoloji çerçevesinde kapsamlı olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Tüm bu bulgular çerçevesinde; Türkiye’de boşanma oranlarının Batı ülkelerine göre düşük seyretmesinin nedeninin, mutlu giden evlilikler olmadığı tezi üzerinde durulabilmekte ve kadınların boşanmak istedikleri halde boşanamama durumunun boşanma oranlarına etkisi ön plana çıkmaktadır. Geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin hakim olarak yaşandığı ve içselleştirildiği Türkiye’de, kadınların

yapabilirliklerinin ve özgürlük alanlarının oldukça kısıtlı olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda, insanların kendileriyle olan ilişkilerine düşük, birbirleriyle olan ilişkilerine ise yüksek oranda önem verildiğinden ve bu iki durum arasında denge kurulamadığından; bu toplum içerisinde yetişen çoğu birey kendi hayatları adına bir karar alırken kendi değer, istek ve arzularından ziyade; ilişki içerisinde buldukları insanların değer, istek ve arzularını karşılayacak şekilde karar alabilmektedir. Bu durum yukarıda da belirtildiği üzere, özellikle kadınlarda daha yaygın olarak görülmekte, mutsuz oldukları bir evliliği sonlandırmayı düşünürlerken kendi ihtiyaçları önüne çocuklarını, ailelerini, sosyal çevrelerini ve sosyal değer ve normları koyabilmektedirler.

Bir kısır döngü olarak; kadınları zaman zaman öğrenilmiş çaresizlik içine sokan bu psiko-sosyal durum, toplumsal cinsiyet normları ve toplumsal yapı tarafından da desteklenmekte; kadınların nihai amaç ve idealinin sürdürülen bir evlilik ve anne olma düşüncesi yaygın olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte kadınların sıklıkla özel alanda üstlendiği ev ve bakım işlerinin, erkeklerin kamusal alanda üstlendiği “ekmek kazanma” ve “kariyer sahibi olma” işlevlerine kıyasla değersizleştirilmesi; hane içi sorumlulukların kadının görevi olarak görülerek eşler arası görev paylaşımı yapılmaması; kadınların erkeklere oranla daha fazla zaman baskısına maruz kalması; saygınlıklarının evlilik ile bağdaştırılarak, erkekler tarafından evli oldukları sürece “insan” kimlikleri ile değerlendirilmeleri ancak boşandıkları takdirde tekrardan sadece “cinsel” kimlikleri ile değerlendirilerek onur ihlaline, ruh ve bedensel bütünlüklerini tehdit edecek davranışlara varan yaklaşımlara maruz kalmaları, onları anlamlı ve değerli buldukları bir yaşam adına, özgür seçimler yapma olanağından mahrum bırakabilmektedir.

Bir bireyin yaptığı ya da yapmadığı seçimlerden sorumluluk alabilmesi için temel özgürlüklerin ve yapabilirliklerin sağlanmış olması gerekmektedir. Ancak bu koşullar sağlandığında bireyler kendi seçimlerinden sorumluluk alarak, değerli buldukları bir yaşamı yaşayabilme fırsatını yakalarlar. Bu bağlamda ve yukarıda sayılan nedenler çerçevesinde; kadınların boşanmak istedikleri halde boşanamamaları bir yapabilirlik yoksunluğu olarak değerlendirilmekte ve kadınların istedikleri, mutlu oldukları, kendilerini değerli hissedip değer verdikleri

şeyleri yapabilecekleri bir hayat yaşama olanaklarının ancak yapabilirliklerinin artırılması, özgür bir aktör olarak konumlanabilmeleri ve bağlaşıklık kişilik yapısından uzaklaşarak yaşamlarında kendileri olarak var olabilmeleri ile mümkün olabileceğini söyleyebiliriz.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. SONUÇ

Günlük hayatta sıklıkla karşılaşılan kadına şiddet haberleri ve/veya maruz kalınan dezavantajlı durumlar nedeniyle bu tez çalışmasında kadın, toplumsal cinsiyet ve aile gibi konuların üzerinde durulmak istenmiştir. Bu alanlarda literatür taraması yapıldığında ise, ailenin dönüşümü ve boşanma konulu araştırmalara ve yayımlanan tezlere rastlanmıştır. Özellikle, Türkiye’de boşanma ile ilgili yapılan araştırmalarda sürekli olarak iki konudan bahsedilmesi dikkat çekmiştir. Bunlardan birincisi Türkiye’de boşanma oranlarının yıldan yıla artıyor olması; ikincisi ise boşanma oranlarının Türkiye’de Batı ülkelerine göre düşük seyretmesidir. Boşanma oranlarının yıldan yıla artması ile ilgili olarak, “boşanma nedenleri”, “kadının boşanma sonrası karşılaştığı güçlükler”, “boşanmanın çocuklar üzerindeki etkisi” ve “ boşanmış ailelerin çocuklarının evlilik ve boşanma eğilimleri” gibi konular üzerine araştırmalara rastlanırken, boşanma oranlarının Türkiye’de neden Batı ülkelerine göre düşük seyrettiğine dair ve bununla birlikte birçok kadının aslında boşanmayı düşünmesi ve eyleme geçip / geçmemesi ile ilgili olarak herhangi bir araştırmaya rastlanmamış olmak literatürde bu konuya dair bir boşluk olduğunu göstermiş, incelenmesi gereken bir alan olarak değerlendirilmiştir. Bu noktada, boşanma oranlarının Türkiye’de Batı ülkelerine göre düşük seyretmesinin nedeninin, mutlu giden evliliklerle açıklanamayacağı düşünülerek ve hakim olan toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadının dezavantajlı durumu, maruz kaldığı duygusal ve fiziksel şiddet olayları da göz önünde bulundurularak, bu tez ile boşanamayan kadınların varlığına dikkat çekilmesi amaçlanmıştır. Aynı zamanda, boşanamayan kadınların hangi nedenlerden dolayı boşanamadıklarını daha iyi anlamak amacıyla; boşanan kadınlar ile boşanamayan kadınların yapabilirliklerinin karar vermelerine olan olası etkisi karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Araştırma çerçevesinde karma yöntemli araştırma metodu kullanılarak ve ilk olarak internet ortamında 2297 adet anket ve ardından görüntülü konuşma yöntemiyle 10 adet yarı-yapılandırılmış mülakat gerçekleştirilmiştir. Anket popüler

bir psikoloğun sosyal medya hesapları üzerinden paylaşarak katılımcılara ulaşılmıştır. Bu yöntemin tercih edilmesinin nedeni boşanamayan kadınların başka yollardan erişilmesi güç bir grubu oluşturmasıdır. Söz konusu psikoloğun ise aile, evlilik ve boşanma konulu popüler yayınları olduğundan, boşanamayan kadınlara ulaşabilmek adına önemli bir kanal sağlayacağı düşünülmüştür. Verilerin istatistik haline getirilmesi anket sağlayıcısı tarafından otomatik olarak gerçekleştirilmiş ve anket sonunda araştırmanın mülakat kısmının da olacağı belirtilerek, gönüllü olarak katılmak isteyenlerin verilen e-mail adresine yazmaları istenmiştir. Verilen e-mail adresine yazan kadınlar arasında toplam 10 kişi seçilerek bu kişilerle mülakat gerçekleştirilmiştir. Boşanan 4 kişi, Boşanamayan 5 kişi ve dava sürecinde olan 1 kişi ile gerçekleştirilen mülakatlardan elde edilen yaşam öyküleri, anket bulguları ile paralellik göstermiş ve böylelikle ankette istatistiksel olarak elde edilen veriler mülakatta paylaşılan yaşam öyküleri ile desteklenmiştir.

Gerek örneklem oluşturma stratejisi nedeniyle, gerekse verilerin analizi sonucunda, özellikle de nüfusun geneline kıyasla örneklemde beliren yüksek eğitim ve çalışma oranları göz önünde bulundurulduğunda örneklem yanlılığı olduğu görülmektedir. Anketin katılımcılara ulaştırılması bir psikoloğun sosyal medya hesapları kanalıyla yapıldığından ve yine ankete hali hazırda katılmış olan kişilerle mülakat gerçekleştirildiğinden; bu sosyal medya hesabını takip eden kişiler, bu kişilerin tanıdıkları ve genel olarak internete erişimi olan bireyler arasında bir örneklem oluşturulmuştur. Dolayısıyla; bu çalışmanın Türkiye'deki bütün boşanan ve boşanamayan kadınları kapsadığını, temsili bir örneklem sunduğunu söylemek ve böyle bir genellemeye varmak mümkün değildir. Bu nedenle, bu çalışmada sınırlı bir örneklem çerçevesinde, yani eğitim seviyesi yüksek ve internete erişimi olan, aynı yazar-psikologu takip eden iki grup kadın, boşanan ve boşanamayan kadınların yapabilirliklerinin boşanabilme ya da boşanamamaları üzerindeki olası etkisi incelenmekte ve ileride bu konu dahilinde yapılabilecek araştırmalara temel oluşturması amaçlanmaktadır. Mevcut örneklem dahilinde elde edilen bulguların işaret ettiği önemli bir nokta; yüksek eğitim seviyesi nedeniyle göreceli olarak daha fazla fırsata sahip oldukları düşünülen bu kadınların da boşanmakta zorluk çekmesi ve / veya boşanamamalarıdır.

Araştırma dahilinde; boşanan ve boşanamayan kadınların yapabilirliklerinin ve içerisinde buldukları psiko-sosyal koşulların incelenmesi, birçok farklı parametrenin kadınların boşanma veya boşanamama durumları üzerinde etkili olabileceğini göstermiştir. Anne olma, gelir durumu, çalışıp çalışmama durumu, sosyal çevre ve toplum baskısı, geniş aile davranış ve desteği, hukuk sistemine olan güvensizlik, eşe olan güvensizlik, boşanmış tek kadın olmanın damgalanması, başarısızlık ve pişmanlık korkusu ve gelecek kaygıları gibi faktörler araştırmaya katılan kadınların boşanma – boşanamama durumları ile doğrudan ilişkilendirdikleri faktörler olarak görülmektedir.

Özellikle gelir, çalışıp çalışmama ve anne olma durumları birbirlerini etkileyen faktörler olarak görülmüş; boşanamayan kadınlarda anne olma oranının daha yüksek olduğu gözlemlenirken; çalışma ve gelir durumlarının ise daha düşük oranlarda seyrettiği ortaya çıkmıştır. Bu durum toplumsal olarak kabul edilen “fedakar anne” rolü ile birlikte incelendiğinde; Türkiye’de anne olmanın kadınların kendi benliklerinin ötesine çocuklarını koymaları gerektiği anlamına gelebildiğini ortaya koymuş ve kadınların çocukları adına kendi arzularından fedakarlık yapmayı ve kendileri mutsuz olsalar bile çocukları adına her türlü mutsuzluğa katlanmayı normalleştirebildikleri görülmüştür. Ancak, yine bu çalışma ve özellikle mülakatlar çerçevesinde, çocukların ebeveynlerinin mutsuz oldukları bir aile içerisinde bulunmaktan hoşlanmadıkları ortaya çıkmıştır. Mülakata katılan ve çocuk sahibi olan boşanan kadınlar, çocuklarının “Anne artık boşan” demesiyle boşandıklarını belirtmişler; boşanamayan ve çocuk sahibi olan kadınlar ise yine çocuklarından bu cümleyi duymayı beklediklerini dile getirmişlerdir. Anne olmanın önemini ve beraberinde doğal olarak gelen bir takım fedakarlıkları yadsımamakla birlikte, kültürel olarak da sürekli desteklenen gereğinden fazla “fedakar anne” rolünün kadınların yaşamları adına özgürce seçim yapabilme olanaklarının önüne geçtiğini ve onları sürekli aynı kısır döngü içerisinde bırakarak mutsuz oldukları bir evliliği sürdürmeye zorladığı söylenebilir.

Kadınlar için ailenin önemli bir destek mekanizması olarak ortaya çıktığı bu çalışmada, boşanamayan kadınların ailelerinden yeteri kadar destek görmemesi ve bu nedenle duygusal olarak yıpranmaları onların boşanma kararı almalarına engel

olan nedenlerden biri olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte boşanmanın toplum tarafından hoş karşılanmayan bir eylem oluşu, boşanmış kadına olan değişen bakış açısı, evli kadınların boşanan kadınları tehdit olarak görme eğilimi ve tüm bunların neticesinde ortaya çıkan başarısızlık duygusu kadınların boşanma kararını almalarını zorlaştıran faktörler arasında görülmektedir.

Evliliğin bir başarı, boşanmanın ise bir başarısızlık olarak değerlendirildiği ve bu başarısızlığın sorumluluğunun genelde kadınlara yüklendiği bir toplumda kadınların yaşamları adına kendi seçimlerini yapamamaları, daha ziyade kabullenilmiş tercihlerde bulunmaları olası bir durum olarak değerlendirilebilir.

Böyle bir toplumsal ortamda yaşayan bu kadınlar, yapabilirlik kümelerinin sınırlı olması nedeniyle de, boşanma ile birlikte gelecek değişim ve belirsizliği bir risk olarak değerlendirebilmekte ve boşanma sonrası karşılarına çıkacak sorunlarla mücadele edememekten endişe duyabilmektedir. Her iki türlü de sıkıntı çekeceğini ve kendi istediği yaşamı yaşayabilmek adına bedel ödemesi gerektiğini düşünen kadınlar, mutsuz giden evliliklerini sürdürmeyi tercih edebilmekte ve en azından toplum ve aileleri tarafından kabullerini, rutin hayatlarını ve çocuklarının “psikolojilerini” korumayı “seçebilmektedirler.”

Bu çalışma dahilinde ortaya çıkan ve kadınların karar vermelerini zorlaştıran bir diğer faktör ise boşanma süreci ve sonrası ile ilgili olarak duyulan güvensizlik olarak tespit edilmiştir. Özellikle eşe ve hukuk sistemine duyulan güvensizlik kadınları boşanmaya karar vermektan alıkoyan parametreler arasında görünmektedir. Eşin yapabilecekleri hakkında tehdit etmesi, boşanmak istememesi, şiddet göstermesi ve ekonomik boyutlu tehdidinin yanı sıra; kadınlar bu gibi durumlarda hukuk sisteminin onların arkasında olacaklarına dair inançlarını da kaybetmişlerdir. Mahkemelerde dava yükünün çok fazla olduğunun belirtilmesi ve yasaların teorikte var olup, pratikte uygulanmayacağına olan inanç; kadınları anlaşmalı boşanmaya zorlamakta ve bu noktada eşlerini ikna edemedikleri sürece dava açamamalarına ve / veya anlaşmalı boşanmaya ikna etseler dahi birçok haktan mahrum kalmalarına neden olabilmektedir. Yazılı haliyle yasaların kadınların lehine olduklarını bildiklerini dile getiren bu kadınlar, işleyişe gelindiği zaman

yasalara değil karar merciinin – hakim – insafına kalacaklarını dūřunduklerini ya da kaldıklarını belirtmektedirler.

Bu bağlamda, kadınların boşanmak istedikleri halde boşanamamaları bir yapabilirlik yoksunluğu olarak değerlendirilmekte ve kadınların istedikleri, mutlu oldukları, kendilerini değerli hissedip değer verdikleri şeyleri yapabilecekleri bir hayat yaşama olanaklarının ancak yapabilirliklerinin arttırılması, özgür bir aktör olarak konumlanabilmeleri ve bağlaşık kişilik yapısından uzaklaşarak yaşamlarında kendileri olarak var olabilmeleri ile mümkün olabileceğini söyleyebiliriz.

Sonuç olarak, yapabilirlik yaklaşımı ve psiko-sosyal kavramlar çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılan bu bulgular bize, Türkiye’de boşanma oranlarının Batı ũlkelerine göre dūřuk olmasının nedeninin, Türkiye’de daha mutlu giden evliliklerle açıklanamayacağını göstermektedir. Aynı zamanda evliliklerin daha sağlam temellere oturtulabilmesi ve mutsuz giden evliliklerden çıkış kapılarının da sağlanabilmesi adına; bireylerin (bu çalışma dahilinde kadınların) yapabilirlik ve özgürlük alanlarının arttırılmasının, toplumsal cinsiyet eşitliğinin kadınların özgürlük alanlarının genişletilmesi yoluyla sağlanmasının ve özerk benliğin gelişimine yönelik uygulama ve pratiklerin yaygınlaşmasının önemini ortaya koymaktadır. Belirli özgürlük alanları gerçekten tanındığı takdirde, kadınların boşanma ya da boşanmama ile ilgili olarak seçim yapma fırsatının olacağı dūřünölmektedir. Aksi takdirde, teoride var olan ancak pratikte uygulanamayan yasal haklar ve özgürlükler, kadınların mevcut dezavantajlı durumlarının yeniden üretimine yol olabilmektedir. Türkiye’de boşanma oranlarının Batı ũlkelerine göre dūřuk olmasının nedenlerinden birinin de; toplumsal cinsiyet eşitimsizliği gibi, adaleti ve insan haklarını derinden ilgilendiren bir durumla ilişkilendirilmesi; söz konusu dūřuk oranların olumlu değil aslında Türkiye adına oldukça olumsuz bir durumu ifade ettiği anlamına gelebilmektedir.

Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesi, daha sağlıklı aile birliklerinin kurulabilmesi ve kadınların gerçekten seçim hakkına sahip olabilmesi adına; bakıldığında olumlu gözükse ancak kökenine inildiğinde bireye faydadan çok zarar sağladığı gözlemlenen konuların üzerinde özellikle sosyolojik, psikolojik ve politik açıdan daha fazla durulması gerektiğine ve nedenlerinin sorgulanması

gerektiğine inanıyorum. “Türkiye’de annelik algısı,” “fedakar anne,” “erkeğin aile içerisinde baba ve eş olarak rolü,” “evliliklerin her ne olursa olsun sürdürülmesine yönelik eğilim,” evliliğin kişilerin birbirlerine çeşitli mecburiyetlerden dolayı katlandıkları değil duygusal olarak doyum alabildikleri bir birliktelik olması gerekliliği,” “çiftlerin evlenmeden önce birbirlerini tanıma mekanizmaları” ve “mutsuz giden bir evliliği bitirmenin kadınlar için gerçekten, pratikte de uygulanabilen, bir hak, özgürlük alanı olup olmadığı” gibi konular üzerinde derinlemesine araştırmalar gerçekleştirilmesinin, toplumun ve ailenin değişim ve gelişim sürecine olumlu yönde katkı sağlayacağını düşünüyorum. Bunun yanı sıra, ilgili devlet kurumlarının da, bu alanlarda yapılan araştırma ve çalışmalar dahilinde toplumun, kadınların ve çocukların gerçek ihtiyaçlarına yönelik sosyal politikalar geliştirmelerinin ve bireylerin pratikte çekinmeden yararlanabilecekleri imkanlar ve haklar üzerinde durmalarının toplum adına önemli bir gelişim süreci başlatacağını düşünüyorum. Aksi takdirde, yukarıda da belirtildiği gibi, teoride sunulan birtakım haklardan bireyler pratikte yararlanamadıkları sürece; yazılı yasalar ve / veya politikalar ne denli iyi olursa olsun bireylerin ve toplumun gelişimine herhangi bir yarar sağlamayacaktır. Böylelikle, mutsuz giden evlilikler içerisinde hapsolmuş kadınlar boşanmanın hakları olduğunu bilmelerine rağmen adım atamayacak; her sene yayınlanan TÜİK raporlarında boşanmaların arttığı gözlemlenip, boşanmanın “zararları” konusunda bir takım açıklamalar yapılmaya devam edilecek, ancak bir yandan da Türkiye’de boşanma oranlarının Batı ülkelerine göre hala düşük olması “olumlu” bir olgu olarak sunulacak bu yanılsama kendini tekrarlamaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Akgül Sarpkaya, O. (2013). Boşanmış Kadınlarda Toplumsal Baskıya Direnme Stratejileri: Van Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(26), 29-50.
- Aktaş Akoğlu, Ö., & Küçükkaragöz, H. (2018). Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrasında Karşılaşılan Güçlüklere İlişkin Bir Araştırma: İzmir İli Örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 29(1), 153-172.
- Aktaş, Ö. (2011). *Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrasında Karşılaşılan Güçlükler*. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Arıkan, Ç. (1996). *Halkın Boşanmaya İlişkin Tutumları Araştırması*. Ankara: Başbakanlık Ailer Araştırma Kurumu Başkanlığı.
- Atila Demir, S. (2013). Attitudes toward Concepts of Marriage and Divorce in Turkey. *American International Journal of Contemporary Research*, 3(12), 83-88.
- Berktaş, F. (1998). Cumhuriyet'in 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak. İçinde *Bilanço '98 yayın dizisi. 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* (ss. 1-13). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Berson, I. R., Berson, M. J., & Ferron, J. M. (2002). Emerging Risks of Violence in the Digital Age: Lessons for Educators from an Online Study of Adolescent Girls in the United States. *Journal of School Violence*, 1(2), 51-71. https://doi.org/10.1300/J202v01n02_04
- Bryman, A. (2012). Types of Non-Probability Sampling. İçinde *Social research methods* (4th ed, ss. 201-203). Oxford ; New York: Oxford University Press.
- Can, Y., & Aksu, N. B. (2016). Boşanma Sürecinde Ve Sonrasında Kadın. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(58). <https://doi.org/10.17755/esosder.25593>
- Coltrane, S., & Collins, R. (2001). *Sociology of marriage & the family: Gender, love, and property* (5th ed). Belmont, CA: Wadsworth/Thomson Learning.
- Cüceloğlu, D. (2017). *İçimizdeki Biz: Dayanışma Bilincinin Temeli*. Çağaloğlu, İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Cüceloğlu, D. (2000). *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Cüceloğlu, D. (2001). *İçimizdeki Çocuk*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Cüceloğlu, D. (2005). *Keşke'siz bir yaşam için: İletişim donanımları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Cüceloğlu, D. (2014). "Mış gibi" yetişkinler: Yetişkin çocuklar: aile ortamı ve çocuk yetiştirme üzerine Yakup Bey'le söyleşiler. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Cüceloğlu, D. (2015). *Gerçek Özgürlük*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Cüceloğlu, D. (2016). *Yeniden İnsan İnsana*. İstanbul: Remzi.
- Cüceloğlu, D. (2017a). *Anlamlı ve Coşkulu Bir Yaşam İçin Savaşçı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Cüceloğlu, D. (2017b). *Evlenmeden Önce*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Deaux, K., & Major, B. (1987). Putting gender into context: An interactive model of gender-related behavior. *Psychological Review*, 94(3), 369-389. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.94.3.369>
- Dökmen, Z. Y. (2010). *Toplumsal Cinsiyet: Sosyal Psikolojik Açıklamalar*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eurostat. (2019). *Divorce Indicators*. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/population-demography-migration-projections/data/database>
- Fraser, N. (1994). After The Family Wage: Gender Equity and The Welfare State. *Political Theory*, 22(4), 591-618.
- Fricker, R. D. (2008). Sampling Methods for Web and E-mail Surveys. İçinde N. Fielding, R. Lee, & G. Blank, *The SAGE Handbook of Online Research Methods* (ss. 195-216). <https://doi.org/10.4135/9780857020055.n11>
- Göçmen, İ., & Yılmaz, V. (2017). Exploring Perceived Discrimination Among LGBT Individuals in Turkey in Education, Employment, and Health Care: Results of an Online Survey. *Journal of Homosexuality*, 64(8), 1052-1068. <https://doi.org/10.1080/00918369.2016.1236598>
- Gurrentz, B. (2018, Kasım 15). *Living with an Unmarried Partner Now Common For Young Adults*.

<https://www.census.gov/library/stories/2018/11/cohabitation-is-up-marriage-is-down-for-young-adults.html>

Günindi Ersöz, A. (2011). Türkiye’de Boşanma Olgusu ve Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Sosyoloji Konferansları*, (43), 249-264.

Hacettepe University Institute of Population Studies. (2015). *Research on Domestic Violence Against Women in Turkey*. Ankara: Hacettepe University Institute of Population Studies.

Hawkins, D. N., & Booth, A. (2005). Unhappily Ever After: Effects of Long-Term, Low-Quality Marriages on Well-Being. *Social Forces*, 84(1), 451-471. <https://doi.org/10.1353/sof.2005.0103>

Heckathorn, D. D. (1997). Respondent-Driven Sampling: A New Approach to the Study of Hidden Populations. *Social Problems*, 44(2), 174-199. <https://doi.org/10.2307/3096941>

Human Development Index (HDI). (t.y.). United Nations Development Programme - Human Development Reports.

Human Development Indices and Indicators : 2018 Statistical Update. (2018). United Nations Development Programme.

İlbars, Z. (2007). Suç Antropolojisi: Kadın ve Suç. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi*, (22), 1-13.

İlkkaracan, P. (1998). Doğu Anadolu’da Kadın ve Aile. İçinde *Bilanço '98 yayın dizisi. 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* (ss. 173-192). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Kadın Cinayetleri. (2010, Ocak 1). <http://kadincinayetleri.org/>

Kagıtcıbaşı, C. (2005). Autonomy and Relatedness in Cultural Context: Implications for Self and Family. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 36(4), 403-422. <https://doi.org/10.1177/0022022105275959>

Kağıtçıbaşı, Ç. (1984). Aile-İçi Etkileşim ve İlişkiler: Bir Aile Değişme Modeli Önerisi. İçinde *Türkiye’de Ailenin Değişimi: Toplumbilimsel İncelemeler* (ss. 131-143).

- Kağıtçıbaşı, Ç. (1996). Özerk-İlişkisel Benlik: Yeni Bir Sentez. *Türk Psikoloji Dergisi*, 11(37).
- Kalaycı, A. R. (2011). *Tek ebeveynli aileler*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü.
- Kandiyoti, D. (1984). Aile Yapısında Değişme ve Süreklilik: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım İçinde Türkiye’de Ailenin Değişimi (ss. 15-30). Türk Sosyal Bilimler Derneği.
- Kardam, F., & Yüksek, İ. (2004). Kadınların Yoksulluğu Yaşama Biçimleri: Yapabilirlik ve Yapabilirlikten Yoksunluk. *Nüfusbilim Dergisi / Turkish Journal of Population Sciences*, (26), 45-72.
- Kavas, S., & Gündüz-Hoşgör, A. (2010). Divorce and Family Change Revisited: Professional Women’s Divorce Experience In Turkey. *Demográfia*, 53(5), 102-126.
- Kaya, T. (2016). İstanbul’da Yaşayan Boşanmış Kadın ve Erkeklerin Boşanma Deneyimleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(46), 409-430.
- Kırkpınar, L. (1998). Türkiye’de Toplumsal Değişme Sürecinde Kadın. İçinde *Bilanço '98 yayın dizisi. 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* (ss. 13-29). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Lundberg, S., & Pollak, R. A. (2015). The Evolving Role of Marriage: 1950–2010. *The Future of Children*, 25(2), 29-50. <https://doi.org/10.1353/foc.2015.0011>
- Maier, S. F., & Seligman, M. E. P. (2016). Learned helplessness at fifty: Insights from neuroscience. *Psychological Review*, 123(4), 349-367. <https://doi.org/10.1037/rev0000033>
- Meder, M., & Gültekin, M. (2012). Türkiye’de 2001-2009 Yılları Arasındaki Boşanma Eğilimleri. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (17), 149-164.
- National Center for Health Statistics (U.S.) (Ed.). (2002). *Cohabitation, marriage, divorce, and remarriage in the United States*. Hyattsville, Md: Dept. of Health and Human Services, Centers for Disease Control and Prevention, national Center for Health Statistics.

- Nussbaum, M. (2003). Capabilities As Fundamental Entitlements: Sen and Social Justice. *Feminist Economics*, 9(2-3), 33-59. <https://doi.org/10.1080/1354570022000077926>
- Nussbaum, M. C. (2000). Women's Capabilities and Social Justice. *Journal of Human Development*, 1(2).
- Nussbaum, M. C. (2011). *Creating capabilities: The human development approach*. Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press.
- Nussbaum, M. C. (2018). *Yapabilirlikler Yaratmak - İnsani Gelişmişlik Kuramı*. İstanbul: İletişim.
- Ortaylı, İ. (1984). Osmanlı Toplumunda Aile. İçinde *Türkiye'de Ailenin Değişimi: Toplumbilimsel İncelemeler* (ss. 79-89). Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği.
- Özar, Ş., & Yakut Çakar, B. (2012). Aile, Devlet ve Piyasa Kısılacında Boşanmış Kadınlar. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, (16), 31-41.
- Riggle, E. D. B., Rostosky, S. S., & Reedy, C. S. (2005). Online Surveys for BGLT Research: Issues and Techniques. *Journal of Homosexuality*, 49(2), 1-21. https://doi.org/10.1300/J082v49n02_01
- Robeyns, I. (2003). Sen's Capability Approach and Gender Inequality: Selecting Relevant Capabilities. *Feminist Economics*, 9(2-3), 61-92. <https://doi.org/10.1080/1354570022000078024>
- Robeyns, I. (2005). The Capability Approach: A theoretical survey. *Journal of Human Development*, 6(1), 93-117. <https://doi.org/10.1080/146498805200034266>
- Schonlau, M., Fricker, R. D., & Elliott, M. N. (2002). Choosing Among The Various Types of Internet Surveys. İçinde *Conducting research surveys via e-mail and the web* (ss. 33-40). Santa Monica, CA: Rand.
- Sen, A. (1979, Mayıs 22). *Equality of What?* The Tanner Lecture on Human Values.
- Sen, A. (1999). *Development as freedom* (1st. ed). New York: Knopf.
- Sen, A. (2005). Human Rights and Capabilities. *Journal of Human Development*, 6(2), 151-166. <https://doi.org/10.1080/14649880500120491>

- Stevenson, B., & Wolfers, J. (2007). *Marriage and Divorce: Changes and their Driving Forces* (Sy w12944). <https://doi.org/10.3386/w12944>
- TÜİK. (2018). *Evlenme ve Boşanma İstatistikleri* (Sy 27593). Türkiye İstatik Kurumu.
- Türk Medeni Kanunu.* , Pub. L. No. 4721, 24607 (2001).
- U.S. Census Bureau Releases 2018 Families and Living Arrangements Tables.* (2018, Kasım 14). United State Census Bureau.
- Uçan, Ö. (2007). Boşanma Sürecinde Kriz Merkezine Başvuran Kadınların Retrospektif Olarak Değerlendirilmesi. *Klinik Psikiyatri*, (10), 38-45.
- Uğur, S. B. (2014). Günümüzde Kadının Boşanma Deneyimleri: Akademisyen Kadınlar Üzerine Bir Araştırma. *Mediterranean Journal of Humanities*, 4(2), 293-293. <https://doi.org/10.13114/MJH.201428447>
- Uyan-Semerci, P. (2007). A Relational Account of Nussbaum's List of Capabilities. *Journal of Human Development*, 8(2), 203-221. <https://doi.org/10.1080/14649880701371034>